

AKADEMICKÉ
NAKLADATELSTVÍ

CRM

O vydání *Antropologického slovníku*
se zasloužily laskavou podporou tyto instituce:

ROCHE s. r. o., Dukelských hrdinů 52, 170 00 Praha 7 – generální partner

***hm* Hošek Motor**

HOŠEK MOTOR a. s., Žarošická 17, 628 00 Brno – hlavní partner

NOVATECH CZ, s. r. o., Hrnčířská 7, 602 00 Brno

TISKÁRNA EXPODATA-DIDOT, spol. s r. o., Výstaviště 1, 648 75 Brno

*

Grantová agentura České republiky a Ministerstvo školství České republiky
Komparační analýza mezinárodního pojmosloví biologicko-socio-kulturní
antropologie a z ní vyplývající návrh českého oborového pojmosloví
(GA ČR 404/09/1230)

Antropologie smrti: komparační sociokulturní analýza umírání, smrti,
pohřebních ritů a rituálů (GA ČR 404/06/0346)

Internetová databáze lidských kosterních pozůstatků odkrytých archeologickými
výzkumy na Moravě a Slezsku (GA ČR 404/08/0582)

Sexuální dimorfismus a dědičné založení tvaru lidské ruce
(GA ČR 305/05/P303)

Pastýří černohlavých – Vládnoucí a ovládaní na starověkém Blízkém východě
(GA ČR + DFG 404/08/J013)

Výzkumný záměr Fakulty humanitních studií Univerzity Karlovy v Praze
„Antropologie komunikace a lidské adaptace“ (číslo záměru: MSM 0021620843)

Výzkumný záměr Filozofické fakulty Masarykovy univerzity „Středisko pro
interdisciplinární výzkum starých jazyků a starších fází jazyků moderních“
(číslo záměru: MSM 0021622435)

Výzkumný záměr Orientálního ústavu Akademie věd České republiky, v. v. i.,
„Výzkum náboženských systémů, historie, jazyků, literatur a kultur zemí Asie
a Afriky“ (2005–2011) (číslo záměru: AVOZ90210515)

Výzkumný záměr Přírodovědecké fakulty Masarykovy univerzity „Diverzita
biotických společenstev a populací“ (číslo záměru: MSM 0021622416)

Výzkumný záměr Ústavu živočišné fyziologie AV ČR, v. v. i., „Genetický, funkční
a vývojový potenciál živočišných buněk, tkání a organismů a jejich využití
v medicíně, ekologii a zemědělství“ (číslo záměru: AVOZ50450515)

*

LIBRI, spol. s r. o., nakladatelství encyklopedické literatury, Hořejší nábřeží 17,
150 00 Praha 5-Smíchov (www.libri.cz)

Nadace Universitas v Brně

Přírodovědecká fakulta Masarykovy univerzity

Společnost pro podporu univerzitních aktivit v Brně a Praze

ANTROPOLOGICKÝ SLOVNÍK

aneb co by mohl
o člověku vědět
každý člověk

(s přihlédnutím k dějinám literatury a umění)

Jaroslav Malina a kolektiv

Kniha obsahuje pouze ukázky hesel.
Kompletní slovník s 20 000 hesly
je na přiloženém CD.

Akademické nakladatelství CERM Brno

Text © Dalibor Antalík, František Bahenský, Luboš Bělka, Petra Beran-Cimbůrková, Zuzana Bláhová-Sklenářová, Vladimír Blažek, Kateřina Boberová, Pavel Bravený, Vít Bubeník, Ivo T. Budil, Lenka Budilová, Petr Bureš, František Čapka, Eva Čermáková, Miroslav K. Černý, Roman Čihák, Martin Čuta, Marie Dohnalová, Gabriela Dreslerová, Petr Dubový, Josef Duda, Pavel Dufek, Petra Duchecková, Hana Eliášová, Michaela Endlicherová, Eva Ferrarová, Dana Fialová, Jan Filipický, Eduard Fuchs, Jiří Gaisler, Martin Golec, Andrea Grígelová, Jan Heller, Tomáš Hirt, Petr Hlaváček, Martin Hložek, Jiří Hlušička, Karel Hnilica, Jan Holčík, Martin Holub, Helena Honcoopová, Ladislava Horačková, Drahomír Horký, Břetislav Horyna, Cyril Höschl, Blahoslav Hruška, Ondřej Hubáček, Jan Huták, Petr Charvát, Alena Jaklová, Marek Jakoubek, Mikoláš Jurda, Zdeněk Justoň, Josef Kandert, Oldřich Kašpar, Jan Keller, Helena Klempererová, Josef Kolmaš, Stanislav Komárek, Stanislav Komenda, Kateřina Konášová, Zuzana Korecká, Jaromír Kovárník, Miroslav Králík, Michaela Králíková, Soňa Krásná, Michaela Křivanová, Tereza Kuldová, Miloslav Lapka, Monika Laštovičková, Věra Linhartová, Pavel Lízal, Miriam Löwensteinová, Klára Macúchová, Tomáš Machalík, Tatiana Machalová, Miloš Macholán, Giuseppe Maiello, Jaroslav Malina, Martin Matějů, Tereza Mikešová, Zuzana Moravčíková, Vojtěch Mornstein, Lucie Mornsteinová, Tomáš Mořkovský, Dagmar Muchnová, Rudolf Musil, Milan Nakonečný, Lucie Nečasová, Bedřich Nosek, Vlastimil Novák, Marie Nováková, Nea Nováková, Jan Novotný, Vladimír Novotný, Jaroslav Oliverius, Lucie Olivová, Libor Páč, Dalibor Papoušek, Marie Pardyová, Jiří Pavelka, Josef Pavlík, Petr Pavlík, Jana Pečírková, Lukáš Pecha, Markéta Pechníková, Robin Pěnička, Jana Petrásková, Miloslav Petrušek, Mariana Pfliegerová, Jana Pleskalová, Ivo Pospíšil, Miroslav Prokopec, Jiří Prosecký, Martin Prudký, Vladimír Přívratký, Barbora Půtová, Michaela Račanská, Jiřina Relichová, Markéta Rendlová, Olga Rezáková, Martin Rychlík, Alena Řiháková, Vladimír Sadek, Sandra Sázelová, František Sehnal, Karel Sklenář, Vladimír Sklenář, Jaroslav Skupnik, Miloslav Slabina, Irena Smetáčková, Ludmila Sochorová, Tereza Sojková, Věra Sokolová, Vladimír Souček, Jana Součková, Martin Soukup, Václav Soukup, Eva Steinbachová, Jiří A. Svoboda, Jan Sýkora, Leoš Šatava, Jiřina Šedinová, Lukáš Šín, Miloš Štědroň, Irena Štěpánová, Helena Šulová, Lenka Šulová, Richard Thér, Michal Tošner, Zdeněk Tvrdý, Zdeněk Uherek, Josef Unger, Petra Urbanová, Břetislav Vachala, Jana Válková, Václav Vančata, Marina Vančatová, Michaela Vaňharová, Lenka Vargová, Jiří Vorlíček, František Vrhel, Martina Wagenknechtová, Renata Weinerová, Jiří Winkler, Jiří Witsch, Jan Záhořík, Markéta Zachová, Michaela Zelinková, Marcela Zoufalá, Jaroslav Zvěřina, 2009.

Obálka, grafická a typografická úprava © Jan Jordán, 2009.

Ilustrace © Vladimír Renčín, 2009.

Sazba: Tomáš Mořkovský, 2009.

Vydalo © Akademické nakladatelství CERM v Brně, 2009.

Tisk: Tiskárna Expodata-Didot, spol. s r. o., Výstaviště 1, 648 75 Brno.

Tato publikace ani jakákoli její část nesmí být přetiskována, kopírována či jiným způsobem rozšiřována bez výslovného povolení vydavatele.

ISBN 978-80-7204-560-0

Obsah

Úvod.....	7
Poděkování.....	12
Ukázky hesel	
A.....	17
B.....	49
C.....	55
Č.....	59
D.....	65
E.....	75
F.....	85
G.....	93
H.....	101
Ch.....	105
I.....	109
J.....	119
K.....	129
L.....	141
M.....	153
N.....	165
O.....	177
P.....	183
Q.....	191
R.....	195
Ř.....	203
S.....	207
Š.....	213
T.....	221
U.....	231
V.....	239
W.....	249
X.....	253
Y.....	257
Z.....	261
Ž.....	267
Bibliografie.....	273

The Dictionary of Anthropology (with consideration of the history of literature and art) or What Every Human Should Know about Humans (Summary).....283

Diccionario de Antropología (atendiendo la historia de la literatura y del arte) o bien, Qué podría saber un ser humano de otros seres humanos (Resumen).....285

Anthropologisches Wörterbuch (unter Berücksichtigung der Literatur- und Kunstgeschichte) oder was jedermann über den Menschen wissen könnte (Zusammenfassung).....288

Dictionnaire anthropologique (avec consideration spécial de l'histoire de la littérature et l'art) Ou tout ce que chaque homme pourrait connaître sur le sujet de l'homme (Résumé).....291

Stránky sponzorů Antropologického slovníku.....294

Úvod

Moderní antropologie (z řečtiny: *anthrōpos*, „člověk“, *logos*, „věda“ = „věda o člověku“) je interdisciplinární vědecký obor hledající odpovědi na základní otázky lidského rodu: „Odkud jsme? Jací jsme? Kam jdeme?“ Vychází z poznání, že lidé a lidská společenství, jejich vznik, vývoj a proměny jsou určovány navzájem se ovlivňujícími danostmi biologickými, medicínskými, psychologickými, sociálními, kulturními atd. Nezbytností v této vědecké disciplíně je proto celostní výzkum. Antropologie studuje biologickou variabilitu člověka, podobnosti a rozdíly ve vztahu k ostatním biologickým druhům (zejména našim nejbližším příbuzným – primátům) a lokální sociokulturní varianty univerzálních struktur lidského myšlení a chování, jejich rozdílnosti a podobnosti v celém kontinuu vývoje i možného budoucího směřování.

Zmíněné celostní rozpětí antropologie odráží obsah *Antropologického slovníku*. Specifikou slovníku je jeho originální koncepce, vymykající se všem obdobným pracím, které byly dosud na toto téma ve světě vydány. Slovník byl programově budován jako integrální databáze poznatků, jichž bylo v oblasti věd o člověku, společnosti a kultuře dosaženo. Na rozdíl od standardních anglosaských slovníků však rozšiřuje tematický záběr o oblast krásné literatury a umění. Jeho součástí se stala komplexní řada hesel věnovaných oblasti umělecké kultury, kterou tradiční antropologie do značné míry opomíjela, takže vydání tohoto slovníku lze označit za příspěvek k rozvoji dosud málo celosvětově zpracované *antropologie umění*.

Antropologický slovník je nestandardní také z hlediska rozsahu jednotlivých hesel. Při vytváření jeho koncepce se samozřejmě nabízela tradiční cesta, totiž podřídit šíři hesel tomu, jaký význam je jednotlivým vědcům nebo tematickým okruhům obecně přiřítán. Pokud bychom přistoupili na tento konzervativní přístup, vytvořili bychom sice standardní, ale v mnoha směrech duplicitní dílo. O významných antropologických směrech, paradigmatech a osobnostech český čtenář bez problému získá dostatečné množství informací z již existujících a na českém trhu dostupných knih českých i světových antropologů. Proto jsme se při vytváření databáze tohoto slovníku vydali poněkud jinou cestou. Součástí dějin každé vědy jsou dosud nedocenení badatelé a relativně marginální vědecká díla, jejichž objevení a prezentace pro vědeckou i laickou veřejnost výrazně rozšíří paradigma současné antropologie. V tomto smyslu

je možné tvorbu a vydání tohoto slovníku označit za příspěvek k obohacení *epistemologických základů antropologie* o významné, avšak dosud opomíjené osobnosti a tematické okruhy vědy o člověku a kultuře. K obšírněji pojednaným tématům patří také vznik základních obživných strategií (lov, zemědělství), sídlení (urbanizace), organizace společnosti a kultura (městská civilizace, raný stát), technologie (kamenná industrie, keramika, metalurgie), příbuzenství, sexualita, manželství, rituály, právo, mytologie, náboženství, písmo, literatura aj. Svým původem jsou tato témata většinou spjata s oblastmi starého Předního východu, Dálného východu a indického subkontinentu, odkud pak vzešly mnohé inspirace a podněty pro jiné civilizace a kultury včetně naší, evropské.

Uspořádání hesel ve slovníku vychází z pravidel pro abecední řazení, které stanovuje česká státní norma ČSN 97 6030 Abecední řazení.

Rozhoduje abecední pořadí souvislé řady písmen tučně výtiskového názvu hesla; u většiny termínů přejatých do češtiny z cizích jazyků následuje údaj o jejich původu – například: **demokracie** (z řečtiny *démos*, „lid“ a *kratiá*, „vláda“), vláda lidu (...). Při stejném znění názvu jsou nejprve řazena hesla věcná, potom hesla, jejichž název je vlastním jménem, a nakonec hesla biografická.

Základní abecední řazení je provedeno postupně podle jednotlivých znaků odleva doprava, a to podle standardizované české národní abecedy doplněné písmeny q, w, x: a, b, c, č, d, e, f, g, h, ch, i, j, k, l, m, n, o, p, q, r, ř, s, š, t, u, v, w, x, y, z, ž. Tato písmena mají primární řadící vlastnost. Velká a malá písmena nemají na abecední řazení vliv – mají stejnou řadící platnost. Písmena s diakritickými znaménky, která ve výše uvedené řadě nejsou uvedena (tj. *á, ď, é, ě, í, ň, ó, t, ú, ý*), se posuzují jako prostá základní písmena bez diakritických znamének. Totéž platí i pro písmena s diakritickými znaménky v jiných národních abecedách, včetně nerozepsaných přehlásek (à, â, ä, ç, è, ê, í, î, ï, ô, ö, í, ü, ž). Tato písmena mají pouze sekundární řadící platnost, to znamená, že se k jejich odlišnosti od základního písmene standardizované české národní abecedy přihlíží až při jinak zcela totožných slovech (nepostačí-li k rozlišení dvou slov písmena standardizované národní abecedy).

Vyskytnou-li se ve slovech písmena z jiných abeced než z latinky (například cyrilská, řecká, hebrejská, arabská a jiná jména), řadí se podle standardového způsobu přepisu v rámci latinské abecedy.

Číslice a skupiny číslic (včetně případné desetinné čárky nebo znaménka minus) se řadí podle číselné hodnoty číslic – ve vzestupném číselném pořadí až za abecedu, tedy: ... *v, w, x, y, z, ž, O, I, 2, 3, ...*

Vyskytují-li se interpunkční znaménka, značky a obrazce, řadí se taková hesla až na konec abecedy, respektive až za číslice, a to v tomto pořadí: . , ; ? ! : „ (všechny tvary uvozovek) – | / \ ( ) // [ ] < > { } .
Například:

magie (z řečtiny: *mageia*, „čarodějnictví“), ...

magie počátku (magie prvního dne), tradiční ...

magie, homeopatická, podle *hypotéz ...

magie, kontaktní, podle *hypotéz ...

magie, sympatetická, souhrnné označení ...

U hesel definovaných z hlediska určitého oboru následuje zpravidla za tučně vytištěným názvem hesla oborové označení standardním písmem v hranatých závorkách: **autoregulace** [fyziologie].

Hesla složená z adjektiv a substantiv jsou kvůli rychlejší orientaci uváděna nikoli v duchu české tradice, zpravidla tedy nejdříve adjektivum a pak substantivum, nýbrž v inverzním postavení (například: **antropologie, obecná**), které je v hesle vyznačeno čárkou a ve slovníku je zachováno ve tvaru odkazu: **obecná antropologie**, *antropologie, obecná); týká se i ustálených složených termínů (Dálný východ, Nový svět, Nový zákon, Přední východ).

Kurzívou jsou vyznačeny názvy časopisů a knižních děl, dále odborné cizojazyčné názvy, případně důležitější fakta. Pokud dílo nebylo přeloženo do češtiny, pak je kurzívou uveden originální název díla v původním jazyce a v závorce je standardním písmem zaznamenán pracovní překlad názvu díla. Jména a pojmy uvnitř hesel opatřené znakem * znamenají odkaz na jejich existenci ve slovníku.

U pojmů z obecné antropologie a dalších oborů zpravidla uvádíme i jejich latinskou či řeckou etymologii s vyznačením délek slabik v latině a kvality samohlásek řecké abecedy, protože u většiny pojmů jde o výrazy, které patří k obecné kulturní úrovni, a jejich užívání předpokládá i správnou výslovnost. U hesel, jež představují odborné anatomické termíny z oblasti lékařské antropologie, jsme však od tohoto úzu ustoupili kvůli jejich větší přehlednosti. U hesel z oblasti antropologie etnicity (etnika, etnické skupiny, národy apod.) představuje uvedený výraz správnou a spisovnou českou podobu názvu etnika (vysazeno tučně), v závorce je někdy uveden další název, který byl užíván v českém kontextu dříve, případně i původ a tvar názvu v jazyce daného či jiného etnika.

Na konci každého hesla (vyjma hesel krátkých a hesel obecně sdíleného obsahu, leč v daném kontextu antropologického slovníku potřebných) je uvedeno autorství a všichni autoři mají ve slovníku odborné *curriculum vitae*.

V závěru slovníku se nachází tematicky rozčleněná bibliografie, zahrnující zejména příručky a přehledové práce (jen výjimečně úzce specializované publikace) a seznam citované literatury.

Antropologický slovník může sloužit jako běžný výkladový slovník, ale také jako učebnice antropologie. Případný zájemce by měl zahájit studium u hesla **antropologie**, které díky systému odkazů na relevantní hesla tvoří základní orientační schéma studia. Pak snad obstojí i před řeckou sfingou, která kdysi číhala na skále před Thébami, aby kolemjdoucím kladla hádanku: „Kdo chodí ráno po čtyřech, ve dne po dvou a večer po třech nohou?“ Kdo neuhodl, toho zahubila. Její záhadu rozluštil až Oidipús: „Je to člověk! Jako dítě leze po čtyřech, jako muž chodí po dvou a ve stáří si pomáhá holí.“ Člověk je však nejen záhadou sfingy. Ale kdo vlastně je, odkud přichází a kam jde? To je tajemství, kterým se zabývá nejen antropologie – snažíme se je odhalit neustále my všichni a jistě nás nepřestane zajímat ani v budoucnu.

V tomto slovníku nás kousek na cestě poznání povede antropologie a snad správným směrem ...

Ve více než stoleté historii české antropologie je slovník prvním dílem tohoto druhu. Sestavili jej naši přední odborníci, a to nejen pro studenty antropologie a „příbuzných“ disciplín (archeologie, biologie, ekonomie, etnologie, historie, kulturologie, lingvistiky, mediálních studií, medicíny, politologie, právních věd, psychologie, religionistiky, sexuologie nebo sociologie), ale i pro učitele a studenty středních škol a širší veřejnost.

Slovník obsahuje okolo 20 000 hesel uložených na kompaktním disku. Ilustrace Vladimír Renčín.

... KONEČNĚ LIDSKÉ BYTÍ NA HRANICI S NE-BYTÍM SAMO SEBE TRANSCENDUJE, AVŠÁK NIKOLIV SMĚREM K POZITIVNÍ TRANSCENDENCI, K NĚJAKÉMU VYŠŠÍMU STUPNI BYTÍ, JAKO JE TÓMU V PLATONISMU, NÝBRŽ SKRZE ONTOLOGICKÝ ZÁPŮR ZPĚT K SOBĚ SAMÉMU...

Poděkování

Slovník vznikl díky spolupráci s řadou odborníků z českých akademických institucí zejména v rámci projektů Ústavu antropologie Přírodovědecké fakulty Masarykovy univerzity: edice *Panoráma biologické a sociokulturní antropologie: Modulové učební texty pro studenty antropologie a „příbuzných“ oborů* (v letech 2000–2008 publikováno 40 svazků), trojsvazková publikace *Kruh prstenu: Světové dějiny sexuality, erotiky a lásky od počátků do současnosti v reálném životě, krásné literatuře, výtvarném umění a dílech českých malířů a sochařů inspirovaných obsahem této knihy* a sedmi grantových projektů: *Internetové centrum pro studium antropologie* (FRVŠ, projekt tematického okruhu F5, 2718/2005); *Zavedení nového předmětu Antropologie občanské společnosti* (FRVŠ, projekt tematického okruhu F5, č. j. 1022/2006); *Lidská sexualita a kultura: Obecně antropologická a sexuologická analýza* (GA ČR 403/05/2552); *Antropologie smrti: komparační sociokulturní analýza umírání, smrti, pohřebních ritů a rituálů* (GA ČR 404/06/0346); Rozvojový projekt na rok 2007: *Inovace výuky předmětů biologicko-socio-kulturní antropologie* (MŠMT); *Vytvoření publikační elektronické platformy pro učitele a studenty antropologie v České republice* (FRVŠ 1268 F4 d/2007); Výzkumný záměr Přírodovědecké fakulty Masarykovy univerzity „Diverzita biotických společenstev a populací“ (číslo záměru MSM 0021622416); Výzkumný záměr Ústavu živočišné fyziologie AV ČR, v. v. i., „Genetický, funkční a vývojový potenciál živočišných buněk, tkání a organismů a jejich využití v medicíně, ekologii a zemědělství“ (číslo: AVOZ50450515).

Rád proto vyslovuji poděkování za spoluautorství slovníku kolegyním a kolegům, jimiž jsou: Dalibor Antalík (religionistika), František Bahenský (etnická antropologie), Luboš Bělka (religionistika), Petra Beran-Cimbůrková (antropologie umění), Zuzana Bláhová-Sklenářová (archeologie), Vladimír Blažek (etologie člověka), Kateřina Boberová (molekulární antropologie), Pavel Bravený (fyziologie), Vít Bubeník (jazyková typologie), Ivo T. Budil (obecná antropologie), Lenka Budilová (sociální a kulturní antropologie), Petr Bureš (botanika), František Čapka (historie), Eva Čermáková (archeologie), Miroslav K. Černý (muzikologie), Roman Čihák (skalní umění), Martin Čuta (antropometrie, osteometrie, funkční antropologie), Marie Dohnalová (antropologie občanské společnosti), Gabriela Dreslerová (archeozoologie), Petr Dubový (neu-

rovědy), Josef Duda (zooantropologie), Pavel Dufek (politologie), Petra Duchecková (fyzická antropologie), Hana Eliášová (forenzní antropologie), Michaela Endlicherová (kastelologie), Eva Ferrarová (gender), Dana Fialová (dentální antropologie), Jan Filipický (indologie), Eduard Fuchs (matematika), Jiří Gaisler (zoologie), Martin Golec (archeologie), Andrea Grígelová (antropologie práva), Jan Heller (biblistika, religionistika), Tomáš Hirt (sociální a kulturní antropologie), Petr Hlaváček (technologie obuvi), Martin Hložek (archeologie), Jiří Hlušička (dějiny umění), Karel Hnilica (sociální psychologie), Jan Holčík (dějiny medicíny), Martin Holub (experimentální archeologie), Helena Honcoopová (japanistika), Ladislava Horáčková (anatomie, paleopatologie), Draho- mír Horký (histologie), Břetislav Horyna (filozofie, religionistika), Cy- ril Höschl (psychologie, psychiatrie), Blahoslav Hruška (sumerologie, asyriologie, religionistika), Ondřej Hubáček (kulturologie, sociologie), Jan Huták (funkční antropologie), Petr Charvát (orientalistika, počátky státu v jihozápadní Asii), Alena Jaklová (bohemistika), Marek Jakoubek (sociální a kulturní antropologie), Mikoláš Jurda (antropologie), Zde- něk Justoň (sociální antropologie), Josef Kandert (etnologie), Oldřich Kašpar (amerikanistika), Jan Keller (sociologie), Helena Klempererová (antropologie paleolitu), Josef Kolmaš (sinologie, tibetanistika), Sta- nislav Komárek (obecná a filozofická antropologie), Stanislav Komen- da (biometrie), Kateřina Konášová (fyzická antropologie), Zuzana Ko- recká (amerikanistika), Jaromír Kovárník (prehistorická archeologie), Miroslav Králík (fyzická a forenzní antropologie), Michaela Králíková (archeologická antropologie), Soňa Krásná (trasologie), Michaela Kři- vanová (dentální antropologie), Tereza Kuldová (sociální antropologie), Miloslav Lapka (krajinná a sociální ekologie), Monika Laštovičková (dějiny antropologie), Věra Linhartová (dějiny medicíny, komunika- ce), Pavel Lízal (genetika), Miriam Löwensteinová (koreanistika), Klára Macúchová (japanistika), Tomáš Machalík (historie), Tatiana Machalo- vá (antropologie práva), Miloš Macholán (zoologie), Giuseppe Maiello (sociokulturní antropologie), Jaroslav Malina (obecná antropologie), Martin Matějů (sociologie), Tereza Mikešová (fyzická antropologie), Zuzana Moravčíková (sociální antropologie), Vojtěch Mornstein (bio- fyzika), Lucie Mornsteinová (japanistika), Tomáš Mořkovský (antropo- logie smrti), Dagmar Muchnová (klasická filologie, grecistika), Rudolf Musil (geologie, paleontologie), Milan Nakonečný (sociální psycholo- gie), Lucie Nečasová (kulturologie), Bedřich Nosek (hebraistika, juda- istika), Vlastimil Novák (numizmatika), Marie Nováková (fyziologie),

Nea Nováková (orientalistika), Jan Novotný (fyzika), Vladimír Novotný (biologická antropologie), Jaroslav Oliverius (arabistika), Lucie Olivová (sinologie), Libor Páč (historie anatomie), Dalibor Papoušek (religionistika), Marie Pardyová (klasická studia a klasická archeologie), Jiří Pavelka (teorie a historie literatury), Josef Pavlík (funkční antropologie), Petr Pavlík (gender), Jana Pečirková (dějiny starověku a asyriologie), Lukáš Pecha (asyriologie), Markéta Pechníková (fyzická antropologie), Robin Pěnička (archeologická antropologie), Jana Petrásková (sociální antropologie), Miloslav Petrušek (sociologie), Mariana Pfliegerová (sociální a kulturní antropologie), Jana Pleskalová (jazykověda), Ivo Pospíšil (jazykověda, teorie a historie literatury), Miroslav Prokopec (historie antropologie), Jiří Prosecký (asyriologie), Martin Prudký (biblistika, hebraistika, religionistika), Vladimír Přívratský (evoluční antropologie), Barbora Půtová (kulturologie, dějiny umění), Michaela Račanská (dentální antropologie), Jiřina Relichová (genetika), Markéta Rendlová (kulturologie), Olga Rezáková (antropologie hudby), Martin Rychlík (etnologie), Alena Řiháková (dějiny antropologie), Vladimír Sadek (hebraistika, judaistika), Sandra Sázelová (sociální a kulturní antropologie), František Sehnal (entomologie), Karel Sklenář (archeologie), Vladimír Sklenář (biochemie), Jaroslav Skupník (antropologie přibuzenství), Miloslav Slabina (archeologie), Irena Smetáčková (gender), Ludmila Sochorová (etnografie), Tereza Sojková (bibliografie), Věra Sokolová (gender), Vladimír Souček (asyriologie, chetitologie), Jana Součková (chetitologie, historie starověkého Předního východu), Martin Soukup (biokulturologie, sociální a kulturní antropologie), Václav Soukup (kulturologie, sociokulturní antropologie), Eva Steinbachová (kulturologie), Jiří A. Svoboda (archeologie, paleoetnologie), Jan Sýkora (japanistika), Leoš Šatava (etnická antropologie), Jiřina Šedinová (hebraistika), Lukáš Šín (etnická antropologie), Miloš Štědroň (muzikologie), Irena Štěpánová (etnografie), Helena Šulová (kulturologie), Lenka Šulová (sociální psychologie), Richard Thér (experimentální archeologie), Michal Tošner (kulturní antropologie), Zdeněk Tvrďý (etnická antropologie), Zdeněk Uherek (etnografie, etnologie), Josef Unger (antropologie smrti, archeologická antropologie), Petra Urbanová (forenzní antropologie), Břetislav Vachala (egyptologie), Jana Válková (kulturologie), Václav Vančata (paleoantropologie, primatologie), Marina Vančatová (primatologie), Michaela Vaňharová (molekulární antropologie), Lenka Vargová (anatomie, paleopatologie), Jiří Vorlíček (medicína), František Vrhel (obecná antropologie, amerikanistika, antropologie sexuality), Martina

Wagenknechtová (fyzická antropologie), Renata Weinerová (romská studia), Jiří Winkler (sociální politika), Jiří Woitsch (etnologie), Jan Záhořík (etnická antropologie), Markéta Zachová (forenzní antropologie), Michaela Zelinková (tafonomie), Marcela Zoufalá (kulturologie), Jaroslav Zvěřina (antropologie sexuality).

Za připomínky, doplňky a korektury děkuji kolegyním a kolegům, jimiž jsou: Pavel Bláha, Martin Bouchal, Viktor Černý, Miloš Čizmář, Miluše Dobisíková, Jiří Doležel, Jan Dušek, Jan Fridrich, Milan Gelnar, Diana Havleová, Jan Helešic, Stanislav Komenda, Tereza Kozárková, Josef Krátoška, Marek Kučera, Martin Kuna, Lukáš Lenk, Pavlína Lesová, František Ondráš, Alena Opletalová, Jarmila Riegerová, Jiří Sedlák, Milan Stloukal, Eugen Strouhal, Marta Svobodová, Vladimír Šedivý, Zbyněk Šmahel, Jan Šmarda, Jan Šteigl, Radomír Tichý, Blanka Vacková, Jiří Vaněk, Jaromír Vaňhara, Petr Velemínský.

Za vytvoření elektronické verze Antropologického slovníku děkuji členům Servisního střediska pro e-learning, IS MU (Fakulta informatiky Masarykovy univerzity), jmenovitě Janu Havelkovi.

Dále děkuji institucím, které svou podporou umožnily vydání slovníku: Přírodovědecká fakulta Masarykovy univerzity, Společnost pro podporu univerzitních aktivit v Brně, Grantová agentura České republiky, Fond rozvoje vysokých škol Ministerstva školství, mládeže a tělovýchovy České republiky.

Poděkování patří rovněž vedení Nakladatelství CERM v Brně a vedení Nakladatelství encyklopedické literatury LIBRI v Praze, které bezúplatně postoupilo práva a umožnilo autorům znamenité *Encyklopedie starověkého Předního východu* (Praha: Libri 1999) užít ze zmíněné encyklopedie některé texty v přepracované podobě v *Antropologickém slovníku*.

Jaroslav Malina

In memoriam

Jana Hellera, Blahoslava Hrušky, Stanislava Komendy a Vladimíra Sadka.

AAAAA

TAK CO MYSLÍTE, VYSLOVÍME NEBO NEVYSLOVÍME LIDSTVU SVOU DŮVĚRU?

antropologie (z řečtiny: *άνθρωπος* [*anthrópos*], „člověk“, *λόγος* [*logos*], „nauka, věda; myšlenka, intelektuální činnost; rozum; slovo, řeč; důvod; počet“ = „věda o člověku“), interdisciplinární bio-socio-kulturní věda (stažený tvar termínu „biologická, sociální a kulturní“ antropologie) o biologické, sociální a kulturní existenci člověka a lidské společnosti; v obecnějším smyslu nauka hledající odpovědi na základní otázky lidského rodu: „*Odkud jsme? Jací jsme? Kam jdeme?*“

Antropologicky zaměřené spekulace a úvahy sahají hluboko do minulosti a vyznačovaly se nejrůznější historickou proměnlivostí, kulturní a intelektuální různorodostí. Těžiště antropologického myšlení se v průběhu dějin západní civilizace přesunulo z oblasti náboženství, teologie a filozofie do sféry specializovaných vědeckých disciplín přírodovědného, sociálního a kulturologického zaměření. Na přelomu dvacátého a jedenadvacátého století někteří zastánci tzv. postmodernismu zpochybnili tradiční paradigma modernity spočívající ve víře v pokrok a potenciál racionálního vědeckého výkladu světa (*scientia est potentia*). Tento obrat společně s důrazem na vedlejší negativní důsledky moderní civilizace (nedostatek energie, surovin, potravin, globální ekologická krize, přelidnění, bohatství a chudoba, války apod.) vedl na poli antropologie ke kritice tradičního antropocentrismu.

Otázku o původu člověka si lidstvo klade již po tisíce generací. Člověk sám sebe většinou chápal jako něco zvláštního, výlučného, neopakovatelného, odlišného od přírody a světa zvířat, ale na druhé straně z přírody vzešlého a navždy s ní spojeného. Hranice mezi lidmi a zvířaty byla v různých dobách vedena mnohdy velmi ostře, jindy zase poměrně neztětelně (*přirozenost, lidská). Odlišení člověka od ostatních živočichů však není tak obsáhlé a hluboké, jak se často tradovalo: některé živočišné druhy mají složitě a obsahově bohaté komunikační systémy, ne nepodobné lidským, jiné používají nástroje, a dokonce je i vyrábějí, některé druhy žijí ve složitých hierarchicky uspořádaných společnostech a „vyučují“ mláďata různým inovačním prostřednictvím přenášené tra-

dice. Žádný z živočišných druhů se však nevyrovnal člověku ve složitosti a rozmanitosti *kognitivních procesů a *behaviorálních strategií. Lidé využívají a přetvářejí přírodu, vyrábějí a používají nástroje a spotřebovávají produkty kvalitativně jinak než ostatní živočichové, způsobem, který překračuje schopnosti kteréhokoliv jiného druhu. Lidé se nepřetržitě učí celý život a na základě symbolické *komunikace vytvořili rozmanité společnosti a *kultury. Lidský *jazyk je tvárný, rychle a snadno vyjádří nepřehledné množství pojmů, emocí, akcí, idejí (na rozdíl od několika set *symbolů, které se naučilo v laboratorním prostředí jen několik desítek *goril, *orangutanů a *šimpanzů). I v chování jsou lidé dynamičtější, proměnlivější a bohatší. Lidská psychika se vzdálila pouhému bezprostřednímu nazírání skutečnosti: vznikl zvláštní svět člověka – svět myšlenek, *fantazie, předjímání budoucnosti, plánování, uskutečňování představ, snů, idejí a boje za ně nebo proti nim – a dnes existuje i svět virtuální reality.

Lidé jsou vychováni v nejrozmanitějším společenském prostředí – lovecko-sběračským počínaje a vysoce technizovaným konče (společnosti postindustriální, postnedostatkové apod.). Největší péči věnuje člověk svým potomkům v raném dětství (bez mateřské *lásky a lidského *kolektivu jen zřídka kdy vzniknou plnohodnotné osobnosti). Posléze *výchovu více či méně přebírají *instituce (škola, stát). Usměrněná výchova připravuje novou generaci pro život ve společnosti tak, aby jako dospělá mohla přenášet a zmnožovat získané sociální *normy a *hodnoty. Evoluční proměny lidského druhu vyústily do stadia „nehotovosti“, a člověk proto může a musí konstruovat svůj život v dědičně vymezených hranicích a vytvářet tak sebe sama v různých podobách. Tato „specializace na nespecializaci“ člověku umožnila překonat „neměnný“ způsob života, který vedli jak jeho nejbližší, tak i vzdálení vysoce specializovaní příbuzní. Určité specializace existují: změna pohybu od *kvadrupedie k *bipedii; velký, složitý a mimořádně výkonný mozek; ruka schopná úchopu, s palcem v opozici proti ostatním prstům; osvojení si různých systémů řeči – jazyků (znakových i slovních) (viz heslo *člověk, *člověk – ...). Tyto a další specializované struktury umožňují lidský způsob života: těžit materiál (látky), energii a *informace z prostředí, aniž by byl člověk závislý pouze na *potravních řetězcích přírody.

Základní tělesnou stavbou však člověk zůstal stále *primátem, od některých z nich se dokonce jen málo liší. To, čím se od svých předků i současných primátů výrazně odlišil, je však lidské chování. Klíč k různým směrům *evoluce chování je nutno hledat především v lidském mozku.

Člověk je tvůrcem kultury (srovnej: *cultura versus natura*, kultura je vše, co není příroda před existencí člověka). V nejširším slova smyslu nazýváme kulturou vše, co člověk vytvořil a vymyslel. Kultura je tedy výlučně lidským výtvozem, i když má hluboké biologické kořeny; jejím základem jsou informace přenášené téměř výhradně symboly. Kultura v užším slova smyslu zahrnuje soubor pravidel nebo standardů, podmiňujících chování, jež spadá do rozsahu proměnlivosti chování členů dané společnosti „považovaného za vhodné a přijatelné“. Kultura představuje kvalitativně novou evoluci *biosféry: umožňuje nabytí, uložení a výměnu informací v dané generaci včetně přenosu z generace na generaci a ovlivňuje jednání lidí uvnitř dané společnosti i vůči lidem jiné společnosti. Kultura se tak stala nejmocnějším nástrojem člověka; skrze ni těží energii, materiál a informace a zprostředkovává vztah v biosféře – kultura řídí a uskutečňuje ofenzivní adaptaci v biosféře. Symboly (myšlené, psané, malované, modelované, vyjádřené v hudbě nebo v *gestech – mimika, gestika, pantomimika) dosáhly nejvyššího vyjádření v lidském jazyce. *Symbolismus se pojí s ritualizací: pohřební *zvyky, zasvěcovací obřady, *sexuální chování a jiné rituály kodifikované kulturou a jejími nositeli. Všechny fyzické struktury a duševní projevy, které nás tvoří lidmi, jsou sice evolučně mladé, ale stojí na starobylých biologických základech. Člověk je *bilaterálně souměrný (symetrie), jeho tělo má rozlišené dva konce – hlavový a ocasní (polarita) a stavba těla je odvozena od opakujících se stavebních jednotek (metamerie). Člověk se vyvíjel ze zvířecích forem, vzpřimoval se, začal chodit po dvou, mluvit, vyrábět nástroje a zásadním způsobem přetvářet přírodu. To je půdorys vymezující dějiny *obecné (bio-socio-kulturní) antropologie.

Vědecké počátky antropologie (a řady dalších příbuzných společenských a přírodních věd) sahají až do *starověku a souvisí s onou dobou velkého přelomu, která nastala před pětadvaceti stoletími. Tehdy, v historickém údobí, které německý filozof Karl *Jaspers označil za „osový věk“, se objevili na sprašových rovinách Číny *Lao-c' a *Konfucius, pod horkým indickým *sluncem *Buddha, v nedohledných pásmech íránských horstev *Zarathuštra, okolo Mrtvého moře starozákonní proroci a ve východním Středomoří řečtí představitelé milétské školy a později filozofové *Sókratés a *Platón. Tito mudrcové přinášeli změnu, nový pohled na člověka a jeho místo ve společnosti a přírodě. I když navazovali na *mýty a opírali se o ně, začali vidět člověka, společnost a přírodu jinak, mnohem obecněji a abstraktněji, teoreticky. Vůli bohů nahradily logické principy aktivního jednání, *sakrální vzory jednoznačné

určující charakter každodenního lidského konání vystřídal všeobecné rady: „poznej sama sebe“ (Cheilón), „pečuj o vše“ (Periandros), „všeho s mírou“ (*Solón), „všechno má svůj čas“ (Pittakos), „odplácej křivdu ctností“ (Lao-c’), „co nechceš, aby ti jiní činili, nečiň ty jim“ (Konfucius). Platón definoval pojem „člověk“ (*anthrōpos*) takto: „Toto jméno *anthrōpos* znamená, že zatímco ostatní živí tvorové žádnou z věcí, které vidí, neprohlížejí, ani o ní neuvažují, ani ji nezkoumají, člověk jakmile něco uvidí, hned to také zkoumá (*anathrei*) a uvažuje o tom, co viděl (*opópen*). Proto byl člověk jako jediný ze všech živočichů správně pojmenován *anthrōpos*, zkoumající, co uviděl (*anathrón ha opópe*).“

V díle Platóna a jiných řeckých filozofů, stejně jako v díle Konfucia a dalších čínských filozofů tak byly položeny základy disciplíny, kterou dnes nazýváme *filozofická antropologie.

Formativní základy *biologické (*fyzické) antropologie a *anatomie jsou obsaženy v pracích antických lékařů a přírodovědců, zejména *Hippokrata z Kóu (kolem 460–kolem 375 př. n. l.), *Hérofila (335–280 př. n. l.) a *Galéna z Pergamu (asi 129–199), jejichž dílo až do *novověku tvořilo základ medicínských věd. Hérofilos, působící v alexandrijském *Múseiu, tehdejším středisku světové vzdělanosti, byl prvním lékařem, který za přítomnosti žáků a asistentů prováděl pitvy mrtvol. Údajně mu bylo dovoleno provádět *vivisekci. Pitvy mu poskytly dostatek materiálu k úvahám o stavbě a fungování lidského těla a k vybudování základů vědecké anatomie a fyzické antropologie. Antičtí *Řekové dále například soudili, že lidské myšlení, cítění a chování úzce souvisí s morfologií těla a jeho fyziologickými *funkcemi. Předpokládali, že v lidském těle kolují čtyři hlavní šťávy: „červená krev“ – *sanguis*, „žlutá žluč“ – *cholé*, „bělavá tekutina“ – *flegma* a „černá žluč“, zřejmě „sražená krev“ – *melancholé*. Hippokratés soudil, že převaha jedné z nich a jejich vzájemný poměr určuje schopnosti a typ chování člověka. Převaha žluči předurčovala rychlé a prudké reakce *cholerika, schopného často a silně vzplanout a bezprostředně se zaujmout pro věc i myšlenku. Převaha krve u *sanguiniků znamenala sice pomalejší, ale zato trvalejší reakce, hlubší *zájem a soustředění. Černá žluč byla příčinou nevýrazných pocitů a chabých reakcí *melancholiků. Lidé s převahou bělavé tekutiny byli označováni jako *flegmatici, reagující pomalu a někdy i povrchně. Toto členění jako nejhrušší klasifikaci typů lidské osobnosti používají antropologové a psychologové dodnes (viz *člověk – psychosomatická typologie, *člověk – typologie osobnosti). Hippokratés totiž pravdivě vystihl a správně popsal základní způsoby lidských reakcí, i když vycházel z mylných

předpokladů o štávách v lidském těle a o jejich fyziologických účincích. Hippokratova teorie je tak případem správného popisu pravdivého jevu, ovšem s chybně vystiženými *příčinami.

Antičtí Řekové vytvořili i rudimentární základy antropologie v její celostní podobě interdisciplinární bio-socio-kulturní vědy, kterou dnes považujeme (jistěže na úrovni moderních teorií, metodologií a sofistických výzkumných *metod a *technik) za nejadekvátnější koncepci. Z tohoto hlediska bývá pak jako „první antropolog“ označován řecký filozof a polyhistor *Aristotelés ze Stageiry v Makedonii (384–322 př. n. l.). Aristotelovi je rovněž připisováno první užití termínu „anthropologie“ (v etickém spisu *Etika Nikomachova*), i když v poněkud jiném smyslu, než se objevoval později a než je používán dnes. Jeho mladší krajan *Poseidónios z Apameie (asi 135–51 př. n. l.) si všiml i působení takových jevů, jako byla dějinná atmosféra, psychologie, konkrétní příčiny, které poznamenaly výsledky jednotlivých *událostí. Důraz na komplexně pojaté faktory přírodního, společenského i psychického a psychologického směru bychom mohli považovat za předzvěst moderního antropologického přístupu. V době, kdy žil, došlo na více místech k velkým povstáním otroků. Poseidónios proto v hodnocení dějinných událostí své doby vycházel i z důsledků a změn, které přinesly tyto ekonomické a sociální *konflikty. Vedle Aristotela bývá považován za jednoho z prvních antropologů, kteří stáli na počátku dnes moderní koncepce antropologie jako celostní (bio-socio-kulturní) vědy.

Obdobně si počal o několik století později i latinský teolog, historik, kronikář a významný církevní hodnostář a politik vizigótského *království *Isidor ze Sevilly (kolem roku 560–636). Ve dvaceti svazcích spisu *Etymologiarum sive originum libri XX* (Etymologie čili počátky; česky: *Etymologie*, I–III, IV, V, VI–VII, IX, XII, XIII–XV, XVI, XVIII. Praha: Oikoymenh, 1998–2004), které dokončil Braulion ze Zaragozy, jako první myslitel raného středověku shrnul encyklopedicky tehdejší vědění a prakticky tak založil tzv. *biblickou antropologii, která se snažila vyloužit etnickou, institucionální a duchovní rozmanitost lidstva na základě textů Písma a církevních autorit. Etymologii chápal jako nástroj odhalení počátku (*origo*) daného jevu nebo instituce. Nalezení prvotního bytí určitého *národa (*prima origo*) je podle Isidora ze Sevilly mírou jeho vnitřní hodnoty. V učení Isidora ze Sevilly již nenáleželo výsadní postavení *Římanům; partikularismus raného středověku se odrazil ve vyzdvížení role různých království (*regna*), jejichž prostřednictvím se ke slovu hlásily jednotlivé národy (*gentes*). Isidor ze Sevilly respektoval

univerzální duchovní a právní odkaz Říma, ale Římany jako konkrétní etnikum degradoval pod úroveň *Gótů. Jméno dal totiž Římanům historicky nahodilý *hérós epónymos*, zatímco Gótové odvozovali svůj rodokmen od biblického Mágoga (*Etymologiae*, 2,27). Isidor ze Sevilly byl oficiálně kanonizován v roce 1598 a Učitelem Církve prohlášen roku 1722; na začátku jedenadvacátého století byl navržen za *patrona *internetu. Vedle Isidora ze Sevilly jako tvůrce středověké vzdělanosti a zakladatele biblické antropologie proslul anglosaský mnich, historik a básník *Beda Venerabilis (Ctihodný, 672/673–735). Již za svého života byl znám jako polyhistor a díky dvaceti čtyřem svazkům spisu *Historia ecclesiastica gentis Anglorum* (česky: *Církevní dějiny národa Anglů*. Praha: Argo, 2008) získal i titul „otec anglické historiografie“. (*Dante Alighieri umístil Isidora ze Sevilly a Bedu Ctihodného v *Ráji* do společnosti nejvyšších učitelů Církve.)

Na počátku 2. tisíciletí shrnul znalosti řeckých a islámských přírodovědců, anatomů a lékařů o člověku perský lékař a filozof *Avicenna (Abú Alí al Husain ben Abdaláh Ibn Síná, 980–1037). Jeho dílo *Al-Kánún fi t-tibb* (Kánon medicíny) se stalo vedle spisů Galénových nejdůležitějším pramenem *středověku v oblasti medicíny, antropologie a dalších disciplín.

Latinská forma slova antropologie se objevuje až v 16. století – název „anthropologie“ měl ale i tehdy omezený význam: označoval pouze tělesnou stavbu člověka. Tento název použil ve své práci o anatomii a fyziologii *Antropologium de hominis dignitate, natura et proprietatibus, de elementis, partibus et membris humani corporis* (Antropologické pojednání o hodnotě člověka, jeho přirozenosti a vlastnostech a rovněž o elementech, ústrojích a údech lidského těla) německý lékař a filozof Magnus *Hundt (1449–1519) v roce 1501. Za zakladatele *srovnávací anatomie je považován francouzský přírodovědec Pierre *Belon (1517–1564), který se ve spisu *Histoire de la nature des oyseaux, avec leurs descriptions et naïfs portraits, retirez du naturel, écrite en sept livres* (Přírodopis ptáků s jednoduchým vyobrazením podle skutečnosti v sedmi knihách, 1555) jako jeden z prvních zabýval *analogií mezi kostrou ptáků a kostrou lidskou.

Právě s anatomii je úzce spojen další rozvoj zejména antropologie fyzické, zatímco rozvíjení antropologie sociální a kulturní je spjato především s objevováním mimoevropských kultur a civilizací, které započalo koncem 15. století. V 16.–17. století byly postupně položeny základy anatomie (Andreas *Vesalius [1514–1564]), *fyziologie a embryologie (Wil-

liam *Harvey [1578–1657]) a biologické taxonomie (Carl *Linné [1707–1778]). Hromadě nových poznatků umožnilo, aby se antropologie utvářela jako samostatný vědní obor. V 17. století se objevila úvaha o polygenickém původu lidstva, která zpochybnila biblický výklad jednotného původu. V roce 1655 uveřejnil totiž francouzský právník a volno-myšlenkář Isaac *La Peyrère (1596–1676) spis *Systema theologicum ex praeadamitarum hypothesi* (Teologický systém založený na předpokladu, že lidé byli před Adamem), v němž hlásal polygenický původ lidstva. *Polygenismus obhajoval na základě citací z *evangelia – *Římanům* 5, 12–14. S odvoláním na poznatky misionářů se snažil dokázat, že dědičný *hřích a biblická *potopa nebyly univerzálními historickými událostmi, ale že se týkaly pouze oblasti osídlené *Židy, a že *chronologie *Starého zákona tudíž postrádá všeobecnou platnost. (Preadamitská teorie Isaaca La Peyrèrea je pokládána za předchůdce *rasové ideologie a polygenismu 19. a 20. století.) V téže době se objevila i první známá *klasifikace lidských *ras založená na biologické odlišnosti. Jejím autorem byl francouzský lékař, filozof a cestovatel François *Bernier (1620–1688), který v roce 1684 vydal pojednání *Nouvelle division de la Terre, par les différentes espèces ou races d'hommes qui l'habitent* (Nové rozdělení Země podle rozmanitosti lidských druhů či ras, jež ji obývají), v němž rozdělil lidstvo do čtyř ras, z nichž první obývá Evropu (bez Laponska), západní Asii včetně Indie, severní Afriku a Ameriku, druhá subsaharskou Afriku, třetí východní Asii a čtvrtá rasa Laponsko. V 18. a na počátku 19. století rozvíjeli antropologii Britové James *Burnett (1714–1799) a James Cowles *Prichard (1786–1848), Francouzi Georges Louis Leclerc de *Buffon (1707–1788), Georges Léopold de *Cuvier (1769–1832), Jean Baptiste Pierre Antoine de Monet *Lamarck (1744–1829) a Étienne de Saint-Hilaire *Geoffroy (1772–1844), Holanďan Petrus *Camper (1722–1789), Němec Johann Friedrich *Blumenbach (1752–1840) a další. Například Petrus Camper, jeden z průkopníků *kranioetrie, navázal na dlouhou antropologickou tradici, která v pozadí přírodní rozmanitosti hledala ideální, esteticky dokonalé typy. Jejimi představiteli byli kromě Platóna a Aristotela renesanční a raně novověcí autoři Pierre Belon de Mans, Gottfried Wilhelm *Leibniz, Claude Perrault, Marco Aurelio Severino a Jan *Swammerdam. Camperova morfologická teorie, založená na metamorfóze anatomické stavby obratlovců, kterou poprvé prezentoval v přednášce proslavené roku 1778, zaujala Denise *Diderot a především Johanna Wolfganga *Goetha, v jehož zájmovém spektru byly i biologické disciplíny, například osteologie nebo rostlinná morfo-

logie; Goethe v díle o metamorfóze rostlin (*Versuch die Metamorphose der Pflanzen zu erklären* [Pokus o objasnění metamorfózy rostlin], 1790) interpretoval v duchu těchto představ rostlinný květ a jeho jednotlivé části jako metamorfované listy a současné rostliny jako transformace prarostliny (*Urpflanze*), variace jednotného principu daného univerzálním morfologickým plánem. Petrus Camper se ve svém studiu *kraniální morfologie pokusil na základě měření tzv. faciálního úhlu prokázat, že estetická kvalita a krása je odrazem biologické a mentální nadřazenosti. Camper nicméně zůstal monogenistou a potíral *předsudky vůči mimoevropským populacím. Mimořádný význam v této etapě antropologie má však zejména dílo Blumenbachovo, jenž v knize *De generis humani varietate nativa liber* (Kniha o přirozené rozmanitosti lidského rodu, 1775) shromáždil, analyzoval a interpretoval mnoho antropologických faktů. Navrhl například používat pojem „antropologie“ jako označení pro „přírodopis člověka“ a podal základní rasové členění lidstva zahrnující *kavkazskou, *mongolskou, *malajskou, *etiopskou a *americkou rasu. Rok 1775 bývá proto považován za důležitý mezník ve vývoji novodobé biologické (fyzické) antropologie. Na Blumenbachovo dílo navázal anglický lékař, etnolog a filolog, zakladatel britských etnologických a antropologických věd James Cowles Prichard. Roku 1813 uveřejnil *Researches into the Physical History of Man* (Výzkumy fyzické historie člověka, 1. vydání 1813, 3. vydání 1836–1847, 5 svazků, od 2. vydání vycházelo pod názvem *Researches into the Physical History of Mankind*), spis věnovaný Blumenbachovi, jehož členění lidstva na pět základních ras Prichard převzal. Na rozdíl od Blumenbacha a dalších svých předchůdců prosazoval komplexní zkoumání všech biologických, lingvistických a sociokulturních *atributů člověka. Předpokládal například, že *keltské jazyky jsou příbuzné s jazyky *slovanskými a jazyky *germánské s pelagickými (*řečtinou a *latinou) a dohromady vytvářejí čtvrtou větev „asijské“ (tzn. *indoevropské) jazykové rodiny. V roce 1843 uveřejnil knihu *The Natural History of Man* (Přírodní historie člověka), ve které hájil jednotný původ lidstva a polemizoval s *rasovou teorií. Prichard byl rovněž posledním velkým představitelem tzv. biblické antropologie, což znamenalo, že starozákonní texty bral jako základní autoritu pro porozumění lidské *variabilitě.

Za mezník pro vznik a utváření sociální a kulturní antropologie, stejně jako *etnologie, bývá považován rok 1492, kdy Kryštof *Kolumbus doplul do *Nového světa. Španělští misionáři a kronikáři, kteří doprovázeli Kolumba a jiné mořeplavce, začali objevovat mimoevropské kul-

tury; později se k nim připojili britští, francouzští, nizozemští, portugalští a další evropští misionáři a cestovatelé a v průběhu 15. až 18. století shromáždili obrovské množství informací z obou Amerik, Afriky, Asie, *Oceánie a dalších oblastí. K nejvýznamnějším z nich patřili: José de *Acosta (1539–1600) (*Historia natural y moral de las Indias* [Přírodní a mravní historie zemí indických, latinsky 1589, španělsky 1590]), Pedro *Cieza de León (1518[20]–1584) (*Parte primera de la crónica del Perú: que trata la demarcación de sus provincias: la descripción de ellas que trata las fundaciones de las nuevas ciudades, los ritos y costumbres de los indios y otras cosas extrañas dignas de ser sabidas* [První část kroniky Peru, která pojednává o hranicích jeho provincií; jejich popis, který líčí založení nových *měst, obyčeje a zvyky indiánů a další věci hodné toho, aby byly známy, 1553]), Gonzalo *Fernández de Oviedo (1478–1557) (*Historia general y natural de las Indias* [Obecná a přírodní historie zemí indických]), Diego *Landa (1524–1579) (*Relación de las cosas de Yucatán* [Zpráva o věcech na Yucatánu, 1566, tiskem až 1864]), Bartolomé de las *Casas (1474–1566) (*Historia de las Indias* [Dějiny Indií] a *Apologética historia sumaria de estas Indias Occidentales* [Souhrnné obranné dějiny těchto západních Indií]), Bernardino de *Sahagún (mezi 1499 a 1500–1590) (*Historia de las cosas del reino de Nueva España* [Obecná historie věcí království Nového Španělska]).

Z hlediska antropologie je v daném údobí nejzávažnější dílo José de Acosty *Historia natural y moral de las Indias*, v němž autor rozlišil tři americké „národní skupiny“ čistě na základě politického uspořádání: *monarchii, *společenství (řízená radou a přáním většiny) a „barbarské“ kočovné skupiny. Předpokládal, že indiáni jsou potomky asijských populací, které se dostaly do Nového světa po pevninském mostě ležícím na dalekém severu. Acosta na základě důkladného promyšlení všeho, co viděl, dospěl až tak daleko, že ho nikterak neudivovala odlišnost amerických obyvatel, a vyslovil tehdy ojedinělý *názor, že se indián od Evropana v podstatě neliší; francouzský historik Pierre Emmanuel Vidal-Naquet (1930–2006) označil Acostu za zakladatele srovnávací antropologie. Obdobně jako Acosta postupoval francouzský misionář Joseph-François *Lafitau (1681–1746). Lafitau se například věnoval důkladnému etnografickému studiu irokézských *zvyků a *příbuzenského systému, jehož výsledkem byl spis *Mœurs des sauvages américains comparés aux mœurs des premiers temps* (Zvyky amerických divochů ve srovnání s mravy raných dob, 1724). Lafitau systematicky poukázal na paralely mezi zvyky *Irokézů a kulturou starověkých Řeků a Říma-

nů, čímž se stal jedním ze zakladatelů etnologického a antropologického komparativního přístupu. Na Britských ostrovech položil základy historické a srovnávací antropologie skotský historik William *Robertson (1721–1793).

Díky těmto zdrojům byly v průběhu 19. století položeny základy antropologie jako moderní celostní bio-socio-kulturní vědy, spočívající kromě jiného na jedné z nejvýznamnějších teorií moderní *biologie, teorii evoluce organismů *přirozeným výběrem, kterou vytvořil anglický přírodovědec, biolog a geolog Charles Robert *Darwin (1809–1882) a zakladatel zoogeografie Alfred Russel *Wallace (1823–1913). Evoluční teorie byla jednou z nejvýznamnějších teorií moderní biologie a stala se mimořádným podnětem pro rozvoj antropologie a jejích subdisciplín: biologické antropologie (zkoumající vznik a vývoj rodu *Homo, jeho biologickou variabilitu, podobnosti a rozdíly ve vztahu k ostatním biologickým druhům, zejména našim nejbližším příbuzným – primátům), *paleoantropologie (zabývající se studiem *zákonitostí *antropogeneze, *morfologie a funkcí lidského těla v procesu *fylogeneze a problematikou variability rodu *Homo*), *historické antropologie (zaměřené na studium morfologie a variability lidského těla na podkladě kosterních pozůstatků z historických období) i *sociální a kulturní antropologie (zabývající se *socio-kulturními systémy a jejich fungováním).

Ve druhé polovině 19. století získala antropologie důležitý metodologický nástroj v podobě *antropometrie a *osteometrie (soubor technik měření lidského těla a jeho částí exaktními měřicími přístroji), kterou založili švédský anatom Anders Adolf *Retzius (1796–1860) a francouzský lékař Pierre Paul *Broca (1824–1880), ale ještě předtím rozpracoval metody měření některých tělesných znaků člověka německý přírodovědec a lékař Johann Sigismund *Elsholtz (1623–1688). Následující výzkumy, zejména studium problematiky antropogeneze (proces vzniku, vývoje a utváření člověka jako biologické a sociokulturní bytosti v průběhu fylogeneze rodu *Homo* a jeho živočišných předků), opírající se o antropometrii a osteometrii, a studium zkoumání mechanismů biologické a kulturní evoluce a adaptace výrazně stimulovaly nejen další rozvoj antropologie jako přírodní vědy, ale také přispěly k rozšíření jejího výzkumného zaměření o sociokulturní dimenzi. V roce 1856 byly v Neanderově údolí v Německu objeveny pozůstatky klasického neandertálce, prvního zástupce specializované formy archaických populací v Eurasii, který byl později nazván **Homo neanderthalensis*. Následoval *objev pozůstatků *Homo erectus, který představoval klasický druh *archaic-

kých lidí, rozšířený zejména v Asii (starší názvy: *Pithecanthropus erectus*, **Sinanthropus pekinensis*), vymezený na základě *nálezu z Jávy (po roce 1891), Číny (od 20. let 20. století) a Afriky.

Tyto a další objevy a výzkumy vyústily ve druhé polovině 19. století ve Velké Británii a Spojených státech amerických k ustavení široce koncipované antropologie (přírodní vědy propojené s etnologií, *etnografií, archeologií a lingvistikou) zkoumající člověka nejen jako biologickou bytost, ale také jako tvůrce a produkt kultury. V kontinentální Evropě v té době i nadále převládala antropologie v podobě přírodní vědy zabývající se studiem morfologie a fyziologie lidského těla a jeho variability.

Prvním velkým paradigmatem antropologie se stal ve druhé polovině 19. století *evolucionismus, jenž byl sice založen na biologické inspiraci, avšak na linii vedoucí spíše k Jeanu-Baptistovi de Lamarckovi (1744–1829) (*lamarckismus) než k Charlesi Darwinovi. Představitelé *evolucionistické antropologie, etnografie a etnologie (Johann Jacob *Bachofen, James George *Frazer, John *Lubbock, Henry James Sumner *Maine, Lewis Henry *Morgan, Edward Burnett *Tylor aj.) se zabývali především *rekonstrukcí univerzálních stadií dějin kultury lidstva a studiem vzniku a vývoje nejrůznějších forem *materiální a *duchovní kultury (například jeden z nejvýznamnějších představitelů evolucionismu americký etnolog Lewis Henry Morgan rozlišil v dějinách lidské společnosti sedm stadií od nižšího stupně *divošství až po civilizaci). Pro konstituování moderní antropologie má zásadní význam práce Edwarda Burnetta Tylora *Primitive Culture: Researches into the Development of Mythology, Philosophy, Religion, Art, and Custom* (Primitivní kultura: Výzkumy vývoje mytologie, filozofie, náboženství, umění a zvyků, 1871), v níž na nesmírně rozsáhlém a pečlivě vybraném materiálu pojednává o otázkách *náboženství, *poznání, *magie a *mýtu v *primitivních společnostech. V této knize Tylor podal první formální vymezení antropologického pojetí kultury („kultura nebo civilizace [...] je komplexní celek, který zahrnuje poznání, víru, umění, právo, morálku, zvyky a všechny ostatní schopnosti a *obyčeje, jež si člověk osvojil jako člen společnosti“). V Anglii a ve Francii toto vymezení pojmu kultura narazilo zpočátku na určitý odpor, ve Spojených státech amerických se však stalo základem nové vědní disciplíny – kulturní antropologie. Od roku 1896 Tylor prosazoval svoji koncepci antropologie jako *integrálního studia člověka a kultury na základě výzkumů *archeologie, *historie a *jazykovědy na akademické půdě, a to na Oxfordské univerzitě, kde vybudoval základy první *katedry antropologie na světě. Evolucionisté jako první

rozpracovali globální antropologické pojetí kultury, a položili tak základy systematického studia sociokulturních jevů.

Další období antropologických výzkumů člověka a kultury, které je charakteristické především kritickou reakcí na teorii a metody evolucionismu, vstoupilo do dějin antropologie jako etapa *difuzionismu. Do centra zájmu antropologů se dostalo empirické studium mechanismů šíření *kulturních prvků a *migrace etnických systémů v prostoru. Difuzionismus v antropologii a etnografii reprezentovali v prvních desetiletích 20. století představitelé *německo-rakouské školy kulturních okruhů (Bernhard *Ankermann, Robert Fritz *Graebner, Wilhelm *Schmidt aj., v mnohém navazující na dílo Philippa Wilhelma Adolfa *Bastiana), britské *heliotické školy (William James *Perry, William Henry Robert *Rivers, Grafton Elliot *Smith aj.) a amerického difuzionismu a historického partikularismu (Franz *Boas, Robert Harry *Lowie, Clark David *Wissler aj.).

Následující vývoj sociální a kulturní antropologie byl určován hlavně empirickými výzkumy, koncepcemi a teoriemi americké a britské antropologické školy, zaměřující se zvláště na uzavřené pospolitosti takzvaných *přírodních národů; v tomto pojetí se jejich výzkumné pole do značné míry překrývá s etnologií. (Někdy bývají jako samostatné větve oddělovány antropologie kulturní [zejména v USA; zde se tradičně zdůrazňují kulturní entity – soubor *norem, vzorců chování] a antropologie sociální [zejména ve Velké Británii; zde se tradičně zdůrazňují sociální entity – vztahy, *persistence].) V současné antropologii se tato historicky vzniklá a spíše umělá podvojnost již tolik nezdůrazňuje, protože není možné dosáhnout zřetelného metodologického rozlišení mezi oběma směry.

Toto období je významné zejména pro konstituování moderní americké kulturní antropologie, která se především díky Franzi Boasovi a jeho žákům zformovala jako syntetická věda o kultuře. Překonání difuzionismu v americké kulturní antropologii souvisí se vznikem systémových teorií kultury, které byly ve třicátých a čtyřicátých letech 20. století vypracovány představiteli amerických škol *konfiguracionismu (Ruth *Benedictová, Clyde *Kluckhohn, Alfred Louis *Kroeber, Morris Edward *Opler) a *osobnosti a kultury (Cora Alice *DuBoisová, Abram *Kardiner, Ralph *Linton, Margaret *Meadová aj.).

V britské antropologii přispěli ke zkoumání kultury na systémové úrovni velkou měrou zakladatelé klasického *funkcionalismu (Bronisław *Malinowski, Alfred Reginald *Radcliffe-Brown). Předmětem zá-

jmu antropologů se v této době stal výzkum kulturních prvků z hlediska jejich významu pro uchování celistvosti sociokulturních systémů. Přes řadu podobností se americká *varianta systémových výzkumů kultury liší od evropského funkcionalismu. Pro americkou kulturní antropologii bylo typické etnopsychologické zaměření, orientace na problematiku formování osobnosti v procesu *socializace a *enkulturace a důraz na studium *kulturních vzorů v synchronní a diachronní perspektivě. Představitelé britského funkcionalismu považovali tyto otázky za druhotné a kladli důraz na analýzu struktury a funkcí sociokulturních systémů, především v synchronní perspektivě.

V *českých zemích vzniká antropologie v průběhu 19. století a podobně jako ve Spojených státech amerických je úzce propojena s archeologií, etnografií a lingvistikou. Institucionálně – v rámci vysokoškolských kateder na *Univerzitě Karlově v Praze a na *Masarykově univerzitě v Brně – byla ukotvena v 10. a 20. letech 20. století; k zakladatelským osobnostem patří Jan Evangelista *Purkyně (1787–1869), Tomáš Garrigue *Masaryk (1850–1937), Jindřich *Matiegka (1862–1941), Lubor *Niederle (1865–1944), Aleš *Hrdlička (1869–1943), Vojtěch *Suk (1879–1967) aj.; na Moravě se o antropologii zasloužili Jindřich *Wankel (1821–1897), Martin *Kříž (1841–1916), Karel Jaroslav *Maška (1851–1916), Jan *Knies (1860–1937), Inocenc Ladislav *Červinka (1869–1952), Karel *Absolon (1887–1960) aj., zejména díky antropologicko-archeologickým výzkumům paleolitických i mladších pravěkých *lokalit, jež zaznamenaly světový ohlas (*Býčí skála, *Dolní Věstonice, *Pekárna, *Předmostí aj.).

Po *druhé světové válce se hranice, které oddělovaly americkou kulturní antropologii, britskou sociální antropologii a evropskou kontinentální antropologii, etnologii a etnografií, značně uvolnily. V antropologických výzkumech člověka a kultury se sice zpočátku udržoval vliv funkcionalismu a strukturálního funkcionalismu, ale v průběhu 60. let byl další vývoj antropologického myšlení výrazně utvářen již také *strukturalismem, *fenomenologií a *hermeneutikou.

Vzájemné ovlivnění evropské a americké antropologie vedlo ke sblížení výzkumných přístupů, modernizaci antropologických metod a technik a snahám o využití koncepcí vypracovaných v jiných vědních disciplínách. Zvláště výrazně se tento trend projevil ve francouzské *strukturální antropologii, zejména v dílech Clauda *Lévi-Strausse, který ve svých výzkumech kultury originálním způsobem využil metody lingvistiky i matematiky.

V určité *opozici k ahistorickému strukturalismu se v 60. letech 20. století rozvíjí *neoevolucionistická antropologie (Julian Haynes *Steward, Leslie Alvin *White aj.), jejímž charakteristickým rysem byla snaha rozšířit strukturální a funkcionální explanaci o historickou perspektivu.

V současné době můžeme v sociální a kulturní antropologii sledovat tři základní směry antropologického myšlení:

První směr je přímo spjat s metodologickými východisky *neoevolucionismu a rozvíjí široké, globální pojetí kultury jako specificky lidského, negenetického, adaptačního mechanismu. Typickými reprezentanty tohoto trendu jsou školy *kulturní ekologie (Julian Haynes Steward), *kulturního materialismu (Marvin *Harris), *nové archeologie (Lewis Roberts *Binford) a *analytické archeologie (David Leonard *Clarke).

Druhý směr reprezentuje řada teorií, které redukuje kulturu na ideový, znakový systém. Kultura je zde považována za soubor specificky organizovaných a kolektivně sdílených znalostí, symbolů, významů, *socio-kulturních regulativů, kulturních kódů a pravidel, které si člověk osvojil jako člen určité společnosti. Tato výzkumná linie je rozvíjena zejména v rámci směrů *kognitivní antropologie (Ward Hunt *Goodenough), *symbolické antropologie (Clifford *Geertz), *etnosémantiky a *etno-vědy.

Třetí směr je spjat s *postmoderní antropologií, která vychází z ná-zoru, že evropská, popřípadě euroamerická kultura budovaná na anticko-křesťanských základech byla dosud příliš soustředěna na sebe, takže nebyla schopna a ani ochotna považovat jiné alternativní kultury (to znamená kultury africké, jihoamerické a orientální, které jsou neejedno-du založeny na jiných principech) za zcela rovnoprávné a rovnocenné. Post-moderní antropologie z tohoto hlediska kriticky přehodnocuje metody, témata a autoritu tradiční pozitivisticky orientované sociální a kulturní antropologie, odvrací se od všeobjímajících teorií a paradigmat (jakými byly například difuzionismus nebo funkcionalismus) k alternativním *interpretacím, reflexivitě, pluralitě přístupů a experimentálním antropologickým textům.

Současná sociální a kulturní antropologie představuje empiricko-teoretickou vědu, která na základě mezikulturních srovnávacích výzkumů usiluje o systémovou analýzu sociokulturních systémů v prostoru a čase. V důsledku odlišné tradice výzkumů člověka, společnosti a kultury v Evropě a Americe je však pojem antropologie i nadále používán nejednotně a vystupuje v několika významech. Pro většinu prací amerických a brit-

ských antropologů je typické pojetí antropologie jako komparativní, systémově orientované vědy zabývající se studiem člověka jako člena určité kultury v syntetické perspektivě fyzické a kulturní (sociální) antropologie. V kontinentální Evropě dosud v řadě *zemí převládá pojetí antropologie jako přírodní vědy *primárně zkoumající morfologii a variabilitu lidského těla. I zde se však setkáváme s širokým pojetím antropologie jako bio-socio-kulturní vědy i s pokusy spojit klasické antropologické disciplíny (fyzickou antropologii, etnografii, etnologii) s filozofickým studiem podstaty člověka.

Linii fyzické/biologické antropologie (s přesahy do antropologie sociální a kulturní) rozpracovali a obohatili na základě nových výzkumů ve 20. století zejména tito vědci: britský antropolog Raymond Arthur *Dart (1893–1988) v letech 1924 až 1925 popsal nálezy lebky z jihoafrické lokality Taung jako údajný spojovací či chybějící článek (*missing link*) ve vývoji člověka a označil jej názvem **Australopithecus africanus* (tato identifikace byla později zpochybněna). *Australopitéky považoval za uživatele i výrobce prvních *nástrojů a kromě kamenných artefaktů jim přisoudil také takzvanou *osteodontokeratickou industrii (domnělé nástroje z *kostí, *zubů a *parohů). Při formulování dnes již překonané teorie osteodontokeratické kultury byl významně ovlivněn teoriemi etologa Konrada *Lorenze o vrozené lidské agresivitě. Britský paleoantropolog a archeolog Louis Seymour Bazett *Leakey (1903–1972) od 30. let 20. století hledal a zkoumal primáty, zvláště *homininy. Organizační výzkumy miocenních *lidoopů v oblasti jezera Ukerewe (tehdejší Viktoriino jezero), kde byla objevena řada fosilních lidoopů: pozůstatky druhu *Proconsul africanus* (objev učinila jeho žena – antropoložka a archeoložka Mary *Leakeyová). V padesátých letech minulého století zahájili manželé Leakeyovi výzkumy v Olduvaiské rokli (Olduvai Gorge) v Tanzanii. První významný nálezy – **Australopithecus (Zinjanthropus) boisei* – byl učiněn v roce 1959. V roce 1964 popsal Leakey spolu s Johnem *Napierem a Phillipem *Tobiasem nový lidský druh *Homo habilis, což byla mimořádná událost, která přispěla ke vzniku moderní paleoantropologie. Jedním z nejvýznamnějších spolupracovníků Louise Leakeyho byl jihoafrický paleoantropolog, anatom a genetik Phillip Valentine Tobias (narozen 1925), který vedl několik projektů zaměřených na výzkum fosilních homininů v jižní Africe. Specializuje se na studium evoluce mozku, evoluci *raných homininů a zvláště na problematiku *Homo habilis*. Již zmíněná britská antropoložka a archeoložka Mary Douglas Nicol Leakeyová (1913–1996) proslula výzkumy v Olduvai

Gorge a *Laetoli v Tanzanii. Kromě lebky miocenního lidoopa druhu *Proconsul africanus* objevila v roce 1959 prvního východoafrického *robustního australopitéka. Během výzkumů v Laetoli, které zahájila v roce 1974, našla v roce 1978 řadu stop australopitéků, které studovala spolu s Timothy *Whitem. Britský paleoantropolog Richard Erskine *Leakey (narozen 1944), syn Louise Leakeyho a Mary Leakeyové, organizoval od roku 1968 expedice do oblasti jezera Turkana (tehdy Rudolfova jezera). Jeho tým objevil stovky fosilizovaných ostatků homininů, australopitéků i raných zástupců rodu *Homo*. Mezi jeho nejznámější nálezy patří KNM-ER 1470 (1972 – lebka *Homo rudolfensis), KNM-ER 3733 (1975 – lebka *Homo ergaster), KNM-WT 15000 (1984 – *Turkana Boy*, někdy též *Nariokotome Boy*, *skelet nedospělého jedince *Homo ergaster*) a KNM-WT 17000 (1985 – *Black Skull* – lebka australopitéka **Australopithecus aethiopicus*). Na práci britských antropologů navázala generace francouzských a amerických badatelů. Francouzský paleontolog a paleoantropolog Yves *Coppens (narozen 1934) pracoval hlavně v Čadu a Etiopii. Inicioval výzkumy v Etiopii na lokalitě *Omo, která byla počátečním katalyzátorem současných rozsáhlých a velmi plodných paleoantropologických výzkumů v Etiopii, spoluorganizoval také první expedici na světoznámou lokalitu Afar, kde později výzkum převzali američtí a etiopští paleoantropologové. Vychoval celou řadu francouzských paleontologů a paleoantropologů, mezi nejznámější patří Brigitte Senutová a Martin Pickford. Francouzský archeolog a paleoantropolog Henry de *Lumley (narozen 1934) prozkoumal řadu francouzských archeologických nalezišť souvisejících s otázkami vzniku člověka a s nejstaršími obdobími jeho vývoje, z nichž mají světový význam zejména lokality *Arago u Tautavelu (bohaté nálezy kamenných nástrojů a lidských kosterních pozůstatků – nejstarší patřily do doby před více než 450 000 lety), *Terra Amata (stáří zhruba 400 000 let) a *Lazaret (stáří asi 150 000 let) na území dnešního města Nice, odkud pocházejí doklady počátků obydlí. Americký biolog a paleoantropolog Donald Carl *Johanson (narozen 1943), objevitel kostry australopitéka proslavené jako *Lucy*, se specializuje na studium raných homininů, zejména pak na archaické australopitéky. Na lokalitě Afar v Etiopii pracuje již od sedmdesátých let minulého století. Spolupracoval s Timothy Whitem, s nímž vyhotovil taxonomický popis druhu **Australopithecus afarensis*. V roce 1981 založil Institute of Human Origins při University of California (Berkeley, USA), který byl v roce 1997 přemístěn z Berkeley do Arizony (Arizona State University). Americký paleoantropolog Timo-

thy D. White (narozen 1950) pracoval řadu let v etiopském Afaru v týmu Donaldda Johansona, později spolupracoval s Mary Leakeyovou a zpracovával stopy australopitéků z Laetoli. V roce 1994 publikoval historický nález druhu **Ardipithecus ramidus*, který jeho americko-etiofský tým objevil na lokalitě Aramis v centrální Etiopii. Na základě těchto a dalších nálezů v Africe, v Asii (*Dmanisi, *Šanidar, *Tabun), v Austrálii (*Mungo) a v Evropě (*Atapuerca, *Boxgrove) vytvořili nejnovější *teorie vzniku anatomicky moderního člověka paleoantropologové Christopher B. *Stringer (narozen 1947), Ian *Tattersall (narozen 1945), Alan G. *Thorne (narozen 1939), Erik *Trinkaus (narozen 1948), Milford H. *Wolpoff (narozen 1942) a další.

V oblasti „živého člověka a jeho vývoje“ se světová biologická a socio-kulturní antropologie v průběhu 20. a na počátku 21. století soustředila zejména na tyto otázky: *člověk – adaptace na chlad, *člověk – adaptace na velkou nadmořskou výšku, *člověk – adaptace na vlhké a suché teplo, *člověk – adaptace na výživu rozdílného druhu a složení, *člověk – adaptivní vlastnosti kůže, *člověk – biotyp, *člověk – čelisti, zuby a sklovina, *člověk – duševní schopnosti a jejich rozdíly, *člověk – fyziologická a evoluční adaptace, *člověk – genetická příbuznost lidských populací, *člověk – hierarchická organizace nervové soustavy, *člověk – krevní skupiny, *člověk – morfogeneze (morfogenetické pole), *člověk – mozek, vnímání, spánek a sny, jazyk a řeč, paměť a učení, tvořivé myšlení, *člověk – osa lidského těla a stavební plán obratlovců – čtvernožců, *člověk – pletenec pánevní, jeho přestavba ve vztahu k bipednímu pohybu a reprodukci: evoluční jizvy, *člověk – pohybový aparát a neurohumorální regulace, *člověk – principy řízení živých organismů, *člověk – proměnlivost fyzických, fyziologických a behaviorálních struktur, *člověk – proměny ve stavbě lebky, *člověk – přestavba končetin, *člověk – psychologická typologie, *člověk – psychosomatická typologie, *člověk – „rasy“ a rasové mýty, *člověk – ruce, *člověk – růst a vývoj těla, *člověk – sex (pohlaví), *člověk – somatotyp, *člověk – temperament, *člověk – typologie osobnosti, *člověk – vertikalizace (pátě člověka, vertikalizace a bipedie jako klíč k hominizaci), *člověk – vnímání okolního světa, *člověk – vývoj lidských populací.

Z širší perspektivy filozoficko-přírodovědné obohatili současnou antropologii švýcarský zoolog, antropolog a myslitel Adolf *Portmann (1897–1982), rakouský zoolog a ornitolog, jeden ze zakladatelů moderní etologie Konrad Lorenz (1903–1989), rakouský biolog a specialista na etologii člověka Irenäus *Eibl-Eibesfeldt (narozen 1928), americký

zoolog a zakladatel *sociobiologie Edward Osborne *Wilson (narozen 1929) a další.

V průběhu 20. století, zejména v jeho druhé polovině, se obecná antropologie obohatila o mnoho nových metod, souvisejících zejména s rozvojem evoluční a molekulární biologie a postmoderního pojetí člověka (viz *metody fyzické antropologie, *metody sociokulturní antropologie, *výzkum, antropologický terénní).

Nejrozpracovanější variantu antropologie jako komplexní a integrální disciplíny dnes představuje zejména anglosaský model antropologie, jenž zahrnuje nesmírně diferencovaný komplex speciálních věd a přístupů, které je možno dále klasifikovat podle subdisciplín biologické (fyzické), sociální a kulturní antropologie, podle hlavních tematických oblastí antropologických výzkumů, podle jednotlivých škol a směrů i funkcí, které antropologie plní.

Česká antropologie zmíněné celostní pojetí reflektovala a v období mezi dvěma světovými válkami se zejména díky dílu Karla Absolona, Aleše Hrdličky, Jindřicha Matiegky, Vojtěcha Suka a dalších osobností prosadila i v mezinárodním měřítku.

Slibný rozvoj české antropologie byl však poté přerušen, a to vlastně nadvakrát. Nejprve k tomu došlo za německé okupace českých zemí (1939–1945), kdy dominovala německá rasistická antropologie (*antropologie, nacistická). Česká antropologie ještě předtím reagovala protirasistickým sborníkem *Rovnocennost evropských plemen a cesty k jejich ušlechťování* (1934) a například Vojtěch Suk, autor publikace *Divoši ve střední Evropě: Mythus rasistů o nás. Napsal Homo ferus, příslušník středoevropských divochů* (německé vydání: *Die Wilden Mitteleuropas: Der Mythus der Rassisten. Von Homo Ferus, einem der Wilden Mitteleuropas*) (1938), byl okupační správou pronásledován. Za komunistické *vlády (1948–1989) byla integrální bio-socio-kulturní antropologie zatlačována především proto, že poukazovala na existenci entit a problémů, které nevyhovovaly základním *axiomům tzv. vědeckého *komunismu a *historického materialismu a od počátku 50. do konce 80. let minulého století „přežívala“ převážně jen v redukované a z pohledu moci neškodné „unidisiplinární“ podobě fyzické antropologie.

Teprve po listopadu 1989 nastalo období dynamického a extenzivního rozvoje antropologie a příbuzných věd, které se snažily překonat čtyřicet let izolace od světových trendů, stagnace a ideologických deformací způsobených *totalitním režimem. Charakteristickým projevem politopadového období bylo spontánní a občas nesystematické přejímání

západních podnětů, které nebyly vždy kompatibilní s tradiční institucionální základnou a klasifikací naší vědy. Bylo to patrně zejména ve vědách o člověku, kde se v uplynulém desetiletí v českém akademickém prostředí kromě tradiční biologické antropologie, etnologie a etnografie prosadily sociální a kulturní antropologie a obecná antropologie v podobě samostatných bakalářských, magisterských, doktorských studijních oborů a historická, filozofická, *politická a *aplikovaná antropologie aj. ve formě dílčích specializací. Tato *diverzifikace na jedné straně přinesla nové inspirativní ideje a impulzy a jednoznačně přispěla k zvýšení kvality, obohacení a opětovnému začlenění českých věd o člověku do mezinárodního *kontextu, na straně druhé však vystavila české akademické společnosti nebezpečí partikularismu a omezení vzájemné odborné komunikace.

Prosazující se interdisciplinární pojetí antropologie vychází z evidentního faktu, že člověk (jako předmět antropologie) je bytostí danou interaktivními entitami biologickými, sociálními a kulturními, a že je proto třeba jej studovat celostně. Interdisciplinární pojetí antropologie je rovněž produktivnější pedagogicky a sociálně (mnohem širší uplatnění absolventů) i vědecky (monodisciplinární/unilineární antropologie [ať už v samostatné linii biologické nebo kulturní či sociální] nemůže postihnout zmíněné entity v jejich interaktivnosti) a odpovídá moderním trendům světové antropologie.

Toto interdisciplinární pojetí by se podle našeho názoru mělo odrazit rovněž v systému posuzování antropologie a příbuzných disciplín při akreditaci studijních programů (Bc., Mgr., Ph.D.) i v rámci habilitačních a profesorských řízení a klasifikací kmenových oborů vzdělávání. Předpokládáme, že v blízké budoucnosti by optimálním řešením byla institucionalizace antropologických věd v České republice, jejich zahrnutí v rámci klasifikace kmenových oborů vzdělávání (KKOV) do jednotného studijního programu, a to jak v jejich biologické, tak sociokulturní a historické dimenzi.

Na zmíněném půdorysu celostní antropologie jako bio-socio-kulturní vědy se snaží antropologii v českém prostředí rozvíjet zejména *Katedra antropologických a historických věd Fakulty filozofické Západočeské univerzity v Plzni, *Katedra obecné antropologie-integrálního studia člověka Fakulty humanitních studií Univerzity Karlovy v Praze a *Ústav antropologie Přírodovědecké fakulty Masarykovy univerzity v Brně. Zde je antropologie chápána jako interdisciplinární věda, která zkoumá biologické, sociální a kulturní struktury v celém kontinuu jejich vývoje

i možného budoucího směřování. Biologické, sociální a kulturní aspekty tvoří totiž provázaný systém se zpětnými vazbami; řečeno jinými slovy: lidské bytí a chování má nejen svůj přírodní aspekt, ale i aspekt kulturněhistorický, neboť podstatná složka lidské „přirozenosti“ se utváří až během enkulturace a socializace. Antropologie v tomto pojetí studuje lidský rod (*Homo*) a jeho dosud známé druhy *Homo habilis*, *Homo erectus*, *Homo sapiens*. Zaměřuje se nejen na člověka jako jednotlivce, ale všímá si i jeho četných seskupení (etnické skupiny, populace) a zahrnuje do svých výzkumů též celé lidstvo. Antropologie je tedy věda celostní (interdisciplinární), sociokulturní i biologická, integrující výzkumy a poznatky přírodních a společenských věd. Pomocí provázanosti a *syntézy obou pohledů se pokouší vysvětlit celistvost lidských bytostí a lidskou zkušenost z hlediska biologického a sociokulturního ve všech časových údobích a na všech místech, kde probíhal vývoj našich předků. Zkoumá naše předky (homininy) a nejbližší příbuzné lidoopy, zkoumá prostředí, v němž náš vývoj probíhal, a zároveň se studiem chování pokouší odhadnout naše budoucí konání v *ekosystému *Země. Při výzkumu raných etap se opírá zvláště o archeologickou antropologii, etnologii, lingvistiku, později pak o historii, *sociologii a filozofickou antropologii, která v současné době studuje zejména problém lidské *svobody, vztah mezi člověkem a přírodou, problematiku transkulturní *komunikace mezi různými národy a civilizacemi v postmoderní době, význam jedinečnosti lidské osoby. Současná antropologie reaguje rovněž na převratné technologické změny a zabývá se studiem člověka a proměnami lidské existence v kontextu moderních počítačových, informačních a komunikačních technologií (*kyberantropologie). Toto pojetí se více přibližuje přirozenému světu a rozšiřuje možnosti aplikace výsledků výzkumu zejména v oblasti aplikované antropologie. (Viz též *metody fyzické antropologie, *metody sociokulturní antropologie, *výzkum, antropologický terénní.) (Jaroslav Malina)

Árjové (ve starší literatuře též Áriové, Ariové, Arjové), společný název indoevropských kmenových populací jakožto nositelů *indoíránských jazyků. Podle jedné z nejrozšířenějších *hypotéz se vydělili z indoevropského *společenství zhruba kolem roku 3000 př. n. l. a v postupných vlnách osidlovali jižní část Střední Asie. Zprvu tvořili jedinou jazykovou a kulturní pospolitost Indoíránců, jež se někdy koncem 3. tisíciletí př. n. l. rozpadla na dvě podskupiny, íránskou a indoárijskou. O její někdejší jednotě vypovídají nejenom jazykové podobnosti, ale i shody v *materiální a *duchovní kultuře starých Indů a Íránců, zejména v ob-

lasti náboženských představ, jak o tom svědčí pozůstatky indoíránské tradice v *hymnech indické *Rgvédy a íránské *Avesty. Jednotlivé kmeny Ářjů asi od prvních století 2. tisíciletí př. n. l. postupně přesídlovaly do Íránu (*Médové, *Peršané) a Indie (*Indoárjové) a i do jiných oblastí (například skytské a další kmeny). Jsou tak považováni za předky dnešních národů a menších etnik Íránu, Afghánistánu, Pákistánu, Nepálu, Indie, Bangladéše a Šrí Lanky mluvících *jazyky *indické a *íránské větve *indoevropské jazykové rodiny. Vzhledem k neblahým souvislostem s *rasismem a jeho zneužitím zvláště za *druhé světové války bylo starší označení *Ářijci nahrazeno termínem Ářjové. Podobně někteří autoři dávají před zavedeným jazykovědným označením árijské či indoárijské jazyky přednost hyperkorektnímu novotvaru árské, indoárské. (Jan Filipický)

arteria, -ae, f., tepna (řecky: *artao*, „zavěšují“). Staří anatomové se domnívali, že arterie je trubice vedoucí vzduch. Zkratka pro singulár: *a*., pro plurál: *aa*.

Tepny jsou *krevní cévy, které vedou *krev ze *srdce k jednotlivým orgánům. Jejich stěna je pevná a pružná a je tvořena třemi vrstvami. Z dutinové strany se nachází vrstva plochých epitelových buněk (endotel), na niž naléhá různě silná vrstva hladké svaloviny a vaziva s četnými elastickými vlákny. Krev je do velkých tepen (*aorty a plicnice) vypuzována ze srdce při srdečním stahu (systole). Tepny se postupně větví a jejich průsvit se zmenšuje. Konečným úsekem arteriálního systému jsou drobné tepénky (*arteriolae*), které se rozpadají do sítí vlásečnic s průsvitem do 10 μm. (Lenka Vargová)

automobil (z řečtiny: *autos*, „sám“ a latiny: *mōbilis*, „pohyblivý; nestálý, měnivý“), dopravní, osobní nebo nákladní kolové motorové vozidlo, které se po zemi pohybuje prostřednictvím vlastního energetického pohonu. Automobil představuje multidimenzionální *kulturní prvek, spjatý prostřednictvím strukturálních vztahů s různými oblastmi *sociokulturního systému moderní *průmyslové a *postindustriální společnosti. Pohlížíme-li na automobil jako na kulturní element, jenž je součástí širších kulturních konfigurací a technologických komplexů, zjistíme, že vývoj automobilu a expanze automobilového průmyslu výrazně utvářely moderní civilizaci i současný způsob života.

Zrození automobilu anticipoval na sklonku 18. století již skotský mechanik, fyzik a vynálezce James Watt (1736–1819), který experimentoval se stroji poháněnými párou. Automobil s parním pohonem sestrojil francouzský vynálezce Nicolas-Joseph Cugnot (1725–1804). Zkonstruo-

val nejdříve model a poté v roce 1771 funkční automobil, který pojmenoval *fardier à vapeur* („parní vůz“). V průběhu 19. století vývoj parních automobilů pokračoval, avšak ke kvalitativnímu zvratu v jejich technologickém potenciálu došlo až v 70. letech 19. století, kdy německý strojař a konstruktér Nicolaus August Otto (1832–1891) vyvinul čtyřtaktní spalovací motor. Za další mezníky ve vývoji automobilů lze označit rok 1886, kdy německý vynálezce a konstruktér Gottlieb Daimler (1834–1900) zkonstruoval první čtyřkolý automobil poháněný spalovacím motorem a rok 1897, v němž německý vynálezce Rudolf Christian Karl Diesel (1858–1913) sestrojil vysokotlaký spalovací pístový motor se samočinným vznětem. Mezi významné automobilové konstruktéry a průkopníky automobilového průmyslu ve druhé polovině 19. století patřili zejména německý mechanik a automobilový konstruktér Carl Friedrich Benz (Karl Friedrich Michael Benz, 1844–1929) a zakladatelé francouzského automobilismu Émile Levassor (1843–1897) a Louis François René Panhard (1841–1908). V českých zemích byl zkonstruován první automobil (*Prezident*) v roce 1897 a v roce 1898 následoval první nákladní automobil. Na sklonku 19. století byly postaveny také první elektromobily. O jejich energetickém potenciálu svědčí skutečnost, že belgický konstruktér a automobilový závodník Camille Jenatton (1868–1913) jako první překonal v roce 1899 s elektromobilem doutníkového tvaru *La Jamais Contente* („Věčně nespokojená“) rychlost 100 km za hodinu. V prvním desetiletí 20. století však zvítězily automobily se spalovacím motorem nad automobily s parním nebo elektrickým pohonem. Ve 20. století se automobily s benzinovými nebo naftovými motory staly nejrozšířenějším a nejvýznamnějším dopravním prostředkem. Zásadní podíl na tomto technologickém vítězství mělo zavedení pásové tovární výroby automobilů, kterou ve Spojených státech amerických zahájil americký vynálezce, podnikatel a výrobce automobilů Henry Ford (1863–1947) tím, že na trh uvedl širokým vrstvám obyvatel dostupný, sériově vyráběný automobil *Ford T*. Montáž kompletního automobilu na běžícím pásu byla ve Fordových závodech v Detroitu (USA) poprvé spuštěna v roce 1914: takřka vzápětí se výroba jednoho kusu desateronásobně zkrátila – trvala tehdy pouhých třiadvadesát minut; o šest let později opouštěl *Ford T* výrobní pás nové koncepce každou minutu. V letech 1909–1926 se prodalo patnáct milionů modelů *Fordu T*; v roce 1895 jezdily v celých Spojených státech amerických pouze čtyři automobily, o třicet let později jich bylo v provozu přes dvaadvacet milionů. Z větší části je „vychrlily“ právě Fordovy běžící pásy. Laciné a spolehlivé auto *Ford T* v nejjednodušším

provedení („můžete mít jakoukoli barvu, vyberete-li si černou“) za 260 dolarů (dělník u Forda tehdy pobíral 5 dolarů denní mzdy), láskyplně přezdívané *Plechová Lízinka*, triumfovalo. Užití montážní linky zahájilo hromadnou výrobu, která se stala základním hospodářským fenoménem světa 20. i 21. století.

Paralelně s vývojem technologické stránky automobilů se proměňoval také jejich design. Karoserie prvních automobilů svým vzhledem zpočátku připomínaly kočáry, jejichž konstrukcí byly inspirovány. Již na počátku 20. století se karoserie automobilů začala postupně proměňovat. Například slavný *Ford T* svou karoserií ještě připomínal typ vídeňského kočáru *landaaur*, ale kapota, kryjící motor, již svým tvarem anticipovala design typický pro generace následujících automobilů. O vývojových proměnách automobilu, směřujících ke zcela specifickým, ale pro automobil charakteristickým formám, svědčí šestiválcový, šestisedadlový *Rolls Royce 47 HP* se sklopnou střechou, z roku 1918. Aerodynamický tvar byl zde sice obsažen pouze v náznaku, ale celkový design kapoty již v plném rozsahu odráží specifiku automobilu jako unikátního kulturního fenoménu, jehož vývoj probíhá podle svébytných zákonitostí. K rozvoji funkčního a současně estetického designu automobilů přispěl v první polovině 20. století také československý automobilový průmysl, reprezentovaný kopřivnickou automobilkou Tatra. Tato automobilka v roce 1934 uvedla na trh luxusní limuzínu *T 77*, která je považována za první aerodynamický sériově vyráběný automobil na světě.

Ve druhé polovině 20. století determinovala vývoj automobilového průmyslu snaha co nejvíce integrovat požadavky na masovou sériovou výrobu s maximální funkčností a estetickým dojmem. Dnes již klasikou ukázkou tohoto trendu je automobil *Alfa-Romeo*, model *Montreal* z roku 1970 s aerodynamickým tvarem. Tvůrce jeho designu, italský automobilový návrhář Giuseppe Bertone (1914–1997), vytvořil estetickou karoserii, která klade vzduchu co nejmenší odpor. Tím předznamenal a inspiroval další směr vývoje automobilů, který v sobě programově spojuje principy krásy a technické dokonalosti. V Bertonově designérském studiu vznikaly jak působivé sériově vyráběné automobily (roadster *Fiat X 1/0*), tak pozoruhodné prototypy vozidel nekonvenční koncepce. K nejznámějším z nich patří například velkoprostorový osobní automobil *Genesis* s dvanáctiválcem Lamborghini z roku 1988. Mezi přední světové návrháře vzhledu automobilů se zařadil také původem slovenský designer Jozef Kaban (narozen 1973), jenž z pověření koncernu Volkswagen vytvořil design supersportovního vozu *Bugatti Veyron 16,4*.

Jedná se o nejvýkonnější a nejdražší sériově vyráběný automobil na světě, který v roce 2005 vytvořil rychlostní rekord o hodnotě 407,16 km/h.

Vzhledem ke kombinaci technické a estetické dimenze nelze na automobil pohlížet pouze jako na utilitární prostředek plnící adaptační funkce spjaté s transportem lidí a zboží. V moderní společnosti se automobil stal významným statusovým znakem, odrážejícím společenské postavení, míru estetického vkusu a ekonomického kapitálu, jímž jeho majitelé disponují. *Symbolem ekonomického a společenského úspěchu se stala automobilová značka, která je současně zprávou o finančních možnostech, *životním stylu a aspiracích majitele daného automobilu. V současné době jsou evropskými spotřebiteli za nejprestižnější označovány vozy značky *Audi*, *BMW*, *Mercedes-Benz*, *Porsche* a *Toyota Lexus*.

Spektrum automobilových značek a typů automobilů je však nesmírně široké a snaží se pokrýt potřeby všech vrstev obyvatelstva v souladu s jejich finančními možnostmi. Po *druhé světové válce začaly automobilky vyrábět vedle luxusních vozů stále více levných modelů, aby získaly nové zákazníky. Reprezentantem „lidových vozů“ se stal legendární *Volkswagen „brouk“* (původně *VW Kdf-Wagen*, 1938) a jeho nástupce *Golf* (v roce 2009 již VI. generace), který vedle vozu *Ford Focus* dlouhodobě patří mezi nejprodávanější a nejuznávanější značky. Skutečnost, že automobil ve druhé polovině 20. století přestal být luxusním předmětem, určeným pouze pro bohaté zákazníky, zásadním způsobem ovlivnila způsob života a trávení volného času obyvatel západních zemí. Již v 50. letech vzniklo společně se vzrůstajícím cestovním ruchem „automobilové nomádství“ jako specifický typ *kultury volného času a trávení dovolené. Na cesty za odpočinkem nebo poznáním se začaly vydávat desítky milionů lidí, což vyvolalo nutnost podstatně rozšířit turistickou infrastrukturu.

Automobil jako symbol nové *svobody, dynamiky pohybu a teritoriální nezávislosti pronikl na plátna kin a do krásné literatury. Typickou ukázkou glorifikace automobilu jako nástroje osvobození od hodnot konzumní společnosti je například román amerického spisovatele Jacka *Kerouaca (1922–1969) *On the Road* (Na cestě, 1957), jehož hrdinové se v automobilu doslova „řítí“ napříč Spojenými státy a vyjadřují tak nespoutanost a nonkonformismus životní filozofie příslušníků hnutí *beat generation („beatové generace“). Příkladem fascinace moderního člověka jedoucím automobilem jsou také četné filmy žánru *road movie* („film-cesta“ či „film-*odysea“), jehož hrdinové se nacházejí „na cestě“. Současně s expanzí automobilového průmyslu, který se společně s elek-

tronickým a chemickým průmyslem stal hybnou silou hospodářského růstu v 60. a 70. letech 20. století, si však lidé ve stále větší míře začali uvědomovat stinné stránky automobilismu. Negativní důsledky užívání automobilů jako nejrozšířenějšího způsobu dopravy souvisejí nejen s prohlubující se závislostí lidstva na zdrojích ropy, ale také s houstnoucí silniční dopravou, růstem počtu mrtvých a zraněných při dopravních nehodách a znečišťováním životního prostředí.

Z antropologického hlediska lze na automobil pohlížet jako na specifický kulturní prvek, který jako součást širšího technologického komplexu výrazně ovlivňuje fungování moderní společnosti. Vývoj civilních a vojenských automobilů vedl ke vzniku rozsáhlé průmyslové infrastruktury, spjaté s jejich výrobou, distribucí a praktickým užíváním. Automobilový průmysl v průběhu 20. století stimuloval rozvoj celé řady průmyslových odvětví. Propagace výrobků různých světových automobilů dala vzniknout unikátnímu fenoménu automobilových závodů. Závodů monopostů Formule 1, osobních automobilů na okruhu Le Mans nebo nákladních automobilů na trati „Rallye Paříž – Dakar“ sledují prostřednictvím televizního vysílání miliony lidí po celém světě. Prezentace automobilových značek našla své vyjádření v jazyce reklamy, která v reklamních spotech, novinách, časopisech a na billboardech tematicky spojila technickou dokonalost designu automobilů s motivem krásy ženského těla. Význam a působivost špičkových automobilů jako reklamního média využil také tabákový průmysl, když jako sponzor významných automobilových závodů neváhal propagovat značky svých cigaret prostřednictvím značek předních světových automobilů. Masové rozšíření automobilů ve druhé polovině 20. století zásadním způsobem změnilo tvář naší planety. Významnou součástí *materiální kultury se staly asfaltové a betonové silnice, jež vedly k proměně tradiční urbánní zástavby i původní podoby přírodní *krajiny. Ve vyspělých zemích světa začaly masově vznikat dálnice, jejichž funkce a technické zázemí daly vzniknout novému typu funkcionalistické estetiky. Mnohaproudové a víceúrovňové dálnice s technologicky dokonalými nadjezdy, podjezdy, mosty a tunely vytvářejí unikátní komunikační struktury, doplněné promyšleným systémem benzinových čerpadel, restaurací, obchodů a motorestů, zajišťujících potřeby automobilů i jejich majitelů. Nezbytnost zajistit kontinuální přísun nafty a benzinu pro fungování automobilů však stále více ovlivňuje vztah *Západu k zemím, které jsou největšími producenty ropy. Existence automobilů jezdících na pevná fosilní paliva vytváří tlak na zahraniční *politiku vyspělých zemí, pro něž by zastavení

přísunu ropy znamenalo ekonomický kolaps. Proto se hledání alternativních zdrojů surovin a energie pro automobily stává jednou z velkých ekonomických, ekologických a technologických výzev současnosti.

Gustav Meyrink (1868–1932), rakouský spisovatel, mystik a jógin, tíhnoucí k enigmatičnosti Prahy přelomu 19. a 20. století, který byl svědkem vzniku a rozvoje automobilismu, v povídce *Automobil* (ze sbírky *Des deutschen Spießers Wunderhorn* [Kouzelný roh německého šosáka], 1913) zobrazil nový fenomén se svou proslulou ironií, fantastičností, tajuplností a anti-šosáctvím:

„Vy si na mne zřejmě už nepamatujete, pane profesore?! Zimt jméno mé, Tarquinius Zimt. Není to ještě tak dávno, co jsem byl vaším žákem ve fyzice a matematice – –“

Učelec nerozhodně obracel v rukou vizitku a rozpačitě předstíral, že se rozpomíná.

„– – a protože právě projíždím Greifswaldem, nechtěl jsem si nechat ujít tu příležitost a dovolil jsem si vás vyhledat – –“

(Následovalo několik minut trapného mlčení.)

„– – ehm – – vás vyhledat – –“

Profesor si s nevolí obhlížel kožený oblek mladého muže. „Vy lovíte velryby?“ zeptal se s tichým výsměchem a poklepal návštěvníkovi na rukáv.

„Nikoliv, jsem automobilista. Jsem vlastníkem známé automobilové značky ‚Zimt‘ – –“

„Takže herec!“ přerušil ho netrpělivě učelec, „ale proč jste tedy předtím studoval fyziku a matematiku? Zřejmě jste přesedlal, mladý muži, přesedlal?! To se podívejme!“

„Ale kdepak, pane profesore, kdepak. Naopak. Dalo by se říci, že právě naopak! Jsem konstruktér automobilů – – motorů – – benzinových motorů – – jsem inženýr!“

„Ach, vy sestavujete ty fantastické obrázky pro kinematograf, rozumím. Ale to si snad nemůžete říkat ‚inženýr‘!“

„Ne, ne, já stavím automobily. Nebo motorová vozidla, jestli je vám toto slovo milejší. Ročně už prodáváme – –“

„Neuznávám, milý pane Zimte, žádný z těch názvů; ani automobil, ani motorové vozidlo, neboť takový stroj se jak známo nemůže hnout z místa – a takový význam je přece obsažen ve slově automobil – a z téhož důvodu je nepřipustný i výraz motorové vozidlo,“ prohlásil vědec.

„Jak to myslíte: ‚nemůže se hnout z místa‘? Nebude to trvat ani deset let a my už nebudeme používat žádný jiný dopravní prostředek. Továrna

za továrnou rostou jak houby po dešti, a i když v Greifswaldu možná zatím není žádný automobil, tak přesto – – –“

„Mladý muži, vy jste snilek a ztrácíte půdu pod nohama! Neoddáváte se náhodou spiritismu? Vskutku, je to jeden z nejpohrdlivějších jevů naší doby, že musíme být svědky, jak strašidlo *perpetua mobile* znovu a znovu zdvihá svou ohavnou hlavu. Jako by neexistovaly zákony fyziky. Smutné, opravdu smutné! A i vy, ještě před několika málo lety můj žák, jste zapřel jasnou, rozvážnou cestu naší vědy a honíte se za horečnými vidinami hrubé, bezmyšlenkovité empirie! Nu ano, dnešní shon a chvat velkoměsta zřejmě oslabuje myšlenkovou sílu naší mládeže, ale dojít až k pustým pověrám, k utkvělým představám, že pomocí benzinového motoru je možno uvést do chodu nějaké vozidlo, to je přece jen velký skok! Aspoň to člověku tak připadá!“ A učenec si začal rozčileně čistit skla brýlí.

Tarquinius Zimt byl bez sebe.

„Ale proboha, pana profesore! Přece snad nebudete popírat existenci motorových vozidel. Dnes, kdy už jich jezdí několik tisíc! Kdy každý měsíc přináší nějakou novinku. Já sám jsem přece přijel z Florencie až sem ve svém automobilu ‚Zimt‘ o síle padesáti koní! Sám jsem ho zkonstruoval a postavil! – Kdybyste ráčil pohledět z okna, můžete ho vidět, jak stojí před domovními vraty. Proboha! Mohu jen opakovat: Proboha!“

„Mladý muži, *omnia mea mecum porto* („všechno, co mám, nosím s sebou“), jak výstižně praví latiníci. Nevidím žádný pádný důvod, abych se díval z okna; – proč bych to také dělal – nosím přece svůj všeobsahující matematický rozum všude s sebou. – Proč bych se měl svěřit nejisté půdě smyslového vnímání? Což mi neřekne víc – víc, než kdy dokáží vyjádřit smysly – prostá formulka, kterou pochopí i nezletilý školák – a zajisté si ji ze svých školních let pamatujete i vy:

$$M = \mu \int p dF_y = 2\mu r^2 l \int_0^{\varphi^2} p d\varphi^1 = 2\pi Pr \frac{\sin\varphi^0}{\varphi^0 + \sin\varphi^0 \cos\varphi^0}$$

a tak dále. Tak vidíte!“

„To všechno ale není nic platné,“ odpověděl podrážděně inženýr, „protože já jsem ve svém automobilu dojel z Florencie až do Greifswaldu – až před vaše dveře!“

„– a kdyby neexistoval výše zmíněný vzorec,“ nedal se učenec vyvést z rovnováhy, „jehož výsledek je ještě velice příznivý vzhledem k takzvanému válcovitému čepu, neboť zesílení měrného tlaku, spojené se zmenšením úhlu opásání ložiskové pánve řemení, nezpůsobí zvýšení

M , a snižuje – pokud to je vůbec přípustné – vynaložení energie nutné

k překonání tření u $\varphi^0 > \frac{\pi}{2}$, pak by stejně zůstala řada závažných

námitek, z nichž každá by musela vyloučit – –“

„Ale proboha svatého, pane profesore ...“

„Pardon! ... i jen teoretickou možnost případného zdaru onoho zá-
měru. Jak by se mohlo, abychom mluvili jen laicky, například převést
do oblasti mechanických možností to, že bychom mohli zabránit stále
rostoucímu značnému zahřátí, způsobenému explozemi ve válcích a ,
 b , c , d , které v těchto válcích následují velice rychle za sebou, z čehož
rezultuje roztažení, a tudíž následně přitlačení na stěny válců, což by
posléze vedlo až k nehybnosti kovového pístového materiálu, pokud by
tento nebyl neustále dostatečně chlazen prostřednictvím stále znovu do-
dávaného množství vody, z čehož znovu jasně vyplývá výsledek pokusu
v negativním smyslu s ohledem na obrácený poměr váhy k výkonnostní-
mu efektu motoru? A když dále uvážíme – – – –“

„Jel jsem z Florencie až sem,“ přerušil profesora zarputile mladý muž.

„– – – – když dále uvážíme při použití vzorce:

$$P = \left(\frac{n}{30}\right)^3 r \left(\cos\varphi \pm \frac{r}{e} \cos 2\varphi\right) (G_1 + G_1) + \left(\frac{n}{30}\right)^2 r G_3 \cos\varphi$$

tu skutečnost, že otřásáním a dalšími kmity, jež negativně ovlivňují klid
celku, jakožto nemilý důsledek svérázných pohybů v jednotlivých čás-
tech stroje, v nichž – ať by byly sebepružnější – nutně tudíž dochází k tr-
valým deformacím, jednoznačně z toho vyplývá, že – –“

„Ale já jsem přesto dojel z Florencie až do Greifswaldu!“

„– – – k trvalým deformacím, jednoznačně z toho vyplývá ...“

„Ale–já–jsem–přesto–z Florencie až do Greifswaldu *do-jel!*“

Učelec vrhl přes brýle káravý pohled na mladého muže. „Nic by mi
nebránilo, abych – opíraje se o přesvědčivé matematické vzorce – bez
obalu vyjádřil své pochybnosti o vašich tvrzeních, nicméně dávám před-
nost tomu, abych se po způsobu starých Řeků raději vyhnul všemu zra-
ňujícímu, a pouze chci – jako už Parmenidés – zdůraznit, že moudrému
člověku nepřisluší, aby přikládal váhy svým smyslovým vjemům a už
vůbec ne vjemům někoho cizího.“

Tarquinius Zimt chvíli přemýšlel, pak sáhl do kapsy a mlčky podal
profesorovi několik fotografií.

Ten se na ně podíval jen zběžně a prohlásil: „Nuže, mladý muži, vy si

myslíte, že těmito obrázky zdánlivě se pohybujících automobilů můžete zpochybnit zákony mechaniky?! – Jen pro podobnost takových případů připomínám zobrazení animistických fenoménů, jak je vytvořili Crookes, Lombroso, Ochorowicz, Mendělejev! Dneska už je možné upravovat takové fotografie pomocí různých triků, že je málokdo rozezná od skutečnosti. Ostatně, nebylo známo již Hérakleitovi, že podle zákonů logiky se vystřelený šíp nalézá na každém matematickém bodě své dráhy v absolutním klidu? Nuže, vidíte! A více než to – v přeneseném smyslu – nemohou ani v nejlepším případě vaše obrázky dokázat.“

V inženýrových očích zaplála potměšilá radost. „Ale doufám, vážený pane profesore, že mi – jakožto svému žáku, který vás tolik obdivuje – neodmítnete prosbu,“ pronesl s pokryteckou pokorou, „abyste se alespoň podíval na můj automobil, stojící před domem?“

Učenec dobrotivě přikývl a oba se odebrali na ulici.

Kolem vozu už postával dav lidí.

Tarquinius Zimt zamrkal na šoféra. „Ignáci! Pan profesor by si chtěl prohlédnout náš automobil, ukažte mu prosím ten stroj.“

Mechanik se domníval, že se jedná o prodej vozu, a zanotoval chvalozpěv:

„S naším ‚Zimtem‘ uděláme klidně sto padesát kilometrů a z Florencie až sem jsme neměli jediný defekt. Jedeme – –“

„Ustaňte, dobrý muži,“ mávl profesor rukou a shovívavě se usmál.

Řidič otevřel kapotu, aby byl vidět motor, a vysvětloval jednotlivé části.

„Jak se vyrovnáváte, pane profesore,“ zeptal se Tarquinius Zimt se skrytým posměškem, „se skutečností, že navzdory vašemu tvrzení, že je vyloučeno, aby tyto stroje fungovaly, vyrábějí dnes takové továrny jako Daimler, Benz, Dürkopp, Opel, Brasier, Panhard, Fiat a další tisíce takovýchto vozidel?“

„Vyrovnáváte? Mladý muži, já jsem prostý učenec v oboru technických věd, a jakkoliv by mohla vaše otázka připadat zajímavá například psychologovi, tak mně – to přiznávám – pramálo záleží na tom, abych se dozvěděl, z jakých asi důvodů se tyto továrny oddávají takovýmto zjevně zbytečným činnostem.“

Profesorova slova přerušilo bzučení naprázdno běžícího motoru. Dav ustoupil o krok.

Tarquinius Zimt se zašklebil. „Takže vy ještě pořád nevěříte, že tenhle vůz pojede, pane profesore? Stačí, abych přitáhl tuto páku, tím zařadím pomocí spojky rychlost a automobil se bude řídit rychlostí sto padesát kilometrů za hodinu.“

Na učencových rtech se objevil mírný úsměv. „Ach, vy mladický blouznivče! Nic takového se nemůže přihodit. Pod tlakem exploze – předpokládáme-li u spojky dostatečnou pevnost – se pravděpodobně vzápětí rozletí válce a , b a d . Válec c naproti tomu asi zůstane nepoškozený podle vzorce – podle vzorce – jak jenom honem zní! – podle vzorce – – –“

„Vpřed,“ zajásal Zimt, „vpřed! Ignáci, jeďte!“

Šofér přitáhl páku.

Teď! – Hlasitá trojnásobná rána – a stroj stojí!

Zmatek!

Ignác vyskočí z vozu. Dlouhé pátrání. Tady! První, druhý a čtvrtý válec jsou prasklé! Prasklé způsobem, jakým válce nikdy prasknout nemůžou, i kdyby v nich byl třeba nitroglycerin.

Strnulým pohledem upírá profesor oči do dálky, jeho rty se pohybují a mumlají: „Počkejte: podle vzorce – – podle vzorce – –“

Zimt ho popadne za rukáv a třese jím – skoro pláče zlostí. „To je neslýchané, neuvěřitelné; od doby, co existuje automobil, se něco takového nestalo. Je to šílenost. Je to naprosté bláznovství. Okamžitě zatelegrafuji, aby poslali náhradní válce. – To takhle nejde, musíte se na vlastní oči přesvědčit, musíte!“

Učenec se mu rozzlobeně vytrhne: „Mladý muži, zacházíte příliš daleko, zapomínáte se. – Opravdu si myslíte, že mám času nazbyt, abych ještě jednou přihlížel vašim dětinským pokusům? Ještě stále jste se nepoučil? Raději děkujte svému stvořiteli, že to nedopadlo hůř, se stroji nejsou žádné žerty. Teď to vidíte! –“

A učenec spěchá do svého domu.

Ve vratech se ještě jednou otočí, káravě zdvihne prst a rozhněvaně zvolá:

„*Sunt pueri pueri, pueri puerelia tractant.*“ („Děti jsou děti a dělají dětské věci.“) (Ze souboru *Mistr Leonhard*. Z německého originálu přeložila Eva Pátková. Praha: Aurora, 1996, s. 81–86.) (Jaroslav Malina, Václav Soukup)

Australopithecus anamensis (australopiték anamský), časově zatím nejstarší druh *australopitéků (*Australopithecus*). Tento článek v řetězu nejstarších *raných homininů doplnila skupina vedená Meave *Leakeyovou, která pracuje v Keni. Nálezy představují celkem devět zlomků lebky, postkraniálního skeletu a zubů z *lokality Kanapi a dvanáct zlomků z lokality Allia Bay. Jsou datovány mezi 4,2–3,9 milionu let, takže časově navazují na nálezy ardirpitéka (**Ardipithecus ramidus*). Autoři pro tuto skupinu v roce 1995 navrhli název *Australopithecus anamen-*

sis (*anam*, „jezero“, vyjadřuje skutečnost, že všechny *fosilie pocházejí z okolí jezera Turkana). Nejvíce informací o tomto *homininovi poskytují nálezy horní a dolní čelisti a zlomky dolní končetiny (*kost holenní). Tvar a proporce čelisti i zubů, tloušťka *zubní skloviny a další skutečnosti zdůvodňují morfologické rozdíly vůči starším i mladším homininům, ale současně naznačují i rozdíly v tvrdosti potravy, na niž se jednotlivé formy zaměřovaly. Zuby tak lze použít nejen pro taxonomii, ale i k studiu chování. Stephen Jay *Gould nazval naším nejvýznamnějším evolučním krokem *bipedii a uvolnění rukou; přitom zvětšování mozku jako by za vzpřímením ještě stále časově pokulhávalo. Nový nález zlomků kosti holenní je tedy velmi důležitý, neboť prokazuje vzpřímení homininů o 0,5 milionu let dříve, než se dosud soudilo. Nadto kost holenní umožnila rovněž odhad váhy austrálopitéka anamského: oba odhady, 47 kg a 55 kg, přesahují váhu pozdějšího *austrálopitéka afarského. Bohužel dochované zlomky mozkovny nedovolují přesný výpočet jejího objemu.

Podle Meave Leakeyové a jejích spolupracovníků tedy nově definovaný druh překlenuje mezeru mezi ardipitékem a austrálopitékem afarským nejen časově, ale také svou *morfologií. Nemusel ovšem být v africké krajině osamocen, neboť před 4 miliony let mohlo existovat paralelně několik nových druhů homininů a ti všichni se už mohli pohybovat vzpřímeně. (Jiří A. Svoboda, Václav Vančata)

BBBBB

DAL JSEM TAM TOHO VÝTEČNÍKA ZA TŘEŠT. MÁME ROZDÍLNÉ NÁZORY NA SVOBODU SLOVA.

B B B B B

buddhismus (ze sanskrtu: *buddha*, „osvícená či probuzená bytost“), náboženské a filozofické učení, jehož zakladatelem byl indický princ Sidhártha Gautama, později zvaný *Buddha Šákjamuni. Do devětatvace-ti let žil bezstarostným životem syna místního vládce, oženil se a měl syna. Poté opustil domov a věnoval se nejružnějším praktikám, pomocí nichž chtěl dosáhnout osvobození z *utrpení, které je spojeno s každou existencí a s neustálým koloběhem znovuzrovnání (*sansára). Nakonec (podle *legandy ve věku 35 let) objevil střední cestu, která se vyhýbá všem krajnostem, a dosáhl probuzení, konečného osvobození z utrpení a koloběhu životů. Následujících 45 let předával své učení.

Buddhismus klade důraz na osobní meditační praxi jako prostředek k dosažení vnitřní *svobody a k odstranění prožívání skutečnosti zkras-lené *subjektivním viděním. Východisko ze strastiplné pomíjivosti je-vového *světa Buddha formuloval v tzv. čtyřech vznešených pravdách, návodem k zániku strasti je vznešená *osmidílná cesta. Buddhovo ml-čení k metafyzickým otázkám vedlo po jeho smrti k formování řady škol a značná nezávislost původního buddhismu na vnějškových *dogmatech usnadnila jeho šíření v mimoindickém kulturním prostředí. Od *kon-zervativní théravády, opírající se pouze o kanonické texty shromážděné v Tipitace a rozšířené na Cejlonu (od 3. století př. n. l.) a v jihovýchodní Asii (od 5.–6. století n. l.), se okolo přelomu letopočtu oddělil směr zva-ný *mahájána, který svou filozofickou hloubkou a *ideálem soucitného a pomáhajícího světce (*bódhisattva) přispěl k šíření buddhismu v inte-lektuálním prostředí a posléze i mezi lidovými vrstvami.

V 1. století se buddhismus rozšířil po *Hedvábné stezce do Střední Asie, kde byl zejména v době Kušánské říše (*Kušánové) za vlády *krále Kanišky (2. století) kulturně ovlivněn *helénismem a *zarathuštrismem. Odtud se šířil do Číny (*buddhismus, čínský) a dále do Koreje (*bud-dhismus, korejský) a Japonska (*buddhismus, japonský). V Indii se mahájánový buddhismus v 5. století vyvíjel pod vlivem hinduistického *tantrismu v esoterický směr, tzv. *vadžrajánu, která od 7. století pro-

nikala do Tibetu a dala vznik specifické formě *tibetského buddhismu, přeneseného v 16. století i do Mongolska.

V samotné Indii buddhismus začátkem 2. tisíciletí zanikl, částečně v důsledku asimilačních tlaků ze strany *hinduismu a fyzické likvidace buddhistických center muslimskými dobyvateli. V Evropě se aktivní zájem o buddhismus projevoval zejména od začátku 20. století.

Buddhismus bývá někdy mylně označován jako učení, jež absolutizuje utrpení, zdůrazňuje pouze trýznivé, nepříjemné a neradostné stránky života, z něhož hledá únik v ukončení neúprosného cyklu zrození, bolestných prožitků, *chorob, neduhů stáří a smrti, v „absolutním nebytí a prázdnotě“ (sanskrtky: *śúnjatá*). Tento *názor však pramení z nepochopení skutečnosti, že v buddhistickém pojetí strast, utrpení, nespokojenost, strádání a ostatní nepříjemnosti neodlučně patří jen k takovému životu, který je ovládán „žízni“ (pálijsky: *tanhá*, sanskrtky: *tršná*), tížžádostí, žádostivostí, tužbami a sobeckým ulpíváním na předmětech tohoto světa. Buddha svou nauku zformuloval do čtyř vznešených pravd, z nichž první vyjmenovává životní situace nezbytně spojené s bolestí, strastí, strádáním: zrození, stáří, *nemoc, *smrt, spojení s věcmi nepříjemnými, odloučení od věcí příjemných, každé nenaplněné přání. Pět činitelů způsobujících lpění na fyzickém bytí (tělesnost, pocítování, vnímání, duševní vlohy, *vědomí) vyvolává utrpení. Nauka o utrpení vyjádřená v první vznešené pravdě tedy zdaleka neznamená absolutizaci utrpení; naopak nabízí naději, že přes strastnou povahu zrození lze konečně přetnout řetězec přerozování, nashromáždit příznivou *karmu, vedoucí k vysvobození, pokud dokážeme překonat onu žízeň, jež vede k znovuzrození, totiž žízeň chťíce, žízeň bytí, žízeň zániku. To ovšem předpokládá vést mravný život založený na dodržování pěti (v případě *mnichů deseti) slibů (či záповědí, tzv. *pañčāśila*), jež buddhistovi ukládají neublížovat živým tvorům, nebrat, co není darováno, zdržovat se nedovoleného pohlavního styku, vystříhat se lživých a pomlouvačných řečí a vyvarovat se opojných nápojů. K hromadění zásluh navíc přispívá pěstování buddhistických ctností, především láskyplné blahovůle či přívětivosti (pálijsky: *mettá*, sanskrtky: *maitrī*), slitovné něhy či soucitu (*karuná*), schopnosti sdílet *radost se všemi bytostmi (*muditá*) a vyrovnané rovnodušnosti (*upekkha*), jakož i dobročinnosti (*dána*).

Nejstarší podoba Buddhova učení (tzv. buddhismus pálijského *kánonu, označovaný jako „učení starších“, *théraváda, či v poněkud pejorativním smyslu jako *hínajána, „malá cesta, malé vozidlo“, protějšek pozdější školy tzv. severního buddhismu, známé jako „velká cesta, velké

vozidlo“, tj. *mahájána*) tedy nehlásá ani vypjatý *asketismus ani zřeknutí se přirozených radostí života, včetně naplňování sexuálních potřeb. Pro členy mnišské obce, a to jak mnichy, tak mnišky, jejichž přijímání do řádu Buddha připustil jen neochotně a s přísnými omezeními, byla pohlavní zdrženlivost (*celibát) nezbytnou podmínkou duchovního rozvoje, protože lidská mysl je svou vnitřní podstatou tékává, přelétává, neustále hledá nové podněty a rozptýlení, snadno podlehne rušivým vnějším vlivům, a pokud ji ovládne touha, naruší mentální rovnováhu, jež je předpokladem pravého soustředění. Naproti tomu v případě laiků, kteří si teprve ctnostným životem hospodáře vytvářejí předpoklady pro vyšší duchovní poslání v příštích znovuzrozeních, znamenalo dodržování pravidel *pañčášily* zejména vyloučení jakýchkoli mimomanželských vztahů a nepřirozených způsobů uspokojování pohlavního pudu. (Jan Filipský)

bůh (Bůh), nadpřirozená síla či bytost uctívána pro svou moc nad *přírodou a lidskými *osudy, taktó vnímaná už v raných prehistorických dobách (nejpozději v *mladém paleolitu), nejprve v podobě „mnohobožství“, posléze, v některých starověkých náboženských systémech, v podobě „jednobožství“ (Bůh).

Filozofie se od svých starověkých počátků pokoušela představu Boha uchopit. Například *Aristotelés nazývá bohem nutnou příčinu konečného a nahodilého *světa. Středověká *scholastika tuto myšlenku převzala a pokusila se ji spojit s tím, co o bohu říká křesťanské *zjevení. Při těchto úvahách se také objevila myšlenka, že by *nutnost existence Boha bylo možné i racionálně dokázat. Dokazovací postupy vycházely buď z toho, že nahodilé věci musí mít nutnou příčinu, z toho, že řád ve světě musí mít rozumného původce, nebo z úvahy, že kdyby nejvyšší myslitelné bytosti chybělo *bytí, nebyla by dokonalá, což je myšlenkový *spor.

Tyto úvahy odmítl Immanuel *Kant a navrhl, že za racionálně postižitelnou stopu existence Boha lze pokládat mravní řád a *svědomí. Sören Kierkegaard zdůraznil základní náboženskou jistotu, že Bůh není myšlenka, nýbrž zásadně Jiný, jehož nelze poznávat jako předmět a který se může jen sám zjevovat. Friedrich *Nietzsche odhalil, že velká část *společnosti jeho doby víru v Boha pouze předstírá: ve skutečnosti je Bůh mrtev.

Současná filozofie se pojmu Boha vyhýbá, protože je příliš zatížen různými výklady, a mluví o transcenci, o radikálně Jiném a o Tváři Druhého (Emmanuel *Levinas). (Jaroslav Malina)

bulimie, mentální (latinsky: *bulimia nervosa*, termín pochází z řečtiny: *bulimis*, doslova „býčí hlad“; *bous*, „býk“, *limos*, „hlad“), *nemoc ná-

ležejíci mezi tzv. *poruchy příjmu potravy (viz též *anorexie, mentální) a spočívající v záchvatovitém přejídání s následným úmyslným vyvrhováním potravy, ale také vyvoláváním průjmu, užíváním anorektik či jiných látek k hubnutí. Bulimii popsal již řecký lékař *Galénos z Pergamu (asi 129–asi 199); metaforicky ji nazval „vlčím hladem“. Lékařský termín *bulimia nervosa* poprvé užil anglický psychiatr Gerald Russell v roce 1979, kdy ji rozpoznal u několika svých anorektických pacientek, které trpěly občasnými záchvaty přejídání a ztrátou kontroly nad zkonsumovaným množstvím potravy. Pozdější studie ukázaly, že těmito stavy trpí až 40 % anorektiků (tzv. bulimický typ). Podobně jako u mentální anorexie se v průběhu této nemoci objevují kardiální obtíže jakými jsou bradykardie (zpomalení srdeční činnosti), hypotenze (snížení krevního tlaku), srdeční *arytmie, změny EKG, poruchy funkce mitrální *chlopně, *levé srdeční *komory a zhoršení funkce *srdečního svalu, kardiomyopatie a myokarditida. Dále to jsou postižení *plic a ventilace, porucha *metabolismu iontů, komplikace renální, *endokrinní, hematologické, neurologické, metabolické a dermatologické. Při opakovaném zvracení se projevují účinky HCl na *zubní sklovinu (bývá měkká, zažloutlé barvy), která je pak náchylná k mechanickému poškození. Pacienti mívají zvýšenou kazivost *zubů a poškozené zubní *krčky. Až 50 % bulimiků trpí *paradentózou. V důsledku opakovaně vyvolávaného zvracení je často pozorován vznik žaludečních a duodenálních vředů. Závažnou komplikací způsobenou zvracením bývá také ruptura *jícnu. Při epizodách přejídání dochází k nadměrné dilataci *žaludku, která může vést až k jeho perforaci. Snižuje se také žaludeční tonus, což přispívá k poruše jeho vyprazdňování a vzniku nekrózy žaludeční sliznice. S častým přejídáním a zvracením souvisí i růst hladiny enzymu amylázy, jež v žaludku štěpí škrob. Tento hyperamylazemický stav vede k akutním pankreatitidám. Nemocní často mívají psychické a společenské problémy.

Nejnáchylnější skupinou pro rozvoj bulimie jsou dívky ve věku 13–18 let. Mentální bulimii však mohou onemocnět i ženy ve vyšším věku nebo muži všech věkových kategorií. (Petra Duchečková, Sandra Sázelová) **burakumin** (z japonštiny: *burakumin*, „lidé z osad“), potomci *kasty vyvržených (*hinin*) a kultovně nečistých osob (*eta*), které žily v oddělených čtvrtích či osadách (*buraku*). V dnešním Japonsku jsou *burakumin* nadále předmětem více či méně skryté diskriminace. Jejich počet je oficiálně odhadován na 1,2 milionu, nezávislé zdroje však hovoří o téměř 3 milionech osob, tj. zhruba 2 % populace.

Termín *hinin* pochází z období *Nara (710–784) a původně označoval

osoby, které zosnovaly spiknutí proti císaři či osoby vyhýbající se povinné službě pro císaře. Později zahrnoval i barvíře, potulné kejklíře a herce, žebráky, strážce vězňů, ale také zločince a neúspěšné sebevrahy.

Vzájemná koexistence *šintoismu a *buddhismu od počátku období *Heian (794–1185) způsobila postupné prorůstání šintoistické koncepce smrti a s ní spojeného znečištění (*kegare*) s buddhistickým odmítáním zabíjení živých tvorů. Styk s osobami, které se zabývaly porázkou zvířat a pracovaly s masem a krví, byl proto považován za znečišťující a takové osoby byly nuceny žít na oddělených místech. Z období *Kamakura (1185–1333) jsou doloženy první písemné záznamy o existenci skupin nečistých (*eta*), mezi něž patřili řezníci, koželuzi či rasové. Postavení nečistých a vyvržených osob bylo formalizováno v období *Edo (1603–1867), kdy vzniká striktní sociální stratifikace (*ši, nó, kó, šó, kuge, eta, hinin*). Příslušníci obou kast žili v oddělených čtvrtích a podléhali přísným pravidlům, která upravovala způsob odívání, zaměstnání, manželských vztahů apod. Nejčastěji se zabývali *koželužstvím, odstraňováním mrtvol či úklidovými pracemi, ale také výrobou košíků a sandálů.

V roce 1871 sice nová vláda zakázala používání termínů *eta* a *hinin* a nahradila je označením „nový prostý lid“ (*šin heimin*), *předsudky vůči těmto lidem se jí však odstranit nepodařilo. Formální zrovnoprávnění je navíc uvrhlo do těžké ekonomické situace, neboť přišli o monopol na určité práce (například koželužství), ale kvůli svému původu hledali obtížně jiné zaměstnání.

V roce 1922 vznikla Celonárodní společnost za zrovnoprávnění (*Zenkoku suiheiša*), která se roku 1955 přeměnila v Ligu za rozpuštění *buraku* (*Buraku kaihó dōmei*). Potomci kdysi deklasovaných vrstev obyvatelstva jsou dnes diskriminováni především v zaměstnání či při hledání partnera (v Japonsku existují stovky soukromých detektivních kanceláří specializujících se na pátrání po *burakumin*); pozemky, na nichž kdysi stávala *ghetta nečistých a vyvržených, mají podstatně nižší tržní hodnotu. Nejznámější případ diskriminačně motivovaného justičního omylu se udál v roce 1974 v Sajamě (*Sajama džiken*), kdy mladík podezřelý z vraždy nezletilé dívky byl bez přímých důkazů obžalován a následně odsouzen k *trestu smrti bezprostředně poté, co se ukázalo, že pochází ze skupiny *burakumin*. (Jan Sýkora)

cccccc

... A ABY MÍSTO DOSAVADNÍHO ČLOVĚK ČLOVĚKU VLKEM ZAČALO PLATIT ČLOVĚK ČLOVĚKU ANDĚLEM.

civilizace (z latiny: *civilis*, „občanský, vztahující se k obyvatelům obce – státu“):

1. souhrnný pojem pro hmotné a duchovní projevy *společnosti; označuje původně proces vzniku městských a občanských společností, které se neopírají o rodová *privilegia, místní tradice a sdílené *náboženství; později i souhrn návyků, schopností, *institucí a pravidel, jež takovou společnost charakterizují, někdy také výsledek tohoto procesu – určitou civilizaci. Každá civilizace je v zásadě otevřená, tj. přístupná každému, kdo se přizpůsobí jejím pravidlům, bez ohledu na to, odkud pochází a jaké má přesvědčení.

Předchozí, pravěký a raně starověký svět, měl podobu *mýtu. Jednání lidí se zrcadlilo v příbězích mýtů a naopak příběhy a mýty určovaly jejich jednání. Mýty obsahovaly bezmála celé lidské vědění. Postupně však příběh jako nejdůležitější prostředek uchování a předávání vědění vyčerpával své možnosti. Připomeňme si například *Homérovy eposy *Ílias a *Odyseia – bylo by možné pamatovat si ještě něco navíc? Svět se rozšiřoval a komplikoval natolik, že začal příběhy přerušovat. Příběhy mýtů mnohdy omezovaly jednání a tvořivé konání lidí. Myšlení a poznání se totiž rozvíjelo. Srovnáváním a tříděním poznatků nacházeli lidé obecnější pojmy a vztahy mezi nimi, vznikalo abstraktní myšlení a počátky filozofického uvažování.

Ona doba velkého přelomu nastala před více než pětadvaceti stoletími; tu dobu nazval německý filozof Karl *Jaspers *Achsenzeit*, „osová doba“ (vedle označení osová doba se užívá též název „doba etického zlomu“). Tehdy se objevili na sprašových rovinách Číny *Lao-c’ a *Konfucius, pod horkým indickým *sluncem *Buddha, v nedohledných pásmech íránských horstev *Zarathuštra, okolo Mrtvého moře starozákonní proroci a ve východním Středomoří řeční filozofové. Tito mudrcové přinášeli změnu. Něco podstatně nového. I když na mýty navazovali a opírali se o ně, počali vidět *člověka, společnost a *přírodu jinak, mnohem obecněji a abstraktněji, teoreticky. Místo *bohů nastoupily *principy, *sa-

krální vzory jednoznačně určující jednání vystřídaly všeobecné rady.

Učení každého z myslitelů se stalo jakousi osou, k níž se přičleňovali nejprve jednotliví stoupenci a pak celé pospolitosti, společnosti a národy. Ustavily se základy hlavních světových kulturně historických společenství, doplněných později *křesťanstvím a *islámem, která se vždy znovu vracejí k svým základům a čerpají z nich jako z pramene, jenž vytryskl v té podivuhodné době;

2. jeden ze tří základních termínů (viz *divošství, *barbarství, civilizace) klasifikace vývoje lidské společnosti v rámci *paradigmatu *evolutionistické antropologie, charakterizující nejvyšší stupeň vývoje společnosti, následující po divošství a barbarství. (Jaroslav Malina)

civilizace, mimozemské, hypotetické civilizace existující mimo Zemi. Jejich objev by poskytl mimořádné impulzy *vědě i *filozofii, včetně sebepochopení *člověka samého. Ještě začátkem 20. století se spekovalo o existenci civilizací v naší Sluneční soustavě, zejména na Marsu. Dnes se jeví jako málo pravděpodobná i existence nejprimitivnějších počátků života. Naproti tomu s objevováním exoplanet, které započalo koncem 20. století (koncem roku 2007 jich bylo známo již 268), se zvyšuje naděje, že budou časem nalezeny „planety jiných sluncí“ podobající se svými fyzikálními parametry Zemi. Pokusem o odhad počtu civilizací v naší galaxii je *Drakeova rovnice, snahou o potvrzení jejich existence zachycením a analýzou radiových signálů z *vesmíru je projekt *SETI. Na kosmických sondách vyslaných za hranice Sluneční soustavy byla umístěna informativní poselství.

Argumentem proti existenci mimozemských civilizací, přinejmenším vyspělých, je to, že dosud nebyly zaznamenány žádné stopy jejich minulých návštěv na Zemi ani signálů vysílaných jimi do vesmíru. Nevyklučuje se ovšem, že civilizace nemají zájem prozrazovat svou existenci (vzpomeňme osud amerických civilizací po jejich objevení Evropany) anebo nás svou vyspělostí natolik předčí, že jim nečiní potíže nás pozorovat, aniž by byly samy odhaleny. O této problematice například Steven J. Dick: *Life on Other Worlds* (1998, česky: *Život v jiných světech*, 2004), Stephen Webb: *If the Universe Is Teeming with Aliens ... Where is Everybody?* (2002, česky *Kde tedy všichni jsou?*, 2007). (Viz též *hypotéza, archoastronautická, *mimozemšťané.) (Jan Novotný)

cizoložství (anglicky: *adultery*), mimomanželský (extramatrimonální) pohlavní styk, dobrovolný pohlavní styk vdané ženy či ženatého muže s někým jiným než se svým stálým partnerem (manželem, manželkou) (viz *manželství, *monogamie, *nevěra). Na rozdíl od nevěry je

cizoložství třeba chápat jako termín právní a etický, zvláště v právních systémech, kde je pohlavní styk mimo manželství přímo zločinem proti manželství. V některých sociokulturních systémech má cizoložství religiózní rozměr, a pokud je manželství především ekonomickým vztahem, je cizoložství chápáno jako majetkový zločin. V ostatních právních systémech je cizoložství jiným výrazem pro sexuální nevěru, má však omezenější rozsah.

Cizoložství bývá společensky postihováno, a to postihy neformálními (morální odsouzení a jeho důsledky), někdy i postihy formálními (tresty), v některých systémech i trestem nejvyšším (například ukamenování cizoložné ženy v islámských *zemích). Často však existuje asymetrie trestu pro cizoložnou ženu a cizoložného muže. (Miroslav Králík)

Courtet, Victor Alexandre (21. 7. 1813, L'Isle-sur-la-Sorgue, Francie – 4. 9. 1867, Lamotte-Faucon, Francie), francouzský etnolog, rasový teoretik a veřejný činitel. V roce 1830 až 1831 se v Paříži sblížil s žáky a stoupenci Clauda *Saint-Simona. Spolupracoval s redakcí časopisu *Le Globe*, který se stal pod vedením Pierra Leroux a později Michela Chevaliera hlavním ideovým periodikem saint-simonismu. Koncem čtyřicátých let 19. století se Victor Courtet aktivně zapojil do činnosti Pařížské etnologické společnosti (Société ethnologique de Paris).

Saint-Simonova scientistická vize organické společnosti ovlivnila Courtetovy *názory na vztahy mezi lidskými *rasami a populacemi a jeho úsilí o vytvoření pozitivní politické vědy vycházející z *antropologie a *etnologie a zohledňující odlišnou biologickou kvalitu jednotlivých ras (*De l'influence des races humaines sur la forme et le développement des sociétés* [O vlivu lidských ras na formu a vývoj různých společenství], 1835; *La science politique, fondée sur la science de l'homme ou étude des races humaines sous le rapport philosophique, historique et social* [Politická věda založená na vědě o člověku či studie lidských ras na filozofickém, historickém a sociálním základě], 1838). Courtet se rozešel s environmentalismem západního politického myšlení, který byl charakteristický pro dílo *Aristotela, *Bodina nebo *Montesquieua, a formuloval autentický rasový *esencialismus, podle něhož kvalita politických *institucí vychází z biologické povahy rasy.

Courtetovy teze o „přirozené hierarchii ras“, nadřazenosti germánské rasy a nutnosti „rasové *revoluce“, jež by zmnožnila neblahé rasové míšení, předznamenaly dílo Arthura de *Gobineau a dalších rasových teoretiků druhé poloviny 19. století. (Ivo T. Budíl)

čččč

JEDEN Z VAŠICH PŘEDKŮ PŘIŠEL Z HALIČE, JINAK PŘIŠLI Z MAĎARSKA,
FRANCIE, POVOLŽI, ITALIE, CHORVATSKA. HLAVU VZHŮRU, JSTE ČECH JAKO POLENO!

člověk, *Homo sapiens sapiens* (současný [recentní], respektive anatomicky moderní člověk), z hlediska *biologické antropologie (přírodopisu člověka) je přirozeně zařazen v zoologickém *systému jako živočich. „Recentní“ možno chápat jako současný – buď v užším slova smyslu jako populace lidí žijících v současnosti, tj. v současné době existující, dosud žijící živočišný druh, nynější, moderní, nový, – ale i v širším slova smyslu jako nedávný, patřící do geologické přítomnosti, tj. do *holocénu, který začal před zhruba 10 000 lety.

Systematické zařazení (taxonomie) člověka z hlediska dnešního třídění živočichů může být následující: říše živočichové (*Animalia*), podříše mnohobuněční (*Metazoa*), linie dvoustranně souměrní (*Bilateria*), linie druhoústí (*Deuterostomia*), kmen strunatci (*Chordata*), podkmen obratlovci (*Vertebrata*), nadtřída čelistnatci (*Gnathostomata*), skupina čelistnatci s kostní tkání (*Osteognathostomata*), skupina čtvernožci (*Tetrapoda*), skupina blanatí (*Amniota*), třída savci (*Mammalia*), podtřída živorodí (*Theria*), nadřád placentálové (*Placentalia*), skupina *Boreoeutheria*, skupina *Euarchontoglires*, řád primáti (*Primates*), podřád vyšší primáti (*Anthropoidea*), nadčeleď *lidoopi a lidé (*Hominoidea*), čeleď velcí lidoopi a lidé (*Hominidae), podčeleď hominini (*Homininae), rod člověk (*Homo), druh člověk rozumný (*Homo sapiens Linnaeus, 1758).

Morfologie (tvarosloví): popisuje především základní stavební plán těl živočichů, z něhož lze odvodit stavbu lidského těla, a vývojové změny v tomto plánu, které předcházely vzniku člověka. Stavební plán živočichů je úzce spjat s jejich způsobem života a prostředím, v němž žijí. Z praktických důvodů se k charakteristice jednotlivých skupin používají především morfologické znaky.

Strunatci sdílejí s některými jinými živočišnými kmeny tyto *znaky pleziomorfní (obecné): Jsou to živočichové mnohobuněční, s tělem vzniklým ze tří zárodečných listů (vnější – *ektoderm, vnitřní – *entoderm, střední – *mezoderm) a druhotnou dutinou tělní (coelom).

2. Vyznačují se dvoustrannou souměrností (symetrie) a článkováním (*segmentace) části těla (obojí může být v dospělosti potlačeno). 3. Přední oddíl trávicí trubice je po stranách proděravěn větším počtem párů žaberních šterbin; ty u *primárně vodních obratlovců přetrvávají a ústí ven z těla, u suchozemských se zakládají během zárodečného vývoje a posléze zanikají. Strunatci mají dále *znaky apomorfní (zvláštní), jimiž se odlišují od jiných živočichů: 1. Je vytvořena vnitřní kostra (endoskelet), jejímž základem je struna hřbetní (*chorda dorsalis): elastická tyčinka probíhající podélně tělem pod nervovou a nad trávicí trubicí. 2. Trávicí trubice leží pod chordou a ústí na břišní straně těla před jeho koncem, *srdce leží na břišní straně pod trávicí trubicí a pumpuje *krev směrem k hlavovému konci. 3. Základem nervové soustavy je trubice s centrálním kanálem probíhající tělem na hřbetní straně nad chordou.

Obratlovcí jsou aktivně pohybliví, *bilaterálně symetrickými strunatci s dobře vytvořenou opornou soustavou, výkonnými smyslovými orgány a vysokým stupněm koncentrace ústrojí řídicích tělesné pochody a chování. Jsou rozšířeni po celém světě a přizpůsobeni k životu ve všech prostředích dostupných jejich velikosti.

Hlavní pleziomorfní znaky obratlovců: 1. Tělo metamerně uspořádáno (v dospělosti se projevuje v uspořádání páteře, svalstva trupu, nervové soustavy). 2. Tělo podélně polarizováno od hlavového (*kranialního) k ocasnímu (*kaudálnímu) konci a členěno nejméně na hlavu, trup a ocas. 3. Základem nervové soustavy je míšňová trubice, z níž vystupují párové *míšňové nervy; cévní soustava je uzavřený systém *tepen a *žil. Hlavní apomorfní znaky obratlovců: 1. *Pokožka vícevrstevná, kryta různými útvary (pancíře, šupiny, peří, srst). 2. Chorda v dospělosti redukována; vnitřní kostra v dospělosti zpravidla kostěná s podílem chrupavek, vždy členěná na lebku a páteř. Končetiny jednotně stavěny jako ploutve nebo nohy. 3. Specializovaným nervovým ústředím je mozek (v mozkovně lebky), pro přijímání *informací a orientaci jsou nejdůležitější smyslové orgány uloženy na hlavě, respektive v lebce (čich, zrak, rovnovážné ústrojí), soustava *žláz s vnitřní *sekrecí, která s nervovou soustavou integruje všechny životní pochody v celek (neurohumorální regulace). 4. Uzavřená cévní soustava napojená na autonomně tepající srdce. Krev s červeným barvivem (*hemoglobin) vázaným na specializované buňky (*erythrocyty). Vylučovací orgány párové *ledviny jako deriváty mezodermu. 5. Intenzivní látková výměna, velká časoprostorová aktivita, schopnost ukládat množství zásobních látek s velkou spalnou energií (glykogen a tuky). 6. V rané ontogenezi se objevuje nervová lišta, kterou

někteří autoři označují jako čtvrtý zárodečný list. Jejím působením se vytváří řada orgánů, zejména v hlavové části těla.

Čelistnatci se vyznačují především těmito znaky: 1. Čelisti, které během fylogeneze vznikly z párového prvního (čelistního) žaberního oblouku. Zpravidla je přeměněn také druhý (jazylkový) žaberní oblouk. Původní elementy endoskeletu čelistí byly během dalšího vývoje zatlačovány a nahrazovány krycími kostmi. Embryonálně jsou čelisti odvozeny z hlavové části nervové lišty. 2. Vznik párových končetin (přední a zadní) s vnitřní kostrou, jež prodělávají během vývoje velké morfologické a funkční změny. 3. Nosní otvor párový, stejně jako čichový orgán, v *labyrintu vnitřního ucha tři polokruhovitě kanálky. 4. Pohlavní orgány mají vývody, vznikající většinou z vývodů vylučovacích orgánů.

Savci jsou evolučně nejvyspělejší obratlovci, z nichž bezprostředně vzešel člověk. Jsou suchozemského původu, a třebaže zahrnují i tělesně malé druhy a skupiny, jsou mezi nimi největší dnes žijící živočichové, a to jak na souši (sudokopytníci, lichokopytníci, chobotnatci), tak ve vodě (kytovci). Vyznačují se pravou teplokrevností (endotermií), některé druhy však mohou periodicky snižovat tělesnou teplotu (řízená hypotermie, zimní spánek). Kromě druhotně vodních vytvořili i skupinu ovládající aktivní let, a to zcela nezávisle na ptácích a vymřelých plazech. Hlavní apomorfní znaky savců: 1. Tělo je kryto srstí z *chlupů, mají více typů *kožních žláz; nejcharakterističtější jsou *žlázy mléčné. 2. *Dolní čelist je tvořena jedinou *kostí (*mandibula), ve *středním uchu jsou tři kůstky: kladívko, *kovadlinka a třmínek; úplný *chrup je rozlišen na *řezáky, *špičáky, zuby třenové a *stoličky, obvykle se objevují dvě *generace zubů (mléčné a trvalé). 3. Mozek vyvinutější a větší, zejména mohutná druhotná kůra koncového mozku (*neopallium*), *střední mozek má specifická *corpora quadrigemina* (čtverohrbolí); chování složitější a plastičtější než u většiny ostatních živočichů. 4. Je vytvořena levá *aorta, červené krvinky bezjaderné. Tělní dutina je rozdělena *bránicí, která se účastní dýchání. 5. Kromě pěti reliktních druhů ptakořitných, jejichž samice kladou vejce, se zárodky dnešních savců vyvíjejí v těle matky, mláďata jsou zpočátku kojena mateřským mlékem a matka nebo oba rodiče, případně i další členové skupiny, o ně pečují.

Primáti se vyznačují těmito hlavními *evolučními trendy: adaptace k stromovému životu, přechod k denní aktivitě, zdokonalování očí a prostorového vidění, *redukce čichových struktur, přizpůsobení končetin ke šplhání při ponechání dalších funkcí, rozvoj koncového mozku, zdokonalení adaptivního chování, malá specializace. Primáti jsou „gene-

ralizovaní“ savci – mají *klíční kost, 5 prstů na obou nohách apod. Pohyblivost končetin se během vývoje zvyšuje, uvolňuje se *ramenní kloub a zápěstí, předloktí je v lokti pohyblivější (*pronace a *supinace), palec (zejména na zadní noze) je schopen *opozice, tj. má protistojnou polohu oproti ostatním prstům pro chápání a uchopování, prsty jsou ohebné a drápy, již nepotřebné k zachycování na stromech, jsou nahrazeny plochými *nehty. Jako celek lze primáty charakterizovat původním stromovým způsobem života, úplným chrupem, rozmanitou výživou, zpravidla dvěma prsními bradavkami u samic, *varlaty v šourku u samců a víceméně vyspělým chováním.

Hominidae: Čeleď zahrnuje předky člověka, včetně postranních vývojových větví, a lidí. V současných systémech se sem obvykle řadí také *šimpanzi, *gorily a *orangutani. Základní morfologické trendy vlastních lidí (*Homininae*): 1. proměna stavby pánve a končetin, 2. redukce obličejové části lebky a zvětšování mozku a mozkové části lebky, redukce velikosti zubů a jejich homogenizace, adaptace ruky pro složité a jemné úkony (hominini přecházejí k životu na zemi a ruka již není tak nutná ke šplhání), 3. zdokonalení bipední chůze a vzpřímeného postoje, sociálního života a dělby práce, zvýšení živočišné složky potravy skupinovým lovem, výroba *nástrojů a jiných artefaktů, vznik řeči a abstraktního (tvořivého) myšlení. Tyto procesy se souborně nazývají *hominizací. Vznikem člověka a lidské *společnosti se zabývá speciálně (paleo)antropologie.

K problematice dalších oblastí spjatých s člověkem viz: *anthrósos, *člověk heidelbergský, *člověk chameleon, *člověk od Rudolfova jezera, *člověk rozumný, *člověk turkanský, *člověk vzpřímený, *člověk z červánků lidstva Dawsonův, *člověk z Flores, *člověk z Lan-tchien, *člověk zručný, *člověk, dělný, *člověk, dokonalý, *člověk, malý, *člověk, neandertálský, *člověk, nový, *člověk, Pravý, *člověk, prostý, *člověk, první čínský, *člověk, předcházející, *člověk, šlechtný, *člověk – adaptace na chlad, *člověk – adaptace na velkou nadmořskou výšku, *člověk – adaptace na vlhké a suché teplo, *člověk – adaptace na výživu rozdílného druhu a složení, *člověk – adaptivní vlastnosti kůže, *člověk – biotyp, *člověk – čelisti, zuby a sklovina, *člověk – dědičná rozmanitost (variabilita), *člověk – duševní schopnosti a jejich rozdíly, *člověk – fyziologická a evoluční adaptace, *člověk – genetická příbuznost lidských populací, *člověk – hierarchická organizace nervové soustavy, *člověk – krevní skupiny, *člověk – morfogeneze (morfogenetické pole), *člověk – mozek, vnímání, spánek a sny, jazyk a řeč, paměť a učení, tvořivě

myšlení, *člověk – osa lidského těla a stavební plán obratlovců – čtvernožců, *člověk – pletenec pánevní, jeho přestavba ve vztahu k bipednímu pohybu a reprodukci: evoluční jizvy, *člověk – pohybový aparát a neurohumorální regulace, *člověk – principy řízení živých organismů, *člověk – proměnlivost fyzických, fyziologických a behaviorálních struktur, *člověk – proměny ve stavbě lebky, *člověk – přestavba končetin, *člověk – psychologická typologie, *člověk – psychosomatická typologie, *člověk – ruce, *člověk – růst a vývoj těla, *člověk – sex (pohlaví), *člověk – somatotyp, *člověk – temperament, *člověk – typologie osobnosti, *člověk – vertikalizace (páteř člověka, vertikalizace a bipedie jako klíč k hominizaci), *člověk – vnímání okolního světa, *člověk – výběr v lidských populacích, *člověk – vývoj lidských populací, *člověk – „rasy“ a rasové mýty, *forma, životní, *homo, *zoon logon echón, *zoon politikon. (Jiří Gaisler, Jaroslav Malina, Václav Vančata)

čtvrtohory (též *antropozoikum, *kvartér), nejmladší období geologické minulosti (nynější geologická éra) začínající zhruba před 1,7–1,8 milionem let a vyznačující se střídáním chladných a teplejších dob a vznikem a vývojem *člověka. (Čtvrtohory jsou někdy spojovány s předchozími třetihorami pod název *kenozoikum*.) Nástup čtvrtohor provázelo ochlazení *klimatu, což se projevilo střídáním dob ledových (*glaciálů) a dob meziledových (*interglaciálů), v tropickém pásmu střídáním vlhkých dob dešťových (pluviálů) a sušších interpluviálů. Toto kolísání charakterizovalo starší, mnohem delší část čtvrtohor (*pleistocén). Mladší čtvrtohory (*holocén) jsou jen krátkým úsekem od konce poslední doby ledové podnes, tj. asi 10 000 let.

V pleistocénu se zvětráváním zemského povrchu a přemísťováním zvětralin působením gravitace, vody a větru vytvářely pokravné útvary (*písky, *spraše, *terasy) jako podklad pro vznik *půd, což bylo důležité pro existenci člověka jako lovce a sběrače a zejména zemědělce. V holocénu je vznik nových sedimentů velmi omezený, jedná se především o přemísťování sedimentů starších. (Karel Sklenář)

DDDD

SEŽENĚTE BOHA! TESTY DNA BY POTVRDILY NEBO VYVRÁTILY JEHO OTCOVSTVÍ VESMÍRU.

DDDD

Darwin, Charles Robert (12. 2. 1809, Shrewsbury, Shropshire, Anglie – 19. 4. 1882, Downe, Kent, Anglie), anglický přírodovědec, biolog a geolog. Autor teorie *evoluce organismů *přirozeným výběrem (*darwinismus), která představuje jednu z nejvýznamnějších teorií moderní *biologie, neboť její vyostřené přijímání či odmítání výrazně stimulovalo nové směry biologických bádání; na jeho dílo navázala řada vědních směrů 20. století, například klasická evropská *etologie, *syntetická teorie evoluce (*neodarwinismus), *sociobiologie a behaviorální ekologie (*ekologie člověka, behaviorální).

Pocházel z poměrně zámožné středostavovské rodiny a jako pokračovatel rodinné tradice (jeho otec i dědeček byli lékaři; srov. *Darwin, Erasmus) původně studoval *medicínu na *univerzitě v Edinburghu, studia však nedokončil, a proto ho otec přiměl ke studiu *teologie na Christ's College při univerzitě v Cambridge. Jeho životní dráha se dramaticky změnila během pětileté plavby kolem světa na lodi Beagle (1831–1836), které se zúčastnil jako přírodovědec na přímluvu svých učitelů, botanika Johna Henslowa a geologa Adama Sedwicka. Svá pozorování podrobně popsal v cestopisu *Journal of Researches into the Natural History and Geology of the Countries Visited During the Voyage of H.M.S. Beagle Round the World* (definitivní vydání v roce 1860, česky vyšlo pod názvem *Cesta přírodovědců kolem světa, I–II*, 1912, a *Cesta kolem světa*, 1955). Velký vliv na Darwinovy vědecké *názory měla díla *Principles of Geology* (Principy geologie, 1830–1833) a *Elements of Geology* (Základy geologie, 1838) skotského přírodovědce Charlese *Lyella (1797–1875), který v historické koncepci vývoje neživé *přírody usiloval o to, aby se geologické procesy proběhnuvší v minulosti vysvětlovaly na základě pozorování současných změn zemského povrchu (v tomto pojetí vycházel z tzv. uniformitarianismu skotského geologa 18. století Jamese Huttona). Pozorování, která Darwin za své cesty kolem světa učinil, mu poskytla dostatek důkazů o správnosti Lyellovy koncepce a přiměla ho zaujmout kritické stanovisko k tehdy obecně přijímaným

názorům na existenci života na Zemi, které v západním světě vycházely z křesťanské teorie *Stvoření člověka.

Po svém návratu z cesty kolem světa se Darwin věnoval shromažďování důkazů evoluce, současně však hledal i její příčiny. Řešení mu podle vlastních pamětí vnukla kniha *kněze a politického ekonoma Thomase *Malthuse *An Essay on the Principle of Population* (Pojednání o zákonnostech populace, 1798), podle které lidská populace roste geometricky, kdežto potravní zdroje pouze lineárně, což nevyhnutelně vede ke strádání. Darwin si uvědomil, že i v přírodě dochází k nadprodukci potomstva, a tudíž k „boji o existenci“ (anglicky: *struggle for life*). Protože se jednotliví členové populace liší svými vlastnostmi, přežívají jedinci lépe adaptovaní ke svému prostředí a zdatnější při reprodukci. Tento proces připodobnil k vědomému výběru při šlechtění zvířat i rostlin a nazval „přírozeným výběrem“ (anglicky: *natural selection*). Jeho výsledkem je podle něho biologická evoluce, kterou označoval jako „původ postupnou úpravou“ (anglicky: *descent with modification*). Darwin však plných dvanáct let váhal s publikováním svých závěrů (jedním z důvodů byla pravděpodobně i obava ze skandalizující reakce na vydání knihy jednoho z jeho předchůdců, Roberta Chamberse *Vestiges of the Natural History of Creation* [Pozůstatky přírodní historie stvoření], 1844). V tomto roce proto napsal pouze krátké pojednání shrnující jeho myšlenky, které mělo být vydáno až po jeho smrti. Mezitím však dostal od svého mladšího kolegy, Alfreda Russela *Wallacea, rukopis spisu *On the Tendency of Varieties to Depart Indefinitely from the Original Type* (O sklonu variet nekonečně se odchylovat od původního typu), v němž Wallace nezávisle dospěl ke stejným závěrům. Přátelé Darwina přiměli, aby rychle sepsal stručný výtah svých závěrů, a oba příspěvky přečetli během přednášky v londýnské Linnéovské společnosti v červenci 1858. Mezitím Darwin začal pracovat na téměř pětisetstránkovém souhrnu své původně zamýšlené knihy. Spis vyšel 24. ledna 1859 pod názvem *On the Origin of Species by Means of Natural Selection, or the The Preservation of Favoured Races in the Struggle for Life* (O původu druhů přírozeným výběrem aneb zachování zvýhodněných odrůd v boji o život, 1859) a byl ještě tentýž den vyprodán. Po zbytek života Darwin „Původ druhů“ revidoval a doplňoval (do jeho smrti vyšel celkem v šesti vydáních). V češtině bylo základní Darwinovo dílo publikováno několikrát, poprvé v roce 1914 – *O vzniku druhů přírozeným výběrem čili Zachováním vhodných odrůd v boji o život* (Praha: Fr. Klapálek, 1914), poté následovalo dvojí vydání v pražském nakladatelství Academia: *O vzniku druhů přírodním*

výběrem neboli uchováním prospěšných plemen v boji o život (1953 – 1. vydání) a *O vzniku druhů přírodním výběrem* (2007 – 2. revidované vydání).

Neobyčejný význam mělo i Darwinovo studium původu *člověka přirozeným výběrem, které vzbudilo odpor konzervativních představitelů církve i tehdejší viktoriánské *společnosti. Přesto však *analýza možného původu lidské linie v Africe a také fakt, že člověk má s *lidoopy společného předka, patří spolu s popisem mechanismů přirozeného výběru k Darwinovým nejvýznamnějším *objevům. Jeho úvahy a postřehy týkající se *lidské přirozenosti obsahuje v převážně většině kniha *The Descent of Man, and Selection in Relation to Sex* (Původ člověka a pohlavní výběr, 1871; česky vyšlo jako dvě samostatné knihy: *O původu člověka*. Praha: Academia, 1970 [1. vydání], 2006 [2. revidované vydání], *O pohlavním výběru*. Praha: Academia, 2005). Jedná se o jeden z příkladů sociomorfního modelování v biologii, totiž o projekce viktoriánské Anglie do živé přírody: víra v lineární *pokrok bez větších otřesů, uznávání naprosté převahy evropské, především anglické *kultury nad ostatní a blahodárnosti jejího šíření britskou koloniální expanzí, neochvějně přesvědčení o správnosti dobové morálky, zvyklostí a norem. V této souvislosti nepřekvapuje jednoznačné připisování světodějně konstitutivního vlivu konkurenci a kompetici o zdroje a z něj plynoucí selekce, ať už přírodní nebo společenské, vyjádřené už v předchozím díle *O původu druhů*. Po detailním výčtu anatomických a morfologických shod a podobností člověka a zvířat (včetně rudimentů a atavismů) se Darwin obírá aspekty psychickými. Stejně jako ve vztahu k tělesné stavbě, i zde důsledně aplikuje svou myšlenku o postupnosti všech změn v přírodě bez radikálních náhlých změn (tato koncepce se táhne ovšem daleko do minulosti a jeden ze svých výrazů nachází ve středověké sentenci „*Natura non facit saltum*“ [Příroda nedělá skoky], kořenicí v aristotelovské tradici). Darwin důsledně předpokládá pozvolné kvantitativní narůstání určitého znaku či vlastnosti výběrem (přirozeným, pohlavním, umělým) a nakonec popírá kvalitativní rozdíly mezi lidmi a zvířaty tím, že se v případě lidí jedná o neobyčejné kvantitativní zmnožení některých vlastností, jež se vyskytují u zvířat alespoň ve stopách. *Integrální součástí Darwinova přístupu k živočichům i člověku je rovněž představa o dědičnosti získaných vlastností, v běžném povědomí spojovaná se jménem *Lamarckovym a nověji většinou chápaná jakožto koncepce protikladná darwinismu. Podle Darwinových představ se po několika generacích opakovaná *adaptace, ať už fyzická či etologická („zvyk“), dědičně fixuje

a stává se součástí sumy vlastností vrozených. Pouze takto je pro Darwina pochopitelný mechanismus vzniku *instinktů či jiných vrozených forem chování. Zdůrazňuje i relativně velkou podobnost psychiky „*divochů“ a „kulturních“ lidí a správně (jako první autor vůbec) si všímá *analogie mezi psychickými změnami během domestikace zvířat (*vlk – *pes) a „domestikace“ lidí, obě změny vnímá jako zušlechtění a *civilizaci. Nikdy však nezapochoyboval o téměř naprosté linearitě lidského pokroku a jeho prospěšnosti ani o naprosté superioritě nejen evropské, ale i britské kultury. *Humanismus britského gentlemana se u něj táhne plynulou řadou od lásky ke zvířatům k paternalistickému ochrannému-převychovatelskému vztahu k „divochům“ a mimoevropským národům vůbec. Britskou koloniální expanzi chápe víceméně jako službu mimo-evropským národům, přinášející jim pouze duchovní i hmotný prospěch (na rozdíl třeba od expanze španělské, kterou chápe jako neblahou).

Darwin nikde explicitně neformuluje stanovisko o nerovnosti lidských ras, či dokonce požadavek hubení těch méněcenných, nikterak však nepochybuje ani o tom, že národy vývojově zaostalé (zejména lovecko-sběračské society) budou časem zatlačeny pokročilejšími a vyhynou, stejně tak ani o tom, že nejpokročilejší a vývojově nejschopnější je *rasa i kultura evropská. Nesdílí ani zdaleka například *Herderovo nadšení pro Indii, na druhé straně ani Herderovy a *Gobineauovy prudké odsudky kultur „žluté“ Asie (tyto se naopak těšily, zejména kultura čínská, velkému zájmu a obdivu osvícenské doby – mimo jiné i jako ideál byrokratického řízení společnosti). Preromantické nadšení z přírodních národů (například u Jeana-Jacquese *Rousseaua, Johanna Gottfrieda Herdera a mnoha dalších) u Darwina již definitivně mizí a s nelíceným zděšením a nechutí líčí jejich bledý život, lemovaný *hladem, brutalitou, nemravností, výstřednostmi a *pověrami. V žádném případě nepovažuje život přírodních národů za idylický a v jistém smyslu ne vždy ani za archaický, původní – mnohdy v něm vidí prvky úpadku a degenerace. V pasážích o nich neopomíná zdůraznit bídné materiální i morální podmínky, v nichž žijí, a neváhá dokonce vyjádřit myšlenku superiority některých obzvláště „morálních“ zvířecích jedinců nad nejhorsími z nich. Podrobně porovnává zejména nejrůznější nálady a hnutí mysli u zvířat a člověka a dochází k závěru, že velká většina z nich je zvířatům i člověku společná. Obdobným způsobem zohledňuje i kazuistiky napodobování, pozornosti a paměti, představitivosti, rozumu a uvažování. Žádnou z těchto duševních vlastností Darwin zvířatům neupírá a v jejich existenci u člověka vidí pouze logické vyústění starších vývojových tendencí. Zvláštní pozor-

nost věnuje schopnosti zvířat k zušlechtění a sebezdokonalení (v obou případech míní dnešní pojem *adaptace) a uvádí celou řadu případů zvířat reagujících úspěšně na nová, dříve neznámá nebezpečí či užívajících jednoduchých *nástrojů; ve stavění stromových „hnízd“ *lidoopy vidí počátky architektury, rovněž domestikaci chápe jednoznačně jako „zušlechtění“. Zvláštní pozornost věnuje evoluci řeči, jejíž jedinečnost u člověka sice zdůrazňuje, ale zároveň ukazuje na její předstupně ve zvířecím světě. Uvádí rozmanité případy zvířecího dorozumívání na bázi zvuků a gestiky. Za typické pro člověka považuje propojení myšlenek a artikulace, ne artikulaci samu (i papoušci artikulují). Řeč není v Darwinově pojetí instinktem, neboť vyžaduje učení a není vrozená, instinktivní však je tendence k řeči, projevující se už vokalizací kojenčů a batolat, zatímco instinktivní vlohy k jiným specializovaným činnostem (například psaní) chybějí. Za výchozí „materiál“ k evoluci lidské řeči pokládá Darwin vokalizaci gibbonů (rod *Hyllobates*), lépe řečeno nějakou její hypotetickou analogii u předků člověka. Darwin rovněž diskutuje otázku existence individuálního *vědomí sebe sama a abstraktních myšlenek. Dochází k závěru, že i zvířata si uchovávají po celý život duševní individualitu a povědomí o ní, s dnes naivně působícím příkladem starého loveckého psa, který se rozpomíná na lovecká dobrodružství z doby svého mládí, v porovnání s upracovanou a zpustlou ženou australského domorodce, po jeho soudu sotva schopnou vědomí sebe sama či abstraktního pojmu. S rozhodností popírá tezi, že smysl pro krásu by měl být cosi vlastního pouze lidem.

Celá Darwinova teorie pohlavního výběru stojí na výkladu pestrých zbarvení či přirozeným výběrem obtížně vysvětlitelných struktur, zvláště pokud jsou vázány na jedno *pohlaví (většinou samčí), výběrem ze strany pohlaví druhého (většinou samic) na základě estetických kritérií. Dovozuje, že estetické nároky různých lidských kultur (s odporem se vyjadřuje o ornamentech a hudbě „divochů“) se mohou podstatně lišit. Smysl pro krásu a estetickou prezentaci sebe sama je však vlastní všem vyšším živočichům, člověka nevýmaje. U zvířat pozoruje i náznaky náboženského cítění, zvláště pak k víře v působení intenciálních, spirituálních sil ve světě mimo člověka. Větretem rozhýbaný slunečník, který budil pozornost jeho psa, je jedním ze jmenovaných příkladů. Stejně tak vidí v neobyčejně silné emoční vazbě psů či ochočených opic na své pány zárodečné formy náboženské *úcty. Zatímco víru v jednoho všemohoucího *Boha vnímá jako zušlechťující, pokládá *náboženství přírodních národů v zásadě za inkonzistentní, ujařmující pověru.

V každém případě se domnívá, že *monoteismus není člověku vrozen, nýbrž že je produktem dlouhého rozumového vývoje. Sklon k „pověrečným“ interpretacím nejrůznějších dějů ve světě má za typicky vrozený nejen člověku, ale i zvířatům. Skupinové vytí vlků interpretuje v zásadě jako primitivní náboženský *obřad inspirovaný fascinací nejrůznější hrou barev a tvarů na západním obzoru. Cit pro morálku pokládá rovněž za jeden z nejdůležitějších aspektů odlišnosti člověka a zvířat. Morálka by se objevila i u zvířat prakticky automaticky, pokud by dostatečně stoupla jejich inteligence. Byla by to ovšem morálka jiná, od lidské značně odlišná (podobně jako například estetický vkus zvířat je zpravidla jiný než lidský) – ve světě včel by zabití nadpočetné královny její sokyni jistě nebylo zločinem, ale zásluhou. Předpokladem pro vznik morálky je sociabilita, sociální život zmíněného živočicha. Uvádí obsáhlý přehled nejrůznějších typů zvířecích societ i různé příklady altruistického chování ve zvířecím světě. Zabývá se také otázkou existence soucitu u zvířat (s příslušníky vlastní society) a uvádí příklady i četné opačné příklady. Sociální instinkt je instinkt jako každý jiný, jeho realizace je nakonec příjemná a osvobozující, nemá v zásadě charakter nepříjemné povinnosti. Jako příklady *konfliktu dvou instinktů u zvířat prezentuje opouštění mláďat a zanechání péče o ně v čas tahu u vlaštovek či „vědomí povinnosti“ třeba u loveckých psů v protikladu k jejich „soukromým“ zájmům – zde už je podle Darwina cosi podobného *svědomí. Vznik lidské society si představuje volným sdružením několika *rodin v *kmen, i předkové člověka již byli sociální. U „primitivů“ se cení především či výhradně „sociální“ *ctnosti, tj. loajalita vůči „vlastním“ (nikoli „cizím“) lidem, odvaha, bojovnost, teprve mnohem později se objevují „civilizační“ ctnosti – píle, umírněnost, *askeze, zdrženlivá *mravnost atd. Pouze skupiny se „sociálními“ ctnostmi dobře přežívaly a postupně zatlačovaly druhé. Ctnosti, vyvolávající uznání ostatních a *reciprocitu, se udržovaly a byly časem i geneticky fixovány. Častým opakováním se nepochybně ustálily i „škodlivé pověry“ *muslimů, hinduistů a jiných. Jak to však, že se udržely a prosadily, nemají-li pro lidské blaho pozitivní selekční hodnotu? (Darwin vždy svědomitě udává nejen argumenty pro, ale i proti svým tezím.) Vzpřímenost lidské postavy chápe jako selekčně výhodný znak osvobozující ruku pro manipulativní činnosti, tím spíše, že lidská přirozená „bezbrannost“ je kompenzována inteligencí, která má svou manipulativní složku. Velmi zajímavá je Darwinova myšlenka o původu *redukce lidského osrstění – domnívá se, že k redukci vlasového pokryvu došlo pohlavním výběrem, a to podobným mechanismem

jako u ostatních primátů na obličejích či zadních partiích, za účelem signálního zviditelnění barvy kůže.

Velkou pozornost věnuje „přirozenému“ výběru v lidských societách, archaických i civilizovaných. Důležitým předmětem jeho zájmu je částečné odpražení přirozeného výběru v civilizovaných společnostech a v jejich rámci možnost zvýšeného přežívání a rozmnožování slabých na těle či duchu. Podrobně analyzuje nejrůznější údaje o sňatečnosti a mortalitě a dochází k závěru, že proti zdánlivému očekávání zanechávají zdraví, ctnostní, uměření a inteligentní jedinci zřejmě více potomstva než jejich protipóly. Dovojuje dědičnost různých typů inteligence i dalších duševních potencií a obsáhle se zamýšlí nad otázkou (pro víceméně mechanisticky uvažující psychologii 19. století těžší řešitelnou) duchovního rozvoje a úpadku různých národů během historie, bez výrazných příslušných změn v namnožení či vyhynutí kvalitních jedinců. Kromě výběru „přirozeného“ věnuje zevrubnou pozornost i výběru pohlavnímu. Proto i u člověka interpretuje všechny morfologické struktury či chování, pro které není jednoznačné vysvětlení výběrem „přirozeným“ (například tvar vlasů, vousů, obličej, barva kůže aj.), jako výsledky výběru pohlavního. Mnoho místa též věnuje diskusi o vkusu a estetickém citění různých kultur, epoch a národů. Například rasová specifika ve vzhledu jsou od svých nositelů posuzována jako krásná, což při výběru partnerů vede postupně k jejich akcentování a zesilování z generace na generaci.

Z díla: *On the Origin of Species by Means of Natural Selection, or the Preservation of Favoured Races in the Struggle for Life* (O původu druhů přirozeným výběrem neboli zachování zvýhodněných ras v souboji o přežití, 1859; nejnovější české vydání: *O vzniku druhů přírodním výběrem*. Praha: Academia, 2007), *The Variation of Animals and Plants under Domestication* (Rozmanitost živočichů a rostlin vlivem domestikace, 1868), *The Descent of Man, and Selection in Relation to Sex* (Původ člověka a pohlavní výběr, 1871; česky vyšlo jako dvě samostatné knihy: *O původu člověka*. Praha: Academia, 1970 [1. vydání], 2006 [2. revidované vydání], *O pohlavním výběru*. Praha: Academia, 2005). Tato díla se stala základem moderní biologie. Darwin je rovněž autorem řady studií z oblasti botaniky, zoologie a také geologie – například *The Structure and Distribution of Coral Reefs* (Stavba a rozšíření korálových útesů, 1842), *A Monograph of Subclass Cirripedia* (Monografie podtřídy svjonožců, 1851), *On the Various Contrivances by Which British and Foreign Orchids Are Fertilised by Insects, and on the Good Effects of Intercrossing* (O různých mechanismech, kterými britské

a zahraniční orchideje zajišťují svoje opylení hmyzem a o příznivých účincích vzájemného křížení, 1862), *The Expression of the Emotions in Man and Animals* (1872, česky: *Výraz emocí u člověka a u zvířat*, 1964), *Insectivorous Plants* (Masožravé rostliny, 1875). (Stanislav Komárek, Miloš Macholán, Jaroslav Malina)

demokracie (z řečtiny: *démos*, „lid“ a *kratía*, „vláda“), *vláda *lidu:

1. *společenský systém založený na principu podřízení menšiny většině a zároveň na uznání *rovnosti, *svoboda a politických práv *občanů; součástí moderní demokracie jsou svoboda projevu, *vyznání, spolčování, princip *suverenity lidu (moc vychází z vůle lidu), přičemž tvorba vůle lidu se uskutečňuje všeobecnými *volbami. Termín tedy zpravidla označuje politický princip založený na účasti lidu na řízení *společnosti, podřízení se menšiny většině a uznání svobody a rovnosti občanů. Demokracie není jen označením politického systému, nýbrž je spjata s *hodnotami (svoboda, rovnost) a se způsoby jednání (*tolerance, ochota ke kompromisům). Na základě způsobu vlády lidu se rozlišuje *přímá a *zastupitelská demokracie.

V dějinách politického myšlení i politické praxe však nalezneme celou řadu dalších specifických „modelů“ demokracie, od antické *polis* a její obhajoby přes *Rousseauovu představu „demokracie bez *liberalismu“ (jako protipól k *Lockovu „liberalismu bez demokracie“), vlivnou *Millovu obhajobu zastupitelské demokracie, *Schumpeterův model *elitistické (konkurenční) demokracie po současné diskuse o *deliberativní demokracii jako jakési „střední cestě“ mezi liberálním a participačním modelem (*demokracie, participační). V souvislosti s renesancí kosmopolitního myšlení nabývá na aktuálnosti také idea tzv. *globální demokracie jakožto nástroje dosažení *globální spravedlnosti.

Demokracie má kořeny v antice (viz bod 2) a spolu s antickou filozofií se její myšlenka dochovala do *středověku a *novověku. Dlouho byla užívána jako vládní forma v malých *obcích (například ve venkovských obcích ve Švýcarsku); ve spojení s reprezentativními principy (rozhodovali jen volení zástupci, tj. nepřímá) se uplatňovala i ve větších společenstvích. Od *Velké francouzské revoluce se tento zastupitelský systém začal prosazovat v *Evropě (myšlenka všeobecné občanské *rovnosti a národní suverenity) a obrací se proti přetrvávajícím privilegiím *aristokracie. Případný rozpor ustoupil s prosazením všeobecného hlasovacího práva v 19. století tomu, který vznikl mezi liberálním a demokratickým *hnutím a hnutím sociálnědemokratickým. Zatímco liberálové a demokraté dále zdůrazňovali klasická práva svobody (zastávali se

*volného obchodu a svobodného konkurenčního hospodářství), sociální demokraté požadovali socializaci výrobních prostředků a prosazení základních sociálních práv pro zaměstnance.

Rozdílný vývoj v západní a východní Evropě podmínil význam prohlubujícího se rozdílu západních a východních demokracií. V západních demokraciích se prosadil princip *konkurence stran (pluralistická vládní forma s ochranou individuální svobody a ochrany menšin díky základním právům), zatímco východní, takzvané *lidové demokracie neznaly konkurenci stran (i když na rozdíl od Sovětského svazu [SSSR] byly jiné strany vedle komunistické povoleny) a jejich vládní systémy spočívaly vesměs na nezaměnitelné nadvládě jedné, tj. komunistické straně, jejíž vůle byla *zákonem. Volby sloužily pouze k potvrzení existujících vládních vztahů a opoziční skupiny neměly šanci uplatnit své politické názory. Rezignací SSSR na hegemonistickou úlohu ve střední a východní Evropě koncem 80. let 20. století se i zde začaly prosazovat parlamentní demokracie; rok 1989 pak znamenal přelom;

2. původně starořecké označení politických zřízení městských států, zejména Athén v 6. až 4. století př. n. l. Vznik demokracie je spjat s rozvíjením *řecké civilizace a s osobností politika a státníka *Kleisthena. *Řeckové dokázali ocenit materiální vyspělost svých předoasijských sousedů a zároveň si v *konfrontaci s nimi uvědomovali svou odlišnost, svobodu a nezávislost. V Řecku se nikdy neuplatnily despotické vlády orientálního typu. Přejít od rodového zřízení k rozvinutému městskému státu se uskutečnil poměrně rychle a ve vyspělejších obcích se kromě rodové *aristokracie, která vlastnila značnou část půdy, prosadila i vrstva *obchodníků a *řemeslníků, jež byla zárukou *pokroku a prosperity. V Athénách se na začátku 6. století př. n. l. *Solónovy reformy staly obranou před tím, aby občané přicházeli o svou osobní svobodu kvůli *chudobě a zadlužování. Dalším athénským státníkem, který se zasloužil o rozšíření demokratických *ideálů v praxi, byl v 5. století př. n. l. *Periklés.

Otevřenost vůči všemu novému charakterizovala i projevy řeckého ducha. Oblast *náboženství a myšlení nespoutával východní *fatalismus, ale řecká zvědavost, vynalézavost a schopnost překonávat překážky, jak ji charakterizuje odysseovský *archetyp, se odrazila v racionálním vztahu k realitě okolního *světa a ve snaze vytvořit ucelený systém poznání, jaký od 6. století př. n. l. začala vytvářet řecká filozofie. Všechny tyto aspekty lze považovat za příznivé faktory pro rozvoj individuálního, občanského myšlení, jež motivovalo počátky a rozvoj demokracie v klasickém Řecku. (František Čapka, Pavel Dufek, Jaroslav Malina)

EEEEEE

VÍTÁM VÁS U DALŠÍHO POKRAČOVÁNÍ NAŠÍ REALITY SHOW. PODARÍ SE DNES SISYFOVI
DOSTAT NAHORU TEN ZATRACENÝ BALVAN ?

EEEEEE

erotika (z řečtiny: *erós*, „touha, láska, vášně, náklonnost“), jevy související se sexuální aktivitou, cítěním, prožitky, pohlavní *láskou; je duchovním rozměrem *sexuality, *sublimací smyslnosti, zjemněle *kulturou, a zároveň zdrojem *inspirace, což se promítá mimo jiné do umělecké tvorby. Někdy je obecně chápána jako „kultura sexuálního života“.

Jako příklad uveďme vztah *Sumerů a *Babyloňanů k erotice a pohlavnímu životu, který byl bezprostřední a otevřený. Styk mužů s ženami patřil k znakům dospělosti a „civilizace“. V *Eposu o Gilgamešovi byl *divoch Enkidu „polidštěn“ milováním s uruckou prostitutkou. Projevy erotického chování (polibky, hlazení a *soulož) patřily dokonce mezi „božské moci“ (sumersky: *me*) tvořící „řád světa“. Pohlavní orgány muže (*penis erectus) a ženy (*vulva) označovaly v klínovém písmu (jako determinativy) odlišné rody vlastních jmen. Předehra před pohlavním spojením (koupání, vonění a strojení „nevěsty“) byla v některých chrámových *obřadech (například při takzvaném *posvátném sňatku) významnou součástí kultovního života. Pečetítka, sošky a vzácněji i *reliéfy s erotickými scénami objímajících se a souložících párů byly objeveny nejen v obytných domech, ale převážně v chrámových komplexech ve *městech *Uru, *Nippuru, *Aššuru, *Ninive a dalších. Patří sem i reliéfy a plastiky „nahých bohyň“ v jednoznačných autoerotických pozicích a scény s pedofilními (*pedofilie), homosexuálními (*homosexualita) a pederastickými (*pederastie) motivy. S erotikou se setkáváme i v sumerských a akkadských literárních skladbách, zvláště při namlouvání a svádění nedospělých a dospělých božských párů (*Enlil a Ninlil, *Enki a Ninchursanga). Jakýmsi vzorem či modelem dívky, milenky i zkušené ženy byla bohyně *Inanna. Často střídala a opouštěla své partnery a dokázala se mstít celé *zemi, když byla ve spánku zneuctěna (epos Inanna a Šukaletuda).

Základním projevem erotického chování byl polibek (sumersky: *ne-su-ub*, akkadsky: *našáqu*) na „malé, nezkušené“ nebo naopak na „zralé a plné“ rty, předcházející hlazení a pohlavnímu spojení. Ženský klín i pe-

nis byly „čistými, sladkými a medovými“ částmi těla, dokonce „zdobenými polodrahokamy“ (například v *mýtu o sestupu Inanny do podsvětí). Z hlediska mezopotamské *kosmogonie je zajímavé, že erotické jednání *bohů i lidí bylo možné jenom v pozemské sféře, a nikoli na nebi. Takzvaná erotická omina (*věštění) dokládají i polibky na pohlavní orgány, stehna, lýtka a chodidla a také *onanii. Zcela ojedinělým dokladem erotiky jsou mezopotamská „milostná kouzla“, sloužící k posílení mužské *potence a k odstranění frigidity žen pomocí *afrodiziak (nápoje, masti, potírání olejem) a erotických či sexuálních náhražek („kameny lásky“, umělé faly). Součástí takových „kouzel“, která prováděli léčitelé, byla i zařikávání s vulgárními pornografickými obraty.

Erotický vztah mezi mužem a ženou označovala v biblických textech *Starého zákona celá řada výrazů, doklady o sexuálním aktu jsou však poměrně vzácné (Př 5, 19; 7, 18), stejně jako doklady o *sexuálním chování („žádost“ 1 Kr 9, 19; 2 Pa 8, 6) a nezávazné lásce (Oz 8, 9; Ez 23, 5; Jr 4, 30). Láska byla podstatnou charakteristikou osobnosti Boha, který často vystupuje a jedná jako muž, dvořící se alegorické dívce nebo nevěstě. Chválu milované, milostnou touhu, líčení krás i místo námluv obsahuje *Píseň Šalomounova* (*Píseň písní), patřící ke skvostům milostné *poezie starého *Předního východu. (Blahoslav Hruška, Jaroslav Malina)

Etruskové (latinsky: *Tusci*, řecky: *Tyrrhenoi*, *Tyrsénoi*, *Rasenna*, *Rasna*), významné starověké *etnikum, které se rozvíjelo v 8.–4. století př. n. l. ve střední Itálii v kraji *Etruria. Jeho území odpovídá přibližně dnešní provincii Toskánsko ve střední Itálii, odkud se Etruskové dále šířili nejdříve na jih do Latia a Kampánie, a poté co odkud byli vytlačeni tamními *Řeky, kolonizovali sever až k úpatí Alp a Jaderskému moři na východě. Etruskové představují první významnou městskou *kulturu na území Itálie, uplatnili zde meliorační zásahy do *krajin a rozvinuli *zemědělství, *řemesla a těžbu *kovů, s nimiž výhodně obchodovali. Byli zřejmě neindoevropského, pravděpodobně předoasijského nebo maloasijského původu; jejich *jazyk, *etruština, zůstává dosud nerozluštěn a nezařazen.

Předchůdci Etrusků přišli do střední Itálie na počátku 1. tisíciletí př. n. l. pravděpodobně v několika migračních vlnách z *Lýdie v *Malé Asii (podle *Hérodotu aj.). Od počátku se v mnoha směrech lišili od původního obyvatelstva i od nově příchozích *Italiků. Zakládali městské státy, do značné míry nezávislé a také nejednotné. Pouze dvanáct nejvýznamnějších *měst vytvářelo mocenskou jednotu a kultovní společenství. Et-

ruskové se od 8. století př. n. l. snažili vytvořit obchodní kontakty s Řeky a *Karthaginci. Od Řeků usadivších se v Kampánii (osada Pithekússai) převzali písmo a jejich prostřednictvím se pak mohlo šířit mezi další italské *kmeny. S Karthaginci uzavřeli dohodu vzájemně vymezující sféry vlivu v západním Středomoří. Na sklonku 7. století př. n. l. etruští vládci z *Tarquinií ovládli i *Řím a z jednotlivých pastýřských *vesnic vytvořili město. Kulturní, společenský a také náboženský vliv (*kult mrtvých, umělecká výzdoba *hrobů aj.) na počátek rozkvětu Říma byl velký a nesporný, i když archeologické výzkumy jsou dosud neúplné. Koncem 6. století př. n. l. byli Etruskové vytlačováni z Kampánie a v roce 509 př. n. l. byli etruští *králové vypuzeni i z Říma. V 5. až 3. století př. n. l. *Římané postupně kolonizovali i území Etrurie. K zániku Etrusků přispěl i vpád *Keltů ze severu. Přestože byli silně romanizováni od 1. století př. n. l., jejich jazyk se udržel až do 6. století. Poté zanikli i jako etnikum a splynuli s ostatními etnickými skupinami na Apeninském poloostrově. V první polovině 1. století n. l. se jejich dějinami a kulturou zabýval římský císař Claudius (41–54) a popsal je v řecky psaném díle *Tyrhénika*, které se však nezachovalo. (Jaroslav Malina, Marie Pardyová)

eugenika (z řečtiny: *eu*, „kladný, dobrý, správný“ a *genos*, „rod“ = „dobře narozený“), směr *genetiky usilující o zlepšení dědičných vlastností *člověka řízenou cestou spočívající ve zmnožení „kladných“ a *redukci „záporných“ vloh člověka. Německý sociolog Stefan Kühl označil eugeniku za „sen o genetickém zlepšení lidstva“. S eugenickými pokusy nebo návrhy se setkáváme již u *Platóna, ve *Spartě nebo Prusku 18. století.

Moderní eugenika představovala svébytnou *recepti podnětů raného sociálního darwinismu v atmosféře *úzkosti z biologického a intelektuálního úpadku lidstva, který měla způsobovat *industrializace a *urbanizace. Zmíněnou obavu z negativního působení modernity odrážela například kniha *Entartung* (Degenerace, 1892–1893) Maxe Nordaua (1849–1923). Eugeniku jako moderní aplikovanou vědu prosazoval od roku 1865 bratranec Charlese *Darwina Francis *Galton (1822–1911), jeden z průkopníků moderní *statistiky a autor klasické studie o měření *inteligence *Hereditary Genius* (Dědičný génius, 1869), který zavedl termín „eugenika“ roku 1883 v pojednání *Inquiries into Human Faculty and Its Development* (Zkoumání lidských schopností a jejich vývoje). Francis Galton rozlišoval *negativní eugeniku*, která měla za cíl potlačit prostřednictvím účinné *sociální kontroly množství nežádoucích dědičných mentálních a tělesných znaků a patologických fenoménů v populaci, a *pozitivní eugeniku*, jež naopak směřovala k podpoře *re-

produkce a šíření blahodárných duševních a fyzických *atributů. První eugenická společnost ve Velké Británii (*Eugenics Education Society*), kde se eugenické hnutí těšilo podpoře osobností, jako byli Ronald A. *Fisher, Alexander Graham Bell, Winston *Churchill, George Bernard Shaw a Herbert George *Wells, vznikla roku 1907. V letech 1911 až 1928 stál v jejím čele Darwinův syn Leonard Darwin (1850–1943).

Ve Spojených státech amerických byla první eugenická společnost zřízena v roce 1910. V této *zemi se eugenika těšila podpoře mnohých *mecenášů (například Andrewa Carnegieho), díky nimž mohla rozvíjet svoji činnost například laboratoř v Cold Spring Harbor ve státě New York (založená 1904), vedená Charlesem Davenportem (1866–1944). (Tato instituce, s níž bylo nějakým způsobem spojeno na 85 laureátů Nobelovy ceny, je známá také z hlediska vývoje inbredních *kmenů laboratorních *myší; po *první světové válce až do roku 1922 zde působil i další propagátor eugeniky, Clarence C. Little, zakladatel známé Jacksonovy laboratoře v Bar Harbor ve státě Maine, která je světovým centrem výzkumu myší a chová všechny existující laboratorní kmeny.) Ve Spojených státech amerických byly v duchu eugenického programu schváleny v letech 1907 až 1933 v devětatdvaceti státech unie *zákony o nedobrovolné sterilizaci, které byly aplikovány přibližně na 16 000 lidech. Stefan Kühn ukázal v knize *The Nazi Connection: Eugenics, American Racism and National Socialism* (Nacistické propojení: Eugenika, americký rasismus a národní socialismus, 1994), že srovnatelného rozšíření jako ve Spojených státech dosáhla eugenika pouze v nacistickém Německu, jehož vůdcové se neskrývali svým obdivem k severoamerickému příkladu. Zákon o nedobrovolné sterilizaci, které vesměs platily až do sedmdesátých let 20. století, byly přijaty mezi světovými *válkami v Austrálii, Dánsku, Estonsku, ve Finsku, Francii, na Islandu, v Kanadě, Norsku, ve Švédsku (62 000 sterilizací během čtyřiceti let), ve Švýcarsku a Velké Británii.

V Německu založil *Německou společnost rasové hygieny* (*Deutsche Gesellschaft für Rassenhygiene*) v roce 1905 lékař Alfred Ploetz (1860–1940), který stál rovněž u zrodu časopisu *Archiv für Rassen- und Gesellschafts-Biologie* (1904), ústředního periodika rasového myšlení a eugeniky, do něhož přispívali autoři z nejrůznějších oblastí akademického života. Roku 1911 se v Drážďanech konal mezinárodní eugenický kongres, který organizovala *Mezinárodní společnost pro rasovou hygienu* (založená 1907) a jehož se účastnili delegáti z řady zemí Evropy a Severní Ameriky. Ve Francii použil termín „eugenika“ v roce 1886 Georges

Vacher de *Lapouge. Francie trpěla již v průběhu 19. století znatelným poklesem *porodnosti a v roce 1896 byla z podnětu Jacquese Bertillo-
na (1851–1919) a Charlese Richeta založena *L'Alliance nationale contre la dépopulation* (Národní aliance proti depopulaci), jejímž členem byl i spisovatel Émile *Zola. Ve stejném roce ustavil Paul Robin (1837–1912) *La Ligue de la Régénération humaine* (Ligu pro regeneraci člověka). Výrazným propagátorem eugeniky ve Francii byl profesor fyziologie Pařížské univerzity a nositel Nobelovy ceny za medicínu z roku 1913 Charles Richet (1850–1935), autor vlivného eugenického manifestu *La sélection humaine* (Lidská selekce, 1913), v němž obhajoval eutanazii. Francouzský fyziolog Alexis Carrel (1873–1944), nositel Nobelovy ceny z roku 1912, propagoval eugeniku v knize *L'homme, cet inconnu* (1935, česky: *Člověk, tvor neznámý*. Praha: Julius Albert, 1939, 1. vydání 1937). K eugenickému programu se přihlásila francouzská *vláda ve Vi-
chy, která roku 1941 pověřila Carrela řízením *Fondation Française pour l'Étude des Problèmes Humains* (Nadace pro studium lidských problé-
mů) za účelem biologického a morálního „zkvalitnění“ francouzského národa. Nacistický režim, jehož vize rasové *revoluce byla inspirována eugenickým hnutím, nařídil od přijetí příslušných zákonů v červenci 1933 nedobrovolnou sterilizaci až 400 000 osob, eutanazii desítek tisíc duševně postižených jedinců a jeho úsilí vyvrcholilo zruďnými experi-
menty na věznicích v *koncentračních táborech (Josef *Mengele, Otmar von *Verschuer a jiní lékaři a biologové), programem *Lebensborn (Pra-
men života) a *holocaustem.

Výsledek *druhé světové války a výsledky během Norimberského pro-
cesu zasadily extrémní formě eugenického hnutí citelnou ránu, stejně jako deklarace *UNESCO o *rase z roku 1950 a další dokumenty přijaté *OSN. Umírněnou *verzi eugeniky, která byla zbavena rasové *kono-
tace, rozvíjeli ve druhé polovině 20. století například Joseph Fletcher, Garrett Hardin, Paul Popenoe nebo Robert Yerkes. Spíše bizarní podobu má projekt „spermatické banky génů“, kterou založil v roce 1980 Robert Clark Graham a do níž přispěl například nositel Nobelovy ceny William Shockley.

Na tuto situaci reagoval v novele *My Uncle Oswald* (1979, česky: *Můj strýček Oswald*. Praha: Volvox Globator, 1991) jeden z neoriginálnějších povídkářů druhé poloviny 20. století anglický spisovatel Roald *Dahl (1916–1990). Novela je koncipována jako vyprávění strýčka Oswalda; nabízí uzavřený příběh: jeho „hrdinou“ je brouk puchýrník, jehož tělo obsahuje látku s pozoruhodnými afrodiziakálními účinky na mužskou

*potenci (*kantharidin). Tato látka má podstatně silnější účinky než viagra. Jakmile ji muž pozře, způsobuje enormní zvýšení sexuální potřeby; muž – bez ohledu na věk a na to, v jakém se ocitá prostředí – ztrácí *rozum, vůli i zábrany a násilím si vynucuje pohlavní *akt s nejbližší ženou. Strýček získal větší množství této látky, vyrobí z ní prášky a ty úspěšně prodává v nejvyšších vrstvách společnosti. Využívá jí rovněž k tomu, aby získal sbírku spermatu nejslavnějších mužů 20. století, aristokratů, slavných vědců a umělců. Za tímto účelem si pronajme mladou půvabnou studentku biologie Yasmin. Jejím úkolem je smluvit si s vytypovanými muži schůzku, podstrčit jim afrodisiakum, skryté do čokoládového bonbonu a poté do prezervativu zachytit jejich sperma. Další Oswaldův spolupracovník, chemik Woresley, sperma rozdělí na menší dávky a ty zakonzervuje. Oswaldovým cílem je uspokojit bohaté dámy toužící zplodit dítě s géniem a zbohatnout z jejich peněz. Nejzajímavější částí novely jsou vyprávění Yasmin: ta některá svá setkání zvědavému Oswaldovi popisuje a ten je zaznamenává do svého deníku. Kniha se tak stává antologií *sexuálního chování známých osobností; patří k nim mimo jiné španělský král Alfonso XIII., Albert *Einstein, Sigmund *Freud, Joseph Rudyard Kipling, Thomas *Mann, Henri *Matisse, Claude *Monet, Pablo *Picasso, Marcel *Proust, Giacomo Puccini, Sergej Rachmaninov, Auguste *Renoir, George Bernard Shaw, Igor Stravinskij nebo Herbert George *Wells.

Následující ukázka zachycuje setkání Yasmin se slavným psychoanalytikem Sigmundem Freudem.

„(...) Seděl tam a všechno si zapisoval na obrovský arch papíru. Pak se obrátil ke mně: ‚A co mi ještě povíte, fräulein?‘

‚Můžu vám říct, co já si myslím, že se mnou je,‘ řekla jsem.

‚Prosím.‘

‚Myslím, že mám uvnitř takové malé dynamo,‘ vysvětlovala jsem, ‚a to dynamo se svištivě točí a točí a vydává obrovské výboje sexuální elektřiny!‘

‚Velmi zajímavé,‘ poznamenal a ruka se mu opět rozjela po papíře. ‚Pokračujte, prosím.‘

‚Ta sexuální elektřina má tak vysoké napětí,‘ pokračovala jsem, ‚že jakmile ten muž přijde ke mně blíž, přeskočí ze mě na něj a rozrajuje ho.‘

‚Co to znamená, prosím, rozrajuje ho?‘

‚Vzruší ho,‘ řekla jsem. ‚Zelektřizuje to jeho stydké části. Rozžhaví je to do červena. A tím pádem se přestane ovládat a skočí na mě. Vy mi nevěříte, pane doktore?‘

„To je vážná věc,“ řekl ten starý syčák, „to si vyžádá mnoho psychoanalytických pohovorů na gauči, než vy budete zase normální.“

Celou tu dobu, Oswalde,“ řekla mi Yasmin, „jsem se dívala na hodinky. A když uplynulo osm minut, řekla jsem mu: „Prosím vás, pane doktore, neznásilňujte mě! Aspoň vy byste měl zůstat nad věcí!“

„Nebuďte směšná, fräulein,“ řekl. „Zase halucinujete.“

„Ale ta moje elektřina,“ ječela jsem. „Rozrajuje vás to. Já to vím. Přeskočí to ze mě na vás a zelektrizuje to vaše stydké části! Vaše přirození se rozžhaví do červena! Strháte ze mne šaty! Zmocníte se mě!“

„Přestaňte s tím hysterickým křikem,“ vybuchnul, vstal od svého psacího stolu a přiblížil se ke gauči, na kterém jsem ležela. „Copak já vám ubližuji? Copak se pokouším na vás skočit?“

A přesně v tom okamžiku, Oswalde,“ pokračovala Yasmin, „ho puchýřník dostal a jeho ptáček najednou ožil a vztyčil se, až to vypadalo, že má v kalhotách kůl.“

„Načasovala jsi to nádherně,“ řekl jsem.

„Nebylo to špatné, že? Natáhla jsem tím směrem ruku, ukázala na něj prstem a zaječela: „Vidíte! Už se vám to stalo, vy starej kozle! Moje elektřina vás praštila! Teď už mi snad uvěříte, pane doktore! Věříte tomu, co jsem vám vyprávěla?“

Měl bys ho vidět, Oswalde. To bys tedy fakt měl. Puchýřník s ním lomcoval a ten sexem posedlý lesk mu pomalu zastíral oči. Rukama se rozmachoval jako nějaká velká stará vrána. Ale jedno se mu musí nechat. Neskočil na mě hned. Odolával aspoň minutu a mezitím se zřejmě pokoušel přijít na to, co se s ním vůbec děje. Podíval se na svoje kalhoty. Pak na mě. Pak si začal mumlat: „To je neuvěřitelné! ... úžasně! ... nevídané! ... musím si to zapsat! ... poznamenat si každou chvíli. Kde mám pero, proboha!? Kde je inkoust? Kde je papír? Ale k čertu s papírem! Svlékněte se, prosím, fräulein. Už nemohu víc čekat!“

„To s ním tedy muselo zacvičit,“ řekl jsem.

„To s ním taky řádně zacvičilo,“ řekla Yasmin. „To vlastně vyvracelo jednu z jeho nejnámějších teorií.“

„Nepíchala jsi ho špendlíkem, viď?“

„Samozřejmě, že ne. Byl opravdu velice slušný, přes to přese všechno. Hned jak měl svůj první vrchol za sebou, vyskočil a běžel hned zpátky k psacímu stolu, dočista nahý a začal si psát poznámky. Musí mít strašně pevnou vůli. Obrovská intelektuální zvláštnost. Ale z toho, co se stalo, byl úplně zbrocený a rozdivočelý.“

„Teď už mi věříte, pane doktore?“ zeptala jsem se.

„Musím vám věřit,“ vyřázel ze sebe. „Tou svojí sexuální elektřinou jste otevřela úplně nové pole pro výzkum. Tento případ se zapíše do historie. Musíme se ale opět sejít, fräulein.“

„Zase na mě skočíte,“ řekla jsem. „Nebudete se moci ovládnout.“

„Já vím,“ přikývnul a poprvé za celou tu dobu se usmál. „To já vím, fräulein, to vím.“

Od doktora Freuda jsem získal padesát prvotřídních brček. (Dahl, Rold (1991): *Můj strýček Oswald*. Z anglického originálu *My Uncle Oswald* přeložil Petr Zenkl. Praha: Volvox Globator, s. 150–152.)

Odbornou eugenickou debatu oživily v posledním desetiletí výzkumy lidského genomu a úvahy o možnostech genetického inženýrství (Richard Lynn). Opak: *dysgenika. (Jaroslav Malina, Jiřina Relichová) **eutanazie** (z řečtiny: *eu*, „kladný, dobrý, správný“ a *thanatos*, „smrt“), *smrt z milosrdenství; úmyslné usmrcení jiné, zejména nemocné nebo „postižené“ osoby na její žádost, ze soucitu.

V Německu za *nacismu se stala eutanazie součástí státní politiky, jejímž cílem bylo vytvořit nadřazený „panský národ“ (*Herrenvolk*) a za tím účelem očistit společnost od „nežádoucích elementů“. Program eutanazie, podpořený „vědeckými“ argumenty rasových hygieniků, vznikl již ve 30. letech; šlo o plánované systematické vraždy tělesně či duševně postižených a jiných „rasově nehodnotných“ lidí. Akce začala prováděním eutanazie na dětech s dědičným onemocněním, pokračovala eutanazií dospělých. Eutanazie byla prováděna plynem, smrtící injekcí, vyhladováním; léčebny a nemocnice se proměňovaly na likvidační zařízení. Rozsáhlé vraždy probíhaly zpočátku v utajení, plynové komory byly maskovány jako sprchy, lékařské zprávy o úmrtí se falšovaly (viz *antropologie, nacistická, *Himmler, Heinrich, *Hitler, Adolf, *Rosenberg, Alfred).

*Trestní právo České republiky považuje eutanazii za vraždu. Povolená je například v Nizozemsku. (Jaroslav Malina)

Evans-Pritchard, Edward Evan (21. 9. 1902, Crownborough, Sussex, Anglie – 11. 9. 1973, Oxford, Anglie), britský antropolog; vedle Bronisława *Malinowského a Alfreda Reginalda *Radcliffe-Browna třetí nejvýznamnější představitel britského *funkcionalismu. Absolvoval *historii na *univerzitě v Oxfordu, na London School of Economics studoval u Charlese Gabriela Seligmána a Bronisława Malinowského; byl ovlivněn rovněž francouzskou sociologickou školou Émila *Durkheima. V roce 1927 získal Edward Evans-Pritchard doktorát na základě obhajoby dizertační práce, v níž zpracoval výsledky tříměsíčního terénního

výzkumu u *Azandů. Přednášel *sociální antropologii na London School of Economics; v roce 1932 se stal profesorem *sociologie na univerzitě v Káhiře a ve třicátých letech působil rovněž na univerzitě v Oxfordu.

V roce 1930 zahájil terénní výzkum jihosúdánských *Nuerů, který Adam *Kuper označil za nejdůležitější antropologický výzkum generace; své výsledky Evans-Pritchard shrnul v monografii *The Nuer: A Description of the Models of Livelihood and Political Institutions of a Nilotic People* (Nuerové: Popis modelů obživy a politických institucí nilotské populace, 1940) a ve studiích *Kinship and Marriage among the Nuer* (Nuerský příbuzenský systém a manželství, 1951) a *Nuer Religion* (Náboženství Nuerů, 1956). V práci *Witchcraft, Oracles and Magic Among the Azande* (Čarodějnictví, věštby a magie u Azandů, 1937) anticipoval interpretativní přístup v *antropologii. Během *druhé světové války se podílel na válečných operacích v Súdánu a Etiopii; později působil v Libanonu a Libyi (monografie *The Sanusi of Cyrenaica* [Sanusiové z Kyrenaiky], 1949). V roce 1946 se stal jako nástupce Alfreda Radcliffe-Browna profesorem sociální antropologie na univerzitě v Oxfordu, kde přednášel až do roku 1970. Mezi jeho žáky náleželi například Thomas O. Beidelman, Mary *Douglasová, Louis Dumont, Godfrey Lienhardt, Rodney *Needham nebo David Pocock.

Sborník *African Political Systems* (Africké politické systémy), který Evans-Pritchard vydal v roce 1940 společně s Meyerem *Fortesem, a samostatná studie *The Political System of the Anuak of the Anglo-Egyptian Sudan* (Politický systém Anuaků v anglo-egyptském Súdánu, 1940) jsou považovány za ustavující díla moderní *politické antropologie. Význam Edwarda Evanse-Pritcharda spočíval rovněž v rehabilitaci dějin a individuality v antropologickém myšlení 20. století. (Jaroslav Malina)

FFFFF

NĚCO NOVÉHO NA POLI FEMINISMU ?

FFFFF

Facebook, služba *world wide web *internetu; virtuální sociální síť, která slouží ke komunikaci uživatelů, sdílení dat a zábavě; jako součást *kyberkultury je předmětem zájmu *kyberantropologie. Základy sítě položil americký programátor Mark Zuckerberg (narozen 1984) v roce 2003. Původně byli členy Facebooku jen studenti Harvardské univerzity. Postupně se jeho uživatelé stali studenti dalších amerických *univerzit (Boston, Stanford), nakonec byla síť otevřena pro všechny zájemce nad třináct let.

Podstatou Facebooku je vytváření a rozvíjení profilu uživatele, který se pak připojuje na různé sítě a spojuje se s dalšími uživateli. Uživatelé mohou sdílet fotografie a videa, nechávat si vzkazy (zeď), posílat si dárky, plánovat akce s dalšími uživateli, „prodávat“ přátele a mnoho dalšího. Pro Facebook byly vytvořeny různé softwarové aplikace (*software). Facebook získal velkou popularitu, v současné době má více než dvě stě milionů uživatelů. Pomocí *mobilního telefonu a technologie *bluetooth se mohou uživatelé poznat a kontaktovat přímo při setkání (na ulici, v baru, v kanceláři, kdekoli). Facebook se potýká s problémy *spamu a nakládání s citlivými a osobními daty. Facebook je zakázán v Sýrii a dříve byl blokován také v Íránu; jeho používání je zakazováno v mnoha institucích a organizacích. V České republice byl intenzivně využíván v předvolebních kampaních v roce 2009 (například aktivita „Vejsce pro Paroubka v každém městě!“). (Martin Soukup)

fašismus (z italstiny: *fascismo*, „fašismus“):

1. sociálně-politická doktrína (respektive politická ideologie), která se rozvíjela především v první polovině 20. století a v rámci italského státu byla uvedena i do praxe. Charakteristickými znaky fašismu je vyhraněný antiracionalismus, antiliberalismus, antikapitalismus, odmítání idejí buržoazní *třídy a také antimarxismus. Kromě toho, že se fašisté stavěli proti materialismu a kantovskému *racionalismu doby *osvícenství, vymezovali se také vůči dělnické třídě a radikálně subverzivním *ideálům *marxismu; po neúspěchu proletářské *revoluce (s výjimkou Ruska)

proto mohli fašisté prohlašovat, že novou hybnou silou dějin je silný a jednotný *národ (*nacionalismus). Právě v souvislosti s fašismem se poprvé objevil termín *třetí cesta (tj. mezi *kapitalismem a *socialismem).

Zmíněným charakteristikám fašismu odpovídají i ideové prameny, z nichž tato *ideologie čerpala. Vedle revolučního syndikalismu francouzského filozofa Georgese Sorela (1847–1922), který ve spojení s exkluzionistickým nacionalismem formoval základy fašistického hnutí, se jednalo například o jednorozměrně interpretované myšlenky Friedricha *Nietzscheho, v jehož díle lze nalézt příklon k *iracionalismu, *voluntarismu a specifické ideji nadčlověka, která byla posléze převzata zejména *nacismem. K odmítnutí ideálů *scientismu a *pozitivismu vedla pro změnu vitalistická filozofie života francouzského myslitele Henriho *Bergsona, zatímco sociologové jako Robert Michels (1876–1936), Gaetano Mosca (1858–1941) a Vilfredo *Pareto přispěli svými *verzemi teorie elit, podle níž existuje ve společnosti vždy úzká vůdčí skupina osob, kterým náleží (má náležet) politická moc. V umění našly fašistické ideály výraz v proudu *futurismu, hlásajícího rozchod s dosavadními uměleckými tradicemi.

„Vše pro stát, nic proti státu, nic mimo stát“ – toto heslo, jehož autorem je nejvýznamnější teoretik fašismu italský filozof Giovanni Gentile (1875–1944), nejlépe vystihuje podstatu fašistické ideologie v překladu do politické praxe. Jedinec, který stojí ve středu zájmu *liberalismu, splývá ve fašistickém pohledu se státem, v jehož rámci teprve dochází svého skutečného etického naplnění. Je to právě tento „totální stát“ (*stato totalitario*), vnitřně jednotný a kulturně homogenní, ke kterému směřovalo úsilí fašistického hnutí. Italské slovo *fascio*, znamenající svazek prutů, vyjadřuje touhu po jednotnosti, v níž se ukrývá síla. Takto hypertrofované přimknutí se ke státu bylo zčásti patrně motivováno dřívější roztržitostí Itálie, která dosáhla sjednocení až v 60. letech 19. století – byť tehdy převážně v *intencích *liberálního nacionalismu. Kromě doktríny tzv. integrálního nacionalismu, považujícího národní identitu za fundamentální a určující *identitu *občanů, adoptoval fašismus také myšlenky nacionálního *šovinismu (*víra v nadřazenost vlastního národa) a bojovného expanzionismu, tedy snahy o rozšíření vlastního území. Fenoméni boje jak proti vnitřním nepřátelům státu/národa, tak proti ohrožení zvnějšku, pak byl opět hlouběji rozpracován v rámci nacismu;

2. ideologie původně prosazovaná politickým *hnutím *Fasci di combattimento* (Bojové svazky), jehož duchovním otcem se stal Benito Mus-

solini (1883–1945; založeno v roce 1919, o dva roky později přeměněno ve Fašistickou národní stranu [*Partito Nazionale Fascista*]). Od Mussoliniho nástupu k moci v roce 1922 až do roku 1943 oficiální státní ideologie italského politického režimu.

V meziválečném období vznikla řada fašistických a polofašistických režimů a hnutí také jinde v Evropě (v Maďarsku, Portugalsku, Rumunsku, ve Španělsku a v dalších zemích, v Československé republice existovaly fašistické politické strany). Itálie přesto zůstává modelovým příkladem uplatnění fašismu v praxi. (František Čapka, Pavel Dufek)

feminismus (z latiny: *fēmina*, „žena“), *hnutí usilující o dosažení politické, ekonomické a sociální *rovnosti žen s muži, prosazování práv a zájmů žen. Jedná se o souhrn teorií, hnutí, postojů, politik a chování zaměřených na dosažení rovnosti v postavení žen a mužů ve společnosti a na odstranění *genderových stereotypů. Vzhledem k velkému množství feministických teorií se však dnes již hovoří o feminismech (plurál), nikoli o feminismu (singulár). Cílem většiny feminismů je objasnit příčinu nerovnosti mezi ženami a muži a navrhnout nová řešení zaměřená na odstranění nerovností. Stěžejními tématy feminismů jsou *gender/pohlaví, otázka moci v souvislosti s postavením žen a mužů, rovné příležitosti žen a mužů/genderová rovnost, rovný přístup ke zdrojům, rovné zacházení, nediskriminace z důvodu pohlaví, rovný přístup ke vzdělávání, rovný přístup k zaměstnání, rovné odměňování, rovné zastoupení žen ve vedoucích funkcích, rovné zastoupení žen v politice, gender mainstreaming, genderové rozpočtování, právo na vlastní tělo, reprodukční práva, respektování rozdílnosti žen a mužů, nenásilí, emancipace žen.

Hnutí vzniklo koncem 18. století v Anglii a ve Francii, zesílilo ve druhé polovině 19. století a na intenzitě nabylo zejména v západní Evropě a Severní Americe. Historie feminismu se obvykle dělí na „prehistorii“ a tři vlny:

„Prehistorie“ (konec 18. století). Počátky jsou spjaty se společenskými a politickými proměnami zejména v Anglii a ve Francii. Jako jedna z prvních vystoupila s požadavkem rovnosti mužů a žen v Anglii Mary *Wollstonecraftová v roce 1792, kdy v knize *A Vindication of the Rights of Woman* (Obrana ženských práv) definovala základní cíle ženského hnutí. Další významnou osobností raného ženského hnutí byla Francouzka Olympe de *Gouges, která jako reakci na *Déclaration des droits de l'homme et du citoyen* (*Deklarace práv člověka a občana, 1789) vydala v roce 1791 *Déclaration des droits de la femme et de la citoyenne* (Deklarace práv ženy a občanky), ve které prohlásila, že ženy se rodí svo-

bodné a jsou si rovné s muži, a požadovala zrovnoprávnění žen v osobním i společenském životě.

První vlna feminismu (19. století a začátek 20. století). Byla zaměřena především na boj žen za to, aby stávající práva platila nejen pro muže, ale i pro ženy. Jednalo se o získání volebního práva pro ženy a o jejich právo na vzdělání. Členky ženských hnutí byly přesvědčeny, že pokud ženy získají volební práva, zmizí brzy i ostatní formy diskriminace vůči nim. První vlna feminismu skončila vítězstvím požadavků žen. Nejdříve získaly ženy volební práva na Novém Zélandu (1893), ve Velké Británii (1918), v USA (1920) a v Československu (1920).

Druhá vlna feminismu (60.–80. léta 20. století). Byla zaměřena především na boj s nerovnostmi, které přetrvávaly ve společnosti i přes právně zakotvenou rovnost žen a mužů. Významným tématem druhé vlny se stala teze „osobní je politické“. V 70. letech se od sebe začínají výrazněji odlišovat jednotlivé proudy feminismu. Důležité je zakládání kateder „ženských studií“ na předních univerzitách, především v USA, kde vzniká tzv. akademický feminismus. Klíčovým dílem pro toto období byla kniha americké feministky a spisovatelky Betty Friedanové *The Feminine Mystique* (Mystická ženskost, 1963). Zatímco první vlna feminismu měla široce liberální kořeny a v boji o stejná politická práva se inspirovala mimo jiné teoriemi společenské smlouvy, feministky druhé vlny se rozkročily mnohem šířeji a své analýzy začaly vypracovávat z nejrůznějších pozic. Kromě liberálních feministek, kterým jde o reformu společnosti ve směru větší rovnosti příležitostí, se můžeme setkat s feministkami socialistickými (rovnosti pohlaví podle nich brání kapitalismus, mimo jiné kvůli neplacené domácí práci žen) a radikálními (rozvíjejícími témata genderu, mužského násilí na ženách, banalizace a komercializace sexuality apod.), i když toto trojí rozlišení již pozbývá platnosti. Feminismy se tak staly radikálnějšími a zaměřily pozornost také na osobní, psychické a sexuální aspekty útlaku žen. Cílem druhé vlny bylo osvobození utlačovaných žen prostřednictvím hlubokých společenských změn (politické a legislativní reformy k dosažení rovnosti nestačí).

Třetí vlna feminismu (od 90. let 20. století). Rozvíjí se mnoho dalších směrů feministického myšlení. Z feminismu se stal celospolečenský jev. Feminismy se zakládají na tak rozdílných myšlenkových základech, že se velmi často vymezují jeden proti druhému a kritizují se navzájem. To je dáno mimo jiné tím, že se orientují hlavně na individuální pojetí femininity. Některé směry, jako například postmoderní feminismus, dokon-

ce odmítají původní myšlenku, že pohlaví je dané a že gender je socio-kulturní konstrukt, a tvrdí, že *maskulinita a femininita jsou proměnlivé kategorie, že gender je role, kterou lidé hrají a která se mění podle kontextu. Důležité je nejen to, jsme-li muži či ženy, ale to, jací muži či jaké ženy jsme. Důležitou součástí třetí vlny je propojenost feminismu s otázkami souvisejícími s rasou, sexuální orientací, společenským postavením, věkem, zdravotním stavem a náboženstvím. Genderová nerovnost je tak vnímána jako zásadní součást systému společnosti, ale nikoliv jako jediná.

Základní kategorizace feminismů byla převzata od americké socioložky Judith Lorberové (*Gender Inequality: Feminist Theories and Politics* [Genderová nespravedlivost: Feministické teorie a politika]. Los Angeles: Roxbury 1998), která je rozděluje do tří hlavních kategorií, z nichž každá má četné podkategorie.

1) *Genderově reformní feminisimy*. Zakládají se na přesvědčení, že ženy by měly být hodnoceny stejně jako muži a měly by mít možnost svobodně žít své životy na základě svého osobního potenciálu. Prosazují rovnou účast žen a mužů ve společnosti. Genderově reformní feministické teorie stanovují jako cíle mužské standardy, jsou tudíž *androcetrické. Jsou kritizovány také proto, že pokládají existující patriarchální struktury za dané a chtějí je pouze modifikovat ve prospěch žen. Jako genderově reformní se označují především liberální feminismus, marxistický/socialistický feminismus a rozvojový feminismus.

Liberální feminismus. Je založen na přesvědčení, že genderové rozdíly nejsou biologické, ale jsou podmíněné vnějšími vlivy: sexuální dělbou práce, existencí oddělených sfér sociální aktivity (soukromé a veřejné) a systematickou *socializací dětí začleňující je do dospělých rolí vhodných pro jejich gender. Teoretičky liberálního feminismu nevidí v soukromé sféře nic hodnotného – jen emocionální, praktickou a sexuální službu mužům. Opravdové odměny sociálního života – peníze, moc, status, svoboda, možnosti růstu a seberealizace – se nacházejí ve veřejné sféře, tedy ve sféře mužů. Liberální feministky navrhuji několik strategií pro odstranění genderové nerovnosti: mobilizaci existujících politických a právních kanálů, rozvoj ekonomicky rovných příležitostí, reorganizaci rodinného života tak, aby se všechny strany rovně podělily o odpovědnost, genderově citlivé vzdělávání a výchovu.

Marxistický a socialistický feminismus. Zakládá se na přesvědčení, že příčinou genderové nerovnosti je ekonomická struktura společnosti, a že bude-li dosaženo ekonomické rovnoprávnosti žen a mužů, získají

ženy rovné postavení ve společnosti. Zaměřuje se především na trh práce, protože pouze ekonomicky nezávislá žena se může stát nezávislou i v jiných oblastech života. Je třeba změnit strukturu společnosti tím, že se revoluční cestou zruší nadvláda „kapitalistického patriarchátu“.

Zejména v rámci liberálního proudu feminismu a částečně i radikálního a socialistického je aplikován pojem *androgynie, a to za účelem konstrukce obecného modelu společnosti (tzv. „ideál androgynie“), v níž se nebudou činit rozdíly v právech, příležitostech a *identitě žen ani mužů – jinými slovy, rozplyne se v ní současné hierarchické rozdělení mužských a ženských rolí (se zřejmou nevýhodou na straně žen), které je pouze kontingentní sociální konstrukcí, nikoliv přirozeným vyústěním biologických rozdílů (viz také gender). Taková společnost bude „androgynní“ v tom smyslu, že biologické „mužství“ ani „ženství“ nebude mít vliv na rozdělení společenských statků ani břemen. Opakem „ideálu androgynie“ je tzv. *diferenční feminismus, podle něhož ženy mluví a mají mluvit „jiným hlasem“ (termín poprvé použila americká psycholožka Carol Gilliganová [narozena 1936]).

Rozvojový feminismus. Orientuje se na globální ekonomiku s tím, že osoby, které jsou za svou práci odměňovány nízkou mzdou a které dělají většinu „špinavé“ práce, jsou ženy. Analyzuje procesy *kolonizace a jejich dopady na ženy a rodinu. Respektuje tradiční kulturní rámec rozvojových *zemí a prosazuje rovnost žen a mužů uvnitř tohoto rámce.

2) *Feminismy genderového odporu.* Proklamují, že společnost nemůže být genderově neutrální, protože mužská nadvláda je příliš silná. Ženy se musí vymanit z této nadvlády a vytvořit novou, ženskou strukturu prostřednictvím zakládání ženských organizací a komunit. Protestují proti patriarchální struktuře společnosti. Podle teorií genderového odporu se patriarchální společnost nedá změnit zevnitř (na rozdíl od genderově reformních teorií), ženy mohou dosáhnout rovnosti pouze vně *patriarchátu, protože nelze odstranit útlak z pozice diskriminovaného a podřízeného subjektu. Do skupiny feminismů genderového odporu patří především radikální feminismus, psychoanalytické feministické teorie a tzv. standpoint (hlediskový) feminismus.

Radikální feminismus. Vychází z přesvědčení, že společnost je založena na patriarchálních strukturách, ve kterých jsou ženy utlačovány a ve kterých muži sexuálně vykořisťují ženy na základě přesvědčení o své nadvládnosti. Podstatou mužské nadvlády je sexualita a mocenské uspořádání heterosexuálních vztahů. Radikální feministky navrhuji zásadní přepracování ženského vědomí jako první krok v boji proti patriarchy

a následně vytvoření „sesterství“ žen, založeného na důvěře, vzájemné podpoře a společné obraně. Teprve ve chvíli, kdy toto spojení bude fungovat, nastane čas pro kritickou *konfrontaci se všemi aspekty patriarchální dominance.

Psychoanalytický feminismus. Vysvětluje patriarchát s pomocí teorií Sigmunda *Freuda o učení se rolím žen a mužů podle genderových rolí rodičů. Feministky ale Freudovy závěry neakceptují a ve „freudovských“ sférách jako emoce, polopřiznaná nebo nepřiznaná přání, neurózy a patologie hledají odpověď na otázku, proč muži ženy utlačují a proč se tomu ženy dostatečně nebrání.

Standpoint (hlediskový) feminismus. Zakládá se na přesvědčení, že všechny ženy mají společnou zkušenost, která vyplývá z jejich reprodukční role a která vytváří jedinečný společný základ pro snahy o změnu společnosti.

3) *Feminismy genderové vzpoury (3. vlna feminismu).* Zakládají se na kritice existujícího genderového řádu a negují hranice mezi muži a ženami, maskulinitou a femininitou, *heterosexualitou a *homosexualitou. Zabývají se komplexními systémy nerovnosti a věnují pozornost vztahům mezi různými typy nerovností (gender, rasa, společenské postavení, sexuální orientace, etnická příslušnost, zdravotní stav, věk, náboženství).

Multirasový feminismus. Je založen na analýze útlaku z důvodu genderu, rasy a společenského postavení. Snaží se dokázat, že diskriminace je na základě výše uvedených důvodů rozdílná jak vůči jednotlivým skupinám, tak uvnitř skupin samotných.

Mužský feminismus. Zakládá se na přesvědčení, že ne všichni biologičtí muži mají výhody z patriarchálního uspořádání společnosti a že patriarchální společnost některé ženy naopak zvýhodňuje oproti některým mužům (znevýhodněným například na základě jejich sexuální orientace).

Postmoderní feminismus. Odmítá stávající genderové kategorie, neboť považuje mužství a ženství za proměnlivé *identity, které se řídí kontextem.

Filozofie a ideologie spjatá s hnutím feminismu vnesla do *antropologie zájem o do té doby opomíjené rodové rozružení perspektivy společenských jevů, neformální společenské procesy, teorii emocí a roli individuální iniciativy v *kultuře a přišla s novými postupy kulturního popisu (viz *antropologie, feministická, srov. též *archeologie genderu). (Viz též *gynocentrismus.) (Eva Ferrarová)

GGGG

... A PĚM SE VÁS, PANE SNOUBENČE, JSTE OCHOTEN VZDATÍ SE ČÁSTI SVÉ SUVERENITY ?

GGGG

Gouges, Olympe de (7. 5. 1748, Montauban, Francie – 3. 11. 1793, Paříž, Francie), francouzská dramatička a spisovatelka; jedna ze zakladatelek *feminismu. Narodila se jako Marie Gouze, její otec byl řezník, matka prادلena. Vdala se mladá, v roce 1765; po ovdovění se i se synem přestěhovala do Paříže, kde se snažila vést nezávislý život, jehož výrazem bylo i přijetí nového jména Olympe de Gouges.

V Paříži se aktivně účastnila hnutí hájících *lidská práva. V roce 1791 se stala členkou kroužku Cercle social, který se scházel v domě Sophie de Condorcetové (manželky významného filozofa, matematika a politika *markýze de *Condorceta) a který prosazoval *rovnost žen a mužů v soukromém i společenském životě. Proto přivítala vypuknutí *Velké francouzské revoluce s nadějí a jako reakci na *Déclaration des droits de l'homme et du citoyen* (*Deklarace práv člověka a občana, 1789) vydala v roce 1791 knížku *Les droits de la femme* (Práva ženy), která obsahuje *Déclaration des droits de la femme et de la citoyenne* (Deklarace práv ženy a občanky), v níž prohlásila, že ženy se rodí svobodné a jsou si rovné s muži, a požadovala zrovnoprávnění žen ve společnosti. V tomto duchu psala eseje, manifesty a sociálně angažované hry, v nichž obhajovala nebo požadovala *manželství založené na rovnosti muže a ženy i právo na rozvod, právo na sexuální vztahy mimo manželství, plná práva pro děti narozené z neformálních vztahů apod. (*Forme du contrat social de l'homme et de la femme* [Společenská smlouva muže a ženy; součást knížky *Les droits de la femme*, 1791]; titul parafrázoval název slavného spisu Jeana-Jacquese *Rousseaua *Du contrat social* [O společenské smlouvě], 1762) nebo osvobození otroků ve francouzských *koloniích (drama *Lesclavage des noirs, ou l'heureux naufrage* [Otroctví černých neboli šťastné ztroskotání lodi], 1792). Přivítala sice sociální a politické vymoženosti revoluce, ale současně kritizovala její negativní projevy, včetně poprav *krále Ludvíka XVI., kterou považovala za morálně nepřijatelnou a politicky nezodpovědnou (vzrůst rezistence svržených vrstev). S nárůstem represí rostla i její kritičnost. V roce 1793 byla na zá-

kladě svého posledního díla (s enigmatickým názvem) *Les trois urnes, ou le salut de la Patrie, par un voyageur aérien* (Tři urny neboli blaho vlasti, od vzduchoplavce) zatčena, uvězněna a na náměstí Place de la Concorde v Paříži popravena.

Nakolik ji současná mužská revoluční elita odsuzovala a nakolik se bála jejích myšlenek, je možné vyčíst ze slov, která napsal prokurátor Pařížské *komuny Pierre Gaspard Chaumette den po její popravě: „Rapelez-vous l'impudente Olympe de Gouges qui la première institua des sociétés de femmes et abandonna les soins du ménage pour se mêler de la République et dont la tête est tombée sous le fer vengeur des lois ...“ (Mějte na paměti nestoudnou Olympe de Gouges, která jako první založila ženské spolky a opustila péči o domácnost proto, aby se vměšovala do záležitostí *republiky, a jejíž hlava proto byla štata železem zákonné odplaty ...). (Chaumette byl gilotinován o rok později ...) (Eva Ferrarová, Jaroslav Malina)

grál (ze středověké latiny: *cratella*, francouzsky: *graal*, „pohár v podobě malého kráterku, picí miska“), bájná posvátná *relikvie, v jejíž představě se na území středověké Francie a Anglie postupně spojily původní keltské představy, reálie typické pro římskou stolní kulturu a křesťanské apokryfní *legendy. Ve středověkém prostředí těchto zemí přeživaly z keltské doby *mýty o posvátném *kotli se zázračnými schopnostmi. Na ně se navázaly křesťanské legendy čerpající z apokryfních evangelií, jako jsou *Pilátova akta* a *Pseudoevangelium Nikodémovo*. Představa poháru, jehož latinský název v sobě nese tvar číše v podobě malého kráterku, běžně doloženého na pozdně antických a raně křesťanských artefaktech, se tak ve středověku rozvinula do legend o sv. Grálu a představ, které byly s tímto *symbolem spojovány:

1. grál má být *nádoba, z níž pil *Ježíš Kristus při *Poslední večeři a kterou použil pro své *podobnosti o proměně *vína ve svou *krev. Během jeho *Ukřižování do ní prý Josef z Arimatie zachytil pár kapek Kristovy krve z rány v probodnutém boku. Tato relikvie má mít zázračnou moc, poskytovat neporazitelnost, Boží osvícení a milost věčného života. Proto po ní po celá staletí lidé pátrají, aby se zmocnili jinak nedosažitelných idejí a objevů, jež by mohly zásadně změnit lidský život.

Podle jedné z legend Josef putoval s Máří Magdalenou do Francie a tam porodila Ježíšovy potomky – Merovejce; grál zde měl chránit rytířský řád *templářů. Podle jiné legendy Josefova rodina i s grálem dorazila do Glastonbury v Británii, kde byla založena první britská křesťanská obec, a odtud se grál údajně dostal až na grálový *hrad k mytickému

*králi, popřípadě ke králi Artušovi a jeho rytířům kulatého stolu, kteří jsou protagonisty grálových legend.

Křesťanská legenda o sv. Grálu se poprvé objevuje v 12. století v nedokončeném románu francouzského básníka a trubadúra Chrétiena de Troyes (kolem 1140–kolem 1190) *Perceval ou le conte de Graal* (Parsifal neboli rytíř Grálu). Začátkem 13. století ji dále zpracovali Robert de Boron a Wolfram z Eschenbachu, kteří do ní vložili představy z keltské *mytologie a zároveň ji spojili s Kristem podle pověstí v apokryfních evangeliích. Tak se začaly vyvíjet i složité představy o symbolice a neobyčejných schopnostech grálu a rytířích, kteří usilovali o jeho nalezení – *družina krále Artuše a rytířů kulatého stolu. K ezoterické symbolice grálu se vraceli i *svobodní zednáři a v moderní době se na ni odvolávají i některé obskurní *sekty;

2. rytířská družina, která tuto misku střežila. (Jaroslav Malina, Marie Pardyová)

guru (ze sanskrutu: *guru*, „vážený, ctihodný“):

1. náboženský učitel a duchovní vůdce; osobnost svými přívrženci uctívaná a uznávaná jako vůdce, učitel;

2. titul vůdce náboženské obce sikhů v období 16.–17. století v Indii (v paňdžábštině psáno jako *gurú*);

3. znalec, expert, tajemná *autorita (často v *ironickém smyslu). (Jan Filipický)

gymnosofisté (z řečtiny: *gymnos*, „nahý, obnažený, vztahující se k tělesnému tréninku“, protože v Řecku atleti cvičili neoděni [a natírali si tělo olejem] a *sofisté*, „učitel moudrosti, praktický filozof“):

1. pojmenování, jímž staří *Řekové označovali indické svaté muže, kašmířské a myslitele odmítající *oděv a pěstující odříkavý způsob života, přeneseně i provádějící specifické cvičební praktiky k trénování ducha i těla.

První literární zmínky o „nahých sofistech“ (*gymnoi oi sofistai*) proslulých moudrostí a sebeovládáním pocházejí z doby tažení *Alexandra Velikého do Baktrie a Indie (330–325 př. n. l.). Jeden z účastníků výpravy – Onésikritos (asi 360–290 př. n. l.), filozof ze školy kynika *Diogena ze Synópy, navštívil na Alexandrův příkaz skupinu asketů usazených nedaleko Takšašily (Taxily). Zaznamenal, že po celý den nehnutě stáli, seděli či leželi v prudkém slunečnicku žaru a teprve k večeru se vraceli do města, aby si vyprosili potravu. Z popisu Onésikritova setkání s těmito mudrci vyplývá, že v jejich názorech nalezl řadu podobností s kynickou filozofií.

Dalším z členů Alexandrova doprovodu, jenž vedl filozofické rozpravu s takšaisilskými mudrci, byl zakladatel skeptické školy Pyrrhón z Élidy (asi 360–275 př. n. l.). Podle mladších autorů si osvojl některé jejich obyčeje a pravděpodobně pod jejich vlivem zformuloval základní postuláty *pyrrhonismu: protože poznáváme jen jevovou stránku věcí, měli bychom se zdržet všech úsudků (*epoché*) o jejich podstatě, která je nepoznateľná; proto bychom k nim měli zaujímat lhostejný postoj (*adiáfora*), zbavit se tak vášně, úzkosti a dosáhnout naprosté duševní vyrovnanosti (*ataraxia*).

Setkání makedonského vládce se spoře oděnými *sofistai* popisuje ve svých *Bioi paralléloi* (Souběžných životopisech) *Plútarchos (asi 50–120 n. l.), stejně jako Arriános (asi 95–175 n. l.) v 7. knize historického spisu o průběhu Alexandrova tažení (*Alexandru anabasis*). Podle těchto autorů na Alexandra hluboce zapůsobilo sebeovládání oněch mudrců a zatoužil mít jednoho z nich ve své společnosti. Jejich duchovní vůdce a učitel Dandamis (či Mandanis) se k panovníkově *družině odmítl připojit a nedal k tomu svolení ani ostatním. Jeden z jeho učedníků, Řeky přezdívaný Kalanos, ale nabídku přijal a doprovázel makedonské vojsko až do *Persie. Když pak cestou vážně onemocněl, rozhodl se dobrovolně skoncovat se životem: dal si postavit pohřební hranici a v únoru 324 se na ní upálil. Na přítomné Makedonce silně zapůsobila jeho síla vůle a odhodlanost – i když se k němu blížil oheň, zůstal až do konce nehybně ležet v poloze, v níž ulehl.

Obdivně se o vytrvalosti indických mudrců (*sapientes*) při překonávání fyzických útrap zmiňuje rovněž Marcus Tullius *Cicero (106–43 př. n. l.) v *Tuskulských hovorech* (*Tusculanae disputationes*): přestože žijí nazi (*nudi*), bez bolesti snášejí snůh a zimní chlad, a když se přiblíží k plameni, nechají se bez zasténání popálit (5. 27).

Řecký geograf, cestovatel a vyslanec syrského krále Seleuka I. na dvoře maurjovského vládce Čandragupty Megasthenés (asi 350–290 př. n. l.) ve svých torzovitě dochovaných zápiscích zvaných *Indika* rozlišuje dvě skupiny indických filozofů: první nazývá *brachmanes* (*bráhmani), druhou označuje jako *sarmanes* (ze sanskrtského *šramana*, „potulný asketa, mendikant“). Bráhmani podle Megasthena vedli prostý způsob života, přespávali na rohožích či antilopích kůžích, vyhýbali se masité stravě a smyslovým požitkům a trávili čas rozpravami o duchovních otázkách. Mezi šramany se největší úctě těšili *hylobioi* („žijící v lesích“), oděni do stromové kůry, kteří se živili listy stromů a divokými plody, dodržovali pohlavní zdrženlivost a odmítali *alkohol. Podle některých ba-

datelů patřili do této skupiny hinduističtí kajícíci či *jóginí, kteří odešli do lesů, aby tam jako *áranjakové* přísným pokáním hledali *ezoterické vědění, případně bráhmanští *vánaprasthové, lesní poustevníci, kteří dosáhli třetího ze čtyř životních stadií (*ášrama), spojeného s rozjímavým způsobem života v lesní pustině, podle jiných se jednalo o příslušníky mnišské obce *buddhistů, *džinistů či jiné z heterodoxních sekt (například *ádživiků*).

Charakteristiky indických sofistů či filozofů, převzaté z nedochovaných spisů starších autorů a členů Alexandrovy družiny Aristobúla, Kleitarcha, Nearcha či Onésikrita, stejně jako od Megasthena, shromáždil v 15. knize svého zeměpisného kompendia *Géografika* (Zeměpis) Strabón (64 př. n. l.–19 n. l.). V oddílu 15.1.70 zmiňuje potulné léčitele, zaříkavače a mágy, jež nazývá *pramnai*; název bývá odvozován ze sanskrtského *prámánika*, „hlasatel pravého poznání“ či „věrohodná autorita“, méně pravděpodobně z *prádžña*, „mudrc, učenec“ (přes nedoložený tvar *praknai*), případně z počtčtělého (opět nedoloženého) tvaru *sram(a)nai* < *šramana*. Odívali se do antilopí kůže, tropili si posměch z bráhmanů pro jejich hloupost, chvastounství a zálibu ve *fyziologii a *astronomii, znali různá farmaka a při léčení používali zaklínadla, *amulety a *magii.

Zvláštní úctě se podle Strabóna těšili nazí asketové označovaní jako *gymnétes*, kteří žili pod širým nebem a po dlouhé desítky let se cvičili v sebekázni. *Plinius Starší (23–79 n. l.) s odvoláním na Kratéta z Mallu (2. století př. n. l.) v 7. knize *encyklopedie *Naturalis historia* (Přírodopis, 37 knih) vyzdvihuje dlouhověkost indických asketů, kteří se dožívají více než sta let, což jim vysloužilo název *makrobii*. Šramany Strabón nazývá (možná v důsledku záměny písmene „pí“ za „gammu“) *garmanes*, v dalších pramenech nacházíme rovněž tvary *samanaioi*, *semnoi*, případně *gennoi*.

Fragment z díla Alexandra Polyhistora, citovaný ve spise Klementa Alexandrijského (asi 150–211/216 n. l.) *Strómata* (Koberce), označuje termínem *semnoi* (řecky též „ctihodní, úctyhodní“) společenství *mničů a mnišek, přísně dodržujících *celibát, jejichž předmětem uctívání byla jakási *pyramida; vzhledem k podobnosti pyramidy s buddhisticou *stúpou, monumentální schránou na ostatky, text zmiňuje nejspíše buddhisty. Pro ně sice bylo spíše než nahota typické šafránové roucho, ale antičtí autoři je stereotypně řadili ke gymnosofistům z přesvědčení, že všichni indičtí mudrci bývají nazí. Naproti tomu *gennoi*, jež Hesychiův řecký slovník z 5. století glosuje jako *oi gymnosofistai*, badatelé ztotožňují s džinisty, jejichž sekta *digambarů* („prostorem oděných“) odmítala veškeré oblečení.

Flavius Filostratos (asi 160/170–244/249) ve své pseudobiografii (aretalogii) divotvorce a novopýthagorovského myslitele Apollónia z Tyany (1. století n. l.) použil označení *gymnoi* pro spíše oděné askety žijící na horním toku Nilu, na pomezí dnešního Súdánu a Etiopie, kam Apollónius údajně zavítal po návštěvě Kavkazu, *Babylonu a Indie. Tito myslitelé se zřekli všech světských statků a požitků, živili se jen rostlinnou stravou a plně se oddávali studiu nejvyšších pravd; moudrostí se ale zdaleka nevyrovnali svým indickým protějškům, od nichž se v minulosti údajně inspirovali. Někteří autoři připouštějí, že se mohlo jednat o potomky buddhistických *misionářů, jež ve 3. století př. n. l. do různých koutů světa vyslal indický císař *Ašóka. Zdá se však pravděpodobnější, že Apollónius Indii ani Afriku nikdy nenavštívil a že líčení jeho fiktivních výprav na krajní konce (tehdy známého) světa, kde vychází a zapadá slunce, tvoří jen metaforický obraz hrdinovy duchovní pouti za svrchovanou moudrostí. Ve společnosti „neličeně moudrých“ indických bráhmánů, znalých umění levitace, jasnozření a sebepoznání, se prý rozpomněl na své předchozí životy, získal zázračné léčitelské schopnosti, poznal sebe sama a vstřebal božské vědění *Východu, jímž měl napravit západní svět.

Není vyloučeno, že jediné pojítko mezi „indickými“ a „etiopskými“ gymnosofisty pro Filostrata tvořily skrovné oblečení, asketický způsob života a snaha o dosažení vyššího poznání; spojení jejich nauk do jediného myšlenkového proudu pak lze považovat za výsledek přetrvávajícího sklonu antických autorů směřovat Etiopii s Indií – oba kraje omýval oceán, oběma protékal mohutný veletok (údajně sám Alexandr Veliký zprvu považoval Indus za horní tok Nilu), oba obýval lid tmavé pleti (*Etiopové), pro oba byla typická tropická *flóra i *fauna. (Ještě v 16. století byla stará etiopština – geez – mylně řazena mezi „indické“ jazyky.)

Pro některé autory představovali gymnosofisté dokonce samostatné etnikum: podle *Ptolemaiovy *Geografické hyfégésis* (Zeměpisný úvod, 7. 1. 51) to byl kmen žijící v oblasti mezi Indem a Gangou, Curtius zmiňuje „divoký a strašlivý lid“ (*unum agreste et horridum gens*), který se nazývá *Sapientes*. Podobně je tomu i s bráhmány – Ptolemaios (7. 1. 74) klade *ethnos* označovaný jako *Brachmanai* do jižní Indie.

Zatímco v období *helénismu byli indiští „nazí filozofové“ chápáni jako nositelé prapůvodní primitivní moudrosti lidstva, kterou Řekové ztratili a znovu se snaží najít, v literatuře pozdní *antiky a raného *středověku vystupují jako hlasatelé vyšších morálních hodnot, kteří se postupně mění ze zastánců kynických ideálů v předobraz křesťan-

ských anachorétských a monastických tendencí. Oslavně se o způsobu života a názorech bráhmanských gymnosophistů zmiňuje latinský traktát *De moribus Brachmanorum* (O obyčejích bráhmaňů), připisovaný sv. *Ambrožovi (Ambrosius, asi 339–397). Při líčení rozhovoru Alexandra Velikého s asketicky založeným Dandamisem, nadaným duchem Božím, vkládá indickému mudrci do úst poučení o pokoře před Bohem spolu s varováním před přílišnou ctižádostí a ulpívání na světském životě.

V pozdně středověkých textech se gymnosophisté (a bráhmani) objevují ve výčtech lidských monster žijících na Východě, jimž jsou někdy připisovány protokřesťanské názory. Tomáš z Cantimpré (asi 1201–1270/72) ve svém spise *De natura rerum* (O přírodě) uvádí, že bráhmani uctívali slovo boží ještě před samotným *Kristovým vtělením, vyznávali jednoho *Boha a věřili ve spojení otce se synem. Jejich žák Dindimus pak na Alexandrův dotaz údajně uvedl, že *Bůh je slovo, jeho slovo stvořilo svět, my pak toto slovo uctíváme a klaníme se mu. V seznamech monster se gymnosophisté objevují i ve staročeských rukopisech a slovnících. Glosář mistra Klareta, stejně jako Rajhradský slovník z poloviny 14. století, překládají výraz *gymnosophista* novotvarem „chudomudrak“, slovo *bragmannus* se (v důsledku mylného ztotožnění kořene *brag-/brach-* s řeckým *brachys* „krátký“) objevuje v překladu *kratennyk*.

Pro stoupence teozofického hnutí (*teozofie) a další příznivce ezoterických nauk se gymnosophisté na přelomu 19. a 20. století stali (v protikladu k poznatkům akademických věd) jednou z nejstarších okultních sekt, ztělesňujících úsilí o mysticko-intuitivní poznání božské podstaty, jejíž členové působili od Indie až po Egypt a Etiopii. Základem jejího učení měl být ezoterický *bráhmánismus spojený s praktickou magií a její *iniciační obřady se měly odehrávat ve skalních chrámech v Élóře a na ostrovech Salsat (Salsette) a Elefanta (v indickém státě Maháráštra);

2. eufemistické pojmenování, jímž se britští a američtí naturisté (nudisté) na počátku 20. století snažili vyhnout nepřátelským reakcím pruderně smýšlejících spoluobčanů. Gymnosophií (či gymnosophismem) nazývali myšlenkový směr, který kult nahého lidského těla považoval za návrat k přirozenému stavu věcí a za prostředek povznesení společnosti. V Británii působily *English Gymnosophist Society* (1905) a *English Gymnosophical Society* (1922), později přejmenovaná na *New Gymnosophy Society* (1926), ve Spojených státech zhruba ve stejné době *American Gymnosophical Association*. (Jan Filipický, Jaroslav Malina, Marie Pardyová)

HHHH

EXISTUJE NĚJAKÁ PŘÍRUČKA LIDSKY SNADNO A RYCHLE ?

harém (z arabštiny: *harim*, „posvátný, neporušitelný“):

1. část muslimského domu vyhrazená ženám, nepřístupná cizím mužům;

2. hromadný název pro ženy v rámci celé muslimské rodiny;

3. část příbytku pro služebnictvo, *eunuchy a také ženy žijící v *konkubinátu s pánem domu. V Evropě získal termín harém hanlivý obsah zejména v souvislosti s harémy v Turecku, kde byly zrušeny až v roce 1924. V mezopotamských *civilizacích byl harém sídlem královny matky, královny manželky a královských konkubín, které byly často dcerami spřátelených nebo vazalských vládců. Život v harému osvětluje sbírka *ediktů z doby vlády asyrského krále Tiglatpilesara I. (1114–1076 př. n. l.), která stanovuje pravidla pro královský dvůr a harém. Sbírkou obsahuje třidvacet ediktů ze 14.–12. století př. n. l., z nichž nejstarší pochází z doby vlády Aššur-uballita I. (1365–1330 př. n. l.). Smyslem většiny ediktů je chránit osobu krále před všemi kontakty, které byly považovány za *rituálně nečisté. K panovníkovi se nesměla přiblížit žádná osoba bez svolení správce paláce, který se musel řídit stanovenými pravidly: například nesměl dopustit, aby se ke králi přiblížila *konkubína v době menstruace. Chování konkubín se řídilo ještě mnoha dalšími pravidly, aby se předešlo hádkám a *sporům. Eunuši, kteří měli přístup do harému, směli s konkubínami mluvit jen v přítomnosti správce paláce a pouze ze vzdálenosti sedmi kroků. Nežádoucí sexuální styk konkubíny byl trestán zbičováním ženy i jejího společníka. Konkubínám bylo také zakázáno dávat svým služebným *dary ze *zlata, *stříbra nebo drahých kamenů. Své služebnice mohly potrestat jen se svolením krále a nesměly nařídít jejich usmrcení. Postavení královny manželky a matky bylo svoobodnější. Obě měly své vlastní rozsáhlé domácnosti a samy spravovaly někdy značně veliký pozemkový majetek. Pokud jde o majetkové poměry, nestrádaly asi ani konkubíny: dokumenty z novoasyrského období zaznamenávají transakce, při nichž některé z konkubín kupovaly například domy a otroky za vysoké částky stříbra. Vyržování harému bylo

výsadou panovníka a ani vysoce postavení a bohatí lidé harémy neměli.

Na Předním východě i v Egyptě zůstaly harémy zachovány i po nástupu *islámu a jejich rozmach kulminoval v turecké *osmanské říši, kdy počet konkubín dosahoval i několika set. Osmanští *sultáni se s konkubínami ženili jen zřídkakdy. Když si Süleyman I. Kanuni (Zákonodárce) (1520–1566) vzal za ženu konkubínu Roxelanu, byla to první panovnická *svatba tohoto druhu za více než století. Někteří sultáni využívali konkubíny pouze k uchování panovnické *linie a v milostném životě preferovali mladíky. Například psychicky nevyrovnaný Ibrahim (1640–1648) měl sklon k orgiím nejrůznějšího druhu, které vyvrcholily hrůzným činem, když nechal všech svých 280 konkubín zavázat do pytlů a svrhnout do Bosporu. (Blahoslav Hruška, Jaroslav Malina)

hašiš (z arabštiny: *hašiš*, „rostlina, bylina, tráva“), pryskyřice *konopí indického (*Cannabis sativa*) extrahovaná s tuky ve vařící vodě a vykrystalizovaná. Získává se stíráním pryskyřice rukama z rostlin a následným lisováním s pojídlem, například se zvířecím tukem, do kompaktních bloků hnědé barvy charakteristického zápachu; většinou platí, že čím tmavší barva, tím je vyšší obsah účinných látek. Takto upravený hašiš je buď pružný, jakoby gumový, nebo tuhý, drolicí se po zahřátí v plameni. Přidává se buď do *tabáku nebo pro zvýšení účinku přímo do marihuany.

Hašiš má stejný účinek jako *marihuana, který však nastupuje o něco později díky pomalejšímu vstřebávání. Konzument tak hůře odhaduje mez a vzhledem k obvykle většímu konzumovanému množství může být působení silnější a trvat déle než u marihuany. Hašiš se k nám dostává například z Afghánistánu či z Maroka. (Petr Bureš)

hathajóga (ze sanskrtu: *hatha*, „síla, násilí“ a *jóga*, „ujařmení, spoutání, spojení“, přeneseně „kážeň, sebevláda, soustředění, usebrání, sjednocení [s nejvyšším jsoucнем]“ – od slovesa *judž-*, *junakti* „spojit, ujařmit“, doslova „silová jóga“, tj. násilné odtržení mysli od vnějších předmětů při meditaci), jedna z jógových škol, kladoucí důraz na *ezotrický mysticismus, získávání nadpřirozených schopností (*siddhi*) a hledání prostředků, jak překonat nemoc a smrt. Lidské tělo přitom chápe jako nástroj, který je třeba očistit a učinit odolným vůči *karmě. Učení hathajógy je založeno na představě jemnohmotného (*súkšma*) těla sestávajícího ze sedmi mystických center (*čakra) propojených sítí kanálků zvaných *nádí*. Každá z čaker má podobu lotosu a patří k ní příslušný magický obrazec (*jantra*), posvátná průpověď (*mantra) a ochranné božstvo (či jejich dvojice). První čakru, označovanou jako *múládhára* („kořená“), tvoří lotos se čtyřmi okvětními lístky umístěný v perineální

oblasti (mezi *konečником a zevními *pohlavními orgány), v němž je vepsán převrácený trojúhelník s *falickým znamením (*lingam) boha *Šivy uprostřed. Její posvátnou formuli tvoří slabika *óm*, její ochranné božstvo slonohlavý Ganéša. Lingam ovívjí svým tělem spící hadí samice zvaná *kundaliní* (*síla, hadí) a jeho konec drží v ústech. Jóginovým cílem je probudit hadí sílu a vyvolat její vzestup vzhůru ústřední *nádí*, zvanou *sušumna*, tak, aby po průchodu všemi *čakrami* dosáhla té nejvyšší, jež se nazývá *sahasrára* (lotos o tisíci lístcích) a je umístěna nad temenem hlavy. Zde *kundaliní* splývá s Šivou a toto spojení adeptovi přináší osvětlení (*samádhi), magickou moc, nesmrtelnost, a nakonec i vysvobození (*mókša).

K dosažení tohoto cíle mají sloužit nejrůznější tělesné i meditativní praktiky, směřující k současnému zadržení dechu (*prána*), semene i jakékoli mentální aktivity. Někdy bývá hathajóga chápána pouze jako technika navozování vhodného fyzického stavu (předpokladu pro mentální cvičení) zaujímáním specifických tělesných poloh (*ásana*); na Západě bývá často praktikována jen jako druh tělocviku. (Jan Filipický)

Homo floresiensis (člověk z Flores; obecně též Hobit z Flores), nový druh rodu *Homo definovaný na základě objevů (v září 2003) z *jeskyně Liang Bua na indonéském ostrově Flores. *Skelet (a další doposud nepublikované skelety) je starý asi 18 000 let. Oproti původním studiím se zdá, že tento člověk byl poněkud vyšší a robustnější, měřil přes 110 cm a vážil okolo 30 kg. Velikost mozku se odhaduje na 400 cm³. Někteří badatelé se domnívali, že by se mohlo jednat o patologickou formu současného *člověka, takzvanou *mikrocefalii. Tuto *hypotézu vyvrátili členové několika nezávislých výzkumných týmů, kteří se mimo jiné shodli na tom, že se jedná o mimořádně starobylou formu rodu *Homo*.

Homo floresiensis vznikl v izolaci (minimálně před 100 000 lety) na indonéských ostrovech procesem označovaným paleoantropology jako miniaturizace. Je nejspíše potomkem první migrační vlny druhu *Homo ergaster. Bohužel zatím nelze zjistit, jaké měl geny, neboť dosud nalezený materiál takovou analýzu neumožňuje. Byl to člověk trpasličího vzrůstu, který žil na ostrově Flores od 94 000 do 13 000 let a živil se například *lovem podobně miniaturizovaných *slonů a obřích krys. Velikost mozku proporcčně odpovídala raným formám člověka. (Jiří A. Svoboda, Václav Vančata)

ChChC

NEPŘEMLOUVEJTE MĚ, ODCHÁZÍM Z FUNKCE K 30. ÚNORU!

hChCh

Chajjám, Omar (18. 5. 1048, Níšápúr, provincie Chorásán, Írán – 4. 12. 1131, Níšápúr, provincie Chorásán, Írán), perský básník, matematik, astronom a filozof. Vynikl ve vědě i v *poezii, zejména ve formě *rubá'í – čtyřverší stručně a přesně stavěné: dva verše rozvíjejí téma, třetí verš přináší zvrát, čtvrtý pointu; zachycoval především filozofické a náboženské *názory a životní pocity. Jeho dílo mělo velký vliv na evropskou kulturu, česky vyšlo *Čtyřverší Omara Chajjáma* (Praha: Philobiblon, 1931, nověji: *Čtyřverší: Snad, paní má, tě dar můj neurazí ...* Praha: Pražská imaginace, 1994).

V antropologickém kontextu bývají citována zejména tato Chajjáмова čtyřverší: „V tom kruhu nebes, který spíná kolébku i hrob, / nepozná nikdo začátek či konec dob / a nepoví ti také žádný filozof, / odkud jsme přišli a kam zajdem beze stop.“ // „Když s jednou plackou chleba vyjdeš na dva dny / a s jedním douškem z puklé nádoby, / nač podřízen být lidem menším než ty sám / nebo nač sloužit lidem stejným jako ty?“ (Jaroslav Malina)

Chammurapi, amorejsky Chammurápi, „(bůh) Chammu uzdravuje“, jméno babylonských a syrských panovníků:

1. babylonský panovník, 1792–1750 př. n. l., syn *Sín-muballita. Nejvýznamnější *král tzv. I. babylonské dynastie, vládnoucí v letech 1894–1595 př. n. l., jemuž se během dlouhé, 43 roky trvající vlády podařilo postupně rozšířit teritorium a upevnit moc babylonského *státu. Porážkou Rím-Sína, vládce *Larsy, se postupně zmocnil jihu *Mezopotámie, vyvrátil město *Mari v čele s panovníkem Zimrí-Limem a po smrti asyrského panovníka *Šamši-Adada I. (asi 1781 př. n. l.) ovládl i severní oblasti Mezopotámie. Ve svých rukou tak soustředil centralizovanou moc nad celým tímto velkým územím, ale i dostatečné prostředky a zdroje, které mu umožnily podnikat rozsáhlou stavební činnost, centrálně řídit irigační práce a přispět tak k rozkvětu *zemědělství a dosažení značných výnosů. *Babylon, hlavní město Chammurapiho státu, se stal i kulturním střediskem celé Mezopotámie. Došlo k výraznému posílení světské moci, oslabena byla naproti

tomu hospodářská moc *chrámů i vliv kněží ve veřejném životě. *Sekularizace se dotkla významně i soudnictví, kde jsou kněžím vyhrazeny jen pomocné úkony (přijímání přísahy apod.). *Hospodářství země se nadále opírá především o zemědělskou produkci, která stoupá i cílevědomým kultivováním dosud neobdělané půdy. K zvýšení výnosů nepochybně přispělo i zvýšení zainteresovanosti na výsledcích práce jak pachtýřů královských (palácových) pozemků, tak i osob, jimž byly pozemky přenechávány za poskytování pravidelných materiálních odvodů a dodávek paláci v době *míru a za výkon vojenské služby v době *války. Potřeba dovozu nedostávajících se surovin a stavebních materiálů i relativní bezpečnost obchodních cest vedly k rozšíření dálkového *obchodu i k posílení moci vrstvy *obchodníků. Všeobecným směnným ekvivalentem se stalo v této době již natrvalo *stříbro, zatímco úloha *obilí v této funkci již ustupuje do pozadí. Nedostatek stříbra u hospodářsky slabších vrstev obyvatelstva vedl k jejich zadlužení, získávání *půjček na vysoké úroky a k *lichvě. To ve svých důsledcích znamenalo, že velká část obyvatelstva dále chudla, a dokonce upadala do dlužního otroctví. Chammurapi se snažil tento proces, vedoucí k rychlé polarizaci *společnosti, zadržet tím, že stanovil maximální úrokovou sazbu a omezil dlužní *otroctví na dobu tří let. Tím zamýšlel především zpomalit pokles domobrany, která měla v této době značný význam pro obranu babylonského státu i pro úspěch jeho vojenských výprav. Snaha o všestranné úzké sepětí velkého státního útvaru se projevila i v centralizované *správě země, v růstu správního aparátu a také v pokusu o zavedení jednotného právního řádu. Tato snaha vyvrcholila vytvořením sbírky *zákonů, které byly posléze vytesány na *dioritové *stěle a obsahovaly kromě prologu a epilogu předpisy regulující různé oblasti hospodářského a společenského života země.

Stěla, nazývaná *zákoník Chammurapiho, byla nalezena při archeologickém výzkumu města *Sús, kam byla spolu s další kořistí zavlečena ve 13. století př. n. l. *Elamity. Po smrti Chammurapiho, za vlády jeho nástupců, moc Babylonie postupně slábla, až se stát stal snadnou kořistí *Chetitů;

2. jméno řady syrských panovníků, zejména dvou vládců Jamchadu v 18. a 17. století př. n. l., stejně jako vládce *Ugaritu (konec 13. století př. n. l.). (Vladimír Souček)

Chichén Itzá („U studně Itzá“), *kmenem Itzů osídlené centrum velkého městského státu *Mayů na *Yucatánu v Mexiku (kolem 800–1200) s obchodním přístavem Isla Cerritos. Středomexické rysy umění Chichén Itzá, dříve pokládáné za důsledek invaze *Toltéků, jsou nově chápány jako výsledek místního mayského vývoje ovlivněného silnými komunikačními kontakty se středním Mexikem. Nacházejí se zde významné památky: nejvyšší, tzv. Cucul-

cánův chrám neboli Castillo, Velké *míčové hřiště, kruhová stavba Caracol, vodní nádrž s lidskými pozůstatky a se zlatými předměty obětovanými bohu *Chacovi. Španělský kronikář Diego de *Landa (1524–1579) o nich píše s neskrytým obdivem: „Chichén Itzá je velmi krásné místo deset námořních mil od Izamalu a jedenáct z Valladolidu.“

Po pádu tohoto centra se obyvatelstvo odstěhovalo k jezeru Petén Itzá, kde vytvořilo poslední organizované mayské společenství, které museli *Španělé podmaňovat. (Oldřich Kašpar)

cholera, -ae, f. (z řečtiny: *choléra*, „cholera, průjem se zvracením“):

1. [humánní medicína], těžké akutní střevní *infekční onemocnění způsobené *bakterií *Vibrio cholerae* a projevující se zánětem střev, průjmy a svaťovými křečemi. Zdrojem nákazy je nemocný člověk, který vylučuje vibria masivně stolicí. Přenos se děje obvykle kontaminovanou vodou nebo potravinami. Zvracení a explozivní průjmy (stolice má charakter „rýžového odvaru“) mohou vést k obrovské ztrátě vody a minerálních látek, až k celkovému metabolickému rozvratu. Bez *léčby infuzními roztoky a *antibiotiky může nastat *smrt v důsledku selhání krevního oběhu nebo *ledvin.

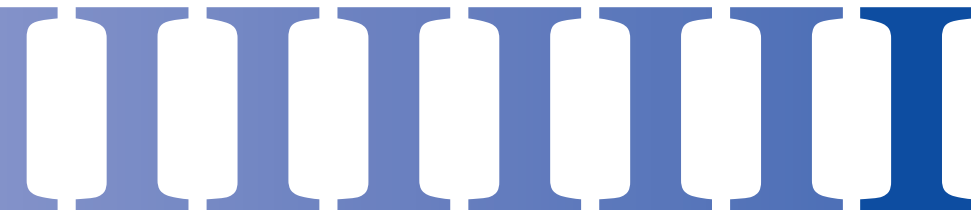
Cholera náležela k obávaným *nemocem zejména v 19. století. Endemickou oblastí cholery je Indie, odkud se tato choroba od počátku 19. století opakovaně šířila v šesti velkých pandemiích (začátky jsou uváděny v letech 1817, 1826, 1846, 1864, 1883 a 1902). Cholera obvykle řádila nejméně dva až tři měsíce, vyžádala si tisíce obětí (s *úmrtností v průměru 60%) a pak sama spontánně ustoupila;

2. [veterinární medicína], infekční onemocnění drůbeže i jiných zvířat projevující se průjmy, ochablostí apod., s vysokou úmrtností. (Ladislava Horáčková, Lenka Vargová)

chromozom (z řečtiny: *chróma*, „barva“ a *sóma*, „tělo“), struktura v jádře eukaryotické *buňky, která je nositelem *genetických *informací. Je tvořená dvoušroubovicí *DNA a proteiny. Počet a tvar chromozomů je druhově specifický. *Člověk má dvě *sady chromozomů (diploidní počet), celkem 46; 22 párů *autozomů a jeden pár *pohlavních chromozomů, žena XX a muž XY. (Jiřina Relichová)

MY SE VRÁTÍME . A S NÁMI PŘÍJDE ZÁKON O REGISTRovanÉM PARTNERSTVÍ!

I: 1. znak pro řezák (**dens incisivus*) trvalého chrupu;

2. (5. století př. n. l.), velmož z malého státu Ceng v období *Válčících států (475–221 př. n. l.), jehož neobyčejně bohatě vybavený *hrob byl objeven u Suej-sieny ve východním Chu-peji v Číně. Velmož I byl zřejmě bohatý a hudbymilovný člověk. *Hrobka byla vybavena velkým množstvím drahocenných *milodarů a její střední prostora byla využita pro umístění instrumentů celého orchestru se sto dvaceti čtyřmi hudebními nástroji osmi různých druhů. Mezi nimi upoutával největší pozornost soubor pětadesáti bronzových *zvonů, které byly rozloženy podél dvou stěn pohřební komory; při hraní by byly zavěšeny na rámech dlouhých přes 270 centimetrů a vytvářely by *pien-čung* („zvonkohru“). Dále byly nalezeny bubny, flétny, několik typů citer, nefritové zvonky a nechyběl ani *šeng* („ústní varhánky“).

Přes dlouhodobé uložení v zemi byly zvony dokonale zachované a při úderu vydávaly čisté *tóny. Na vnějších stěnách zvonů bylo určeno 2 800 znaků nápisů, které vrhají nové světlo na hudební teorii a kulturu v *období Válčících států i na předchozí dobu Jar a Podzimů (722–481 př. n. l.).

Experimenty ukázaly, že na této zvonkohře lze vytvořit sedm tónů a pět půltónů, tedy úplnou dvanáctitónovou stupnici. Před nálezem zvonkohry nebylo známo, že se v tak dávných dobách používalo této složité stupnice. Někteří badatelé se totiž domnívali, že dvanáctitónová stupnice se do Číny dostala z antického Řecka koncem období Válčících států. (Pentatonická stupnice, která byla pak i nadále v Číně používána u většiny skladeb po celá staletí, je jednodušší a pochází z daleko staršího období. Zvonkohra zabírala rozsah pěti oktáv, tedy jen o dvě méně než klavír.) Jiní odborníci vyslovili *názor, že pojem *modulace byl do Číny zaveden nejdříve v období dynastie *Chan (206 př. n. l. až 220 n. l.), nebo dokonce až v období dynastie *Suej (581/589–618). Dvanáctitónová stupnice zvonkohry však prozrazuje, že obě tato pojetí (pentatonika i chromatika) byla v Číně zřejmě prastará a byla známa již přinejmen-

ším v období Válčících států. Při jejich použití je možno melodie provést v jakékoli tónině a je možno je přesunout do jakéhokoli hudebního klíče. (Jaroslav Malina)

ideologie (z řečtiny: *eidos*, „představa, podoba“, *idea*, „vid, podoba, způsob, jak se jeví podstata“ a *logos*, „věda, učení“):

1. soustava *názorů, idejí a teorií, zaměřená obvykle na problematiku vztahů, uspořádání a směřování *společnosti. Pojem „ideologie“ má v obvyklém používání negativní *konotace, což vyvěrá zejména z marxistického chápání ideologie jakožto formy falešného *vědomí, konkrétně jako nástroje dominantní (kapitalistické) třídy, která s jeho pomocí naturalizuje a legitimizuje umělé společenské nerovnosti. Při snaze o neutrální chápání můžeme ideologii definovat například funkcemi (a) *analýzy a kritiky/legitimace stávajícího společenského uspořádání, (b) poskytnutí představy žádoucího stavu, do něhož má společnost dospět, a (c) navržení cest a nástrojů k dosažení tohoto stavu. Kromě racionálních argumentů se lze u ideologických systémů setkat s *iracionálními (na emoce působícími) rysy a metodami, což byl/je zejména případ *fašismu, *nacismu, *komunismu či *nacionalismu;

2. původně osvícenská forma platónské „vlády filozofů“: program žáků francouzského filozofa Étiennea Bonnota de Condillaca (1714–1780), kteří chtěli na základě přesné znalosti společnosti i psychologie stanovit praktická pravidla *výchovy, *etiky a *politiky. Na tento program navázali Auguste *Comte i Karl *Marx. (Pavel Dufek, Jaroslav Malina)

ikonografie smrti v evropském umění, téma započalo ve 14. století a rozvinulo se v pozdním *středověku – v nástěnné a knižní *malbě, v *dřevořezech, *dřevorytech, mimo jiné pod vlivem ilustrované literatury (*ars moriendi, *memento mori) a témat *Tance smrti (danse macabre). Rozšířené a oblíbené byly řezby ze *slonoviny představující na vrchní straně *lásku a na spodní straně zmar a rozklad. Spojení *smrti a *erotiky není ojedinělé. Hans *Baldung, zvaný Grien (kolem 1484–1545), spojuje lásku se smrtí na deskovém obraze z roku 1517, kde kostlivec líbá krásnou nahou dívku a zároveň drží jinou mladou ženu za vlasy a ukazuje jí cestu do *hrobu. Nekonvenční perokresba Lucase *Cranacha staršího (1472–1553) *Milenci a smrt* z roku 1503 zachycuje milence ve vášnivém objetí, kteří zcela propadli smyslovému opojení, a smrt, jež se k nim netušeně přibližuje. Téma milenců zaskočených smrtí mohl umělec čerpat z významné předlohy *Dürerova mědirytu *Procházka* z roku 1496. Smrt s přesýpacími hodinami na hlavě zde překvapila milence procházející se ve volné *přírodě. Nejen v tématu

spojitosti lásky a smrti, ale i v konkrétních detailech jsou patrný těsné vztahy k dobovým mravoučným hrám, z nichž jedna uvádí příhodná slova *bible: „Nauč nás počítat naše dny, ať získáme moudrost srdce“ (Žalm 90/12). Specifičnost Cranachovy perokresby však spočívá v tom, že se nedá zjednodušit na křesťanskou morální, ale že splývá se světskou tradicí zobrazování erotiky. Toto dílo svými motivy feudálního *hradu a skrytého miliskování evokuje dvě obsahové konstanty milostné dvorské doktríny: jednou je rovnítko mezi „urozenou“ láskou a „urozeným“ stavem, druhou nelegitimní charakter nemanželského milostného vztahu, jehož erotické kouzlo spočívá právě v utajování. Tradice v zobrazování dvorské galantnosti je zde porušena neskrývaným zachycením spontánní vášně a vzájemného odevzdání žhavých milenců. Demonstrativní přehlídka bezuzdné rozkoše není konformní k ideálům ovládnutí pudů, jak je vyznává dvorská rytířská láska. Podstatný rys Cranachovy kresby tedy spočívá v kombinování obsahové a ikonograficky disparátních motivů, což ukazuje na umělecko naprosto volné a nedogmatické zacházení s tradičními vzorci zobrazování dvorské lásky na přelomu 15. a 16. století.

Pro dnešního člověka je nepochybně těžké vpravit se do středověké představy: do hrůzy z *Posledního soudu, který nemine lidstvo zkažené *prvotním hříchem *Adama a *Evy. Z přesvědčení o bližícím se zúčtování s lidskou hříšností a pošetilostí vyrůstá satirická veršovaná skladba německého spisovatele Sebastiana *Branta (1457–1521) *Das Narren Schyff* (1494, česky: *Loď bláznů*). Praha: Československý spisovatel, 1972). Autor stíhá posměchem hříšníky a roztodivné bláznovy všeho druhu, které umístil na loď plavící se do Narragonie (Země bláznů). Brantovy morální satiry se těšily oblibě a jistě je znal i jeho současník Hieronymus *Bosch (asi 1450–1516), jenž působil v době, kdy mimo jiné vrcholil vývoj výtvarného erotického projevu. Obavy z nemravněho lidstva z pekelných trestů, ale i *naděje pozdního středověku v *pokání a následování *Krista jako cestě ke spáse prolínají celé jeho dílo: v *Pokoušení svatého Antonína* *světec vítězí nad ďábelskými nástrahami v různých podobách; na výjevech Kristova *utrpení kontrastuje dobro Ježíše Krista se zlem ztělesněným ve zlobných, zpitvořených tvářích lotrů a Kristových trýznitelů; život v zajetí hříchu naznačuje kruhové uspořádání obrazu *Sedm smrtelných hříchů a čtyři poslední věci člověka*; mravní ohrožení člověka předvádí alegorická *Fůra sena* ve vyobrazení prvotního hříchu Adama a Evy, v otevřené nestoudnosti milenců oddávajících se „hudbě těla“ nikoli náhodou na seně, symbolizujícím nicotnost a po-

míjivost pozemských rozkoší; triptych *Poslední soud* je výtvarnou apokalypsou pravého *pekla, zřejmě ovlivněnou líčením z *Dantova *Inferna* či vizemi *Zjevení svatého Jana*, v Boschově fantazii rozvinutou do obrazů, jež předstihují výtvořiny *surrealistů. (Jaroslav Malina)

impresionismus (z francouzštiny: *impression*, „dojem“), evropský umělecký směr poslední třetiny 19. a počátku 20. století, který byl reakcí na oficiální historizující a akademické výtvarné umění, na kritický *realismus a *naturalismus v *literatuře a na neoromantismus v *hudbě; původně vznikl ve francouzském *malířství na konci 60. let 19. století. Za duchovního otce tohoto směru je považován Édouard *Manet (1832–1883), který svými obrazy *Olympie* a *Snídaně v trávě* vyvolal bouřlivou reakci oficiálních uměleckých kruhů i široké veřejnosti, na druhé straně však ovlivnil celou generaci tvůrců. Mezi nejznámější z nich patřili Claude *Monet (1840–1926), Pierre-Auguste *Renoir (1841–1919), Alfred Sisley (1839–1899), Edgar *Degas (1834–1917) a Camille Pissarro (1830–1903), k nim se přidal i Paul Cézanne (1839–1906). Poprvé společně vystavovali v Paříži v roce 1874. *Hnutí vstoupilo do historie s posměšným názvem, který označil „impresionisty“ za malíře pouhých dojmů (podle Monetova obrazu *Impression, soleil levant* [Vycházející slunce – dojem], 1872).

Impresionisté se odvrátili od oficiálního akademismu a vytvořili osobitý styl, který bývá považován za předěl mezi klasickým a moderním uměním. Preferovali smyslové *vjemy před intelektuálním pojetím, snažili se zachytit atmosféru prchavých okamžiků, okamžitou náladu duše. Zavedli malování v plenéru, hlavním námětem se stala *krajina s typickými motivy vln, vodní hladiny, chvějivého světla, oblaků, větru, kouře, mlhy, jiskření sněhu, slunečního svitu. Základním výrazovým prostředkem impresionistických malířů byly barvy slunečního spektra (červená, modrá, žlutá), posílené o takzvané doplňkové barvy (zelená, oranžová, fialová). Šlo vlastně o aplikaci Newtonova objevu, že barva je určitou podobou světla a že přírodní světlo je směsicí všech barev spektra. Základní metodou bylo nanášení oddělených barevných skvrn viditelnými tahy štětce. Spojením skvrn v divákově *sítinci měl vzniknout světelný dojem, výsledný tvar a tón. Důsledným domyšlením zásad impresionismu jsou proslulé série Clauda Moneta, který maloval jeden námět za různé světelné konstelace (nejznámější cykly *Rouenské katedrály*, *Stohy*, *Lekniny*). Pierre-Auguste Renoir se více než ostatní impresionisté zabýval ženskou postavou, a tak spojil impresionismus s dlouholetou uměleckou tradicí, jež oslavovala fyzickou krásu (*akty *Koupající se ženy*, 1885, *Akt na slunci*, 1876, *Spánek po koupeli*, *Gabriela v rozhalené blúze*, *Koupající se žena s rozpuštěnými*

světlymi vlasy, 1902–1905). Edgar Degas také zobrazoval lidská těla, ale zcela jinak než Renoir. Místo nymf s hebkými těly kreslil obyčejné ženy v překvapivých pózách, jeho obrazy odhalují smyslná zákoutí, nepůsobí však eroticky (prostitutky, ženy při toaletě, baletky v netanečních postojích). Na poslední výstavě impresionistů v roce 1886 vystavil řadu obrazů pod souhrnným názvem „*Sled ženských aktů, jež se koupají, myjí, suší, utírají, češou nebo se dávají češat*“. Největší zájem však Degas věnoval zachycení pohybu. Proto se k námětům z dostihů, baletu a cirkusů vrací v mnoha variacích. Představitelem českého impresionistického malířství byl mistr krajinomalby Antonín Slavíček (1870–1910). Nejtypičtější impresionistické obrazy zachycují nikoli napětí a drama, nýbrž okamžiky šťastného souznění lidského nitra se světem, vytvářejí barevnou *poezii a hudbu.

Význam impresionismu v malířství však daleko přesáhl jeho vlastní hranice: například jeden z impresionistů, Paul Cézanne, svým pozdním dílem stanul na samé hranici *kubismu (za svůj tvůrčí zdroj ho označil nejen Pablo *Picasso, ale i Henri *Matisse, čelný představitel *fauvismu). Impresionisté výrazně ovlivnili tzv. postimpresionisty, především Vincenta van *Gogha (1853–1890) nebo Paula *Gauguina (1848–1903), z jejichž tvorby čerpal impulzy jak fauvismus, tak i kubismus; van Gogh je chápán i jako předchůdce pozdějšího *expresionismu, z Gauguina zase vycházeli představitelé primitivismu (někteří ho navíc chápou i jako průkopníka *symbolismu).

V poezii se impresionismus zase inspiroval vizuálními vjemy. V literatuře je charakterizován jemnou senzibilitou, zaměřením na detaily a letmé momenty vystihující neopakovatelnou náladu chvíle, důrazem na lyrický účinek, podpořený často hudebními prvky. Impresionismem byli zejména ovlivněni ve Francii Paul Verlaine (1844–1896), v Německu Detlev von Liliencron (1844–1909), v Rakousku Hugo von Hofmannsthal (1874–1929), v Itálii Gabriele d’Annunzio (1863–1938), v Rusku Boris Konstantinovič Zajcev (1881–1972), v českém prostředí Karel Hlaváček (1874–1898), Vilém *Mrštík (1863–1912), Antonín *Sova (1864–1928), Růžena Svobodová (1868–1920), Fráňa *Šrámek (1877–1952).

Impresionismus se jako směr uplatnil i v hudbě, kde se stejně jako malířství a literatura snaží postihnout neopakovatelnost prchavé chvíle. Typické je zaměření na barvu *zvuku, neurčitě členěná melodie, rozmanitá rytmika (inspirace hudbou *Dálného východu), jemné dynamické odstíny. Důležité inspirační zdroje skladatelé nacházeli v tvorbě „*prokletých básníků“, kteří obraceli pozornost k zvukové podobě slova. Za-

kladatelem hudebního impresionismu byl francouzský skladatel Claude Debussy (1862–1918). K jeho stěžejním dílům patří *Preludium k Fau-novu odpolední* (1894), klavírní cykly *Estampes* (Rytiny, 1903), *Images* (Obrazy, 1905–1907), *Preludia* (1910, 1913). Impresionistická *imagine a propojení smyslových vjemů se zračí i v názvech částí cyklů, například *Zahrady v dešti, Odrazy ve vodě, Zvony pronikající listím, Zvuky a vůně chvějící se ve večerním vzduchu, Ohňostroj*. Impresionismus se bohatě uplatnil též v tvorbě francouzského skladatele Maurice Ravela (1875–1937). Krásnou ukázkou impresionistického pojetí jsou klavírní díla *Zrcadla* (1905) a *Vodotrysky* (1901), uvedené mottem z díla básníka Henriho de Regniera „Bůh řek se směje z vody, která ho lechtá“.

(Miloš Macholán, Jaroslav Malina)

industrie, kamenná broušená, soubor *artefaktů (*klíny, *mlaty, *nože, *přesleny, *sekery, *sekeromlaty, *teslice, *závaží aj.) vyráběný a užívaný od *neolitu do počátku *doby bronzové (v některých nativních kulturách dodnes) z tvrdých, pevných, odolných a zároveň dobře opracovatelných hornin získávaných sběrem sutí na výchozech nebo *valounů z říčních teras, později i odlamováním bloků kamene od skály a mělkou jámovou *těžbou (většinou *horniny přeměněné – šedozele-navé až černozelenavé jemnozrnné *krystalické břidlice [amfibolické, aktinolitické – „zelené břidlice“, ale i *horniny vyvrělé – *diabas, *diorit, *spility aj. a *horniny usazené – *pískovce, *vápence aj.). Kamenná broušená industrie byla nejčastěji vyráběna *technikami otloukání (shodnými s výrobou *kamenné jádrové industrie), jemnějšího *retušování, případně *řezáním, vyklepáváním důlků a žlábků na liniích dělení (dokončeného zpravidla při obou způsobech rozlomením kusu) a *vrtáním otvoru (u seker a sekeromlatů pro nasazení topůrka; nevrtané sekery se upevňovaly k dřevěnému topůrku či do jeho rozštěpu ovázáním), na závěr *broušením a hlazením, až leštěním (případně *fasetováním). Tyto techniky byly prováděny pomocí řady specializovaných *nástrojů kamenných, kostěných či parohových nebo dřevěných (*otloukače, *pilky, *brousky či *brusy, zařízení k vrtání aj.). Například vrtání se provádělo dutým dřevěným či kostěným vrtákem nebo plným dřevěným či kamenným vrtákem roztáčeným obouruč nebo lukem. Jako vrták lze užít například krátkou tyčku z černého bezu, z níž byla vytlačena „duše“. Jednou rukou se roztáčel vrták a dlaní druhé ruky je svrchu miskovitým kamenem tlačěn do otvoru kamenné sekery. Zrnka podsypávaného vlhkého křemenného písku se zatlačí do vrtáku a vytvoří účinný řezný hrot, který za hodinu prohloubí otvor asi o 3 mm.

Hlavní část kamenné broušené industrie (sekery, sekeromlaty, teslice) se užívala vesměs k práci se *dřevem: kácení a odvětvoování stromů, opracování kmenů při stavbě domu, zhotovování člunů, nádob apod.; některé exempláře mohly sloužit i jako zbraně a zejména v případě použití vzácnější *suroviny (*jadeit a nefrit aj.) též jako *symboly prestiže.

Kdysi se tradovalo, že výroba takového kamenného nástroje trvala v pravěku týdny, či dokonce měsíce a že při použití nástroj mnohdy „nepřečkal“ skácení ani jednoho stromu. Tyto a podobné výroky se opíraly o některé staré nekritické, až povrchní etnografické zprávy, v nichž se líčilo, že kamenné broušené sekery byly vysoce ceněny jednak jako nástroje, jednak jako prestižní předměty. Například francouzský misionář mezi americkými *indiány Joseph-François *Lafitau v roce 1724 v díle *Mœurs des sauvages américains comparés aux mœurs des premiers temps* (Zvyky amerických divochů ve srovnání s mravy raných dob) napsal: „Sekerky se používají po celé Americe od nepaměti. Jsou vyráběny z hladkého kusu kamene, který je tvrdý a nepadne se láme. Výroba takového jednoho použitelného kusu si vyžaduje velkého množství času. Zhotovují se broušením, a to tak, že se jimi tře o pískovec. Časem a používáním nabývají vzhledu velice podobného našim sekerkám nebo klínům. *Divoch často nebyl schopen dokončit takový nástroj za celý svůj život, z čehož vyplývá, že takový předmět, i když hrubý a nedokonalý, je cenným dědictvím, které získávají potomci.“

Moderní etnoarcheologické a experimentální výzkumy však ukazují, že výroba takového nástroje trvá řádově hodiny (menší jednoduché nástroje 5–10 hodin) či desítky hodin (větší a složitější nástroje 30–50 hodin). A vzrostlý strom lze skácet za několik minut, aniž by byl nástroj jakkoli poškozen (například s originálním neolitickým sekeromlatem z aktinoliticko-amfibolické břidlice bylo při dlouhodobém experimentu skáceno přes 600 vzrostlých lesních stromů a nástroj stále může sloužit svému účelu). (Jaroslav Malina, Karel Sklenář)

Inkové (z kečujštiny: *Inca*, „Urozený“), etnikum, jež žilo v horském údolí *Cuzca na jihu peruánských And v sousedství dalších asi patnácti skupin kečujských (*Kečuové) a několika skupin aymarských (*Aymarové). Inkové byli původně nevýznamné etnikum, které postupně ovládlo celou oblast. Nejdříve si podrobili nejbližší sousedy a pak vybudovali nejmocnější říši celé Ameriky *Tahuantinsuyu („Země čtyř světových stran“). Založili dynastii inků, vládců a jejich *pokrevních příbuzných. *Inka Pachacuti (zemřel 1471) rozvinul výstavbu hlavního města Cuzca a zahájil dobovačnou tažení v jeho okolí a v oblasti jezera *Titicaca.

Od roku 1463 pokračoval v expanzi v Peru se synem Tupakem Inkou, za jehož vlády (1471–1493) byly dobyty pralesy východní Bolívie a jiho-východního Peru a jižní území až po řeku Maule v Chile. Za inky *Huayny Capaca (1493–1527) byl dobyt Ekvádor; incký *stát dosáhl největší rozlohy a upevnění centralizované *správy. Inku *Huáscara (vládl 1527–1532) sesadil *Atahualpa. Po vítězství uzurpátora Atahualpy se objevili Španělé vedeni Franciscem *Pizarrem. Pizarrovi se podařilo Atahualpu zajmout a v roce 1533 jej nechal popravit. Atahualpova smrt znamenala faktický konec jedné z nejvýznamnějších říší a kultur předkolumbovské Ameriky (*civilizace předkolumbovské Ameriky).

Inkové rozvinuli politickou organizaci s oficiálním kečujským *jazykem a *náboženstvím, s vyspělým vojenstvím a *diplomacií. Intenzivní *zemědělství (hlavně pěstování *kukuřice), podmíněné složitými zavlažovacími systémy, zahrnovalo rovněž domestikaci zvířat (*lama, alpaka, *pes, *morče, kachna). Specifika sociálního a politického uspořádání: *tribut zvaný *mita* ve formě veřejné práce (na stavbách, v dolech, ve vojenské službě); trojí důsledné rozdělování půdy a výnosu mezi vládu, kněží a bohy a obecný *lid; přesídlování části podmaněných etnik do *společenství loajálních Inků a naopak. Základní *příbuzenské struktury tzv. *ayllu – hospodářské i sídelní jednotky klanového typu. V čele rozvrstvené *společnosti stál *inka, božský vládce. Vyšší šlechtu tvořili potomci inků (z vladařských ayllu), zastávali místa hlavních úředníků, velekněží; nižší šlechtu tvořili členové nepanovnických ayllu Cuzca a okolí a dále tzv. *kurakové, náčelníci ovládnutých společenství. Správu jednotlivých území (propojených silnicemi s visutými mosty) řídili místodržitelé z řad nejvyšší šlechty, jimž kurakové podléhali. Nejpočetnější skupinou byl obecný lid (*hatunruna), rolníci vázaní tributem; nejnižší stáli nevolníci nucení pracovat na cizí půdě. Řemeslníci a umělci soustředění ve městech vynikali ve zpracování *kovů (*zlato, *stříbro), *textilu (*vlna, *bavlna), ve stavitelství (*stavitelství Inků, megalitické). (Oldřich Kašpar, Jaroslav Malina)

internet (z latiny: *inter*, „mezi“ a angličtiny: *net*, „sít“), síť sítí, síť propojující lokální počítačové sítě pomocí datového protokolu označovaného zkratkou TCP/IP (z angličtiny: *Transmission Control Protocol/Internet Protocol*), který umožňuje jednoznačně identifikovat každý *počítač v internetu. Internet slouží k výměně a sdílení *informací a je také prostředkem masové zábavy a trávení volného času. Nejvyužívanějšími službami internetu jsou *elektronická pošta, *world wide web, *chat a *sdílení souborů. Patronem internetu a uživatelů počítačů je

svatý *Isidor ze Sevilly (560/561–636). Slovo internet poprvé použil v roce 1987 Ed Krol v knize *Hitchhiker's Guide to the Internet* (Stopařův průvodce internetem), jejíž titul je parafrází názvu populárního díla Douglase Noëla Adamse (1952–2001) *The Hitchhiker's Guide to Galaxy* (Stopařův průvodce Galaxií, 1979).

Počátky internetu lze spatřovat v experimentální síti ARPAnet, která byla vybudována za finanční podpory grantové agentury *Defense Advanced Research Projects Agency* (Agentura pro pokročilé výzkumné projekty obrany) ministerstva obrany USA. Základem ARPAnetu byly spojené sítě čtyř amerických univerzit. Architektura sítě nebyla založena na centrálním řídicím modulu, což zajišťovalo její funkčnost i v případě výpadku některého z jejích uzlů. Stejnou architekturu má i současný internet. Postupně se k ARPAnetu připojovaly další lokální i neamerické (1973) sítě, a začalo tak celosvětové šíření internetu. ARPAnet sloužil především ke *komunikaci pomocí elektronické pošty a k pořádání elektronických konferencí. Činnost ARPAnetu byla ukončena v roce 1990.

Počátky komercionalizace internetu spadají do 80. let 20. století, v polovině 90. let pak došlo k jeho plné komercionalizaci. V současnosti se celkový počet uživatelů internetu přibližuje k miliardě a půl. V České republice užívá internet polovina populace. Nejrychlejší nárůst uživatelů internetu zažívá v posledních osmi letech Afrika. Internet nikdo nevládní ani neřídí, i když existují nadnárodní *instituce (Internet Society, WWW Consorciium a InterNIC), které se věnují tvorbě a vývoji standardů nutných pro fungování a další rozvoj internetu.

V současnosti se k internetu přistupuje pomocí počítače nebo *mobilního telefonu a existuje široká škála řešení připojení k internetu: zejména pomocí pevných a mobilních telefonních linek, satelitní datové sítě, kabelové *televize, pozemní bezdrátové sítě a elektrické sítě.

Internet umožnil vznik nových podob *sociální interakce a ovlivnil každodenní komunikaci téměř ve všech společnostech na světě. Charakteristickým rysem je vyřazení prostorové vzdálenosti mezi komunikujícími jako limitujícího faktoru a snížení časového prodlení při přenosu sdělení na zlomky vteřiny. Na internetu se vytvářejí svěbytné *subkultury uživatelů. V souvislosti s absencí centrální *autority je spojen problém efektivní *cenzury informací šířených internetem. Kvůli tomu se lze na internetu setkat s obsahem, který je postihován národním, mezinárodním i *komunitárním právem. Běžně jsou zde ilegálně sdíleny a distribuovány dokumenty a soubory chráněné autorským právem (typicky literární, hudební a filmová díla a *software). (Martin Soukup)

JJJJJ

MŮJ ČAS SE NAVRŠIL . JE MEZI PŘÍTOMNÝMI DOKTŮR ? FILOZOFIE . POŘAD MÁM NEZODPOVĚZENÉ OTÁZKY Z OBLASTI ONTOLOGICKÉHO ROZLŮMU , REELNÍ IMANENCE A FENOMENOLOGICKÉHO POSTOJE .

J J J J J

Jahve, nejběžnější tvar vlastního jména, jimž je ve *Starém zákoně označován *Bůh *Izraele. Nicméně v původním nepunktovaném (tj. bez samohlásek) hebrejském znění se psaly pouze souhlásky *jwh* a tento čtyřpísmenný znak se dodnes označuje jako tetragram (řecky *tetra*, „čtyři“, *gramma*, „písmeno“). V poexilní době přestal být tento znak vyslovován, zřejmě především z velké úcty k Božím jménu (*Desatero, 3. přikázání: „Nezneužiješ jména Hospodina, svého Boha.“), a namísto něho se při četbě hebrejského Starého zákona vyslovovalo *adonaj* (doslova: „mé panstvo, Pán“). Z toho vznikla dvojnásobná komplikace. První vyplývá z toho, že výslovnost tetragramu Jahve je jen pravděpodobná, nikoli zaručená; někteří badatelé se domnívají, že jméno bylo zvláště ve staré době vyslovováno spíše Jahu nebo Jaho, jak naznačují předexilní vlastní jména, kde je toto jméno obsaženo jako teoforní element (srov. například Jirmejahu, tj. Jeremjáš, nebo Jehojakim). Ve jménech je často zkráceno na *jhw* nebo dokonce na *jh*. Zkrácená podoba je i ve Starém zákoně, jmenovitě v Žalmech, kde místo tetragramu čteme *jah*. Druhý problém s výslovností pochází z toho, že v punktovaném znění Starého zákona byly samohlásky slova *adonaj* připojeny v upravené podobě *e-o-a* pod tetragram. Každému čtenáři známému *hebrejštiny je jasné, že tu musí namísto psaného *jwh* (psané, *k^etib*) přečíst *adonaj* (čtené, *k^er^ec*). Lidé neznalí hebrejštiny však mylně spojovali souhlásky *jwh* se samohláskami *e-o-a* dohromady, a tak vznikla už ve *středověku zcela nesprávná výslovnost tetragramu Jehova. Dnešní *židé ovšem vyhradili i slovo *adonaj* – Pán – pro bohoslužebné užívání a jinak namísto tetragramu vyslovují *ha-šem*, „jméno“, tedy svaté čili boží.

O etymologii jména *jwh* se vede mezi odborníky *spor. Bylo odvozováno od různých semitských, hebrejských i aramejských sloves, od citoslovců i od *jazyků nesemitských (například Bedřich *Hrozný je odvozoval od indoevropského slovesa „jít“ a vysvětloval jako „Jdoucí“). V poslední době však mezi řadou odborníků začíná převládat *názor, že *vysvětlení jména, které předkládá Starý zákon (Ex 3,14 „Jsem, který jsem.“), je ne-

jen druhotná výpověď vyznavačsko-teologická, nýbrž zároveň i správná původní etymologie. Ne zcela průhledný výrok Ex 3,14 však neznamená, alespoň v původní vrstvě, „trvale jsoucí“, jak naznačuje *Septuaginta svým překladem *ho ón*, ani „skrytý a nevystižitelný“ (Iz 45,15), tedy asi „jsem, co jsem“. Je tu třeba vzít v úvahu, že sloveso *hij*, odpovídající aramejskému *hvh*, znamená spíše stávat se, být působivě přítomen, vstupovat do akce, nežli jen prostě v bytí nehybně trvat. Takže původní význam obratu „jsem, který jsem“ je – ostatně zcela ve shodě s kontextem Ex 3,14 – „jsem ten, který ti je a bude působivě přítomen, který se bude vždy znovu stávat jsoucím s tebou a tak tě, Izraeli, vysvobozovat“.

Spory se vedou také o původ jména. Někteří bohoslovci, zejména konzervativnějšího ražení, trvají na tom, že jméno Jahve je zcela jedinečné, že je Bůh prostě *Mojžíšovi nově zjevil. Jiní poukazují na několik výskytů podobného jména na starověkých nápisech a mají za to, že Izrael, případně Mojžíš, toto jméno přejal odjinud a snad jen naplnil novým obsahem. Výskytů není mnoho a jejich výklad je sporný. Stav dnešního bádání je takový, že ani jedno z obou stanovisek nelze pomocí nálezů a nápisů ani jednoznačně vyvrátit, ani potvrdit. Podle statistiky je jméno *jvh* doloženo ve Starém zákoně celkem 6828krát, z jednotlivých knih je nejčastěji u Jeremjáše 726krát, v Žalmech 695krát, v Deuteronomiu 550krát. Statistika není úplně přesná vzhledem k *variantám rukopisů a edicí, ukazuje však, že jde o jedno z nejčastějších slov v celém Starém zákoně, přesně vzato je to nejčastější významové slovo Starého zákona, častější jsou jen některé spojky a předložky. Je podstatně hojnější nežli výraz „Bůh“ (*elohim*), který je ve Starém zákoně doložen 2600krát. Již tento prostý statistický nález ukazuje, že zájem Starého zákona a vlastně *bible vůbec je prokazatelně a zjistitelně soustředěn na boha a jeho dílo, nikoli na lidi a svět, kteří jsou v bibli líčeni z Božího pohledu.

V české tradici se už od počátku *křesťanství v naší zemi, tedy od dob cyrilometodějských, překládal a překládá tetragram slovem Hospodin. Původně znamenal tolik co hospodář, staleté tradiční užití jej však vyhradilo pro označení Božího jména. Je to výhoda, protože tak lze v češtině rozlišit přesně výrazy Bůh, Pán a Hospodin, stejně jako v hebrejštině. (Jan Heller)

Jang Kuej-fej (719–756), *konkubína tchangského *císaře *Süan-cunga. Císaře okouzila natolik, že si dobyla výsadní postavení mezi zástupy milostnic a následně získala i vlivné úřady a pocty pro členy své rodiny. Za vlády Süan-cunga se postupně vyostřovalo politické napětí, které vyústilo ve zničující vojenské povstání. Za viníky této pohromy

byla mezi jinými označena i intrikující rodina Jangova, především pak sama Jang Kuej-fej a její bratr Jang Kuo-čung. *Garda doprovázející císaře se vzbouřila a žádala smrt obou domnělých viníků. Císař byl nucen vydat rozkaz k popravě: Jang Kuej-fej byla uskracena hedvábným šátkem, Jang Kuo-čunga zabili vzbouření vojáci. Císař Süan-cung poté abdikoval a uchýlil se do ústraní. Avšak po celý zbytek života nedokázal na Jang Kuej-fej zapomenout, ještě ve stáří se obklopoval taoistickými *mnichy a žádal po nich, aby mu alespoň na okamžik přivolali zpět duši milované ženy.

Příběh inspiroval vznik řady literárních děl, z nichž vyniká zvláště **Píseň o věčném žalu* (čínsky: *Čchang-chen ke*), skladba básníka *Po Tü-iho. (Jaroslav Malina)

janičár (z turečtiny: *jeni çeri*, „nové vojsko“), příslušník elitního pěšího sboru turecké armády, složeného zejména z válečných zajatců a násilně odvrácených křesťanských dětí (poturčených balkánských *Slovanů); ve speciálních školách byli janičáři vychováváni k islámskému *fanatismu. Sbor byl vytvořen v roce 1362 sultánem Muradem I. (1326–1389), v 15.–18. století tvořil jádro tureckého vojska. Janičáři měli značné výsady, ovlivňovali výběr velení včetně osoby *sultána; oddíly janičářů byly zrušeny v roce 1826 sultánem Mahmutem II. (1785–1839), který je nechal vyvraždit a poté začal zavádět *reformy a modernizovat *osmanskou říši. (František Čapka)

Japonci (vlastním jménem Nippondžin, Nihonjin), východoasijský *národ mongoloidního původu sídlící na Japonských ostrovech Kjúšú, Šikoku, Honšú a Hokkaidó a řadě dalších v celkovém počtu 128 milionů lidí (odhad z roku 2005). Kromě toho žijí četné japonské menšiny na Havajských ostrovech, v USA, Brazílii, Peru aj. Japonci nazývají svou vlast Nippon („kmen *slunce“), případně Nihon, původně evropské označení je Zipang – názvy jsou odvozeny z čínského termínu pro počátek či zrození slunce. Jejich *jazyk, *japonština, byl považován za zcela samostatnou skupinu, dnes je často řazen mezi *altajské jazyky.

Počátky *japonské civilizace a etnogeneze Japonců jsou v dlouhotrvající *džómonske kultuře, která se vyvíjela od sběračsko-loveckého stadia v *pozdním paleolitu až k neolitickému způsobu hospodaření (*civilizace, japonská). Příslušníci kultury Džómon (Jómon) byli pravděpodobně přímými předchůdci nejstarších přistěhovalců a dnešních *Ainů, považovaných za praobyvatele Japonska. Jejich jméno je odvozeno od *keramiky zdobené „provazovým vzorem“ (velkých nádob s bohatě plasticky tvarovanými a prolamovanými hrdly) která je mezi neolitickými kultu-

rami výjimečná. Po roce 300 př. n. l. přicházely na ostrovy nové etnické skupiny z oblasti kontinentální Koreje (tzv. *kultura, jajoiská), vyznačující se červenou keramikou a užíváním *bronzu. Její nositelé vykazovali tungidní a severočínský původ nebo vliv. Kolem roku 300 n. l. začala v Japonsku *doba železná a nastalo období mohyl (Kofun), ovlivněné již čínskou kontinentální civilizací. První vlna sinizace vrcholila převzetím čínského správního systému v roce 645. S příchodem *buddhismu v 6. století se centrum země přesunulo ze severu ostrova Kjúšú do krajiny kolem města *Nara, založeného v roce 710. Vznikly první významné kroniky *Kodžiki (roku 712) a *Nihongi (roku 720). V téže době již zakotvil v Japonsku buddhismus a jiné kulturní vlivy, pronikající zejména z Číny. Japonci převzali například *čínské písmo, z něhož se do 10. století vyvinuly dvě paralelní zjednodušené abecedy o 47 slabikách, užívané dodnes v kombinaci s čínskými znaky. První abeceda zvaná *hiragana* („oblé písmo“) se užívá k přepisu gramatických koncovek a syntaktických vazeb, zatímco hranatá *katakana* („angulární písmo“) dnes slouží výhradně k přepisu cizích slov.

V letech 1274–1281 odrazili Japonci útoky *Mongolů, v roce 1637 vyhlásili vnitřní izolaci Japonska od ostatního světa. Teprve v roce 1868 byly navázány kontakty s Evropou a USA a nastoupilo období *Meidži (do roku 1912), během něhož Japonsko rychlým tempem přejalo vymoženosti západní civilizace, včetně imperialistické politiky, jež dovedla zemi k zničující *druhé světové válce. Po prohrané válce došlo s pomocí americké okupační armády a administrativy k obnově země a od šedesátých let 20. století také k nebývalému rozmachu japonského hospodářství a kultury, v nichž se prolínají nejnovější *objevy a *vynálezy *vědeckotechnické revoluce s tradičním myšlením a prastarou *symbolikou Japonců: od roku 1860 má Japonsko ve státním znaku květ žluté chryzantémy a v parlamentním systému dosud figuruje japonský *císař, stále uctíváný jako syn Slunce. V *náboženství hrají největší roli *šintoismus a buddhismus. (Helena Honcoopová)

Jaspers. Karl Theodor (23. 2. 1883, Oldenburg, Německo – 26. 2. 1969, Basilej, Švýcarsko), německý filozof a psychiatr; čelný představitel německé existenciální filozofie (její teistické větve). Původním povoláním byl psychiatr, ale již jeho spis *Psychologie der Weltanschauungen* (Psychologie světových názorů, 1919) svědčí o jeho orientaci na existenciální problematiku. Podle Jasperse filozof proniká k bytí třemi metodami: orientací ve světě, vyjasněním existence a metafyzickým způsobem poznání, umožňujícím člověku pochopit jeho závislost na *Bohu. Bůh se

člověku zjevuje v takzvaných mezních situacích člověka (*utrpení, nevykoupená *vina, *smrt apod.).

Jaspersovy *názory jsou obsaženy zvláště v jeho spise *Existenzphilosophie* (Filozofie existence, 1938). Svou filozofii spojoval s dobou a společností (*Die geistige Situation der Zeit*, 1931 [česky: *Duchovní situace doby*. Praha: Academia, 2008], *Die Schuldfrage*, 1946 [česky *Otázka viny*. Praha: Mladá fronta, 1969, 1991], *Atombombe und die Zukunft des Menschen* [Atomová bomba a budoucnost člověka], 1958 aj.). Proslul svým rozborem viny německého národa v době *nacismu, kde rozlišil čtyři roviny viny (*vina, trestní, kterou lze soudně prokázat a stíhat; *vina, mravní, kterou lze jen vytknout a přiznat; *vina, politická za jednání *státu, jemuž nedokázal člověk jako individuum zabránit; *vina, metafyzická, která není přístupná pohledu druhých); známý je též výrokem, že čtyřmi směrodatnými postavami světových dějin jsou *Konfucius, *Buddha, *Sókratés a *Ježíš Kristus. (Jaroslav Malina)

jazyky světa, podle různých pramenů je na světě v současnosti zaznamenáno více než 33 000 přirozených *jazyků, z nichž však jen menší část (3 000–7 000) jazykovědci uznávají jako samostatné; důvodem je nežetelná hranice mezi jazyky a dialekty – například mnohé z čínských dialektů (*čínština) jsou si vzájemně nesrozumitelné, a přesto se považují za nářeční formy jednoho jazyka; naproti tomu *běloruština, *katalánština nebo *slovenština se v procesu formování novodobých *národů ustavily jako samostatné jazyky, přestože jsou velice blízké *ruštině, *španělštině či *češtině.

Podle genetické příbuznosti jsou jazyky řazeny do jazykových rodin (bývá jich porůznu uváděno 94–218), odvozovaných od společného prajazyka. Nejrozšířenější jsou jazyky náležející do *indoevropské jazykové rodiny: uvádí se jich celkem až 443 a hovoří jimi 44–48 % obyvatel planety, tj. zhruba 2,8–3,1 miliardy lidí. Podle počtu mluvčích dále tvoří největší rodiny *tibetočínské jazyky (399 jazyků; 1,3 miliardy mluvčích; pětina lidstva), *nigerokordofánské jazyky (1 514 jazyků; 358 milionů mluvčích; 5,5 % lidstva), *afroasijské jazyky (též semitohamitské, 353 jazyky; 340 milionů mluvčích; 5,2 % lidstva), *austronéské jazyky (či malajsko-polynéské, 1246 jazyků; 312 milionů mluvčích; 4,8 % lidstva), *drávidské jazyky (73 jazyky; 222 miliony mluvčích; 3,4 % lidstva), *altajské jazyky (64 jazyky; 145 milionů mluvčích; 2,4 % lidstva), *japonština (127 milionů mluvčích; 2 % lidstva), *austroasijské jazyky (168 jazyků; 101 milion mluvčích; 1,6 % lidstva) a skupina jazyků *tai-kadai (74 jazyky; 78 milionů mluvčích; 1,2 % lidstva). (Uváděné počty mluvčích

jsou orientační; vycházejí z odhadů za rok 2006, kdy světová populace hypoteticky dosáhla 6,5 miliardy lidí.)

Z regionálního hlediska plná třetina všech jazyků světa (2 269) připadá na Asii (3,5 miliardy mluvčích, tj. 54 % světové populace), necelá třetina (2 092) má původ v Africe (676 milionů mluvčích; 10,4 % světové populace), pětina v pacifické oblasti (1 310 jazyků; 6 milionů mluvčích; 0,1 % světové populace) a necelých 15 % v Americe (1 002 jazyky; 48 milionů mluvčích; 0,8 % světové populace); evropských jazyků je relativně nejnižší počet (239 jazyků; 3,5 %), avšak hovoří jimi více než čtvrtina lidstva (1,7 miliardy obyvatel).

Nejvíce lidí na světě (asi 1,2 miliardy, tj. 18,5 %) mluví čínsky (respektive některým ze sedmi dialektů čínštiny), na druhém místě se nachází *angličtina (asi 0,5 miliardy, tj. 7,7 %), jež dnes plní roli mezinárodního dorozumivacího jazyka, třetí pozici zaujímá *hindština (476 milionů, 7,3 %), čtvrtou španělština (409 milionů, 6,2 %), na pátém místě se nachází ruština (279 milionů, 4,3 %) a na šestém *arabština (235 milionů, 3,6 %).

Z hlediska počtu uživatelů, rozšíření ve funkci druhého či úředního jazyka, hospodářského a kulturního významu a rovněž politické váhy v současném světě patří do kategorie světových jazyků vedle již zmíněné *japonštiny též *portugalština (218 milionů), bengálština (215 milionů), *indonéština s *malajštinou (175 milionů), *francouzština (130 milionů) a *němčina (123 miliony). Těmito jazyky mluví celkem asi 3,8–4,2 miliardy lidí (podle toho, zda počítáme i ty, kdo jich užívají ve funkci druhého jazyka), tedy bezmála dvě třetiny lidstva. Naproti tomu zhruba 90 % z celkového počtu 6 912 živých jazyků (jež uvádí prestižní publikace Gordon, Raymond G., Jr., ed., *Ethnologue: Languages of the World*, 15. vydání, Dallas, Texas: SIL International 2005) používá méně než 100 000 lidí, přibližně 46 jazyků má jen jediného rodilého mluvčího a okolo 2 400 jazyků je na pokraji vymizení: ročně zanikne asi deset jazyků.

Kontakty, střetávání a míšení různých etnik v průběhu historického vývoje provázejí procesy vzájemného ovlivňování a prolínání nepříbuzných jazyků; výsledek jazykového sblížování se projevuje jako *substrát* (pozůstatky jazyka podmaněného etnika v jazyce podmanitelského etnika), *adstrát* (stopy vzájemného působení dvou jazyků či kultur při soužití různých etnik na společném území nebo styk jazyků v pomezí oblasti, při němž nezaniká ani jeden z nich) a *superstrát* (zanikající jazyk dobytých obyvatelů, kteří převzali jazyk podmaněného obyvatelstva vzhledem k jeho početní převaze či kulturní nadřazenosti). Na základě kontaktu vojensky

a ekonomicky dominantního etnika (například evropských kolonistů) s místními obyvateli vznikala v minulosti řada tzv. kontaktních jazyků, označovaných jako *pidžin* (*pidgin). Měly sloužit omezeným komunikačním účelům, zejména v obchodním styku. Jako jejich základ posloužila většinou angličtina (méně častěji francouzština, španělština či portugalština), mají limitovaný slovník, a protože jejich účinnost závisela na rychlosti, jakou je lze ovládnout, mají i podstatně redukovanou gramatickou strukturu. Pokud se pidžin začne používat v širším okruhu komunikačních situací a stane se mateřštinou určitého *společenství, hovoříme o kreolštině; typickým příkladem kreolizace je vývoj pidžinu *tok pisin* (neomelaněština), odvozeného z angličtiny a austronéských jazyků, který se stal jedním z úředních jazyků *Papuy-Nové Guineje. Velká většina pidžinů a kreolštin se nachází v pobřežních oblastech rovníkového pásu, kde díky *obchodu vyvstala potřeba navázat pohodové kontakty mezi mluvčími různých jazyků. V přístavech Středomoří sloužil od *středověku do 19. století *interkulturní komunikaci pidžin *sabir, směs *románských jazyků, *arabštiny a *řečtiny, známější pod názvem *lingua franca* („jazyk Franků“, tj. Západoevropanů).

Jazyky umělé: Vedle přirozených jazyků, které se vyvíjejí spontánně a slouží k běžnému dorozumívání mezi lidmi, existují rovněž jazyky umělé (plánované, vyvíjené, modelové či konstruované, *conlang*). Cílem jejich tvůrců bylo najít obecně srozumitelný, snadno osvojitelný prostředek mezinárodní *komunikace se zcela pravidelnou gramatikou a jednoduchou slovní zásobou, oproštěný od všech výjimek, redundance a komplikovanosti národních jazyků. Pomineme-li rané úvahy humanistických učenců o potřebě překonat babylonské „změtení jazyků“ vytvořením umělého *univerzálního jazyka (jeho prospěšnost zvažoval i Jan Amos *Komenský), konkrétní pokusy o realizaci této myšlenky přinesla až éra *osvícenství, zvláště 18. a 19. století. Snahy autorů se zaměřovaly několika směry: na vytváření zjednodušených adaptací *latiny, případně dalších klasických jazyků, na zjednodušení gramatiky a slovní zásoby živých národních jazyků a posléze na zcela apriorní, tj. od základů uměle vytvořené jazyky. Za nejstarší známý projekt z první skupiny bývá označován jazyk, který vytvořil neznámý německý filozof používající pseudonym *Carpophophilus* (1734) – vycházel přitom z latiny s prvky převzatými z jiných jazyků (například *hebrejštiny) a zavedl podstatně zredukovanou abecedu (na 16 písmen). Z novějších pokusů vzbudil pozornost zejména projekt *Latino sine flexione* (Latina bez ohýbání slov; publikováno v článku *De latino sine flexione* v *Revista de mathematica*,

1903), který zveřejnil italský matematik Giuseppe Peano (1858–1932). Jak napovídá jeho název, jde o latinu „bez ohýbání“, oprostěnou o většinu slovesných tvarů (kromě infinitivu) a pádových koncovek, takže připomíná izolující jazyk typu čínštiny. První nástin zjednodušeného pomocného jazyka s gramatikou oprostěnou od všech nepravidelností a slovní zásobou z latiny a francouzštiny, *langue nouvelle*, zveřejnil v roce 1765 francouzský ekonom a *encyklopedista Joachim Faiguet de Villeneuve (1703–1780); podobného typu byl i návrh „univerzálního jazyka“ (*langue universelle*), umožňujícího základní komunikaci pomocí systému 1500 „kořenů“ a 100 modifikujících sufixů, který roku 1836 předložil Augustin Grosselin (1800–1878), a analogické projekty na základě němčiny a dalších jazyků, včetně jazyků *slovanských.

Mezi apriorními jazyky patří k nejzajímavějším výtvorům *solresol*, univerzální „hudební“ jazyk z roku 1817, jehož tvůrce, francouzský učitel Jean François Sudre (1787–1862), sestavil slovní zásobu výhradně ze solmizačních slabik (do, re, mi, ...); k záznamu mluveného slova tak bylo možno použít noty a sdělení zahrát na *hudební nástroj. I tento pokus ovšem zůstal spíše jen hříčkou pro pobavení úzkého kruhu intelektuálů.

Při tvorbě konstruovaných jazyků smíšeného typu poprvé zaznamenal mezinárodní úspěch německý katolický *kněz Johann Martin Schleyer (1831–1912) se svým jazykem *volapük* („světová řeč“, 1879). Používá slova převzatá z živých evropských jazyků, avšak v krajně zjednodušené podobě (hlavně ve tvaru jednoslabičných morfémů), často s arbitrárními hláskovými změnami, část slovní zásoby (například číslovky) nemá obdobu v přirozených jazycích (zčásti tak jde o apriorní jazyk sestávající ze zcela libovolně vymyšlených prvků). Užíval se do 90. let 19. století, kdy jej vytlačilo *esperanto*. První návrh esperanta zveřejnil roku 1887 polský lékař Ludwik Łazarz Zamenhof (1859–1917) ve své učebnici, kterou vydal pod pseudonymem Dr. Esperanto (= „doufající“). Tato první učebnice, vydaná roku 1887 ve Varšavě, byla v ruském jazyce (název: *Международный язык*), téhož roku vyšla verze polská, německá a francouzská, roku 1888 byla publikována verze anglická a učebnice *Dua libro de l'lingvo internacia* – již celá v esperantu. Propracovanější *verze gramatiky doplněná cvičebnicí a slovníkem vyšla roku 1905 pod názvem *Fundamento de Esperanto* (česká verze 1909). Esperanto představuje takzvaný aposteriorní umělý jazyk, eklekticky čerpající slovní zásobu i morfologické rysy z románských a *germánských jazyků, ale například i z řečtiny, což mu ubírá na přirozenosti. Jednoduchostí gramatických pravidel a lexika si však získal širokou oblibu, používá se ve 115 *zemích

a počet jeho uživatelů se odhaduje na 2 miliony (z toho až 2000 „rodilých mluvčích“). Esperantské hnutí se rozdělilo v roce 1907, kdy Delegace pro přijetí pomocného mezinárodního jazyka po šesti letech zkoumání navrhla řadu lexikálních změn a zjednodušení gramatické struktury esperanta, avšak poté, co Ludwik Łazarz Zamenhof navrhanou revizi odmítl, část esperantistů přešla k užívání nové *varianty označované jako *ido („odnož, potomek“). Pokus o přehodnocení dosavadních přístupů a o vytvoření pomocného dorozumívacího jazyka, jehož slovní zásoba i gramatická struktura měla více než dosud odpovídat charakteru přirozených živých jazyků, učinil v roce 1922 estonský profesor Edgar de Wahl (1867–1948). Jeho jazyk *occidental* usiloval o kompromis mezi přirozeností a požadavkem přísné pravidelnosti, avšak výrazněji se neprosadil, stejně jako neuspěl projekt *novial (1928, 1930) připravený renomovaným dánským lingvistou Otto Jespersenem (1860–1943), ani řada dalších pokusů, pokračujících až do současné doby. Dosud bylo možno zaznamenat více než tisíc uměle vytvořených jazyků a proces hledání ideálního nástroje mezinárodní komunikace nadále pokračuje.

Zvláštní skupinu umělých jazyků tvoří umělecké jazyky (*artlang*), vytvářené k zvýšení účinnosti literárního díla či z estetických důvodů; nejrozšířenější jsou jazyky fiktivní, objevující se v beletrii, divadelní hře, filmu či v počítačových hrách. K nejznámějším příkladům patří *newspeak*, dvojsmyslný eufemistický jazyk používaný v románu George *Orwella *Nineteen Eighty-four* (1984, 1949; česky poprvé 1984 [Köln: Index]), prosazovaný jako nástroj k potlačování nevhodného, či dokonce „zločinného“ myšlení, slang teenagerů (*nadsat*) založený na ruštině s cockneyovskými prvky z futuristického světa vyličeného v románu Anthonyho Burgesse *A Clockwork Orange* (1962, česky: *Mechanický pomeranč*. Praha: Volvox Globator, 1992) či absurdní úřednický jazyk *ptydepe* jakožto *symbol byrokratické moci v *dramatu Václava Havla *Vyrozumění* (1965). Speciální kategorii fiktivních jazyků přinesl žánr *science fiction a fantasy: sem řadíme jazyky mytické Středozeemě (například *queništiny* či *vznešená elfština* z románů Johna Ronalda Reuela Tolkiena *The Hobbit or There and Back Again* [1937, česky: *Hobit aneb Cesta tam a zase zpátky*. Praha: Odeon, 1979], *The Lord of the Rings* [1954–1956, česky: *Pán prstenů*. Praha: Mladá fronta, 1990–1992]) anebo jazyk *mimozemské civilizace vymyšlený roku 1984 pro potřeby *sci-fi seriálu *Star Trek*, známý pod jménem *klingsština*. (Jan Filipický)

KKKK

MILÝ SYNU, TAHLE CEDULE BUDE JEDNOU TVOJE.

KKKK

kami (z japonštiny: *kami*, „božstvo“), transcendentní síla vlastní *přírodě a přírodním jevům, která byla vyznávána v *šintó, původním *polyteistickém náboženství obyvatel japonských ostrovů. Jako kami byly uctívány hory (například hora Fudži), ale i skály, vodopády, řeky, prameny, hadi, ptáci apod., jevící se v dané lokalitě jako mimořádné. Později do kategorie kami vstoupily i některé historické osobnosti, jako například bůh písemnictví Sugawara no Mičizane z 9. století, známý jako kami Tendžin. (Klára Macúchová)

kamikaze (z japonštiny: *kamikaze*, „božský vítr“), japonští piloti-sebevrazi, nazvaní podle tajfunu, který ve 13. století zničil mongolské invazní loďstvo; sebevražedné letecké jednotky byly zformovány v létě 1944 z popudu *admirála Takadžiró Ōnišio (1891–1945) a poprvé byly nasazeny do akce v bitvě u Leyte (25. 10. 1944). Největšího úspěchu dosáhly v bojích u Okinawy na jaře 1945, kdy se letci s letadly plnými výbušnin vrhali na spojenecké lodě. Takovými útoky bylo potopeno 26 lodí a dalších 217 bylo poškozeno (u Okinawy padlo více než 300 „kamikaze“); za *druhé světové války provedli celkem na 5 tisíc útoků. Zprvu to byli dobrovolníci, ke konci války však létali na rozkaz. (František Čapka)

karma, též karman (ze sanskrtu: *karman*, od slovesa *kr-*, *karati*, *krnóti*, *karóti*, „konat, činit, provést, udělat“; tibetsky: *lä*), „čin, skutek“, respektive odplata za ně („jak zaseješ, tak sklídíš“). V nejstarší indické tradici náboženský *akt vykonaný v očekávání božské přízně či odměny; v mladším období konání činů, plnění povinností předepisovaných posvátným mravním *kodexem (*dharma) a provádění *rituálních úkonů – tzv. cesta činů (*karmamárga*), označovaná za jednu z cest ke konečnému vysvobození (*mókša). Z védské představy *rta*, světového řádu založeného na neměnném principu kauzality, podle něhož každý čin přináší své plody, vychází pojetí karmy jako slepého neuvědomělého *zákona řídicího chod celého *vesmíru.

Univerzální zákon odplaty za minulé činy byl poprvé zformulován v *Šatapathabráhmaně*, později byl s určitými obměnami přijímán větši-

nou indických náboženských a filozofických systémů, od doby *upanišad býval spojen s nezávisle vzniklou představou o *převtělování. Charakter zrození, životních prožitků a délka života jsou obecně určeny charakterem činů, které jedinec vykonal v minulých životech: dobré činy vedou k lepším zrozením (například do vyšší *kasty, poskytující lepší předpoklady ke konečnému vysvobození z koloběhu existencí), zlé činy k zrozením nižším (nízká kasta, *zvíře, popřípadě rostlina). Tak se kromě jiného vysvětluje i existence sociálních nerovností. Za nositele karmy je obvykle považováno tzv. jemnohmotné tělo, jež opouští zemřelého a vstupuje do nově vzniklého zárodku.

V *džinismu je karma chápána jako nahromadění atomických částecek jemné hmoty, jež v důsledku činnosti ulpívá na duši, spoutává ji a uvrhuje do transmigračního procesu. *Buddhistické pojetí karmy je založeno na učení o příčinně podmíněném vznikaní (*pratītyasamutpāda*). Jednotlivé myšlenkové systémy se liší ve způsobech, jak dosáhnout osvobození od determinace minulými činy, a tím i ukončení koloběhu zrození (*samsára). Podle učení *advaity* je nejúčinnějším nástrojem poznání (*džňána*) pravé povahy já (*átman), pro *višišťadvaitu* je to láskyplná oddanost (*bhakti) a naprosté odevzdání se *bohu (*prapatti*), jehož milost (*prasáda*) je spásným prostředkem i podle *dvaitinů*. Podle džinistického učení lze řetězec znovuzrovnání přerušit jedině rozptýlením karmy a zastavením jejího ulpívání přísnou sebekázní. *Buddhova nauka nachází lék proti strastnému v překonání žízň (*tršna*), považované za hlavní příčinu strastného přerovznacího koloběhu sledováním ušlechtilé *osmidílné cesty (*árjášťangamārga*). Působení karmy lze eliminovat též *jógou, jejímž konečným cílem je *kaivalja* neboli obdivědomý stav pohřížení (*samádhi) do absolutní reality (*brahma). (Jan Filipský)

kastovníctví (z portugalštiny: *casta*, „plémě, rod“; od latinského *castus*, „čistý, neposkvrněný“), funkčně hierarchický způsob uspořádání *společnosti v některých zemích jižní Asie ovlivněných hinduistickou tradicí (zejména Indie a okolní státy). Kastovní dělení ovšem zdaleka nezůstalo omezeno pouze na *hinduismus; na indickém subkontinentu jeho prvky přežívají i mezi vyznavači *náboženství, jež obecně prosazují rovnostářské postoje, jako je *buddhismus, *džinismus, *islám, *křesťanství či *sikhismus. U zrodu kastovního systému stojí nauka o *varnách, jež podle učení *véd (například *Rgvéda* X, 90) povstaly při oběti kosmického Muže (*Puruša*) – „z jeho úst se zrodil *bráhman, z paží se stal válečník (*kšatrija), stehna dala občiníka (*vaišja), z nohou je lid

poddaný“ (*šúdra). Systém varn, uplatňovaný při rozdělení společnosti do tří (později čtyř) základních skupin, jež stvořitel obdařil specifickými funkcemi, povinnostmi (*dharma) a kvalitami, autoři véd povýšili na obecný klasifikační princip, umožňující dát mnohosti jevů celého viditelného i neviditelného *vesmíru jednotný řád a *hierarchii. Každá z lidských varn má podle tohoto uspořádání odpovídající protějšek mezi *bohy, zvířaty i rostlinami, v čase i prostoru. Vzhledem k postavení véd jakožto zjevené pravdy („zvěstované“ lidem – *šruti*), po tisíciletí uznávaných jako autoritativní zdroj ortodoxní tradice, získalo dělení společnosti na varny a z nich odvozený systém kast, podkast a profesních skupin (*džáti*) postupně kanonický *status. Odtud pramení i rigidita kastovního uspořádání, jehož zastánci s odkazem na posvátné védské zjevení brání veškerým pokusům o modernizaci.

Společenství jihoasijských *muslimů se tradičně rozpadá na skupinu *ašráfů* („vznešených“), kteří se považují za potomky středověkých arabských dobyvatelů a přistěhovalců, od nichž odvozuji své nadřazené postavení, a *adžláfů* (množné číslo od *džilf*, „nízkého rodu, podřadný“), pocházejících z řad místních *konvertitů. Postavení *nedotknutelných v muslimské komunitě zaujímají příslušníci podkasty *arzulů* (od *razl*, „nízký, podlý“), kteří jsou považováni za *rituálně nečisté a jimž tradičně bývá vyhrazeno povolání odklízečů mršin, čističů latrín a metařů.

Rodový původ určuje kastovní příslušnost rovněž mezi indickými *křesťany, z nichž v současnosti 70 % patří mezi nedotknutelné. Zatímco komunitu syrských křesťanů na západním Malabárském pobřeží tvoří převážně potomci raných konvertitů z řad vyšších kast, portugalští *misionáři se v 16. století soustřeďovali hlavně na nižší sociální skupiny a od 19. století křesťanský *ideál rovnosti před Bohem přilákal zvýšený počet nedotknutelných hinduistů. Z těchto historických příčin přetrvávají i mezi členy křesťanských církví v jižní Asii nejrůznější přehrady kastovní, sektářské či komunální povahy.

Zatímco v městských centrech díky rozvoji vzdělávání, společenské osvětě, těsnému soužití nejrůznějších komunit a oslabování vazeb s ortodoxní tradicí význam kast upadá, v řadě venkovských míst kastovní *předsudky nadále přetrvávají. Vliv kastovnictví navíc posiluje i politika některých komunálních stran, jejichž voličskou základnu tvoří výhradně příslušníci určitých kast a kastovních skupin.

V zájmu překonání kastovní přehrad uplatňuje Indická republika aktivní politiku *pozitivní diskriminace, založenou na systému rezervace určitého procenta míst, který zaručuje příslušníkům nižších a marginal-

ních vrstev přístup k vzdělání a zaměstnání. Indický rezervační systém rozlišuje tři sociální kategorie zasluhující zvláštní ochranu: skupina tzv. registrovaných kast (tj. vyjmenovaných v ústavním dodatku, *Scheduled Castes*), registrovaných *kmenů (*Scheduled Tribes*) a „dalších nerozvinutých tříd“ (*Other Backward Classes*). K registrovaným kastám patří *menšina nedotknutelných (*dalitů*, „potlačených“), kteří v současnosti tvoří 16 % obyvatel, mezi registrované kmeny se řadí kmenové populace tzv. *ádívásíů* („praobyvatel“), tvořících asi 7 % populace, a definici tzv. dalších nerozvinutých tříd odpovídá kolem 3000 kast, jež výrazně zůstávají sociálním a ekonomickým postavením, jakož i možnostmi přístupu k vzdělávání. Podle různých odhadů představuje tato skupina v Indii asi 32 % obyvatel a jejím členům je rezervováno 27 % míst ve státním sektoru. Systém rezervací se však setkává s ostrou kritikou, neboť diskriminuje uchazeče o vzdělání či místa ve státní službě, na něž se v důsledku vyhrazených kvót nedostane. (Jan Filipický)

Kentauři, mytické bytosti s horní částí těla lidskou a dolní částí koňskou, obývající *krajinu s posvátnou horou *Olympem v řecké Thesálii. Vyznačovali se bezohlednou divokostí – ta podle Ovidiova líčení v *Metamorfózách* (Met. 12, 210n.) vyvrcholila při svatebním obřadu lapithského *krále Peirithoa: Kentauři se v opilosti pokusili unést přítomné ženy Lapithů (polomytický *kmen v Thesálii, od něhož thesálská *šlechta z velké části odvozovala svůj původ), načež mezi Lapithy a únosci vypukl zápas na život a na smrt (*kentauromachiá*), který skončil díky přispění boha *Apollóna vítězstvím Lapithů. (Od svých druhů se moudrostí a šlechtností odlišoval Kentauroi Cheirón, vychovatel mnoha řeckých hrdinů, například *Achillea, *Iásóna nebo *Thésea; byl poraněn jedovatým šípem *Hérakleovým, a protože jeho rána byla nezhojitelná, vzdal se nesmrtelnosti ve prospěch *Prométhea.) (Jaroslav Malina, Marie Pardyová)

Kenyantropus platyops (australopiték ploskolící), *australopiték představovaný nálezem téměř úplné, ale značně deformované lebky (staré více než tři a půl milionu let) z naleziště Lomekwi v Keni. Zatím není vyjasněno, zda se jedná o zástupce nového rodu *Kenyanthropus*, nebo o druh australopitéka *Australopithecus platyops*. Tento druh australopitéků má vedle velmi starobylých znaků také znaky, které se do jisté míry podobají jednomu z prvních druhů *člověka – *Homo rudolfensis. Jedná se však nejspíš o náhodnou shodu, a nikoliv o skutečnou příbuznost druhu *Homo rudolfensis* – i když je nález extrémně zlomkovitý (není ani možné odhadnout objem mozkovny), většina odborníků

je dnes přesvědčena, že „australopitéci“ znaky jsou nepopíratelné a výrazné.

O tom, jak byl tento australopiték velký a zda měl jako ostatní archaičtí australopitéci *skelet adaptovaný i ke šplhání na stromy, nemáme žádné informace. (Václav Vančata)

klenba, nožní, podélné a příčné sklenutí nohy. Všechny kosti nohy jsou seřazeny do dvou podélných řad. *Talus, *os naviculare, *ossa cuneiformia, *metatarzy I.–III. a jejich *články prstů tvoří mediální řadu, laterální řadu tvoří *calcaneus, *os cuboideum, IV. a V. metatarz a jejich články prstů. Podkladem oblouku podélné klenby nožní je poloha *kosti hlezenní, která nasedá na dorzální stranu *kosti patní. Tvar *kostí klínových spolu s metatarzy vytváří příčnou klenbu nožní. Podélná i příčná klenba nožní je zabezpečena vazy na plošce nohy a také tahem svalů, především **musculus tibialis anterior*, **musculus tibialis posterior*, **musculus peroneus longus*, a dlouhými *flexory palce a prstů. V důsledku příčné a podélné nožní klenby se nohy opírají o podložku ve třech bodech – proximálně o *tuber calcanei*, distálně o hlavičky prvního a pátého metatarzu. Klenba nožní chrání měkké části chodidla (především cévy a nervy) před jejich poškozením tlakem při stání a podmiňuje pružnost nohy při chůzi. (Ladislava Horáčková)

klín, pěstní (anglicky: *handaxe*, francouzsky: *coup de poing*, německy: *Faustkeil*) [archeologie], *nástroj v rámci *kamenné štípané industrie, který byl vyráběn oboustranným obíjením výchozího kusu kamenné *suroviny do charakteristických mandlovitých, oválných či dvouhrotých tvarů; vyskytuje se v různých kulturách *starého paleolitu a *středního paleolitu, typický je zejména pro *acheuléen.

Pěstní klíny nejen dobře sloužily svému účelu, ale většinou byly také velice vzhledné. Mnohé z nich mají tak estetický a dokonalý tvar, že nám dnes připadají spíše jako působivá sochařská díla, než jako všední nástroj či zbraň. Oproti jednoduchému *sekáči byla výroba pěstního klínu materiálově i časově náročnější. Nejpěknější pěstní klíny vznikaly ze štěpných druhů kamene – *pazourku, *rohovce nebo *obsidiánu. Pazourkový pěstní klín estetického acheulského typu o hmotnosti asi 700 gramů vyštípal experimentátor za 30 minut. Anglický experimentální archeolog Mark Holland Newcomer, který se věnoval výrobě kamenných pěstních klínů dlouhodobě, dokázal jednu repliku zhotovit i za 15 minut. Postupoval tak, že nejprve zhruba otloukl křemencovým *otloukačem (přítlukačem) pazourkové jádro do oválného tvaru, čímž obvykle odpadlo 10–20 úštěpů. Pak odštípal z polotovaru těžší palicí (z jeleního pa-

rohu) dalších 10–20 tenkých úštěpů. Dosáhl tím zploštění celého kusu a vytvoření hrotu. Nakonec z tohoto artefaktu oštal parohovou paličkou 15–30 malých, tenkých úštěpů a pěstní klín byl hotov. Vedle těchto 35–70 úštěpů, z nichž některé by se daly po drobné úpravě použít k řezání masa, oškrabávání kůže a dalším činnostem, se kolem dokončeného pěstního klínu nahromadilo množství drobných pazourkových úštěpků, šupinek a třísek – u každého výrobku kolem čtyř až pěti tisíc. Při jednom experimentu mělo původní jádro hmotnost 2948 gramů a výsledný pěstní klín byl těžký 230 gramů. (Jaroslav Malina, Karel Sklenář)

klitoridektomie (z řečtiny: *klitoris*, „poštěváček“, *e-*, *ex-*, „z, ven“ a *temnó*, „řežu, sekám“), *ženská obřízka; spočívá v operativním odstranění konce *klitorisu (poštěváčku), radikálnější formy však zahrnují odstranění celého klitorisu i části *labia minora. Ženskou obřízku praktikují zejména africké kultury. U některých etnických skupin v Somálsku následuje po odstranění poštěváčku (operace je zpravidla pokládána za *obřad očisty před vstupem do *manželství) svorkování nebo sešití *labia majora, přičemž se ponechá pouze malý otvor pro odchod moči a menstruační krve. Tato operace se nazývá *infibulace. Součástí manželského obřadu je částečné znovuotevření *vaginy novomanželem, takže pohlavní styk lze provádět vcelku normálně. Teprve když se přiblíží doba porodu, je *pochva plně otevřena, ale jakmile se žena z porodu zotaví, dochází opět k *aktu infibulace.

V některých oblastech nativní Austrálie a Afriky jsou mladé ženy nuceny podrobit se chirurgickému rozšíření vaginálního otvoru či protržení *panenské blány (*hymen), aby byla dívka náležitě připravena k snubnosti. Některé skupiny *Austrálců odírají vnitřní stěny vagin dívek, jež dosud nedostaly menstruaci, dokud nedojde ke krvácení, o němž se předpokládá, že přinese *menarché. Připomíná se tím *introcize jako určitý protipól infibulace: je umělým rozšiřováním (dívčí) vaginy, v nativní Austrálii například *bumerangem. V *bibli není ženská obřízka zmíněna a odporuje jejímu duchu – ve *Starém zákonu je vysloven zákaz jakéhokoli deformujícího zásahu na *člověku (Lv 21,17–21; 22,22–24; Dt 23,1); v jiných *civilizacích *Předního východu se ženská obřízka praktikovala zřejmě zřídka, nejspíše jen u žen v *harémech, a to s cílem pojistit ženi- nu věrnost ztížením, až znemožněním *orgasmu. (Viz též *modifikace/adjustace, genitální, *obřízka.) (Jaroslav Malina, František Vrhel)

koitus (kopulace) (z latiny: *coitus*, „sejití, sblížení; obcování [pohlavní]“), *soulož, spojení pohlavních orgánů, tedy vložení *penisu do *pochvy. Přeneseně se hovoří též o koitu análním (do *konečnicku) nebo koitu mezi prsy či mezi stehna.

Při souloži se během sexuálního podráždění zavádí penis do pochvy, která již předtím prodělala změny, usnadňující zavedení *pyje a pohlavní styk. Fyziologické reakce na sexuální podněty se u muže i u ženy dělí na čtyři fáze (období): fáze podráždění (excitace), období „plateau“ (dosazení vysoké úrovně podráždění před další fází), orgastická fáze a období uvolnění. Zatímco u muže probíhají tyto fáze poměrně uniformně, u žen je v sexuální dráždivosti velká individuální *variabilita.

Období podráždění je vyvoláno psychickými, zrakovými a čichovými podněty a bez ostré hranice přechází ve fázi „plateau“ a v *orgasmus, který trvá u muže jen několik vteřin, avšak u ženy existuje v délce a intenzitě orgasmu velká variační šíře. Po orgasmu nastává období uvolnění (*refrakterní fáze), které u muže zpravidla vylučuje nové podráždění (*erekci). Řada žen však může i v tomto období dosáhnout další orgasmu. Ve všech fázích až po orgasmus dochází k městnání krve v žilních pleteních malé *pánve.

V mechanismu koncepce má rozhodující úlohu *pochva. Při přípravné excitaci dochází k jejímu rozšíření a k výstupu *sekretu na povrch poševní sliznice. Sekret, prostupující ve formě transsudátu poševním epitelem, se na sliznici objevuje již během několika sekund. Jeho původcem není děložní čípek nebo hrdlo děložní ani **glandulae vestibulares majores*; za zdroj sekretu jsou považovány naplněné žilní pleteně stěny pochvy, protože poševní stěna neobsahuje téměř žádné *žlázy. Obě poševní stěny, přední i zadní, jsou za normálního stavu přiloženy k sobě. Během sexuální excitace se pochva prodlužuje a rozšiřuje a děloha (*uterus) je reflektoricky tažena nahoru a dozadu. Při dosažení fáze „plateau“ se masivně plní žilní pleteně dolní části pochvy (vytvářejí erektilní vrstvu) a *bulbi vestibuli, zvětšují se i malé *stydčké pysky. Venózní městnání je anatomickým předpokladem fyziologické reakce pochvy při orgasmu a označuje se jako orgastická manžeta. Tato „manžeta“ se projevuje pouze v dolní třetině pochvy. Při orgasmu dochází k pravidelně se opakujícím stahům pochvy, na nichž se podílí svalovina poševní stěny, **musculus bulbospongiosus* a sousední svaly. Kontrakce se dostávají v odstupu asi 0,8 sekundy a opakují se 3 až 6x, někdy i vícekrát. Ve fázi uvolnění se rychle vyprazdňují žilní pleteně pohlavních orgánů, krček děložní klesá dolů proti zadní stěně pochvy. *Fornix vaginae posterior* představuje „*receptaculum seminis*“ (nádržku na semeno), do níž se zanořuje poševní část děložního čípku. Během orgasmu dochází i k stahům děložní svaloviny (od *fundus uteri* přes *corpus uteri* až na *isthmus uteri*), kontrakce však nevyvolávají její nasávací činnost.

U dospělého zdravého muže reaguje penis na pohlavní podráždění prodloužením, ztluštěním a ztupořením (erekcí). Ve fázi plateau dochází u penisu k zvláštnímu zduření v oblasti *corona glandis*. Při orgasmu je sperma vystříknuto (*ejakulace) v důsledku kontrakce *musculus bulbospongiosus*, **musculus ischiocavernosus*, **musculus sphincter urethrae*, svaloviny pánevního *dna, *prostaty, *semenných váčků a *chámovodu. K ejakulačním kontrakcím dochází v rozmezí asi 1 vteřiny. Po prvních 3–4 silných kontrakcích se frekvence a síla dalších stahů zmenšuje. Při erekcí se močová trubice (*urethra) jako vývodná pohlavní cesta vyrovnává, prodlužuje a rozšiřuje. Při ejakulaci dochází k rytmickým kontrakcím *uretry i celého penisu. Ve fázi uvolnění dojde nejprve k ochabnutí a poté k zmenšení penisu. Ve fázi podráždění dochází i k změnám na kůži šourku (*scrotum), na čemž se podílí **tunica dartos scroti*, **musculus cremaster* a naplnění žilních pletení. *Varlata se zdvíhají proti *hrázi a zůstávají v této pozici až do uvolnění. Během orgasmu zvětšují varlata svůj objem až o 50 %, především v důsledku městnání krve, ve fázi uvolnění se opět zmenšují a klesají. Ve fázi „plateau“ se objevují při zevním ústí močové trubice kapky sekretu ze žláz močové trubice. Ejakulát je zpočátku tvořený sekretem prostaty, poté se mísí s obsahem *ampulla *ductus deferentis* a **vesiculae seminales*. Před začátkem orgasmu dochází ke kontrakci svaloviny *močového měchýře, takže se do něho semeno nedostává a na druhé straně se nemísí moč do semene. Vystřikující tlak při ejakulaci je tak velký, že ejakulát je vypuzován až do vzdálenosti 30–60 cm od zevního ústí uretry. (Ladislava Horáčková, Jaroslav Zvěřina)

konfucianismus (čínsky: *žu-tiao*; termín „konfucianismus“ pochází od polatinštěné podoby jména čínského filozofa Kchung Čchioua – *Kchung-fu-c'*, „Mistr Kchung“), morálně etické a státoprávní učení o uspořádání vztahů a zájmů jednotlivce, *společnosti a *státu, jež se stalo jedním z nejdůležitějších pilířů čínské morálky a chování v nejširším smyslu; jsou v něm vzájemně propojeny filozofické, náboženské (pro myslitele čínského *starověku a *Konfucia však nebeský *bůh pozbývá svého náboženského charakteru a stává se principem kosmického řádu, zárukou morálních *zákonů) a životanázorové aspekty. Konfucianismus se stal v Číně na celá dvě tisíciletí oficiální *ideologií, všeobecně přijímanou soustavou morálních a etických *kategorií a *hodnot, jakož i praktickou státovědou.

Základem konfucianství je učení staročínského myslitele Kchung Čchioua (Konfucius, asi 551–497 př. n. l.). Kchungova osoba je obestřena

*legendami, které měly zvyšovat jeho historický význam. Po chudobném dětství nastoupil prý ve svém rodném státě Lu na Šantungském poloostrově úřednickou dráhu a vrcholu kariéry dosáhl roku 501 př. n. l., kdy se stal *ministrem veřejných prací a potom spravedlnosti. Intrikou však byl donucen vzdát se svého postavení a od roku 497 př. n. l. se po třináct let toulal po státech východní Číny a živil se poskytováním rad a doporučení místním vládcům. Ve světle moderní kritické historie se však tato tradice jeví pouhou legendou. Konfucius byl patrně ve styku se vzbuřenci z nižší šlechty proti různým větším knížecího rodu, parcelujícím si stát. Snahou nižší šlechty bylo vytvořit *jednotný stát, na jehož řízení by se podíleli všichni podle zásluh, vzdělání a charakteru. Tyto myšlenky formulované Konfuciem se staly páteří byrokratického státu, jenž se začal v Číně tvořit během příštích staletí. Konfuciovu postulat „řádu“ (*li) jako obdoba řádu vesmírného (*vesmír) má prolínat společnost a upravovat vztahy mezi lidmi. Podstatou Konfuciovy etiky je „humanita“ (*žen) – mravní princip, který má určovat vztahy ve společnosti i v rodině a který se zakládá na *úctě a *lásce k lidem starším a společensky výše postaveným (teorie *wu lun neboli „pět vztahů“, totiž mezi mužem a ženou, otcem a synem, starším a mladším bratrem, pánem a poddaným a mezi přáteli). Proti nevypočitatelné zvůli mocných Konfucius zdůrazňoval, aby lidé byli k sobě ohleduplní a zachovávali posvátný *kult předků. Hlásil se rovněž k starším *názorům o magické síle panovníkovy „mystické ctnosti“ (*te), jež sama je s to uspořádat *svět, učinit ho humánnějším, bez dovolávání se nadpřirozených příkazů. Pro Konfucia jsou „nebesa“ (*tchien) spíše *symbolem či ztělesněním světového morálního řádu než osobním bohem. Od jeho výrazně laické morálky a zdrženlivého postoje vůči tradičním ritům vede pak cesta k obecnému racionalismu čínské filozofie a k odmítání náboženských nauk, nebo aspoň k zaujímání skeptického stanoviska k nim. Konfuciovy výroky byly po jeho smrti uspořádány jeho žáky do knihy *Hovorů* či *Rozprav* (*Lun jü).

Pro formování raného konfucianství a jeho rozšíření měl velký význam filozof *Meng Kche (Mencius, Meng-c', asi 372–289 př. n. l.), který vycházel z názoru o vrozené dobrotě. Mínil, že každý člověk je od přirozenosti dobrý a niterně rozeznává, co je správné a co špatné. Kritériem *mravnosti je podle Mencia shoda s nebeským řádem a rozkvet státu je úměrný výši jeho morálky. Menciovy myšlenky jsou obsaženy ve stejnojmenném díle *Meng-c'*, patřícím v Číně mezi nejčtenější, jehož prostřednictvím se také Evropa seznámila s Konfuciovou naukou. Význam Mencia v *kontextu čínského filozofického myšlení tkví především

v tom, že svým dílem dobyl Konfuciově nauce její dominantní postavení mezi ostatními školami a umožnil jí stát se státně uznávanou doktrínou.

Principy všeobecné lásky vnesl do konfucianství filozof Mo Ti (*Mo-c', Micius, asi 479–400 př. n. l.), jen o několik let mladší Konfuciov současník. Jeho názory byly reakcí na tehdejší nekončící války mezi soupeřícími státy, na všeobecné násilí a boj o moc.

Dalším významným Konfuciovým stoupencem byl *Sün-c' (asi 298–238 př. n. l.), který hlásal, že *příroda je hmotná a že neexistuje ani bůh ani jiná nadpřirozená síla, která by mohla v přírodě rozhodovat. Proti Menciovi soudil, že člověk je od narození egoista a že morální zákony nevycházejí z *lidské přirozenosti. Sün-c'ův požadavek jednotné centralizované moci se stal základem školy legistů (*fa-t'ia*, „znalci zákona“), jejímž předním reprezentantem byl filozof *Chan Fej (280–233 př. n. l.) (*legismus).

Původní konfucianismus byl posléze povýšen na ortodoxní učení a stal se nejen doktrínou státu, ale znalost konfucianských klasiků také sloužila k výběru státních úředníků. Mezi 3. a 8. stoletím proniklo do konfucianismu mnoho prvků jiných učení, především z *taoismu a *buddhismu, což doktrínu obohatilo o mysticismus. Daleko vlivnější než původní konfucianismus byl pak na *Dálném východě *neokonfucianismus, zvláště *Ču Siho učení. (Josef Kolmaš, Jaroslav Malina)

kyberantropologie (anglicky: *cyberanthropology*), relativně nová oblast antropologických výzkumů zabývající se studiem člověka a proměn lidské existence v kontextu moderních počítačových, informačních a komunikačních technologií. Základy kyberantropologie položil v 90. letech 20. století americký antropolog Arturo Escobar v článku *Welcome to Cyberia: Notes on the Anthropology of Cyberculture* (Vítejte v Kybérii: Poznámky k antropologii kyberkultury, 1994). Podle Escobara lidé stále více žijí a utvářejí své osobnosti v technokulturním prostředí informačních technologií a biotechnologií, a proto je nezbytné učinit předmětem antropologických výzkumů *kyberkulturu a *kyberprostor.

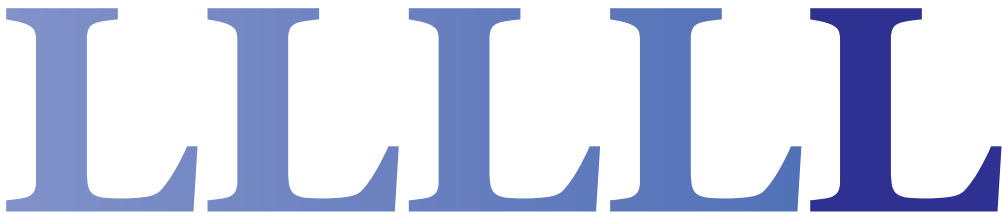
Z antropologické perspektivy lze kyberkulturu vymezit jako součást kulturní praxe a *životního stylu spojeného s využíváním moderních informačních a komunikačních technologií. Kyberkultura může být studována prostřednictvím *kulturních idejí, *rituálů a společenských vztahů, které vznikají v kyberprostoru, a *hodnot, *norem a *institucí, jež virtuální realita vytváří a podporuje. Ohniskem kyberkultury jsou především diskurz a kulturní praktiky spojené s využíváním informačních a komunikačních technologií. Mezi preferovaná témata kyberantropo-

logického výzkumu patří: 1. Produkce a využívání nových informačních a komunikačních technologií jako nástrojů antropologické výuky a výzkumu. 2. Vliv vědy a informačních technologií na představivost, estetické technonarace a technoliterární praktiky vznikající v kyberprostoru. 3. Kyberkulturní texty (literatura, hudba, film, videohry) a *komunikace zprostředkovaná *počítačem a *internetem. 4. Vztah mezi internetovou komunikací, sociální strukturou a kulturní *identitou. 5. Komunity založené na využívání počítačů a internetové infrastruktury. 6. Tok informací a informačních kategorií v lokálním i globálním kontextu. 7. Informační kapitalismus a politická ekonomie kyberkultury. 8. *Kyberpunk a jeho vliv na *životní styl v době *postmoderny. Cílem kyberantropologických výzkumů je přispět k pochopení diskurzů a praktik uživatelů počítačů a informačních technologií, analyzovat vztah mezi reálným prostorem a kyberprostorem a interpretovat fenomén kyberkultury jako specifický životní styl sdílený a předávaný příslušníky různých typů internetových subkultur. (Václav Soukup)

LLLLL

TY NEMÁŠ SE SVÝMI RODIČI VŮBEC ŽÁDNÉ GENERAČNÍ KONFLIKTY,
TY SNAH NEJSI NORMÁLNÍ!

La Fayette, Marie, Madelaine Pioche de La Vergne (18. 1. 1634, Paříž, Francie – 26. 6. 1693, Paříž, Francie), francouzská prozaička; jedna z nejvýznamnějších představitelk francouzského literárního *klasicismu. Kromě prózy *La Princesse de Clèves* (Kněžna de Clèves, 1678, česky v několika vydáních, první vydání 1910), která je považována za první světový moderní psychologický román (například vedle díla japonské spisovatelky Murasaki *Šikibu), prodchnutý bolestnou touhou po milostném naplnění, po štěstí a současně neoblomným sebezapřením, je autorkou galantní novely *La princesse de Monpensier* (Kněžna de Monpensier, 1662), románu *Zayde* (1670) a díla *Mémoires de la cour de France pour les années 1688 et 1689* (Paměti francouzského dvora let 1688 a 1689, vyšlo 1731).

Hrdinka románu kněžna de Clèves, která pocituje vinu za smrt svého manžela a současně lásku k panu de Nemours a která tento rozpor řeší *sebevraždou v podstatě na prahu naplnění nového milostného vztahu, jedná neuváženě na základě falešného asketismu. Tato snad nejvíce fascinující postava francouzské literatury si však implicitně uvědomuje, že *láska má skutečnou hodnotu jen tehdy, je-li naplňována svobodnými bytostmi s čistým svědomím, které si mohou vážit jedna druhé a samy sebe. Takto pojmávaný cit přenáší pojetí lásky ze sféry biologie na straně jedné a dvorské etikety na straně druhé do světa specificky lidských hodnot. Je takřka symbolické, že ve zfilmované podobě románu z 60. let 20. století hrála titulní úlohu francouzská herečka ruského původu Marina Vladyová, pozdější žena slavného ruského herce, zpěváka a básníka Vladimira Vysockého: hodnotová nekompromisnost až k prahu nebytí jako by po třech stoletích reflektovala mučivost milostné scény z románu madame de La Fayette. (Ivo Pospíšil)

Laclos, Pierre-Ambroise François Choderlos de (18. 10. 1741, Amiens, Francie – 5. 9. 1803, Taranto, Itálie), francouzský prozaik a básník. Psal povídky, básně, epigramy, naučné spisy. Proslul zejména jako autor románu v dopisech *Les liaisons dangereuses* (Nebezpečné známosti, 1782,

česky ve více vydáních, poprvé 1914 pod názvem *Nebezpečné poměry*, dále 1928, 1929 jako *Nebezpečné známosti*), v němž analyzuje *morálku a *sexuální chování francouzské libertinské společnosti (*libertin, *libertinismus); tento román ovlivnil zejména romaneskní literaturu 19. a 20. století.

Původním záměrem autora možná bylo jen odhalení pokrytecké morálky společnosti, do níž se chtěl dostat a kterou niterně nenáviděl; jeho dílo šlo však mnohem hlouběji. Ukázal anatomii a fyziologii *lásky jako jevu, který nemá morálku, jako biologického fenoménu, který je blíže zlu než dobru, který je využitelný a zneužitelný, který se může stát objektem hry, stejně jako prostředkem zločinu. Na počátku je rozmarná, i když značně škodolibá hra dvou šlechticů, na konci pak neovládutelná *neřest, která hrozí katastrofou. De Laclos s neobyčejnou znalostí lásky nejen jako biologického, ale především komunikačního *aktu ji ukázal jako nebezpečí (což je ostatně i v titulu), jako hada, jehož síly nelze zkrotit. Současně prezentoval erotiku jako nebezpečnou hru: právě toto nebezpečí lidem neustále hrozí a právě proto je stále láká a nejsou s to mu odolat. Láska láká lidi především svou zlou, potměšilou tváří.

De Laclos přesáhl – patrně to však nebylo jeho původním záměrem – z kritického líčení *mravů vyšší společnosti do těžce uchopitelných sfér, v nichž člověk rozehrává partie, jejichž vzbuzené živly neovládne. Jeho román proto zachází s osudovostí a předurčeností: není náhoda, že odlesky románu najdeme v sešitech *Směšných lásek* a v *Žertu* Milana *Kundery. A není také divu, že po filmu *Nebezpečné známosti* s Jeanne Moreauovou a Gérardem Philipem vytvořil novou filmovou podobu Miloš Forman ve *Valmontovi*. Dráždivost a „nebezpečnost“ díla dokládá i fakt, že do českého prostředí se dostává až na počátku 20. století a ještě roku 1914 je výbor z tohoto románu zabaven – román vychází kompletně až v letech 1928–1929 v překladu Stanislava Kostky *Neumanna. (Jiří Pavelka)

Laena, přezdívka athénské *hetéry z 2. poloviny 6. století př. n. l. Byla důvěrnou přítelkyní *Tyranobijců *Harmodia a *Aristogeitóna. Při vyšetřování, které nastalo po jejich úspěšném útoku na Peisistratova syna *Hípparcha roku 514 př. n. l. a při němž oba spiklenci zahynuli, byla krutě mučena, nic však neprozradila. Tak jako *Athéňané později věnovali *pomník Tyranobijcům, rozhodli se uctít i památku Laeny. Protože nechtěli v její soše oslavit hetéru, zobrazili ji v podobě lvice, jak odpovídalo její přezdívce, a navíc bez jazyka, protože se při krutém výslechu zachovala, jako by ho neměla. (Marie Pardyová)

Lafitau, Joseph-François (1. 1. 1681, Bordeaux, Francie – 3. 7. 1746, Bordeaux, Francie), francouzský misionář a spisovatel; průkopník etnografického studia severoamerických *indiánů. Pocházel ze zámožné rodiny; v roce 1696 vstoupil do jezuitského řádu a studoval *filozofii a *rétoriku na řádových učilištích v Pau, Poitiers, La Flèche a v Paříži. Jeho představení jej v roce 1711 vyslali do Kanady. Zde se na misijní stanici v Sault Saint-Louis (Caughnawaga) věnoval důkladnému etnografickému a etnologickému studiu irokézských *zvyků a *příbuzenství, jehož výsledkem bylo známé dílo *Mœurs des sauvages américains comparés aux mœurs des premiers temps* (Zvyky amerických divochů ve srovnání s mravy raných dob, 1724).

Lafitau systematicky poukázal na paralely mezi zvyky *Irokézů a kulturou starověkých *Řeků a *Římanů, čímž se stal jedním ze zakladatelů etnologického komparativního přístupu. Zdůraznil rovněž výsadní úlohu, kterou v irokézské společnosti hrají ženy. V Kanadě objevil léčivou rostlinu *Panax quinquefolius* (americký *ženšen), jejíž účinky jsou velice podobné jí příbuzné rostlině, Ženšenu pravému (*Panax ginseng*), která byla předtím známa pouze z Číny a ze střední Asie. Tento objev vzbudil značné naděje na možné obchodní využití, jež však záhy pohasly. Lafitau každopádně věnoval v roce 1718 ženšenu samostatné pojednání *Mémoire présenté à Son Altesse Royale Monseigneur le Duc d'Orléans, concernant la précieuse plante du Gin seng de Tartarie, découverte en Canada* (Práce představená Jeho Výsosti vévodovi Orleánskému, týkající se rostliny ženšenu z Tartarska [severovýchodní Čína], objevené v Kanadě). Roku 1717 se vrátil do Francie, kde hájil před korunou zájmy misionářů a usiloval o potlačení distribuce *alkoholu indiánským etnikům. Ačkoliv představený jezuitů otec Julien Garnier usiloval o jeho návrat do Kanady, Lafitau strávil zbytek života ve Francii. V roce 1733 vydal *Histoire des découvertes et conquêtes des Portugais dans le Nouveau Monde* (Dějiny dobytelských a objevů Portugalců v Novém světě). (Jaroslav Malina)

Lascaux (*jeskyně u vesnice Montignac, departement Dordogne, jihozápadní Francie), *archeologická lokalita; na jeskynních stěnách bylo roku 1940 objeveno několik set maleb a *rytin (převážně postavy zvířat, výjimečně schematická postava muže, symboly mužského a ženského pohlaví aj.) vytvořených v *mladém paleolitu, v období 15 000–13 000 let př. n. l., lovci kultury staršího *magdalenienu. Od roku 1963 je pro veřejnost uzavřena, zpřístupněna je však *replika této jeskyně.

Lascaux obsahuje snad nejpůsobivější soubor mladopaleolitických

maleb. Hned za vstupní částí jeskyně se otevírá nejvelkolepější prostora, pojmenovaná v moderní době Velký sál nebo Sál býků, dlouhá 17 m, široká 7 m a vysoká 6 m. Z něho vybíhá doleva úzká chodba, nazývaná Galerie, a doprava pak vede z Velkého sálu jiná chodba (Průchod), která se po několika metrech rozšiřuje do oválné Apsidy, na niž navazuje Chrátová loď, která směřuje k Síni lvic. Doprava z Apsidy vybíhá takzvaná Šachta, kde byla provedena lovecká scéna, znázorňující velkého rozzuřeného býka, který se zřejmě chystá rozsápat lovce, jenž do něho předtím vrazil ostěp. Nejdokonalejší malířská díla však byla vytvořena ve Velkém sálu; vynikají mistrným zvládnutím křivky zvířecího těla, využitím reliéfu skály i překrýváním obrazů k zdůraznění dynamického pohybu (což obzvláště vynikne při srovnání s poměrně statickým provedením zvířat v jeskyni *Altamira), zvládnutím velké plochy (jedno ze zvířat je dlouhé přes pět metrů) i působivým kombinováním různých odstínů červené, žluté a černé barvy. Právě tato část jeskyně s dynamickou kompozicí, připomínající kompozici *Michelangelovu v Sixtinské kapli, přispěla k metaforickému označení Lascaux jako „Sixtinské kaple pravěku“. (Jaroslav Malina)

láska, hluboký pozitivní citový vztah *subjektu (milujícího) k sobě samému, k jinému subjektu nebo *objektu (milovanému), k jiným osobám, věcem a jiným entitám duchovní nebo fyzické povahy. Láska je silným motivem. Milující je „přitahován“ k objektu lásky, považuje jej za žádoucí dobro, jež chce získat, sdílet, radovat se z něho, pečovat o něj, chránit ho a hlouběji poznávat.

Láska má rozmanité podoby, od lásky pohlavní, smyslové, estetické (*erós – láska ke kráse) k lásce duševní a duchovní (láska zamilovaných osob – vášnivá; láska manželská, mateřská – spojená s něžností a trpělivostí; otcovská – láska ochraňující; láska k vlasti; láska k *Bohu), od lásky hledající v prvé řadě vlastní uspokojení k lásce zapomínající na sebe, obětavé, darující (třeba i život). Láska je mnohdy považována za proměňující, svrchovaný činitel lidského života a jeho naplnění. Láska rodičů k dětem v časném dětství je jednou z vitálních potřeb člověka a podmínkou jeho základní důvěry ve *svět a také podmiňuje správný vývoj jeho citových a morálních *hodnot, je podstatou toho, že se člověk vyvine jako společenský a kulturně formovaný a formovatelný tvor. Dítě v nejranějším věku potřebuje pro svůj správný vývoj projevy lásky, a ne jen nezbytnou péči, potřebuje vnímat nejen pocity, ale i příklady, aby si osvoilo archetypální hodnoty důvěrnosti a blízkých vztahů. – Konrad *Lorenz: „Lidské vlastnosti se mohly vyvinout jen v seskupeních přátelských.“

Moderní *biologie ukazuje, že láska je něco, k čemu jsou lidé geneticky vybaveni, naprogramováni, ale na rozdíl od jiných živých tvorů se neomezuje jen na přirozenost pohlavního pudu, zajištění *reprodukce, nýbrž záleží na *psýché, na jedinci, co je schopen z tohoto vztahu udělat, v co ho přetvořit, jaké nové duchovní hodnoty založit.

Moci a danosti lásky jako všemocného hybatele si byli lidé vědomi dávno před objevy biologie ve 20. století, a dokonce i před existencí jakékoli vědy – poznali ji citem, *intuicí, a vyjádřili ji již tvůrci maleb a soch v *mladém paleolitu. Láska, pohlavní *touha, vztah mezi mužským a ženským prvkem se totiž objevuje jako prapočátek *vesmíru a veškerenstva v kosmogonických mýtech a raných filozofiích takřka všech kultur a *civilizací světa.

Například v *indickém* kulturním okruhu (*civilizace, indická) v mladších *hymnech *Rgvédu je představa jediného nerozlišeného počátku, existujícího mimo *čas a *prostor, jehož rozrůzněním vznikl veškerý fenomenální svět. Světotvorný proces je pak zobrazen jako sebeoplodnění a prvoplození této bezejmenné prapříčiny, která sama povstala jako plod kosmického žáru či zanícení (*tapas*). Hybnou silou v pozadí *aktu tvoření védští pěvci spatřovali v žádosti (*káma), pohlavní touze, jejímž působením z jednoty povstala dvojnost, polarita, jež je východiskem procesu rozplozování. Zdroj veškerenstva se na počátku tvoření polarizuje na nebeský manželský pár, otce Nebe, jež se naplněn milostnou touhou sklání nad matkou Zemí a oplodňuje ji životodárným deštěm jako svým semenem, na mužský a ženský prvek, přítomný v lidském pokolení, kde se neustále opakuje proces *emanace, „vypouštění“ (*sršti*) světa jevů, který se na konci věků, ve velkém rozplynutí (*pralaja*) opět navrácí k svým pramenům. Zřídlo a střed všehomíra na makrokosmické úrovni tvoří ohnivý sloup, nebetyčná hora, nebeský strom či božský úd (*lingam), umístěný v „lůnním domě“ (*garbhagrha*), v nitru svatyně, jež symbolizuje *axis mundi* a představuje spojení mužského a ženského plodivého principu.

Čínské koncepce jsou založeny na pojmu *jin-jang, jež představuje jednotu protikladů, z nichž se skládá původní *substance *byti *čchi; jin je ženským principem univerza, jang zosobňuje mužský princip.

Obrovskou sílu lásky si uvědomovali i antičtí *Řekové. Protože ji nedokázali jinak vysvětlit, přidělili jí důležité místo ve svých kosmických představách: podle *Hésioda se v samých počátcích světa z *chaosu zrodila *Země (*Gaiia) a vedle ní jako všeoživující síla i *Eros. Eros spojil rozptýlené počátky věcí, z nichž vznikly všechny živé bytosti: bohové,

lidé i živočichové. Lásky je mocná, neúprosná, zasahuje všechny živé bytosti, nelze jí odolat. Přináší *radost, rozkoš, ale na druhé straně i *starost a žal. Podle mladší koncepce byl Eros synem *Afrodity, která se stala personifikací ženského prvku plodnosti, lásky, půvabu a krásy; zosobňovala tedy vlastnosti, které s láskou souvisejí. Vedle Erosa, jenž žil v představách Řeků klasického období jako krásný mladý chlapec (později v *helénismu jako půvabné hravé dítě s lukem a šípy), patřily do Afroditina okruhu i bohyně půvabu a lásky *Charity (Grácie). Ty ztělesňovaly představu dobrodiní, jímž je pro lidi naplněná láska (jejich počet naplňuje trojí podobu dobrodiní, které je třeba poskytnout, přijmout a vrátit; taková podoba dobrodiní zároveň symbolizuje fakt, že šťastná láska je přející, altruistická). Lásky se ve starém Řecku pro své výjimečné a těžko klasifikovatelné vlastnosti stala posléze filozofickým pojmem. Řekové se jí však nesnažili analyzovat za každou cenu, spíše ji použili jako kosmický princip spojující rozdělené části v harmonický celek – tak představují u Empedokla „Láska“ (*Filia*) a „Zášť“ (*Neikos*) dva základní hybné principy jsoucna a jeho vývoje (při vládě Lásky existuje setrvalý stav celkové *harmonie, ale protože krajní stavy nejsou udržitelné, kolísá svět stále někde na ose mezi láskou a nenávistí). Tato neustálá kvantitativní nerovnováha obou hlavních sil je zdrojem hledání harmonie, a tedy vývoje. Platónská teorie lásky jako síly povznášející lidskou duši k vyšším idejím je obsažena v dialogu *Symposion*. *Platón v něm postupně obhajuje pederastickou lásku jako výchovný princip. Počáteční projevy tělesné lásky, jako je zalíbení a přitažlivost, jež jsou zcela individuální a jež nelze postihnout běžnými pravidly, vysvětluje umělou *konstrukcí spočívající v hledání dvou doplňkových principů souladné a celistvé osobnosti, kterou kdysi byli původní lidé, než je bozi potrestali rozdělením na dvě poloviny, jež se musí neustále hledat. Umožňuje mu to objasnit jednotlivé podoby lásky mezi pohlavími a zároveň rozdíly v intenzitě lásky. Vlastní podstatou Platónova pojetí je spojení lásky s krásnem a jeho věčností – láska se naplňuje v přirozené touze po zplodění krásna, krásno je odrazem nadsmyslné, transcendentální *ideje, přístupné jen *intelektu.

Biblická koncepce lásky odděluje od sebe lásku lidskou a lásku božskou. Lásky je jedním z hlavních projevů osobnosti *Boha, projevuje se v jeho vztahu k člověku. Její specifikou je, že na nikoho není vázána žádným poutem, nezávisí na kvalitách toho, koho Bůh miluje. Závisí pouze na svrchované a nevysvětlitelné vůli a milosti Boží. Její podmínkou však je, že v tom, kdo je touto milostí zahrnut, vyvolává lásku k Bohu. Boží lás-

ka se týká nejen vyvoleného lidu, ale i jiných národů, později v *Žalmech* je naznačena myšlenka lásky k jednotlivci, zejména pokud ji potřebuje. Podle **Starého zákona* je láska k Bohu lidskou odpovědí na Boží lásku, tedy vděčností, a projevuje se poslušností. Láska k Bohu se uskutečňuje také filantropickou láskou k bližnímu, dokonce i k nepříteli, který je v nouzi. Nejde tu tedy o lásku citovou, ale o praktickou morální povinnost. Křesťanské pojetí lásky vyjádřené v **Novém zákoně* ne zvolilo pro slova *milovat* a *láska* stejné výrazy, jaké používala klasická řečtina, tj. *eraó* a *erós*, které byly spjaty s láskou tělesnou i duchovní, ale vždy vlastně egocentrickou, protože byla vyvolána touhou po milované osobnosti, po získání této osoby pro vlastní uspokojení. Proto po vzoru **Septuaginty* se v křesťanském kontextu začalo používat výrazů *agapaó* a *agapé*. Boží láska se v *Novém zákonu* naplňuje ve „*utěleném Slově*“, **Ježíši Kristu*. Jeho láska spočívá v sebeobětování a sdílení, v něm se naplňuje Boží milosrdenství a milování, o němž mluví sám Ježíš. Podle Janova **evangelia* (4, 8, 16) je Bůh svou podstatou láska, jako láska existoval i před **stvořením světa*. Láska Otce k Synovi a Syna k Otcí je tajemstvím trojjediného boha (Mt 11, 27; J 16, 13–15). Předmětem Boží lásky je podle *Nového zákona* **Izrael nové Boží smlouvy* a od **Pavla z Tarsu* i církev Kristova. Tato láska trestá, ale i odpouští a vykupuje prostřednictvím kříže a zmrtvýchvstání. Láska k Bohu je odpovědí na lásku Boží v Kristu, reakcí vyvolanou Duchem svatým. Odpovídá spíše víře a projevuje se poslušností. Tak ji chápe i Pavel z Tarsu a na mnoha místech nahrazuje výraz *láska*, objevující se u synoptiků, termínem *víra*. Ale přesto i on na mnoha místech používá výrazu *láska* – například ve vzletné koncepci (1 Korintským 13, 1–13): „Kdybych mluvil jazyky lidskými i andělskými, ale lásku bych neměl, jsem jenom dunící kov a zvučící **zvon*. Kdybych měl dar prorockví, rozuměl všem tajemstvím a obsáhl všechno poznání, ano kdybych měl tak velikou víru, že bych hory přenášel, ale lásku bych neměl, nejsem nic. A kdybych rozdal všechno, co mám, ano kdybych vydal sám sebe k upálení, ale lásku bych neměl, nic mi to neprospěje. Láska je trpělivá, laskavá, nezávidí, láska se nevychloubá a není domýšlivá. Láska nejedná nečestně, nehledá svůj prospěch, nedá se vydráždit, nepočítá křivdy. Nemá radost ze špatností, ale vždycky se raduje z pravdy. Ať se děje cokoliv, láska vydrží, láska věří, láska má naději, láska vytrvá. Láska nikdy nezanikne. Prorockví – to pomine; jazyky – ty ustanou; poznání – to bude překonáno. Vždyť naše poznání je jen částečné; až přijde plnost, tehdy to, co je částečné, bude překonáno. Dokud jsem byl dítě, mluvil jsem jako dítě, smýšlel jsem jako dítě, usuzoval jsem jako dítě;

když jsem se stal mužem, překonal jsem to, co je dětinské. Nyní vidíme jako v zrcadle, jen v hádance, potom však uzieme tváří v tvář. Nyní poznávám částečně, ale potom poznám plně, jako Bůh zná mne. A tak zůstává *víra, *naděje, láska – ale největší z té trojice je láska. * *Philantropia* („láska k bližnímu“) je doplňujícím protějškem lásky Boží a lásky k Bohu, je dílem Ducha svatého, vnášejíciho Boží lásku do lidí, a každého nutí k tomu, aby s druhým jednal jako s tím, za něhož Kristus zemřel.

Láska byla ve *středověku též považována za *nemoc a příčinu oslabení, za nebezpečný blud. Lékař Bernard de Gordon de Montpellier na počátku 14. století ji v díle *Lilium medicinae* popsal jako jednu z depresivních poruch – „melancholicae passionēs“ – a zařadil ji do skupiny mozkových nemocí. Na konci 15. a počátku 16. století vychází množství publikací, které ztotožňují pojem láska se ztrátou *rozumu. Humornou karikaturou takového bláznovství a také *parodií na vznešené dvorské prostředí je rytina Daniela Hopfera (1470–1536) *Půst*. Nevábni tanečníci, ozdobení rolníčkami, poskakují kolem staré vrásčité „krasavice“, která drží jako cenu pro nejlepšího tanečníka buřty na špízu a džbán. Na tanec ostatně pohlíželi hlavně první *křesťané s nedůvěrou: „Kde se tančí, tam je ďábel,“ jsou slova Jana Zlatoústého. Jiné zamilované blázný předvádí rytina Hanse Sebaldy *Behama (1500–1550) *Šašek se dvěma ženami v lázni*. Ubohý, bezmocný muž je zcela vydán na pospas ženám; ty ho nutí vstoupit do lázně, sápu se po něm a odhalují ho. Pomatení zamilovaných šašků a bláznů bylo námětem *minnesangu vrcholného středověku už ve 13. století a v pozdně středověkých postních hrách nabývá stále komičtějšího zabarvení. Tak například v jedné postní hře žije zamilovaný muž na přání zbožňované ženy tři roky bez kalhot.

Je nesporné, že láska je prvkem života, prvkem pružným, schopným přizpůsobit se jakémukoli novému prostředí – přírodnímu nebo společenskému. Jako fenomén veskrze lidský se prosazuje svou naléhavostí a přirozeností navzdory všem dobovým *konvencím jak společenským, tak náboženským a působí vlastně jako ventil, kterým se tlak prostředí zmírňuje a žádnému vnějšímu tlaku se v podstatě nedaří ji zlomit. Má své místo jak ve společenských krutých a nekultivovaných, jako tomu bylo v raně středověké Evropě *doby stěhování národů, tak i v provenzálském prostředí, kdy se v přímé reakci na barbarské poměry prosadila kurtoazní *úcta a láska k ženě (*literatura, kurtoazní), nebo ve středověkých románech líčících fatální lásku sahající až za hrob (*Tristan a Isolda), často stimulovanou magickými prostředky. Člověk vždy zůstává člověkem a jeho přirozenost se projeví i podvědomou formou v jeho vý-

raze – například doklady z výtvarného umění (rané křesťanství), kde je vyjádřena alegorie duchovní a současně je přítomna i přímá senzualita.

Budeme-li nahlížet na lásku z mnoha stran a přitom pronikat do její podstaty, stále bude vycházet jeden evoluční fakt: podvědomé nutkání mužů mít za daných podmínek co nejvíce dětí, a to nejen s jednou ženou. Na druhé straně ovšem žádné ženě nic nebrání, aby v podvědomé snaze posbírala pro své potomky nejlepší geny a s nimi pevnou podporu pro své děti a pro sebe (ženy jsou geneticky naprogramovány tak, aby v krajním nebezpečí daly přednost lásce k dítěti a starosti o ně před mužem). Lásky plynoucí z rodičovského *instinktu a promítající se do sexuálního vztahu by měla být hýčkována v každém věku, měla by být obdivována už pro emoce a energii, kterou v každém z nás spouští. Lásku mezi mužem a ženou bychom si měli též považovat proto, že je naším obdivuhodným dědictvím a v evoluci *biosféry snad i nejprogresivnějším evolučním činitelem. (Jaroslav Malina)

legismus (z latiny: *lex, legis*, „zákon; ustanovení, smlouva, podmínka“; čínsky: *fa*, „zákon“, *fa-t'ia* „znalci zákona“), staročínské politicko-filozofické a státoprávní učení vzniklé v průběhu 4. století př. n. l. a zdůrazňující přesně definované a přísně uplatňované *zákony jako základ uspořádání a řízení *společnosti. V průběhu doby se ukazovalo, že řízení čínské společnosti založené na pouhém morálním apelu k dodržování *lidskosti a etických zásad a na idealizované představě šlechtetného vládce je nereálné a nemůže vést k nastolení pořádku a k vytvoření pevného *státu. Není to možné proto, že téměř každý člověk ve své přirozenosti touží po prosazení svých zájmů i na úkor druhých. A pokud není spoután přísnými příkazy a zákazy, tresty a odměnami, dává přednost vlastním zájmům.

Legistický teoretik a zároveň zkušený praktik *Šang Jang (známý též jako Kung-sun Jang nebo Wej Jang, asi 390–338 př. n. l.) ve svém spisu **Šang-t'ün šu* (Kniha vévody z Šangu) se k tomuto problému vyjádřil jasně: „Lidumil může být lidumilný k jiným lidem, ale nemůže lidi přimět k lidumilnosti. Spravedlivý vládce může milovat jiné lidi, ale nemůže lidi přimět, aby se milovali navzájem. Z toho je zřejmé, že sama lidumilnost nebo spravedlnost ještě nestačí, aby bylo dosaženo dobrého řízení Podnebesí (Číny).“ Legisté (*fa-t'ia*) učinili východiskem a základem svého učení přesně definovaný zákon (*fa*). Legistický filozof Šen Tao ve 4. století př. n. l. napsal: „Právo nepřichází dolů z nebe, stejně jako nevychází ani ze země, nýbrž vzniká mezi lidmi a musí být ve shodě s jejich smýšlením. Právo vyrovnává stejnoměrně všechny pohyb v říši. Je nejspřaved-

livějším, jednou provždy ustanoveným řádem. Když máme k dispozici váhu, nemůže být nikdo ošizen vydáváním lehkého za těžké. Pokud jsou délkové míry, nemůže být nikdo ošálen při určení velikosti. A existují-li zákony a ustanovení, nemůže být nikdo podveden neoprávněnými manipulacemi. I špatné zákony jsou lepší než žádné zákony ...“ Šang Jang povýšil zákon na princip nejvyšší síly, která měla působit nezávisle na vůli lidí i *Nebes. Zákonu se měli bezvýhradně podřizovat všichni obyvatelé Podnebesí, od prostých lidí až po panovníka: „Vládce se svými dobrými skutky obvykle neliší od ostatních lidí, neliší se od nich ani rozumem, nepřevyšuje je ani statečností, ani silou. Ale i když mezi lidmi jsou svrchovaně moudří, neodvážá se proti panovníkovi intrikovat. I když jsou stateční a silní, neodvážá se vládce zabít. I když lidé mohou nahromadit milionová bohatství z hojných odměn, neodvážá se rvát se o ně. I když se budou uplatňovat tresty, lidé se neodvážá na ně žehrat. A to vše proto, že existuje zákon.“

Dodržování a uplatňování vyhlášených zákonů ve společnosti (kde byli za nejváženější vrstvy prohlášeni zemědělci jako tvůrci *národního bohatství a vojáci jako vykonavatelé expanzivní politiky) měli zajišťovat úředníci nového typu. Do svých funkcí byli jmenováni na základě svých zásluh a schopností, nikoli podle stavovské příslušnosti; byli řízeni, placeni a povyšováni ústředními administrativními úřady podléhajícími despoticky vládnoucímu panovníkovi. Proto byli zainteresováni na prosazování státní politiky a upevňování centralistické moci. Nastolení rovných možností při přijímání lidí do státních služeb (na rozdíl od konfuciánské stavovské předurčenosti) vytvářelo předpoklady k sociálnímu pohybu, mělo ve společnosti příznivý ohlas a zároveň omezovalo vytváření silných úřednických *klanů, které by se mohly vymknout *kontrolu panovníka.

Legismus se ve 4. století př. n. l. začal uplatňovat v některých čínských státech a vedl tam k vytváření silných despotických *monarchií. V dalším století se však ukázalo, stejně jako předtím v případě *konfucianismu, jak je i legismus pouhou šedou teorií, zatímco živý strom života se vždy znovu zazelená s plnou silou. Úředníci totiž dokázali nalézt cesty a prostředky k upevňování vlastní *moci a pro ústřední *správu i pro panovníka bylo stále obtížnější zbytnělou *byrokracií řídit a omezovat její ambice stát se autonomní silou. Znovu proto vzplanuly diskuse mezi teoretiky legismu a konfucianismu a ti nejlepší hledali nová východiska. Mistr Sün (**Sün-c'*, asi 298–238 př. n. l.) vytvořil jakousi syntézu obou směrů. Přijal legistickou koncepci zákona, systém odměn a trestů

i stejné možnosti pro všechny při vstupu do státních služeb. Zároveň však při uplatňování zákona o trestech omezoval krutost konfuciánskými humánními normami a zajištěním ochrany úředníků a konfuciánských učenců. Vedle Mistra Süna proslul zejména Mistr Chan Fej (**Chan Fej-c'*, 288–233 př. n. l.). Chan Fej byl nejlepším žákem Mistra Süna, ale na rozdíl od svého učitele byl přesvědčený legista. Ve svých stylisticky elegantních a logicky vybroušených spisech – jež se staly inspirací *Prvnímu svrchovanému císaři a jeho rádci *Li S'ovi – uceleně vyložil legistickou státovědu. Postihl i její hlavní slabinu – úřednictvo. Tendence úřednictva k upevnění vlastní moci na úkor jednoty státu byly v té době již zjevné a Mistr Chan Fej jako chanský princ *mravy a zlozvyky byrokracie navíc dobře znal i z vlastní zkušenosti. Tento legista a stoupenec mocného všečínského státu také ovšem dobře věděl, že silný stát není bez úřednictva možný. Proto se ve svých úvahách soustředil na problém zvládnutí a kontroly úřednictva, který považoval za jeden z nejdůležitějších. (Podobně jako později florentský politik, filozof a politolog Niccolò *Machiavelli, vypracoval zásady umění vládnout.) Radil panovníkovi, aby mezi úřednictvem nejrůznějšími prostředky neustále pěstoval ovzduší podezřavosti, vzájemné nedůvěry a nevraživosti, aby toto spříšeženské *společenství spojené neviditelným předivem služeb a protislužeb štěpil na protichůdné skupiny a takto udržoval rovnováhu sil a stabilitu státu. Rovněž nabádal, aby „osvícený panovník štědře odměňoval a nemilosrdně trestal“.

Legismus začal být nejdříve a nejdůsledněji uplatňován ve státech Chan a *Čchin (i když ještě předtím došlo k jakémusi prologu legismu ve státu Čchu). V obou státech se o to zasloužili zhruba ve stejnou dobu (od poloviny 4. století př. n. l.) hlavní ministři: Šen Pu-chaj v Chan a Šang Jang v Čchin. Oba hlavní ministři byli nejen dobrými uskutečňovateli legistických zásad výstavby a řízení státu, ale také vynikajícími teoretiky tohoto učení, i když každý s poněkud jinou orientací. Podle hodnocení Chan Feje se Šen Pu-chaj nadměrně věnoval metodám „umění vládnout“ (*šu*), zatímco Šang Jang přilíš preferoval „zákony“ (*fa*). (Viz též *civilizace, čínská.) (Jaroslav Malina)

MMM

DĚTI, PODÍVEJTE, TO JE NOVÝ DRUH ROZUMNÉHO ŽIVOČICHA .DEBILUS SAPIENS!

MMMI

maat (z egyptštiny: *maat*, „princip pravdy, práva, spravedlnosti“), staroegyptský *princip *pravdy, *práva, *spravedlnosti, zaručující světový řád a zároveň ideál mravního řádu; ve starém *Egyptě byl všeobecně přijímaný. Vznikl v okamžiku *stvoření *světa a měl nejvyšší božské posvěcení. Jeho personifikací byla bohyně *Maat. Princip maat se poprvé zmiňuje v *životopisech v období Staré říše (3.–6. dynastie: 2700–2180 př. n. l.). (Břetislav Vachala)

Maat, egyptská bohyně *pravdy, *práva a *spravedlnosti; dcera boha *Rea. Zosobňovala princip *maat, který řídil řád *vesmíru, *světa a lidského *bytí. Byla zpodobňována jako žena s pštrosím pérem na hlavě. Účastnila se *Posledního soudu. (Břetislav Vachala)

manželství, formy i obsah manželství jsou kulturně vysoce variabilní; nejčastěji se jako znaky manželství uvádí regulace sexuálních vztahů mezi určitými *muži a *ženami, ekonomická kooperace partnerů, fyzická reprodukce nových členů *komunity a jejich *enkulturace, zajištění plného *sociálního statusu potomkům a ustanovení sociálně signifikantních vztahů mezi skupinami příbuzných obou partnerů.

Poněkud širěji je možno manželství definovat jako sociální *instituce, jejímž obsahem je kulturně akceptovaný typ svazku mezi dvěma či více partnery, u něhož se předpokládá dlouhodobé trvání a který transformuje sociální status partnerů, je výrazem jejich akceptace společenských norem; definuje či implikuje vzájemné nároky partnerů (a jejich *příbuzných) na sebe, rodičovské povinnosti a práva k dětem vzešlým z této unie, práva a povinnosti těchto dětí k rodičům, definuje či implikuje sociální status dětí vzešlých z této unie a vytváří vazby mezi příbuznými partnerů. (Viz též *antropologie sexuality, *sexualita, erotika, láska a manželství – ...) (Jaroslav Skupnik)

Maori (*Māori*, „původní, domácí“, polynésyky: „nejlepší“), původní obyvatelstvo Nového Zélandu v počtu asi 680 tisíc (odhad z roku 2001). *Maorština (*Te reo*), kterou ovládá jen asi 150 tisíc osob, patří do *polynéské větve *austronéské (malajsko-polynéské) rodiny, slovní zásoba je

v současnosti kombinována s *angličtinou. *Archeologické nálezy a výzkumy *mitochondriální DNA prokazují, že většina obyvatel Pacifiku pochází z oblasti *Tchaj-wanu. Osídlování Pacifiku probíhalo v několika etapách. První vlna započala přibližně před 5 tisíci lety a směřovala do oblasti *Melanésie. Následně byla osídlena celá oblast Pacifiku. K obydlení Nového Zélandu došlo mezi 8. a 13. stoletím n. l. z oblasti východní *Polynésie. Od konce 18. století nastala evropská kolonizace Nového Zélandu, která se zaměřila především na vytěžování přírodních zdrojů. Nestabilita mezi maorskými *kmeny, způsobená *Evropany, zapříčinila mezi lety 1805–1840 krvavé boje, známé jako Mušketové války. V únoru 1840 došlo k podpisu tzv. Smlouvy z Waitangi (*Te Tiriti o Waitangi*), která na Novém Zélandu ustanovila Velkou Británii jako vládnoucí mocnost, Maorům udělila *status britských občanů a též jim ponechala původní právo vlastnit *půdu. Během 19. století zemřelo obrovské množství Maorů, a to v důsledku nemoci přivezených Evropany či ve vzájemných *válkách. V současnosti tvoří Maorové necelých 15 % ze čtyřmilionové populace.

Původní maorské *náboženství bylo *polyteistické a propojovalo lidi, zvířata, rostliny i neživé věci prostřednictvím *genealogie předků (*whakapapa*). Základními principy byly především *mana („duchovní síla, esence“ prostupující lidi i věci) a *tapu* („posvátné“), představující pravidla a zákazy (*tabu). Maorská *kosmologie byla úzce spjata s *přírodou a především s půdou, respektive místem narození. S některými *obřady byl spojen *kanibalismus a *lov lebek. Dekapitované hlavy nepřátel byly sušeny a konzervovány tak, že zůstalo zachováno *tetování i rysy tváře. Takto preparované hlavy se staly vyhledávanou kuriozitou, a dokonce běžným obchodním artiklem vyváženým do *Evropy.

Tradiční maorskou společnost, která byla rozšířená po celém Novém Zélandu (maorsky: *Aotearoa*, „Země dlouhého bílého oblaku“), charakterizoval tradiční příbuzenský systém založený na příslušnosti k určitému *kmeni, jenž si nárokoval konkrétní území (*Mana Whenua*). Maorskou kmenovou *kulturu výrazně ovlivňoval charakter okolní přírody a zdroje obživy, jimiž byly převážně mořské ryby (barakuda, treska), mořští korýši, tuleni, velryby, různé druhy rostlin, ale i dávno vyhynutí obří ptáci moa.

Maorský sociální systém měl výrazně hierarchický charakter, a to v posoupnosti od uskupení s vysokým počtem členů a rozvolněnými společenskými vazbami až k malým sociálním skupinám založeným na osobních vztazích s rodinným charakterem. Z tohoto hlediska lze

tradiční maorský sociální systém popsat v kategoriích: *waka – *iwi – *hapū – *whānau. Tato sociální uskupení plnila vždy specifickou funkci, a to jak v rámci každodenních záležitostí, tak v případě války. Maorská kultura se ve všech oblastech společenského života vyznačovala rozvinutým *uměním. Typické je pro ně především tradiční tetování (*tā moko*) či dřevorezba (*whakairo*), jimiž se vyjadřovalo jak příslušenství k určitému kmeni, tak i osobnost každého jedince. Charakteristickým rysem maorské kultury byl také *tanec. Jeho různé typy a varianty se uplatňovaly v různých situacích. Některé tance se tančily pouze na oslavu, jiné měly i zastrašovací funkci. Takovým strach nahánějícím tancem byla i *haka*, kterou ve zjednodušené formě známe ze současnosti, převážně z oblasti profesionálního novozélandského rugby. Maorové byli vynikajícími lovci a obávanými válečníky. Svědčí o tom mnoho dochovaných zbraní (*patu, mere*), vyráběných z přírodních materiálů (například z typického novozélandského *jadeitu [nephritu] – *pounamu*), a archeologické nálezy v místech, kde původně stála typická maorská opevněná sídliště (*pā*). V první polovině 19. století byly mnohé kmeny na stupni rozpadu *rodové společnosti, začínaly se vydělovat vrstvy vůdců, svobodných a *vazalů, existovalo i patriarchální *otroctví (váleční zajatci). Evropskou kolonizaci byl tento proces zastaven; od 80. let 20. století dochází k úspěšné etnicko-jazykové revitalizaci. Za zvláštní skupinu bývali považováni míšenci Maorů a *bělochů, kteří se v současnosti identifikují s Maory. Většina dnešních Maorů na Novém Zélandu žije již moderním způsobem života. (Jaroslav Malina, Lukáš Šín, Helena Šulová)

mauzoleum (z latiny: *mausōlēum*, „náhrobek [s monumentální stavbou]“), původně monumentální *náhrobek karského *krále Mausola a jeho manželky Artemisis v Halikarnássu na jihozápadním pobřeží *Malé Asie (Kárie, viz *Kárové), jeden ze sedmi divů antického světa (postaven v roce 352 př. n. l.); hrobka je obklopena iónskými sloupy na vysoké hranolové podstavě se čtyřspřežím a sochami královského páru na vrcholu.

Později mauzoleum označovalo monumentální architektonický náhrobek na vysokém podstavci obsahující kultovní prostor a bohatě sochařsky zdobenou pohřební komoru. Ve 20. století byla takto nazývána místa odpočinku komunistických vůdců (Vladimira Iljiče *Lenina [1870–1924], Georgi Michajloviče Dimitrova [1882–1949], Klementa Gottwalda [1896–1953]). (František Čapka)

MDMA (extáze, taneční droga), 3, 4-methylenedioxyethylamfetamin, *psychostimulační látka s *psychedelickými účinky, v čisté formě je to

bílá krystalická, silně hořká látka. Užívá se v klubech, většinou ve formě tablet či kapslí. Podporuje *kreativitu a schopnost koncentrace na rytus při tanci (taneční droga). MDMA zřetelně zesiluje smyslové vnímání (chuť, čich, hmat, zrak). Prohlubuje intenzitu pozitivních prožitků, pocity *empatie a potřebu dotýkat se druhého, nemá však *afrodisiakální účinky. *Euforie může někdy přehlušit přirozené vnitřní varovné signály, jakými jsou například pocit chladu, tepla, žízně, což může mít vážné důsledky v podobě přehřátí či dehydratace a následné smrti. Jinak se podobá účinkem *amfetaminu.

Při vyšších dávkách může vést k nervozitě a závratím. Jako u jiných psychostimulačních látek, hrozí i u MDMA při dlouhodobém užívání toxická paranoidně halucinační psychóza. MDMA byla syntetizována již před *první světovou válkou, od 50. let se začala vyrábět, později bylo jejímu legálnímu šíření bráněno zákonnými úpravami ve většině zemí v 70. a 80. letech 20. století. Do České republiky se v současnosti dostává hlavně ze západní Evropy. (Petr Bureš)

Meadová, Margaret (16. 12. 1901, Philadelphia, Pennsylvania, USA – 15. 11. 1978, New York City, USA), americká antropoložka; představitelka školy *osobnost a kultura a psychologicky orientované *antropologie; propagátorka sociálního determinismu. Studovala na DePauw University a Barnard College anglický jazyk a psychologii; asistentka Franze *Boase Ruth *Benedictová ji přiměla k postgraduálnímu studiu antropologie.

Prvním samostatným výzkumem Margaret Meadové bylo osmiměsíční studium domorodců na ostrově Tau v soustroví Samoa v Polynésii a jeho konkrétním výsledkem byla populární kniha *Coming of Age in Samoa: A Psychological Study of Primitive Youth for Western Civilization* (Dospívání na Samoi: Psychologický výzkum primitivní mládeže pro západní civilizaci, 1928). V létě 1930 se společně s antropologem Reem Franklinem *Fortunem věnovala krátkému výzkumu *Omahů. V letech 1931 až 1933 studovala domorodé *kmeny na Nové Guineji a v letech 1936 až 1938 a znovu 1939 pobývala s Gregory *Batesonem na Bali. Rok 1938 strávila mezi Iatmuly na Nové Guineji.

V knize *Sex and Temperament in Three Primitive Societies* (Pohlaví a povaha ve třech primitivních společnostech, 1935) shrnula Margaret Meadová výsledky svých výzkumů na Nové Guineji z počátku třicátých let, které byly zaměřeny na *analýzu sociálně kulturní podmíněnosti mužské a ženské role. Sociokulturní determinismus jako klíčový faktor při vytváření osobnosti byl rovněž tématem terénního výzkumu na Bali,

který realizovala v letech 1936 až 1938 společně s Gregorym Batesonem. V knize *Male and Female: A Study of the Sexes in a Changing World* (Mužství a ženství: Studium pohlaví v měnícím se světě, 1949) se zabývala v širokém srovnávacím záběru kulturní podmíněností role pohlaví.

Po druhé světové válce se věnovala především pedagogické, osvětové a řídicí činnosti a na čas se stala díky svému postavení na Kolumbijské univerzitě a v Americkém muzeu přírodní historie (*American Museum of Natural History*) v New Yorku bezpochyby nejvlivnější osobností severoamerické antropologie. Stála v čele Americké antropologické asociace (*American Anthropological Association*) a byla prezidentkou Americké asociace pro vědecký pokrok (*American Association for the Advancement of Science*). Její další práce zahrnovaly *Cultural Patterns and Technical Change* (Kulturní vzorce a technická změna, 1953, editorka) a *New Lives for Old: Cultural Transformation – Manus, 1928–1953* (Nové životy za staré: Kulturní transformace – Manus, 1928–1953).

Celoživotní témata Margaret Meadové se týkala procesu socializace, dětství, rodičovství, vztahu mezi pohlavími a výchovy. Antropologie představovala podle Meadové především vědu o kultuře; výchova v raném dětství má zásadní význam pro formování lidské osobnosti. Interakci mezi jedincem a kulturou pokládala za dynamický proces, jehož výrazem byl specifický kulturně podmíněný typ osobnosti.

Dílo Margaret Meadové bylo vystaveno ostré kritice především z důvodu údajně závažných metodologických nedostatků a ideologické předpojatosti; například novozélandský antropolog Derek Freeman (1916–2001) uveřejnil v roce 1983 knihu *Margaret Mead and Samoa: The Making and Unmaking of an Anthropological Myth* (Margaret Meadová a Samoa: Zrození a zánik antropologického mýtu), v níž se snažil doložit, že Meadová idealizovala samoanskou společnost a podcenila „komplexnost kultury, společnosti, historie a psychologie“ místních obyvatel. (Ivo T. Budil, Jaroslav Malina)

metamfetamin (péčko, perník, pervitin, peří, piko), pravotočivý fenylmethylaminopropan, *psychostimulační látka, syntetická droga, účinnější než *amfetamin. V čisté formě jemný krystalický bílý prášek bez zápachu, hořké chuti; někdy díky zbytkům substancí používaných při výrobě může být zbarven do žluta nebo do fialova. Výchozí látkou při jeho výrobě je efedrin. Užívá se intravenózně, perorálně či šňupáním.

Vzbuzuje pocit fyzické a mentální síly, euforii, ve vyšších dávkách až emoční labilitu a agresivitu; je narušeno vnímání (*iluze, halucinace). Při předávkování se dostavuje úzkost, těžká bolest v čelní krajině nebo

v hrudníku (**thorax*), dostávají se poruchy vědomí, křeče, tachykardie, **arytmie*, výrazně zvýšený krevní tlak (**hypertenze*) a tělesná teplota. Při chronickém zneužívání vyvolává silnou psychickou závislost, projevující se neklidem, třesem, bolestmi u **srdce* a bolestmi **kloubů*, někdy i paranoidně-halucinační psychózou; fyzické důsledky dlouhodobého užívání se projevují celkovou sešlostí. Spolu s **marihuanou* je metamfetamin (pervitin) nejoblíbenější drogou; je u nás ilegálně vyráběn a vyvážen i do zahraničí. (Petr Bureš)

metoda antropologické rekonstrukce podoby podle lebky, antropologická metoda umožňující rekonstrukci obličeje (tváře) podle lebky; je založena na zjištění, že mezi **tvarem* **lebky* a jejím pokryvem (zejména tloušťkou měkkých **tkání*) existují konkrétní a korektní závislosti. O toto zjištění se zasloužil především ruský antropolog, archeolog a sochař Michail Michailovič **Gerasimov* (1907–1970), jemuž se rozvíjení a užití této metody stalo celoživotním posláním: „Antropologická rekonstrukce podoby člověka podle lebky je dlouhý, pracný proces, vyžadující mravenčí píli a trpělivost, hluboké anatomické, morfologické a antropologické znalosti, všímavost, vnímavost, pozorovatelskou schopnost a dlouholetou zkušenost.“ V pitevnách a márnících a posléze i na **rentgenových* snímcích zkoumal Gerasimov tloušťku pokryvů lebky, měkkých tkání obličeje dlouhodobě a na tak velkém množství případů, až vypracoval metodu vedoucí k rekonstrukci podoby lidí dávno zemřelých (například až z **paleolitu*). V laboratoři antropologické rekonstrukce Ruské akademie věd v Moskvě, kde M. M. Gerasimov zahájil před více než půl stoletím své výzkumné práce, rozvíjí dnes tuto metodu již třetí generace badatelů (Tatiana Balujeva, Olga Grigorjeva, Galina V. Lebedinskaja, Aleksandr Pestrjakov, Jelizaveta Valentinovna Veselovskaja a další).

Od sedmdesátých let 20. století byla metoda významně obohacena a zpřesněna využitím ultrazvuku ke zkoumání vztahů mezi tvarem lebky a tvarem obličeje na základě tloušťky měkkých pokryvů obličeje v přesně definovaných **antropometrických* bodech u živých lidí, mužů a žen četných populací a různých lidských skupin (etnik). Její užití a získané výsledky umožnily na jedné straně standardizaci empirických dat a na straně druhé modelování na **počítačích*. Možnost kontroly skutečné podoby dovolily v **kriminalistice* zpětnou vazbu. Díky tomu nastala renaissance metody a její celosvětové rozšíření. Úspěchy v rekonstrukci očí, rtů a nosu vedly k zvýšení podoby, tj. shody rekonstrukce s originálem do té míry, že začala být úspěšně používána i v kriminalistice při **identifikaci* osob podle lebek neznámého původu.

Rekonstrukce podoby člověka podle lebky lze v současné době rozdělit na konturní, respektive kresebné (2D), a plastické (3D) rekonstrukce, které se z technického hlediska dále dělí na sochařské (fyzický *model) a virtuální (počítačové). Ve všech případech se nejprve provádí detailní antropologický popis lebky a měření pro určení pohlaví, stanovení dožitého věku, populační příslušnosti, profesní zátěže, *životního stylu, případně patologických změn. To je důležité z hlediska nastavení těchto parametrů u výsledného modelu. V případě konturní rekonstrukce je pomocí dioptrografu získán obrys lebky a je vytvořena kontura obličejě podle standardní tloušťky měkkých tkání, která pak slouží jako podklad pro grafická zobrazení čili dokumentární portrét z profilu. Obdobně se grafická rekonstrukce provádí i zpředu. Metody plastické rekonstrukce spočívají v nanášení vrstev plastelíny na lebku nebo její odlitek a dotvoření původních měkkých tkání.

Rozlišujeme několik metod plastické rekonstrukce. První z nich je metoda anatomická (výše popsaná metoda Gerasimovova), při níž se podle charakteru přípojových míst na lebce rekonstruují žvýkácí svaly (**musculus masseter*, **musculus temporalis*), které nejvíc formují tvar obličejě zpředu (en face). Jiným postupem je metoda hloubek měkkých tkání (metoda americká), při níž se využívá průměrných rozměrů tloušťky měkkých tkání v antropometrických bodech, anatomické struktury se však nerekonstruují. Na povrch lebky nebo odlitku se v antropometrických bodech nanáší mřížka tenkých hranatých hřebínků a válečků z plastelíny, jejichž výška odpovídá standardizované tloušťce měkkých tkání příslušné části obličejě. Kombinovaná (britská) metoda propojuje výhody obou předchozích. V každém případě se volné prostory mezi dosud nanesenými vrstvami vyplňují plastickou hmotou až do jejich výšky, čímž se vymodeluje plastický reliéf *tváře. Nejsložitější je rekonstrukce očí, rtů a nosu, ale i zde jsou *zákonitosti vztahů mezi tvarem, rozměry a poměry lebky a tvarem těchto formotvorných částí obličejě známy. Definitivní úprava povrchu a odlévání se řídí účelem plastické (skulpturní) rekonstrukce (věda, kriminalistika nebo například kulturně-historická expozice) a je obvykle prací sochaře.

Velkou perspektivu mají metody počítačové rekonstrukce, které jsou v současné době předmětem vývoje. Na základě lebky je možné rekonstruovat hlavní charakteristiky lidské hlavy s určitým stupněm přesnosti. Přesto může rekonstrukce pouze odhalit typ obličejě, který mohl existovat – pozice a všeobecný tvar hlavních rysů mohou být rekonstruovány přesně, ale jemné detaily jako vrásky a záhyby *kůže jsou nevyhnutelně

spekulativní, protože jejich poloha a parametry se na lebce nezachovávají. (Jaroslav Malina, Petra Urbanová)

mýty, antropogonické (z řečtiny: *anthrōpos*, „člověk“ a *gennaō*, „tvořím, rodím“), příběhy, báje a vyprávění, jejichž prostřednictvím lidé v symbolické a fantazijní rovině popisují a interpretují vznik a vývoj *člověka. Charakteristickým rysem *mýtů jako specifických sémiotických systémů je snaha o pochopení příčin geneze lidského rodu, objasnění způsobu života prvních lidí a hlubšího smyslu lidské existence. Problém vzniku člověka představuje nadčasové a univerzální téma, konkrétní obsah jednotlivých mytologických příběhů ale variuje v čase a prostoru.

Pro antropogonické mýty *preliterárních společností je typická snaha odvodit původ člověka z rostlinné nebo živočišné říše. To, že příslušníci různých *kultur odvozují svůj původ od rostlin, zvířat nebo země, může souviset se způsobem jejich obživy. Proto u loveckých kultur byla preferována jako potenciální předkové spíše zvířata, zatímco sběračské pospolitosti a první zemědělci měli tendenci vztahovat svůj původ k rostlinám, které představovaly základní zdroj obživy, a k půdě jako životodárnému substrátu.

Pravděpodobně již první zemědělci začali spojovat setbu, růst a sklizeň s pohybem nebeských těles. Skutečnost, že *Měsíc v průběhu měsíčního cyklu postupně mizí z oblohy, aby se poté opět objevil v původní velikosti, mohla být pocíťována jako symbolická alegorie neustále se opakujícího procesu zrození, růstu, vrcholu a zániku. Proměny Měsíce tak mohly v představách našich předků fungovat jako alegorický obraz cyklického vývoje *světa, jako podobenství lidského osudu a alegorický příběh o věčném návratu.

Vztah k obloze nalezl však své vyjádření nejen v cyklické koncepci vývoje. Skutečnost, že lidé vždy s úctou vzhlíželi k vesmírným tělesům (*vesmír), našla své vyjádření také v antropogonických mýtech, které hledají původ lidstva na obloze. S představou, že naši předkové pocházejí z hvězd, se můžeme setkat jak v tropických oblastech Afriky, Jižní Ameriky nebo Indonésie, tak i v polárních teritoriích obývaných *Inuity (Eskymáky). Původní obyvatelé východního Grónska (*Grónané) například věřili, že kdysi dávno všichni lidé žili v nebi a byli nesmrtelní. Pak však jeden muž spadl z oblohy dolů a zplodil se Zemí dceru. Jejich další potomci poté osídlili celý svět. Velice působivá je také *mytologie a *kosmologie indonéského etnika Torajů. Příslušníci této svébytné, tradiční kultury, obývající vnitrozemí ostrova Sulawesi, dodnes věří, že jejich předkové „přišli z hvězd“.

Při hledání odpovědi na otázku, „odkud pocházíme“, lidé neobraceli své oči pouze k obloze. U řady kultur naopak existují mýty, které za místo, kde se odehrála geneze člověka, považují nitro Země. Příběhy o vzniku prvních lidí v lůně *Země jsou typické zejména pro mytologii severoamerických *indiánů – například *Hopiové a *Navahové věřili, že existuje několik podzemních světů, které jsou na sebe naskládány jako talíře. Příchod lidí do současného, svrchního světa, je v mýtech těchto indiánů často prezentován jako útěk z podzemních světů, jež postihla *potopa nebo znečistily zlé čáry a kouzla.

V průběhu *evoluce lidstva, současně s vyčleňováním se člověka ze světa čisté *přírody, docházelo i k proměně výkladu mytologického *scénáře *geneze člověka a kultury. Lidé postupně přestali spojovat svůj původ pouze se světem přírody, rostlin a živočichů a ve svých interpretacích kladli stále větší důraz na „akt stvoření“ prostřednictvím nějaké nadpřirozené síly nebo božské bytosti. Dokladem tohoto názorového posunu mohou být báje z oblastí vzniku prvních vyspělých *civilizací světa. *Sumerové byli například přesvědčeni, že člověk byl stvořen z *hlíny bohem *Enkim a oživen jeho dechem. V egyptské mytologii sehrál roli stvořitele bůh plodnosti *Chnům, který vytvořil člověka spolu s rostlinou a živočišnou říší z hlíny na hrnčířském kruhu a oživil jej dechem svých úst. Nejznámějším výkladem *aktu *stvoření člověka z hlíny k obrazu božímu je však biblická *legenda. Podle knihy *Genesis člověka stvořil *Hospodin Bůh z prachu země a vdechl mu život. Posuzujeme-li ovšem tento biblický příběh v *kontextu mnohem starších literárních textů, které pocházejí z území *Mezopotámie, zjistíme, že tento motiv stvoření člověka má svůj původ již ve starověkém *Sumeru (viz *mytologie starověkého Předního východu). S hlinou jako základním stvořitelem se setkáváme jak ve Starém světě, tak v Americe. Například indiáni *Pimové, obývající jihozápadní oblast Spojených států amerických, byli přesvědčeni, že první lidi stvořil z hlíny a poté upekł v peci *kouzelník, označovaný jako Stvořitel.

Někdy jsou koncepce vzniku člověka syntézou několika výše zmíněných představ. Například tradice *bönismu líčí *Tibeťany jako potomky bohů či přírodních duchů – mimajinů. Buddhistická tradice odvozuje Tibeťany, nebo alespoň jejich první panovníky, od neznámé indické dynastie. V lidovém podání, buddhismem silně ovlivněném, si Tibeťané vypracovali důmyslnou a originální koncepci o svém původu z praotce opičáka a pramáti skalní démonky dagsinmo (tibetsky: *brag-srin-mo*). Podle pověsti se svatý opičák (ve skutečnosti reinkarnovaný čangchub-

sempa Čänräzig) vydal do Himálaje meditovat. Půvab jeho osobnosti zaujal lidožroutskou skalní démonku, která si posléze získala jeho srdce pod lživou záminkou, že když ji nepojme za ženu, přivede na svět bezpočet lidožravých *démonů a způsobí zemi velkou pohromu. Opičák se na pokyn Vzneseného nad ní ustrnul a pojal ji za ženu. Z jejich spojení vzešlo šest dětí-opiček, každé z nich narozené do jednoho z *šesti stavů existence. Ty z nich, které jsou z rodu čangčhubsempy opičáka, mají po otci snášenlivou povahu, jsou velice věřící, soucitné a pracovitě, milují ctnost a ušlechtilou mluvu – to je otcův rod. Ty, které jsou z rodu matky dagsinmo, se vyznačují velikou chlípností a hněvivostí, sklonem ke kupčení a zisku, velkou chamtivostí a soutěživostí, hlasitě se smějí, jsou fyzicky zdatné a odvážné, v práci vytrvalé, v jednání zbrklé, libují si v pomlouvání jiných a jsou snadno popudlivé – to je matčin rod. Příběh zároveň vysvětluje hlubokou úctu Tibeťanů k Čänräzigovi, svatému patronu země, o kterém věří, že se převtěloval do dávných tibetských *králů a později i do *dalajlamů. Tak je tato *legenda podána v nejstarších literárních památkách *Manikambum* a v kronice Zrcadlo králů (česky 1998).

S působivým výkladem geneze člověka a kultury se setkáváme také v antických bájích. *Řekové věřili, že v nejstarších dobách existovali pouze bohové, kteří se rozhodli stvořit smrtelné bytosti – lidi a zvířata. Podle některých řeckých mýtů se akt stvoření člověka odehrál v podzemí tak, že bohové smíchali *hlínu a *oheň. Římstí básníci Titus *Lucretius Carus (kolem 97–55 př. n. l.) a Publius *Ovidius Naso (43 př. n. l.–17 nebo 18 n. l.) preferovali mytologický scénář, podle něhož byl stvořitelem lidského pokolení *Títán *Prométheus, který lidi uhnětl z hlíny a vody. Poté je obdaroval ohněm, naučil je tavit *kovy, vyrábět nástroje, pěstovat zemědělské plodiny, počítat, psát a číst. Díky těmto darům si lidé osvojili a dále rozvíjeli kulturu jako specificky lidský nástroj adaptace člověka k vnějšímu prostředí.

Mytologické příběhy preliterárních společností a starověkých kultur spojuje snaha o pochopení podstaty *lidské přirozenosti a *víra v sílu božského principu jako tvůrce univerza.

Kvalitativní skok ve výkladu geneze člověka a lidské kultury znamenal vznik *filozofie jako nejobecnější vědy studující *zákonitosti vývoje přírody, společnosti, člověka a myšlení. Zrození antické filozofie je spjato se 6. až 5. stoletím př. n. l. V této době opouštějí řečtí myslitelé tradiční mytologické scénáře a programově se začínají zabývat studiem principů lidského myšlení (*logika), podstaty mravního jednání (etika) a po-

stavením člověka v přírodě (fyzika) i univerzu (*metafyzika). Přestože antropologické otázky spjaté s genezí člověka byly řešeny v širším ontologickém a gnozeologickém kontextu, nalézají již u antických filozofů řadu podnětných myšlenek o vzniku a vývoji člověka a podstatě lidské přirozenosti. (Josef Kolmaš, Jaroslav Malina, Václav Soukup)

NNNNN

JÁGR? NEZNÁM. KDO SE MÁ TAKY VYZNAT V TĚCH JEJICH NÁBOŽENSTVÍCH?!

NNNNN

Nabatejci (též Nabatejští *Arabové), starověké etnikum obývající nabatejské *království. Byli původním *semitským nomádským etnikem a žili na Arabském poloostrově východně od Palestiny. V průběhu 6. až 4. století př. n. l. přesídlili do *Edómu, což byla ve *starověku oblast dnešního jižního Jordánska. (*Hérodotos se zmiňuje o tom, že v perské době obývali část 5. *satrapie a byli osvobozeni od daní.) Postupně ovládli tamější beduínské kočovníky i usdlé zajordánské obyvatelstvo a z těchto různorodých etnických, kulturních i hospodářských *společenství vytvořili svou politickou i vojenskou zdatností samostatný *stát, s nímž bojovali Antigonos a jeho syn Démétrios.

Největšího rozkvětu dosáhl nabatejský stát v 1. století př. n. l. Hlavním městem bylo město Sela (semitsky) čili *Petra (řecky, obojí má význam „skála“), ležící asi na půli cesty mezi jižním cípem Mrtvého moře a severním cípem Rudého moře. Zmiňuje se o něm i *Starý zákon (Iz 42,11). Skalní útvary, vytesané v červeném *pískovci, z něho tvoří nejpozoruhodnější archeologickou památku jižního Zajordání. Město bylo křižovatkou karavanních cest z jižní *Arábie do *Evropy. S *Makabejci byli Nabatejci v přátelských vztazích (1 Mak 5,25; 9,35; 2 Mak 5,8, Arétas, vládce Arabů), které trvaly i za Héródovců. Héródés Veliký pocházel z nabatejské matky. Když však Héródés Antipás zapudil svou nabatejskou manželku (Nový zákon, Mt 14,3n), vzniklo mezi Nabatejci a Héródovci nepřítelství. Ale ještě v 1. století n. l. sahal nabatejský vliv i do severního Zajordání až po pohoří Chaurán. Moc nabatejského království, založená na intenzivním *zemědělství a karavanním *obchodě, začala slábnout od počátku našeho letopočtu, kdy se na *Předním východě prosadila jako nová velmoc *římská říše. Roku 106 císař *Traianus, zřejmě bez použití násilí, připojil Nabatejské království k *římské říši a učinil je součástí nově založené provincie zvané Arabia. Později se dědicem značné části nabatejského území i tradic stala říše palmyrská (Palmyra). Nakonec Nabatejci v 7. století podlehl arabské invazi a jako etnikum přestali existovat.

Z nabatejského panteonu známe hlavního *boha slunečního charakteru, zvaného Dusares, a jeho družku, měsíční bohyni Allát. K objasnění nabatejského *jazyka a písma (vliv *Aramejců) a kultury významně přispěl český arabista, etnograf a cestovatel Alois *Musil. (Jan Heller, Jaroslav Malina)

náboženství, pravěké, náboženství v období *prehistorie; naše představy jsou však založeny pouze na *hypotézách odvozených z nálezů tzv. kultovních předmětů a objektů, na písemných pramenech (například zprávy antických autorů o „*barbarech“) a na etnologických *analogiích z prostředí *přírodních národů. Pravěké náboženství vznikalo (pravděpodobně v podobě *animismu) asi ve *středním paleolitu a zejména v *mladém paleolitu, kdy se objevili **Homo neanderthalensis* a *Homo sapiens a první *rituální pohřby (*smrt a pohřeb – prehistorie). Od této doby patrně existoval i *kult předků. *Jeskynní malby z období mladého paleolitu svědčí o loveckých kultech a magii, vzácně též o existenci *kouzelníků (*šamanů). Ženské sošky (*venuše) jsou asi spjaty s kulty mateřství a plodnosti (*umění, paleolitické).

U zemědělských *společností v *neolitu se vyvíjel výrazný kult plodivé síly *Země, jehož zosobněním jsou četné hliněné sošky žen (*idoly), umístěné na vyhrazených místech v příbytku (viz například *Çatal Hüyük); doloženy jsou i *svatyně. Později vznikaly podobné kulty zaměřené na plodivou sílu samců domácího dobytka (svatyně s býčími hlavami, rituální pohřby dobytčat apod.).

V *eneolitu pravděpodobně vznikla představa prvních *božstev, jež byla spojována se *sluncem a deštěm, a božstev symbolizujících vegetativní cyklus.

Tyto představy se zřejmě projevovaly společenskými rituály na *kultovních místech, ve svatyních (například *rondely), uctíváním idolů, *votivními dary, *oběťmi a *magií, jež měly působit na transcendentní síly i prostřednictvím věcí (například *antropomorfních či *zoomorfních plastik a sošek, *amuletů), respektive úkony s těmito věcmi prováděnými. Výkon kultovních rituálů postupně soustřeďovali ve svých rukou specializovaní obřadníci – šamani či šamanky (existující patrně už v mladém paleolitu) jako nejstarší náboženská *instituce, splývající patrně zpočátku s *autoritou světskou. Od *doby bronzové došlo k rozvoji obřadnictví, náboženských středisek a snad už tehdy, ale nejpozději v *době halštatské, se obřadníci (kněží) stali samostatnou společenskou skupinou; vládce byl zřejmě zároveň nejvyšším představitelem kultu. (Jaroslav Malina, Karel Sklenář)

nacismus (z němčiny: *Nationalsozialismus*, der, „národní socialismus“, zkráceným výrazem *nacismus*, též *hitlerismus*), *totalitní *ideologie oficiálně uplatňovaná *diktaturou v Německu v letech 1933–1945 (tzv. *Třetí říše) prostřednictvím Národně socialistické německé dělnické strany (*Nationalsozialistische Deutsche Arbeitspartei*, zkratka: NSDAP) vedené Adolfem *Hitlerem. Nacistická ideologie kombinuje koncepcce *fašismu a *rasismu (*antropologie, nacistická) a *antisemitismu, vychází také z krajního *nacionalismu a některých prvků *socialismu. Nacismus vznikl spojením koncepcce fašistického státu (zahrnující vůdcovský princip) a rasistických teorií o nadřazenosti *árijské rasy (viz *Árijci) a o *pokroku skrze *konflikt mezi vyšší a nižší rasou, řešený podrobením či likvidací nižší rasy (*ideologie, árijská, rasismus). Nacistická ideologie dále čerpá ze socialismu (přivlastňuje si prvky *kolektivismu či sociální demagogie, vyhovující nižším vrstvám), antibolševismu (vyhovující vyšším vrstvám), nacionalismu (umožňující získat podporu konzervativních sil) a antisemitismu. Filozofická podstata nacismu obsahuje prvky výrazného *iracionalismu, *okultismu a *ezoterismu.

Mezi nejvýznamnější nacistické teoretiky lze zařadit Ernsta Rudolfa Hubera (1903–1990) a Adolfa Hitlera (1889–1945). Během svého pobytu ve vězení roku 1924 napsal Hitler spis *Mein Kampf* (Můj boj, napsán 1924, vydán 1925 [1. svazek], 1926 [2. svazek]), v němž definoval některé zásadní ideje nacistické ideologie. Po roce 1933, kdy se NSDAP dostala k moci a Adolf Hitler se stal říšským kancléřem, učinili nacisté konec nadějím socialistů a komunistů, že se nacistická strana přikloní k socialismu; stejně tak byla zmařena snaha provést *revoluci vedenou dělníky. Namísto toho nacistická strana plně podpořila fašistickou koncepci vytvořením absolutní moci *státu a vůdce (Führera), rasovou politiku a agresivní zahraniční politiku, která se nakonec stala příčinou *druhé světové války. K průniku nacionalistických prvků do socialistického myšlení přispěl i marxistický filozof Werner Sombart (1863–1941), který považoval válku Německa s Velkou Británií za nevyhnutelnou: válečnický národ Němců musí porazit anglickou obchodnickou *civilizaci; jednotlivec by měl obětovat své štěstí i život životu *státu a *lidu. Nacismus byl po skončení druhé světové války postaven mimo *zákon, jeho ideologie však stále přežívá, nebo je dokonce obnovována (neonacismus). (Jaroslav Malina)

Narcis (Narkissos):

1. v *řecké mytologii krásný nesmělý jinoch, který se stranil ostatních, a byl proto považován za domýšlivého. Když odmítl *lásku *nymfy Echó,

byl *Afrodítou potrestán tím, že se zamiloval do své vlastní podoby na vodní hladině. Marnou láskou se utrápil a byl proměněn v květinu (po něm nazvanou);

2. přeneseně ten, kdo nachází přílišné zalíbení sám v sobě (*narcismus). (Jaroslav Malina)

narkotika (z řečtiny: *narkáo*, „strnout, ochabovat“):

1. [obecně], látky vyvolávající celkové znečítlivění, až bezvědomí a ztrátu pocitu bolesti;

2. [toxikologie], omamné látky, nejtvrdíší typy nelegálních *drog, jejichž účinnými složkami jsou *alkaloidy máku setého (*opiáty) *morfin (morfium), kodein, narcein, narkotin, papaverin, thebain a další složky *opia, ale především z morfinu synteticky vyráběný diacetylmorfin (*heroin).

Organismus ovlivňují narkotika navázáním se a aktivitou na specifických opioidních *receptorech *centrálního nervového systému (*CNS). Zmíněnou aktivitou narušují tělu cizorodé *opioidy rovnováhu opioidů endogenních (dynorfin, endorfiny, enkefaliny), které se tvoří v organismu přirozenou cestou. Narkotika také tlumí tvorbu cAMP (cyklický monoaminofosfát) na vnitřní straně buněčné membrány. Působení nastupuje velmi rychle po intravenózní aplikaci („mrtvola je často nalezena ještě s jehlou v žíle“). Navozují euforii, posléze útlum, až výraznou depresi dýchání (poklesem citlivosti na dráždivý účinek acidózy a oxidu uhličitého). Tlumí centrum pro kašel, ale dráždí zónu pro zvracení (může dojít k vdechnutí žaludečního obsahu). Při intoxikaci je patrný útlum *vědomí, snížený svalový tonus, extrémní *mióza („špendlíkové“ zornice), zpomalené, mělké dýchání (někdy vedoucí k cyanóze), nízký krevní tlak a snížená teplota, případně postižení vegetativních center CNS. Účinná a letální dávka je velmi individuální; při užívání rychle vzniká *tolerance k dávkám mnohonásobně převyšujícím dávky letální pro osoby, jež tyto látky neužívají.

Narkotika rychle vytvářejí silnou psychickou i fyzickou závislost. Při *chronickém užívání je nejvíce postižen *charakter osobnosti, zatímco *intelekt se zpravidla nemění. Závislý je líný, bez vůle, ztrácí *libido a *potenci; může trpět *depresemi, nespavostí, únavou nebo děsivými pseudohalucinacemi při usínání. Důsledkem nesterilní injekční aplikace drogy a oslabením imunitního systému dochází k častým infekcím vpichů. Od devadesátých let 20. století se provádí substituční *léčba metadonem nebo buprenorphinem (mají vysokou afinitu a sníženou aktivitu). (Petr Bureš)

narození, příchod (člověka) na *svět. Všechny kultury považují narození spolu se *smrtí za základní úvratě života a spojují je s rozmanitými *rituály.

Porod zdravého dítěte byl v *Mezopotámii považován za požehnání *bohů, porod dítěte nemocného nebo defektního za boží trest. *Těhotenství rodičky sledoval i *kněz, který od počátku porodních bolestí zařikávaním odvracel působení zlých *démonů, zvláště divoženky Lamaštu, odpovědné za horečku omladnic a další porodní komplikace v šestinedělí, a to jak u plodu, tak u rodičky. Doba očekávaného slehnutí byla předmětem věštb (*věštění), porody byly někdy urychlovány nebo oddalovány podle příznivých a nepříznivých dnů (*hemerologie). Při konci těhotenství dostávala rodička „porodní provaz“ s dvaceti uzly, které každodenně postupně rozvazovala. Dítě se potom rodilo i s „porodním kamenem“ (polodrahokamem), zavedeným do pochvy rodičky. Takový kámen byl součástí magických obřadů, které měly chránit ženu i její plod a získat ochranu boha *Měsíce Nanny, Sína. Žena po porodu byla chráněna, pohlavní styk byl zakázán a jeho obnovení bylo většinou ponecháno na její vůli s tím, že jeho brzké zahájení považovali blízcí za dobré znamení božské přízně. Porodní polohy byly různé, nejčastěji se používalo „porodní stoličky“, při porodu pomáhala porodní bába z řad starších a zkušených žen, která kromě praktických dovedností opakovala při výkonu i *zaklínání „pro ženy v bolestech“. K uspišení porodů se používalo i bylinných *nápojů s *alkoholem (*pivo, *vino?) a masáží břišních partií rodičky. Přesto byly některé porody značně komplikované, o čemž svědčí některá jména *novorozenců (například Bolestiplný).

V *Izraeli pomáhala při porodu matka rodičky, sousedky nebo porodní báby (Gn 35,17; Ex 1,15–21). Novorozenci byla přerušena *pupeční šňůra, bylo omyto a zavínuto. Matka dítěte byla po dobu jednoho až dvou týdnů považována za „nečistou“. Děti byly kojeny dva až tři roky, odstavení dítěte bylo slaveno doma, nebo dokonce i ve *svatyni. Zástupný porod neplodné paní nahrazující plnou *adopci probíhal tak, že služebnice rodila přímo na klíně své nadřízené (Gn 30,3).

V tradiční čínské společnosti bylo narození dítěte očekáváno s *radostí, ale samotný *porod byl považován za nečistou záležitost. Zpravidla se ho zúčastnila jenom matka rodičky a porod se mohl odbývat mimo dům, aby se zabránilo znečištění. Když novorozené dovršilo první měsíc života, konaly se velké oslavy; toho dne dostalo nemluvně „dětské jméno“, často nelichotivého znění – „pes“, „kočka“ ..., aby zlí duchové uvěřili, že dítě je nemilované, a nechali je na pokoji. *Rodina zahrnovala jako

současné a „živé“ členy i předky – a podobně, jak se tím rozšířila do minulosti, musela se šířit také do budoucna. Nevyhnutelnou povinností proto bylo zplodit mužské dědice: „Jsou tři způsoby, jak se zpronevěřit synovským povinnostem, a nejvážnějším z nich je nezplodit potomky,“ zdůrazňoval *Konfucius.

Stejně tak v Koreji byl porod pojímán jako záležitost výhradně ženská, po narození dítěte byly páleny všechny předměty, které byly znečištěny krví. Speciální obřady se týkaly likvidace *placenty, nejčastěji bývala poplívána a následně spálena v blízkosti domu. Teprve poté byli k rodičce a dítěti přizváni muži, kteří už oba spatřili omyté a upravené. Muži směli ženě podat posilující nápoj nebo polévku, dítě pomazat masť z léčivých bylin. Zároveň byl dům zajištěn proti zlým duchům, neboť dítě bylo do své dospělosti ohroženo, nejvíce v lichých rocích svého života. V Koreji se první narozeniny většinou slavily v souvislosti s tzv. *pägil*, stým dnem od narození. Až tehdy dostávalo dítě jméno a zapisovalo se do *genealogií či hlásilo na příslušných úřadech. (Viz též *porod.) (Blahoslav Hruška, Miriam Löwensteinová, Jaroslav Malina)

natura non facit saltus (latinsky: „příroda ve svých skutcích nedělá skoky“), jeden z ústředních principů novověké mechanistické přírodovědy a filozofie. Obvykle se dává do vztahu ke Gottfriedu Wilhelmu *Leibnizovi a k jeho formulaci principu *kontinuity aplikovaného na přírodní filozofii. Sama formule je ale historicky starší, poprvé ji použil patrně francouzský učenec Jacques Tissot v díle *Discours véritable de la vie, mort et des os du géant Theutobocus* (Pravdivé rozpravy o životě, smrti a kostech obra Teutoboka, Lyon 1613), a to v podobě „*natura in operationibus suis non facit saltum*“ (příroda ve svých činnostech nedělá skoky). Gradualistický kontext, zdůrazněný v leibnizovském a kantovském myšlení, je snadno pozorovatelný již u Tissota. Nezměnil se ani u dalších autorů, kteří jím vyjadřovali odpor k revolučnímu skokovému pojetí vývoje přírody a trvali na roli *kauzality, například Carl von *Linné nebo Charles *Darwin. (Břetislav Horyna)

naturalismus (z latiny: *natürälis*, „přirozený; přírodní“):

1. v etickém smyslu požadavek žít ve shodě s *přírodou, odvozovat mravní principy z přirozených zájmů, potřeb, pudů apod.;
2. ve společenských vědách směr, který přejímá pojmy i metody přírodních věd, popírá nadpřirozené a pokládá přírodu za jediný a *univerzální princip výkladu všech jevů;
3. název uměleckých a myšlenkových směrů, které za základní orientaci a měřítko pokládají nepolidštěnou přírodu, kde platí jen „živočišné“ potřeby a právo silnějšího;

4. estetická teorie, směr a metoda v *literatuře a *malířství 60. až 80. let 19. století. Naturalismus vznikl ve Francii a odtud se rozšířil po Evropě i do Ameriky.

Filozofickou základnou naturalismu byl *pozitivismus, zejména deterministická teorie Hippolyta Taina (1828–1893), podle níž je *člověk determinován *rasou, prostředím a dobou. Významný byl i vliv lékařských a přírodovědných bádání o dědičnosti a o původu vášní.

Program naturalismu v literatuře formuloval a svým dílem, čerpajícím ze všech vrstev a prostředí francouzské společnosti, naplňoval Émile *Zola (1840–1902). Naturalismus se vyznačoval sledováním a detailním popisem denní reality, zaměřením na její brutální, stinné stránky, snahou pořídit dokument a v něm postihnout člověka ovládaného biologickými pudy, určeného dědičnými předpoklady. Svými požadavky vědecké objektivnosti naturalismus připravoval už Gustave *Flaubert (1821–1880), ale on sám se za iniciátora naturalismu nepovažoval. Příímý přechod k naturalismu tvořilo dílo bratří Edmonda de Goncourta (1822–1896) a Julese de Goncourta (1830–1870). Větší část jejich díla je věnována ženám. Jsou jimi přitahováni, ale zároveň v nich vidí nepocho-pitelné přízračné bytosti, v mnohých příbězích prosakuje přesvědčení, že *láska a *manželství jsou pro umělce zkázou. Výrazné rysy naturalismu má román *Germinie Lacerteuxová* (1864), v němž je život služky zachycen jako „klinika lásky“. V německé literatuře naturalismus ovlivnil tvorbu Gerharda Hauptmanna (1862–1946), v Norsku tvorbu Knuta Hamsuna (1859–1952), v Rusku Alexandra *Kuprina (1870–1938), nejsilněji však působil v Itálii, kde vznikla jeho obdoba, zvaná *verismus. V české literatuře zasáhl vliv naturalismu především Karla Matěje Čapka-Choda (1860–1927).

Naturalismus ve výtvarném umění byl méně výrazný. V přístupu k ztvárněvané skutečnosti je realistický, vyznačuje se nenuceností a plností. V malířství je za představitele naturalismu považován Gustave *Courbet (1819–1877). Jeho obrazy urážely slušné *mravy současníků, byl proto vystaven mnohým útokům. V Courbetově tvorbě jsou zastoupeny obrazy se zřetelnou erotickou tematikou, je autorem série ženských *aktů, které dokládají nesentimentální vztah k privilegovanému námětu ženské postavy.

Specifickou podobu dostal naturalismus na *Dálném východě, zejména naturalismus japonský a korejský. Zatímco japonský se realizoval ve zpovědní literatuře, Korea akcentovala zvířecí pudy v člověku, zvláště ženských postavách. (Jaroslav Malina)

názor, na rozdíl od běžného přesvědčení neznamená slovo „názor“ mínění nebo osobní pohled na věc („sice to nevím, ale je to můj názor“). Synonymem k názoru je nazření, nazírání; všechny tyto termíny vyjadřují schopnost bezprostředního smyslového (vizuálního, hmatového, čichového) uchopení předmětu vnímání či poznání. Jako takový je názor první a nejdůležitější zdroj každého poznání.

1. První podrobné moderní rozpracování problematiky názoru obsahuje hlavní dílo Immanuela *Kanta, *Kritik der reinen Vernunft* (1781, česky: *Kritika čistého rozumu*. Praha: Oikoymenth, 2001), kde je v kapitole Transcendentální estetika rozvinuta transcendentální teorie apriorních principů vnímání čili názoru. Transcendentální estetika je nauka o smyslovém poznání, pokud toto poznání obsahuje prvky, které umožňují poznatky a priori. Kant v ní nezkoumá smyslovost a smyslové poznání vůbec, protože to je předmětem *antropologie; nezabývá se všemi smyslovými kvalitami, které prostřednictvím počitků *subjekt získává (barva, světlo, zvuk atd.); jde výhradně o nauku o těch prvcích smyslovosti, které umožňují poznání a priori, a tyto prvky, elementy, jsou dva: *prostor a *čas. Už před Kantem *noetika tvrdila, že apriorní poznání je možné prostřednictvím obecných pojmů rozumu. Avšak až Kant dospěl k přesvědčení, že nezkušenostní prvky těchto pojmů náležejí k našemu názoru, a tedy ke smyslovosti. Z toho pro něj vyplývají dva hlavní úkoly: 1. dokázat, že prostor a čas původně náležejí subjektu jakožto formy jeho smyslového názoru; 2. dokázat, že prostřednictvím těchto forem názoru je možné poznání a priori.

Podle Kanta probíhá proces poznání podle následujícího schématu: Prvotním vztahem poznání k poznávaným předmětům je „názor“ (*Anschauung*). Názorem člověk bezprostředně postihuje jednotlivé věci. Předpokladem názoru ale je, že je dán „předmět“ (*Gegenstand*) poznání; názor je pasivní, je to nahlížení daného, nikoli nějaký aktivní, spontánní a tvořivý náhled, intelektuální názor. Předmět poznání může být člověku dán jedině prostřednictvím receptivní smyslovosti; předmět je dán afekcí mysli a tato schopnost být afikována (tj. být pohnuta zřetěžením afektů) se nazývá smyslovost (čili receptivita, tj. „schopnost“ [*Fähigkeit*] získávat představy [*Vorstellungen*] tímž způsobem, jakým je naše mysl afikována předměty). Předmět je pochopen jako materie smyslovosti. Působení předmětu, který afikuje naši mysl, na schopnost představitosti se nazývá *počitek (*Empfindung*). Názor, který se týká určitého předmětu prostřednictvím počitku, se nazývá empirický; jinak řečeno, počitkový vztah k předmětu poznání je empirický (*a posteriori). Máme-

li nyní empirický názor, není jeho předmět ještě pojmově určený (není určen právě proto, že je to *empirický názor*): takový pojmově neurčený předmět empirického názoru se nazývá „jev“ (*Erscheinung*).

V jevu je rozlišena jeho látka a forma: látka je identická s tím, co vyvolává počitek; naproti tomu forma jevu je to, co způsobuje, že různost počitků může být uspořádána do určitých vztahů. Látka jevu je dána jen a posteriori, kdežto forma jevu musí už být předem připravena v afikované mysli, a je tudíž *a priori: důsledkem je to, že forma jevu musí být zkoumána odděleně od počitků. A právě taková představa, v které není přítomno nic, co by náleželo k počitku, je nazvána *čistá*, to znamená představa v transcendentálním rozvažování. Proto i čistá forma smyslového názoru nemůže mít nic společného s počitky, ale naopak, setkáme se s ní výhradně na té úrovni, kde probíhá nazírání veškeré různorodosti jevů podle jistých vztahů, to znamená na úrovni „mysli“ (*Gemüt*), čili a priori. Taková čistá forma smyslovosti se označuje jako *čistý názor*. K tomuto názoru se propracujeme tehdy, jestliže například v představě nějakého tělesa izolujeme nejprve to, co je o něm obsaženo v rozvažování (jeho bytnost, síla, dělitelnost), pak izolujeme to, co je v počitcích (barva, tvrdost, vůně, neproniknutelnost). Poté zůstává něco, co není v empirickém názoru, tj. u tělesa rozlehlost. Rozlehlost již náleží k čistému názoru, který je a priori, tj. je jako čistá forma smyslovosti v mysli. Existují dvě takové čisté formy smyslového názoru, totiž prostor a čas.

2. Ve *fenomenologii Edmunda *Husserla označuje termín kategoriální názor schopnost našeho smyslového vnímání uchopovat nejen zkušenostně dostupný (empirický) obsah poznávaných předmětů, ale také jejich určení nebo vztahy, které se v přirozeném jazyce tradičně považují za produkt pojmenovávání a logického usuzování. Tímto způsobem souvisí pojem kategoriálního názoru s pozdějším výrazem „zření podstat“ (*Wesenschau*) jako výsledkem procesu ideace.

3. Pojem intelektuální názor se objevuje u Johanna Gottlieba *Fichte a Friedricha Wilhelma Josepha *Schellinga, kde označuje schopnost bezprostředního (tzn. nezprostředkovaného) poznání principů našeho vědění, a to jak základních požadavků, které vědění přináší, tak základních pojmů, v nichž je vědění sdělováno. Užití tohoto pojmu bylo výsledkem sporu s Kantem, který se termínu intelektuální názor bránil. Později užíval Fichte termín intelektuální názor rovněž k *vysvětlení poněkud temného pojmu „činné jednání“ (*Tathandlung*).

4. Termín „světový názor“ (*Weltanschauung*) vznikl jako neologismus u Immanuela Kanta, který ho použil zřejmě nedopatřením, protože

vzhledem ke schematismu jeho transcendentální filozofie nedává tento termín smysl. Začali ho však velmi záhy využívat představitelé rané německé *romantiky a později další filozofové, například Wilhelm *Dilthey, Karl *Jaspers nebo Max *Scheler. Termín nemá dodnes jasně vymezený obsah a rozsah, obvykle se jím myslí individuální nebo skupinové pojetí (obraz) světa jako celku. Do světových názorů se často promítají nefilozofické, náboženské nebo ideologické motivy a prvky, včetně mocenských zájmů. Právě kvůli vyhraněné ideologickému používání v německém *nacismu a v *marxismu-leninismu trpí pojem světového názoru dodnes historickou zátěží. (Břetislav Horyna)

nedotknutelní, též nedotýkatelní (anglicky: *untouchables*, německy: *die Unberührbaren*, rusky: *něprikasajemyje*), zavedené populární označení indických *kast, podkast, kmenových populací a znevýhodněných sociálních vrstev stojících mimo systém tradičních čtyř *varn, tj. vyloučených z kastovního systému posvěceného ortodoxní tradicí *hinduismu. V novější odborné literatuře i publicistice tento výraz zvolna vytlačuje termín *dalit* (ze sanskrtu: *dalita*, „zničený, zlomený“, v hindštině: „týraný, potlačený“), který zavedl indický politik a sociální reformátor Bábásáhab Bhímráo Rámdží Ambédkar (1891–1956), jenž sám patřil k této utlačované skupině. Byl jedním z autorů ústavy nezávislé Indie a iniciátorem ustanovení o neústavnosti kastovní diskriminace.

Sami příslušníci komunity dalitů, kam patří vykonavatelé „nečistých“ povolání, jako jsou prادلáci (*dhóbi*), koželuzi (*čámar*), odklízeči mršin, metaři a počišťovači (pejorativně zvaní *bhángí*, „zkouření konopím [*bhángl*]“), ale i chudí rolníci a bezzemci, lidoví umělci nebo pouliční provozovatelé drobných řemesel, tento název považují za politicky korektní a přijatelnější nežli historický název *pária anebo *Gándhího označení *haridžan* (doslova „lid boží“, tj. *boha hinduistů Hariho), jež je dnes poctíváno jako urážlivě blahosklonné. Ambédkar se stal přední osobností *hnutí za povznesení dalitů a inicioval jejich *konverze od hinduismu s jeho „odstupňovanou nerovností“ k *buddhismu, respektive neobuddhistické reformní škole, kterou založil pod názvem *navajána* („nová cesta či vozidlo“), nabízející svým vyznavačům důstojnost, naději a sebezdokonalení. První hromadný přestup 4000 dalitů na buddhismus se uskutečnil 14. října 1956 a v následujících letech jejich příkladu následovaly statisíce nedotýkatelných. (Jan Filipický)

nekrofagie (z řečtiny: *nekros*, „mrtvý“ a *fagein*, „pojídat, jíst, živit se“), pojídání (lidských) mrtvol.

Většina *kultur a společností světa považuje nekrofagii za nepříroze-

nou, patologickou, nebo přímo zločinnou a řadí ji mezi zákazy (*tabu), jejichž porušení je velmi tvrdě sankcionováno – vyhoštěním viníka z komunity nebo jeho fyzickou likvidací. (Jaroslav Malina)

nekrofilie (z řečtiny *nekros*, „mrtvý“ a *filein*, „milovat“), jedna ze (spíše vzácnějších) sexuálních perverzí, pohlavní atrakce, vzrušení, potěšení z kontaktu s mrtvolou či ukájení se na mrtvolách, v „ideálním dokonaném případě“ sexuální obcování s mrtvolou. Nejstarší popis tohoto jevu zaznamenal řecký historik *Hérodotos v prostředí egyptských balzamovačů mumii (překlad Jaroslava Šonky): „(...) Ženy význačných mužů nedávají hned balzamovat, jak zemrou, a také ne takové, které jsou velmi krásné nebo které něčím vynikaly. Ty odevzdávají balzamovačům teprve třetí nebo čtvrtý den. Dělají to proto, aby se balzamovači s těmi ženami nepouštěli do *soulože. Byl totiž jeden přistižen, že souložil s čerstvou mrtvolou, a udal ho jeho druh v povolání.“

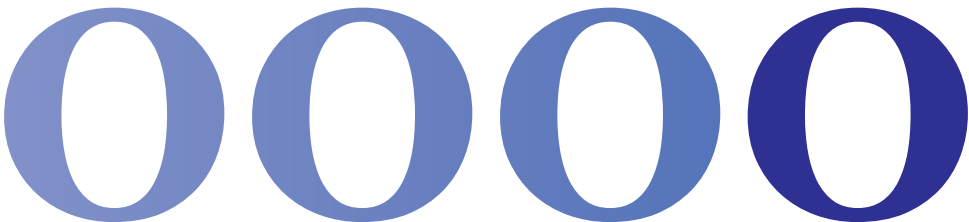
Většina *kultur a společností světa považuje nekrofilii za nepřirozenou, patologickou, nebo přímo zločinnou a řadí ji mezi zákazy (*tabu), jejichž porušení je velmi tvrdě sankcionováno – vyhoštěním viníka z komunity nebo jeho fyzickou likvidací. (Jaroslav Malina)

0000

JAKÝ SMYSL MÁ LIDSKÁ EXISTENCE? NA BLBÉ OTÁZKY NEODPOVÍDÁM.

obřízka (egyptsky: *sebi*, hebrejsky: *mula*, řecky: *peritomé*, latinsky: *circumcisio*), též *cirkumcize, operativní odstranění či modelace částí *genitálií, jak mužských v případě *mužské obřízky (například odstranění předkožky), tak ženských v případě *ženské obřízky. Operativní odstranění předkožky bylo součástí *rituálních, ale mnohde patrně i hygienických opatření, neboť v teplých oblastech při nedostatečné *hygieně působilo *smegma (maz) těžké záněty předkožkového vaku (tzv. balanitidu). Vyskytuje se nejen v kulturách s judeokřesťanskou a islámskou tradicí, ale také mezi *Austrálci, sporadicky v subsaharské Africe i jinde.

Původ obřízky sahá zřejmě do pravěkých dob a *primárně patrně souvisí s obřady dospělosti. Konala se proto až v době pohlavního dospívání: patrně měla posílit či pojistit *plodnost, takže její pohnutkou byly motivy náboženské, kdežto výhody hygienické měly asi až druhotný význam. Ve *starověku obřízku praktikovali *Egypťané, Edómci, *Amónci a *Moábci aj.

Obřízku znali již staří Egypťané, neboť na jednom z *reliefů pocházejícího z *mastaby Anchmahora z 6. dynastie (kolem 2300–2150 př. n. l.) v *Sakkáře se dochovalo vyobrazení tohoto chirurgického zásahu u mladého chlapce. Obřízku je možno považovat za starou tradici, protože byla nalezena již na přirozeně vysušených mumiích předdynastické doby z Núbie. Dokládá to také používání archaického nástroje (zakřivený pazourkový nůž, stejný typ, jako se používal k rituálnímu řezu při *mumifikaci) a staroegyptské označení pohlavního údu bez předkožky (*henen*), pro předkožku název *tem*. Teprve z Nové říše, kdy se do Egypta dostalo mnoho neobřezaných *cizinců, pochází název pro neobřezaný penis *kerenet*.

Obřízka byla prováděna zřejmě z nábožensko-rituálních důvodů, starověký historik *Hérodotos ji však považoval za součást hygienických opatření. Poměrně značné rozšíření obřízky potvrzují nejen literární a *ikonografické prameny, ale i těla balzamovaných mužů. Na rozdíl od kulturního a náboženského prostředí *Židů však ve starém

Egyptě nebyli obřezáváni *novorozenci, nýbrž chlapci až po desátém roce věku (nejčastěji v období *puberty, zřejmě jako součást iniciačního ritu). Obřízka nebyla v Egyptě nikdy oficiálně předepsána, i když v době římské nadvlády v Egyptě (30 př. n. l.–365 n. l.) směli kněžské funkce vykonávat pouze obřezaní muži. Řecký zeměpisec Strabón, který navštívil Egypt v roce 25 př. n. l., napsal, že Egypťané provádějí obřízku nejen u mužů, ale i u žen (zřejmě šlo o *excizi *klitorisu a *labia minora pudendi – *klitoridektomii, dodnes součást iniciačních obřadů u některých nižších *společenských vrstev v Egyptě a Súdánu, kterou v přísném utajení provádějí výhradně ženy).

Zvláštní význam měla obřízka pro *Izraelce, protože byla znamením smlouvy Izraele s *Hospodinem (Gn 17,10), zatímco ve starověké *Mezopotámii, tedy u *Asyřanů a *Babylóňanů, se obřízka nevyskytovala. Rovněž mezi nesemitskými přistěhovalci do Palestiny nebyla zavedena, proto je Izraelci nazývali potupným přízviskem „neobřezanci“. Izraelci obřízku přehodnotili, a to předně tím, že byli a v *židovství dodnes jsou obřezáváni novorozenci; byla tak přerušena souvislost obřízky s *iniciací a plodností a obřízka byla vykládána jako znamení smlouvy s Hospodinem. Odříznutá *předkožka se stala symbolem všeho zlého, co má být při vstupu do smlouvy s *Bohem odloženo, stala se *aktem rituálního očištění, který je předpokladem účasti na kultu, jmenovitě na hodu velikonočního beránka (Ex 12,48). Starozákonní proroci obřízku dále spiritualizují a mluví o „neobřezaných uších“ (Jr 6,10), „neobřezaném srdci“ (Lv 26,41; Jr 9,25; Ez 44,7, podobně v Novém zákoně i Sk 7,51). Na toto pojetí navazuje v *Novém zákoně *apoštol *Pavel, pro kterého je pravou obřízkou právě vnitřní „obřízka“ čili očištění srdce (Fp 3,3; Ko 2,11n), kdežto obřízka na těle bez proměny srdce, tedy bez víry, ničemu neprospěje (1 K 7,19; Ga 5,6; Ef 2,11). Oproti Pavlovi trvali *křesťané z Židů v novozákonní době na tom, že je třeba se dále obřezávat a tak zachovávat kontinuitu s židovstvím (Sk 15,1n). Medicínsko-technické údaje o tom, kdy a jak má být obřízka prováděna, obsahuje *Míšna. Úkon obvykle přísluší otci, což se zdůvodňuje ze *Starého zákona (Gn 21,4), může ji však vykonat i matka (Ex 4,25). Za starých časů prováděl obřízku převážně odborník, zvaný *mohel*. Původní kamenný nůž (Joz 5,2–9) byl nahrazen zvláštním kovovým dvojbřitým nožem. V novější době prováděl a nyní provádí obřízku lékař. Podle *Mojžíšova zákona (Lv 12,3; srovnej Nový zákon L 2,21) měl být novorozenec obřezán osmého dne, a to i tehdy, připadl-li tento den na sobotu; bylo-li však dítě nemocné, obřízka se odkládala (na rozdíl od křesťanského křtu „z nouze“). Ženská obřízka – *klito-

ridektomie – není v **bibli* zmíněna a odporuje jejímu duchu; ve *Starém zákonu* je vysloven zákaz jakéhokoli deformujícího zásahu na člověku (Lv 21,17–21; 22,22–24; Dt 23,1); v jiných **civilizacích* **Předního východu* se ženská obřizka praktikovala zřejmě zřídka, nejspíše jen u žen v **harémech*, když měla ztížením, až znemožněním **orgasmu* pojitit ženinu věrnost. (Viz též **kultura a genitálie* [různost zvyků].) (Jan Heller, Ladislava Horáčková, Jaroslav Malina)

obsidián, vulkanická křemenná **hornina* vzniklá rychlým ztuhnutím kyselé (ryolitové, čedičové) lávy, černavě až šedavě zabarvená se skelným leskem, velmi dobře štípatelná (lasturovitý lom), vyskytující se ve valouncích nebo hlížách. Obsidián byl využíván k výrobě **kamenné štípané industrie* již v **paleolitu* (například v **mladém paleolitu Moravy* se vzácně objevil jako vzdálený import, především z oblasti Zemplínských [Tokajských] vrchů na rozhraní východního Slovenska a severovýchodního Maďarska) i v mladších pravěkých obdobích.

Žádoucí **surovinou* byl obsidián v oblasti **Předního východu*. Z nalezišť omezených na střední a východní **Anatólii* a Etiopii se dálkovým obchodem již v **neolitu* rozšířil do **Mezopotámie*, **Sýrie* a **Palestiny*. V **Çatal Hüyük*u, k jehož vzestupu v 6. tisíciletí př. n. l. obsidián zřejmě významně přispěl, sloužil též jako prostředek teaurace. Podobně stimuloval rozvoj **halafské kultury*, do jejíž sféry náležely zdroje u Vanského jezera. Od předosijského neolitu a predynastického období v **Egyptě* se užíval k výrobě **korálků*, **přívěsků* a **amuletů*, od počátku 3. tisíciletí př. n. l. také **pečetních válečků* (**glyptika*).

Velmi oblíbený byl obsidián rovněž v předkolumbovské **Mezoamerice*, kde se používal k zhotovování **nástrojů*, **zbraní* a ozdobných předmětů. **Aztékové* dokonce vyráběli z tohoto velice tvrdého i křehkého a těžce opracovatelného materiálu nádoby a mnohdy pomocí karborundových **brousků* vybrousili a pak vyleštili do zrcadlového lesku celé obsidiánové bloky. Kromě tvrdosti je zřejmě fascinovala i nesmírná ostrost obsidiánu. Štípali z něj dlouhé dýky a **rituální nože*, jejichž rukojeti byly často vykládány barevnými kameny; obrazné vyjádření, které se často objevuje v tamějších slovesných textech – „smrt obsidiánovým ostrím“ znamenalo smrt ve válce. Z obsidiánu zhotovovali i pohřební masky. (Jaroslav Malina, Karel Sklenář, Jana Součková)

obyčej, ustálený, naučený a sdílený vzorec chování a myšlení, který vymezuje **sociální prostor* pro to, co je v dané **kultuře* považováno za slušné nebo neslušné. Obyčeje společně s **mravy*, **zákony* a **tabu* tvoří třídu **sociokulturních regulativů* – normativní a hodnotovou di-

menzi každé kultury. Obyčeje sdílené příslušníky určité kultury zahrnují systém *norem a pravidel chování, který je založen na dlouholeté lokální *tradicí. Obyčeje, vystupující v podobě pravidel slušného chování, fungují ve vztahu k jednotlivci jako vnější síla, která je založena na tradičním normativním řádu.

Obyčeje vznikly opakováním určitých činností ve standardních sociálních situacích v konkrétním kulturním kontextu a lidé si je osvojují prostřednictvím sociálního učení v průběhu *socializace a *enkulturace. Skutečnost, že obyčeje mají hluboké prehistorické a historické kořeny, se projevuje tím, že řada z nich obsahuje již neuvědomované náboženské prvky a pozůstatky tradičních *rituálů. Z mnoha obyčejů se ale jejich tradiční smysl nebo původní účel již vytratil a fungují spíše jako projev kulturní *identity a konvenční forma *sociálního chování. Existenci obyčejů si lidé většinou uvědomí, až když překročí společensky uznávané kulturní normy a *hodnoty a naruší tak standardní sociální interakci. Dodržování obyčejů podporuje lidská konformita a mechanismy sociální kontroly, jimiž každá společnost disponuje. Porušení obyčejů vyvolává spíše mírné sociální sankce, jako jsou *ironie, posměch, nelibost nebo pohoršení.

Obyčeje představují normativní, negenetický program činnosti jednotlivců a sociálních skupin, který limituje, stimuluje a determinuje průběh každodenních sociálních interakcí ve standardních situacích. Na obyčeje je možné pohlížet také jako na nositele hodnotového *konsenzu a obecně akceptovanou formu skupinové reprezentace demonstrací prestižní spotřeby nebo ritualizovanými *akty směny, *daru a společenských konvencí.

Obyčeje varíují od kultury ke kultuře v historickém čase a geografickém prostoru. Proto je při jejich mezikulturním studiu nezbytné respektovat doktrínu *kulturního relativismu. Obyčeje jako důležitý předmět antropologických výzkumů etabloval již britský antropolog Edward Burnett *Tylor (1832–1917), když v roce 1871 tento pojem učinil součástí své slavné definice kultury. V *sociologii podal velice vlivné vymezení pojmu obyčej německý sociolog Max *Weber (1864–1920). Zahrnul do něj pravidelnosti v sociálním jednání, které jsou předávány tradicí, mají symbolický charakter a jsou obvykle doprovázeny *obřady a ceremoniály. Předmětem sociologických a antropologických výzkumů obyčeje zůstaly i v současnosti, i když je evidentní, že pod vlivem modernizace a *globalizace postupně dochází k poklesu jejich bývalého významu a tradiční socializační funkce. Dnes jsme proto svědky toho, jak řada tradičních

obyčejů zaniká nebo je pouze uměle udržovaná jako součást *kulturního dědictví. (Václav Soukup)

okcidentalismus (z latiny: *occidēns*, „zapadající [slunce], západ; západní země, Západ, Okcident“), myšlenkový konstrukt, který reprezentuje obraz *Západu na základě stereotypizace *atributů spjatých především s *euroamerickou civilizací a židovsko-křesťanským *kulturním okruhem. Pojem má jak pozitivní, tak negativní konotace, lišící se v závislosti na ideologickém stanovisku uživatele.

Pojetí okcidentalismu ve významové opozici k *orientalismu razil například egyptský filozof Hassan *Hanafi (narozen 1935), který ve svém monumentálním díle *Muquaddima fi'ilm al-Istighrab* (Úvod do okcidentalismu, 1991) podněcuje arabsko-islámský svět, potažmo *třetí svět, aby na sebe nepohlížel prizmatem doktrín Západu, ale vymanil se z jejich vlivu tím, že naopak učiní Západ předmětem vlastního zkoumání. Pojem byl široce zpopularizován knihou Iana Burumy a Avishaie Margalita *Occidentalism: The West in the Eyes of Its Enemies* (2004, česky: *Okcidentalismus: Západ očima nepřátel*. Praha: Nakladatelství Lidové noviny, 2005). Autoři tohoto rozsáhlého eseje nacházejí projevy okcidentalismu (odpor vůči Západu, snahy o jeho karikování) v ruském slavjanofilství, japonském nebo německém *nacionalismu či obecně *fašismu, *nacismu, *komunismu a islamismu. Za zdroj okcidentalismu jako zášti proti Západu a západnímu výrazu modernity označili intelektuální klima německého *romantismu, především v jeho odmítání hodnot systemizovaných *Velkou francouzskou revolucí a jejich manifestacemi v podobě *racionalismu, *liberalismu, *sekularismu či *kapitalismu. Koncentrát modernity pak z hlediska okcidentalismu představuje městský prostor – výsostně lhostejná anonymní metropole symbolizující pyšný Babylon, město hříchu, které má být zatraceno. (Marcela Zoufalá)

PPPPP

TŘEBA SE CHCE VELKÝ BRATR MONITOROVÁNÍM UBEZPEČIT, ŽE JSI OPRAVDU MRTVEJ.

PPPPPP

Palestina, název pochází z doby Héródovy a vznikl počtením hebrejského výrazu Pelištim, kterým **Starý zákon* označuje **Pelištejce* čili Filistiny, část **mořských národů*, která se ve 13. století př. n. l. usadila na jihozápadě země a vytvořila tu **městské státy*. Jinak se toto území nazývá také Kanaan či **Kanaán*, později Erec Jisrael (hebrejsky „země Izraele“). Název Palestina zavedli **Římané* po porážce **Židů* v římsko-židovských válkách v 1.–2. století n. l. Hranici starověké Palestiny tvořilo na západě Středozemní moře, východní hranice byla pohyblivá a závisela na rozloze obdělávané půdy, přecházející postupně v poušť. Na severu byla hranicí **svatyně Dan* a pohoří Chermón, na jihu město Beer-šeba jihovýchodně od Gazy. Jako v případě **Sýrie* a **Foiníkie* (dnešní **Libanon*), charakterizuje také geografii starověké Palestiny její rozčlenění na přímořskou rovinu a dvě souběžná horská pásma, směřující od severu k jihu, mezi nimiž se nachází proláklina s tokem Jordánu. Na východě a na jihu starověké Palestiny přechází v poušť, na severu hraničí se Sýrií a Libanem, na jihu se Sínajským poloostrovem. Úrodná pobřežní rovina je na severu přerušena pohořím **Karmel*. Jižně od Karmelu se nalézá úrodná rovina Šáron, která pak přechází v území zvané v **bibli* rovina Šefela. Na rozdíl od severněji položeného pobřeží starověké Foiníkie a Sýrie nemá však toto území (s výjimkou dnešní Haify) vhodné **přístavy*. Západní hornaté pásmo probíhající starověkou Palestinou je přerušeno na severu u Karmelu nížinou Jizreel. Severně od ní se nachází hornatá **Galilea*, jižně horské pásmo samašské a judské, na jehož náhorní rovině se nachází hlavní město starověkého judsko-izraelského a později **judského království* – **Jeruzalém*. Na jihovýchodě přecházejí Judské hory v Judskou poušť a posléze v hornatou část pouště Negeb, na niž navazují pouště Sínajského poloostrova. Hlavním vodním tokem je řeka Jordán, která člení starověkou Palestinu na západní a východní část. Nejsevernější z jeho tří pramenů se nalézá na úpatí pohoří Chermón 520 m nad hladinou moře, ústí Jordánu do Mrtvého moře se však nalézá mnohem níže, 394 m pod hladinou moře. Tento prudký spád je důsledkem zlomu zemské kůry,

k němuž došlo na konci třetihor a který probíhá od Sýrie do Afriky v délce asi 6000 km. Jeho součástí je syrské údolí al-Biká, hluboké údolí toku Jordánu a údolí Araba jižně od Mrtvého moře, směřující k zálivu Akaba ve východní části Rudého moře. Jordán protékal ve starověku dnes již vysušeným jezerem Chúle. Dále protéká jezerem Tiberiadským (hebrejsky jezero Kineret, v *Novém zákoně jezero Genezaretské) a ústí do Mrtvého moře (hebrejsky *Jam ha-melah* „solné moře“, arabsky *Bahr Lut*, „Lotovo moře“). Rozloha tohoto vnitrozemského moře byla původně mnohem větší, avšak v důsledku intenzivního vypařování získalo Mrtvé moře dnešní menší rozměry i zvláštní charakter své vody, která asi z 1/3 obsahuje různé minerály a soli, jež znemožňují v jeho vodách život. Dalšími přítoky Jordánu od východu jsou Arnón, Jarmúk a Jabok. Do Středozemního moře ústí menší řeky Kíšon, Hadera, Šilo a Jarkon. Menší toky však v letním období zpravidla vysychaly a hluboce položené koryto Jordánu zabraňovalo využití jeho vody k zemědělským účelům. Území téměř celé Palestiny bylo proto závislé na spodních vodách, pramenech či *studních a zejména na dešťové vodě. Zimní období dešťů trvá od října do března, letní období sucha od dubna do září. V úrodných částech země převládá subtropické rostlinstvo, jinde stepní vegetace. Hospodářský život byl založen na *zemědělství (ovocné stromy, vinná réva, *olivy, *pšenice, *ječmen aj.), pěstování skotu a pastevečtví. *Fauna byla ve starověku bohatší než v nové době, vyskytoval se zde lev, vyhubený v době *křížáckých válek, antilopy, gazely, damani aj. Co se týče nerostů, byla na ně starověká Palestina poměrně chudá. Nejdůležitější naleziště se nacházela v okolí Mrtvého moře (*sůl, síra, asfalt).

Pravěké osídlení je doloženo nálezy z Ubajdíje v jordánském údolí, ve Vádí an-Natúf (*natúfien) severozápadně od Jeruzaléma, Vádí at-Táchúne (*kultura, táchúnská) jižně od *Betléma, v *Jerichu, v Telejlát Ghassúl (*ghassúlská kultura) u Mrtvého moře aj. Rozhodující etnickou složkou se nakonec stali *Semité, kteří do Sýrie a Palestiny pronikli v několika vlnách. Hlavní semitská vlna zahrnovala *Amorejce (od akkadského *Amurru*, „západ“) a Kananejce (Kanaán), kteří pronikli do Palestiny kolem roku 2500 př. n. l. a jejichž část, usazená na libanonsko-syrském pobřeží, získala řecký název *Foiničané (Foiníkie). Vedle semitského kananejského obyvatelstva zde existovaly rovněž nesemitské etnické skupiny. Jejich hlavními představiteli byli Pelištejci, kteří do Palestiny přišli z řecké oblasti ve 13. století př. n. l. a stali se vážnými rivaly hebrejských-izraelských *kmenů. Dále to byli indoevropští *Chetitě nebo Chorejci, kteří byli snad potomky armenoidních *Churritů,

příbuzných zřejmě s *Urartejci. Hlavními obyvateli této oblasti před příchodem jiných semitských kmenů a skupin se stali Kananejci.

Stará Palestina se v té době nazývala Kanaánem (z akkadského *kina-chchu*, „purpur“) a byla rozčleněna na řadu menších městských království. Země se nacházela v první polovině 2. tisíciletí př. n. l. pod egyptským vlivem, takže nejstarší historické prameny (například tabulky z *Tell el-Amarny) jsou egyptského původu. Ve 14. století př. n. l. začal však egyptský vliv postupně slábnout a kananejská oblast se stala předmětem sváru mezi *Egyptany a Chetity, jejichž boje vyvrcholily bitvou u *Kadeše na řece Orontu v roce 1285 př. n. l. V té době rovněž vystupují do popředí kočovné kmeny, často jako námezdné vojenské síly, zvané Apiru (*Chabiru), o nichž se někteří badatelé domnívají, že snad souvisejí s pozdějšími hebrejsko-izraelskými kmeny, které začaly do této oblasti pronikat asi kolem roku 1250 př. n. l. Časem se jim podařilo vytvořit zde i *stát, který trval až do vpádu Babyloňanů roku 586 př. n. l. (viz *Izrael). Později už pod vládou *Peršanů se tato oblast nazývala Judea či *Judsko. (Vladimír Sadek)

Pandóra, vším obdařená; první žena, kterou na Diův (*Zeus) příkaz stvořil z vody a *hlíny *Héfaistos jako trest lidem za to, že *Prométheus ukradl z *Olympu *oheň, a tak je naučil dovednostem, které mírnily jejich obavy z *bohů. Bozi Pandóru bohatě obdarovali (krásou, líbezností, schopností provádět ženskou práci, ale i sklony ke lhaní a jiným neřestem). Jedním z rozmanitých darů byla nádoba obsahující *utrpení světa. Zvědavá Pandóra ji otevřela, *zlo se rozletělo mezi lidi, a když ji opět přiklopila, zůstala na dně uchována pouze naděje. Tak skončil *zlatý věk lidstva.

Úsloví o tom, že Pandořinu skříňku neradno otvírat, varuje před rizikem netušených nepříjemností a strastí.

Prvotní *církve srovnávaly Pandořin příběh s dědičným *hříchem a Pandóra se stala pohanským protějškem *Evy. (Jaroslav Malina)

panslavismus, idea jednotnosti slovanského *národa, který je rozdělen na jednotlivé národnosti a jazykové skupiny; tyto rozdíly se měly odstraňovat a vyústěním byla idea sjednocení všech slovanských národů a *etnik pod vládou ruského *cara. Panslavisté tvrdili, že německá a latinská *kultura západní Evropy je již vyčerpána a musí ustoupit mladé slovanské kultuře. Termín užívali jako první od 40. let 19. století němečtí a rakouští nacionalisté při obviňování Ruska z pokusu o vytvoření světové říše; největší vliv měla tato idea za rusko-turecké *války (1877–1878), kdy Rusko získalo *sympatie balkánských *Slovanů. Mimo Rusko

a Balkán byl jeho vliv v podstatě malý, vždy byl odmítán v Polsku a příliš stoupenců neměl ani v *českých zemích; u nás byl v počátcích hlavním přívržencem této ideje Václav Hanka (1791–1861).

Důležitým inspirativním zdrojem panslavismu (fakticky panrusismu) bylo úsilí o nezávislost slovanských národů utlačovaných habsburskou a osmanskou *monarchií. Vůdčím motivem byla také obava před mytickým německým *Drang nach Osten* ([německá] „expanze na východ“). Začátkem 20. století se přeměnil na *novoslovanství, které již uznávalo rovnoprávnost slovanských národů a počítalo se zachováním jejich dosavadního státoprávního postavení; za tvůrce naivního novoslovanství je u nás považován Karel Kramář (1860–1937). K oživení panslavismu došlo během *druhé světové války a zejména po roce 1945. (František Čapka)

pederastie (z řečtiny: *país*, „dítě, chlapec“, *erastés*, „mileneček“), vztah mezi zralým mužem a pohlavně dospělým chlapcem. Liší se od *pedofilie tím, že je zaměřen pouze na chlapce, nikoli na dívky, a od *homosexuality tím, že láska k stejnému pohlaví nezahrnuje vzájemnou lásku žen či dívek (*lesbismus). Název pederastie pochází z *řečtiny, ve starém Řecku patřil pederastický vztah k společenské normě. *Řekové si představovali, že právě formou náklonnosti a lásky zralého muže k mladému chlapci lze nejučinněji předat moudrost a zkušenost stáří další generaci. Vyplyvala ze starobylých zvyklostí v dórsském prostředí, kde muži měli mladistvé oblíbence, jimž byli vzorem a ochráncem.

Pederastie se rozšířila se vznikem gymnasií, kde se scházeli pouze muži, a byla typická pro aristokratické prostředí. V demokratických Athénách byly její projevy stíhány, v dórském prostředí pro ni však nacházeli zdůvodnění, například v případech „svatých družin“ tří set Thébanů, kteří padli v bitvě u Chairóneie roku 338 př. n. l.

Pederastie se prostřednictvím helénistické kultury rozšířila i do Říma, doklady jsou zřejmé z literatury a *toreutiky, například tzv. Warenova čiše. Nejčastěji se projevy antické pederastie objevují na řeckých vázách z 6. a 5. století př. n. l. (*vázy, řecké malované). Je však známa i z řady dalších kultur.

Novodobé projevy pederastie by bylo možno nalézt například v průšáckých důstojnických klubech. (Jaroslav Malina, Marie Pardyová)

písmo, označení pro soubory grafických znaků seskupovaných v celky podle struktury jednotlivých *jazyků. Písmo slouží k záznamu lidských myšlenek a řeči, umožňuje komunikaci mezi lidmi v prostoru a čase i vstup do historického období. Rozlišují se písma obrazová, pojmová,

slabiková a hlásková. Na ustálení určitého druhu písma měly vliv jazyk, kulturní a technická úroveň a estetické cítění jeho tvůrců a uživatelů.

První písmo vzniklo v různých dobách a v různých místech světa nezávisle: nejdříve, ve druhé polovině 4. tisíciletí př. n. l., ve starém *Sumeru v jižní *Mezopotámii a ve starověkém *Egyptě (*písmo, egyptské), o několik století později v Indii v rámci *harappské kultury (*písmo, harappské) a o více než tisíc let později v Číně za dynastie *Šang (*písmo, čínské, *kosti, věšební); ke vzniku písma v Novém světě došlo až ve druhé polovině 1. tisíciletí našeho letopočtu a pouze v některých městských kulturách, z nichž nejdále dospěli *Mayové, kteří měli *hieroglyfické písmo (jehož luštění doznalo od přelomu 80. a 90. let 20. století významných výsledků, umožňujících konstruovat dynastické dějiny mayských měst „zvnitřku“; z poměrně bohaté mayské literatury zůstalo po ničivém působení španělských kněží v údobí bezprostředně po *conquistě jen několik takzvaných *kodexů; *písmo předkolumbovské Ameriky).

Písmo jako systém znaků k zachycení myšlenek se manifestuje zatím nejstaršími známými doklady na *Předním východě a v *Egyptě. Setkáváme se zde s několika vývojovými směry, písemnými systémy obrázkovými (hieroglyfickými, *písma, obrázková), klínopisnými (*písmo, klínové) a lineárními hláskovými (*písmo, alfabetské), jejichž vzájemná interakce není zatím zcela zřejmá. Na Předním východě mělo písmo svůj počátek pravděpodobně v tzv. kalkulech, objevujících se od 9. tisíciletí př. n. l. Zprvu drobné hliněné známky geometrických forem s vyrytou značkou se postupně proměňovaly ve zmenšeniny konkrétních předmětů (zvířata, nádoby ap.), které nacházíme jednotlivě, později však – zhruba od poloviny 4. tisíciletí př. n. l. – ve větším množství uzavřené do hliněné schránky, v níž zřejmě představovaly souhrnné sdělení o počtu a druhu směňovaných nebo dodávaných či inventovaných objektů. Znamky uložené ve schránce bývaly otištěny také na jejím povrchu, schránka byla uzavřena pečeti (*glyptika) a vypálena (stejně jako samotné známky), čímž představovala účetní dokument (jeho původnost se dala spolehlivě ověřit, stejně jako obsah dokladu byl ihned zřejmý, takže nebylo nutné schránku rozbít). První etapa vývoje obrázkového písma se uzavřela ve chvíli, kdy pisatel zprávy na přelomu 4. a 3. tisíciletí př. n. l. upustil od vkládání jednotlivých známek a místo na povrch schránky otiskl značky na obdélnou hliněnou tabulku. Jakmile se tato změna prosadila, trojzodměrná známka ztratila své opodstatnění, přičemž se změnil i způsob záznamu: místo otisků příslušných *symbolů se odpovídající *piktogramy prováděly přímým vyrytím obrysových čar do vlhké hlině-

né tabulky, respektive jiného nosiče zápisu (*nosiče písma). Postupnou stylizací obrázků a racionalizací psaní (do vlhké hlíny se otiskem hrany speciálně seříznutého rákosového nebo kovového rydla snáze tvořily přímé, z širšího vrcholu klínovitě se zužující vrypky než okrouhlé lineární tvary) se znaky začaly vzdalovat původní podobě konkrétních předmětů a díky vzhledu tahů, z nichž byly složeny, nabyly charakteristické podoby klínového písma. (Jaroslav Malina, Vladimír Souček)

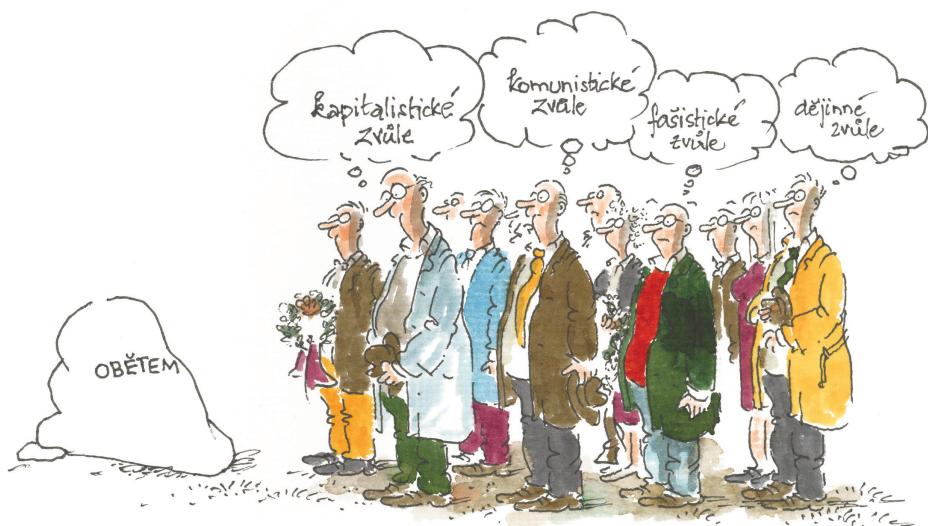
pravidlo, Hamiltonovo [evoluční biologie], pravidlo vyjadřující podmínku, za které se může živočich-dárce chovat *altruisticky k příbuznému živočichovi-příjemci, i když je altruistická akce nákladná a nebezpečná a snižuje vlastní *reprodukční úspěch dárce. Touto podmínkou je, že *genetický zisk dárce v podobě zvýšení frekvence jeho *genů v populaci skrze potomstvo *příbuzného (příjemce) musí být větší než jeho genetická ztráta na jeho vlastních potomcích, způsobená takovou altruistickou akcí. Tuto formální kvantifikaci *příbuzenské selekce vyjadřuje v matematické formě vztah $rB - C > 0$, kde r je genetická příbuznost dárce a příjemce, B je reprodukční prospěch příjemce plynoucí z altruistického činu dárce a C je reprodukční ztráta vyplývající z altruistického činu pro dárce. Pravidlo je nazváno podle britského evolučního biologa Williama Donalda Hamiltona (1936–2000), který je publikoval v roce 1964. (Miroslav Králík)

pravidlo, zlaté, označení etického principu, vyjadřovaného už ve starověkých a biblických dobách: „všeho s mírou“ (*Solón, „odplácej křivdu ctností“ (*Lao-c’), „co nechceš, aby ti jiní činili, nečň ty jim“ (*Konfucius), „co sám nenávidíš, nikomu nečň“ (Tob 4,15) nebo „jak byste chtěli, aby lidé jednali s vámi, tak vy ve všem jednejte s nimi“ (Mt 7,12); a v *novověku *kategorickým imperativem Immanuela *Kanta: „Jednej tak, abys používal lidství jak ve své osobě, tak i v osobě každého druhého vždy zároveň jako účel, a nikdy pouze jako prostředek.“ (Jaroslav Malina)

právo, zemské, souhrn právních *norem, které od *středověku upravovaly základ feudálních právních vztahů v *českých zemích; zahrnovalo normy českého státního práva (ústavní uspořádání českých zemí, tj. vztahy mezi *panovníkem a jeho *poddanými, druhy, počty a úkoly *zemských úřadů) a šlechtické *právo v Čechách a na Moravě (majetkové, rodinné, trestní či procesní). Původně nemělo psanou podobu, existovalo v podobě nepsaných obyčejových pravidel; ve formě nálezů *zemského soudu bylo zachyceno v právních knihách z 13.–16. století, jako byly například *Knihá Rožmberská*, *Knihá Tovačovská*, *O práviech*,

o súdiach i o dskách země České knihy devatery. Dalším významným pramenem zemského práva byly právní předpisy (listiny) vydávané panovníkem (majestáty, *patenty, mandáty) nebo usnesení *zemského sněmu, nálezy zemského soudu apod. K první kodifikaci zemského práva v Čechách došlo až v roce 1500 (**Vladislavské zřízení zemské*), na Moravě bylo zemské právo nejdříve kodifikováno zemským zřízením z roku 1535, po několika úpravách získalo definitivní podobu v roce 1604. Tato zemská zřízení platila v obou zemích až do přijetí *Obnoveného zřízení zemského* (pro Čechy v roce 1627, pro Moravu v roce 1628), které se užívalo prakticky až do roku 1848. (František Čapka)

QQQQ

queer (anglicky: „divný, zvláštní“; z němčiny: *quer*, „šikmo, napříč“), původně obecné označení něčeho podivného, netradičního; ve Spojených státech amerických koncem 19. a především v průběhu 20. století začalo být v pejorativním, posměšném smyslu používáno pro označení *homosexuálních mužů a postupně se rozšiřovalo i na označení dalších jedinců s „podivným“ *sexuálním chováním. Dnes je v nejširším významu užíváno jak pro homosexuální muže a ženy, tak pro *bisexuály, *transsexuály, lidi *transgenderové a lidi vyznávající *polyamorii či například *BDSM. V nejužším smyslu je potom queer synonymem zkratky *LGBT, jež označuje *lesby, *gaye, bisexuály a transgendery/transsexuály. Jelikož se mezi queer často sami řadí i heterosexuální lidé, kteří mají s LGBT pouze podobné *názory, filozofii, pohled na politiku, kulturu apod., lze říci, že celá tato komunita není jen skupinou vyčleněnou čistě sexuálními mantinely, ale spíše širokou, mnohobarevnou *subkulturou. Queer tak zastřešuje různé lidi, kteří se chtějí odpoutat od fixních (a hlavně duálních) kategorií a *identit a snaží se přijmout *sexualitu, která je proměnlivá a bez hranic. Jeho slangový rozměr je v českém jazyce těžko zachytitelný a často se tento termín v češtině vůbec nepřekládá (viz například *Queer parade*, první pochod hrdosti v České republice, který se konal 28. 6. 2008 v Brně, či *queer teorie). V překladu se mu možná nejvíce blíží termín „teploušský“. Český termín „teplouš“, pokud není použit pozitivně v rámci LGBT komunity samé, je ale velmi pejorativní a obsahuje negativní konotace. Oproti tomu současný angloamerický termín „queer“ vyjadřuje určitou hrdost a sounáležitost s vybranou komunitou, stejně jako názor, že rozdělení světa na „homosexuální“ a „heterosexuální“ je nedostačující s ohledem na rozmanitost sexuálních identit a komunit.

Kromě volných názorů na lidskou sexualitu a *gender se tato skupina prezentuje i uměleckou tvorbou v celé společensko-kulturní sféře, zejména v oblasti hudby, módy a literatury. Zatímco mnozí se k této skupině hrdě hlásí, někteří homosexuální lidé toto označení, zejména z dů-

vodu jeho diskriminační povahy a vágní definice, nikdy nepřijali. (Josef Duda, Věra Sokolová)

Quételet, Lambert Adolphe Jacques (22. 2. 1796, Gent, Belgie – 17. 2. 1874, Brusel, Belgie), belgický matematik, statistik, astronom a sociolog; jeden ze zakladatelů vědecké statistiky. Významně rozvinul statistické metody, zejména v *antropologii a *sociologii. Kromě jiného vytvořil pojetí ideálního typu „středního člověka“ (*l'homme moyen*), který měl být sociologickou *analogií fyzikálního pojmu těžiště. Z díla: *Sur l'homme et le développement de ses facultés, ou essai de physique sociale* (O člověku a rozvoji jeho schopností aneb pojednání o sociální fyzice, 2 svazky, 1835). (Jaroslav Malina)

quetzal chocholatý (z náhuatlu, latinsky: *Pharomachrus mocinno*), vzácný pták žijící ve vlhkých horských lesích Mexika a Střední Ameriky. Jeho ocasní měňavě zelená pera byla nejen symbolem moci a bohatství (*Aztékové, *Mayové), ale zčásti také plavidlem. Odchyťávání byli pouze samečkové a po vytržení ocasních per opět pouštění na svobodu. Zabití quetzala se trestalo smrtí.

V českém názvosloví ptáků se rod jmenuje kvesal a rozeznává se pět druhů, rozšířených ve Střední a Jižní Americe. (Jiří Gaisler, Jaroslav Malina)

Quetzalcóatl (v náhuatlu „Opeřený had“), jeden ze čtveřice nejvyšších nahuaských *bohů: *Huitzilopochtli, Quetzalcóatl, *Tezcatlipoca, *Tláloc. Bůh-kulturní hrdina, který přinesl lidem *kukuřici, *písmo a jiné vymoženosti, *symbol jednoty *prostoru, vody a *času. Had (*cóatl*) ztělesňoval vodu a čas a pták (*quetzal*) symbolizoval vzduch a nebe. Quetzalcóatl byl zřejmě název pro pravděpodobně zbožněného toltéckého vládce *Ce-Acatl-Topiltzin. *Mýty o něm jsou rozptýleny v řadě pramenů: bůh poznání a sebeobětování, někdy ztotožňovaný s Jitřenkou, bůh stvořitel, učitel umění a dárce kukuřice.

Motiv *Opeřeného hada se objevoval už v *Teotihuacánu, i když není zcela jednoznačně zjištěno, zda už tehdy byl Quetzalcóatl uctíván jako bůh. V četných a rozmanitých mýtech o Opeřeném hadu vystupuje Quetzalcóatl jednak jako bůh, kmenové božstvo *Toltéku, jednak jako kulturní hrdina, toltécký reformátor, ztotožňovaný někdy s veleknězem a vládcem *Tuly Ce-Acatl Topiltzinem, který poté, co byl Tezcatlipokou (symbolizujícím nové nájezdníky ze severu) sveden k tělesnému *hřích, Tulu opouští. Podle některých podání odešel se svými přívrženci na pobřeží, kde se upálil, jeho popel vstoupil na nebesa a proměnil se ve Venuši-Jitřenku. Podle jiné, rozšířenější *verze odešel za moře na vý-

chodě (podle některých podání na *Yucatán) se slibem, že se vrátí. Tato verze vysvětluje, proč mexičtí *indiáni zprvu tak přátelsky přijali španělské dobyvatele – považovali je za družinu svého vracejícího se boha.

*Kult boha Quetzalcóatla, jemuž se podle tradice obětovali pouze motýli, byl vždy v určitém protikladu ke kultu lidské oběti. Obecně však byl Quetzalcóatl symbolem sebeobětování, vyšší formy oběti. Nepřátelství Quetzalcóatla a Tezcatlipoky zase symbolizuje střetnutí Toltéků, navazujících na tradice Teotihuacánu, s *Chichimeky, kteří přišli do Tuly v 11. a 12. století. (Jaroslav Malina, František Vrhel)

Quichéové [kičéové], největší *indiánské etnikum, žijící v horských oblastech Guatemaly (asi 1 milion osob), z obyvatelstva Guatemaly tvoří na 45 % indiáni (vlastní *Cakchiquelové, Kekchiové, Mamové, Quichéové aj.), okolo 5 % *běloši, zbytek *černoši a *míšenci. Quichéové jsou potomky jednoho z *kmene *Mayů a jejich dnešních příbuzných na poloostrově *Yucatánu. Původní předkolumbovský politický celek byl rozvrácen španělským conquistadorem Pedrem de Alvarado y Contreras (1485–1541). Jejich *jazyk patří do samostatné jazykové skupiny maya-quiché spolu s jazykem Mayů a *Huastéků, část je bilingvní (*španělština). Zabývají se převážně *zemědělstvím, *chovem zvířat a *rybolovem. V současné době se podílejí na formování *guatemalského národa (9,1 %). Věřící jsou *křesťany (80 % *katolíci, 19 % *protestanti). (Oldřich Kašpar, Lukáš Šín)

quipu (z kečujštiny, jazyka Inků/Kečuů, prostřednictvím španělštiny: *quipu*, „uzel“), *incká a snad již *mochická mnemotechnická pomůcka označování počtů pomocí různě barevných a rozdílně vázaných uzlíků. Tento systém pozičního zachycení čísel umožňoval inckým úředníkům, zvaným *quipucamayoc*, zaznamenávat velké množství statistických údajů, hlavně daní a různých poplatků odváděných *státu. V minulosti bylo quipu mylně označováno jako písmo. (Viz též *písmo předkolumbovské Ameriky.) (František Vrhel)

RRRR

MAM SE OPÍT NEBO SI UBALIT JOINTA ? TOĀ OTĀZKA.

RRRRR

rasa (z italštiny: *razza*, „rod, druh“, z francouzštiny [původně z arabštiny: *unsur*, „rasa, rod“]: *race*, „plemeno, rasa; rod, kmen; původ, pokolení“; v českém jazyce se termín „rasa“ objevil až ve 20. století, kdy byl převzat z němčiny [*die Rasse*], ale hned nato byl počestěn na „plemeno“), rozdílné somatické vlastnosti používané ke kategorizaci velkých skupin lidí; tradiční taxonomická *kategorie sloužící k popisu biologické rozmanitosti lidských populací na základě společně sdílených fenotypových znaků (barvy pleti, struktury vlasů, obličejových rysů aj.). Rasy se údajně od sebe liší geografickým rozšířením a sdílenými biologickými znaky, zděděnými po společných předcích.

Současná molekulární *genetika nepotvrdila existenci relevantních rozdílů v *genomu mezi lidskými *populacemi a zpochybnila pojem rasy jako striktně oddělené biologické kategorie. (Jaroslav Malina)

rasismus, postoj založený na ospravedlňování, reprodukci nebo úsilí o dosažení asymetrické distribuce politické, ekonomické a symbolické moci na základě esencializace selektivně zvolených lidských somatických znaků, které jsou chápány jako vrozené dispozice lidských rasových skupin, přímo ovlivňující kolektivně sdílené intelektuální, sociokulturní a hospodářské chování a výkonnost.

Rasismus jako politický *aktivismus a *ideologie se snaží o institucionalizaci politického řádu založeného na rasové *hierarchii a vymykajícího se politickému konsenzu. Partikularizující rasismus, argumentačně těžící z *rasové teorie a používající biologické metafory, se postupně prosadil proti univerzalistickým aspiracím *osvěcenství na přelomu 18. a 19. století. V polovině 19. století se zejména prostřednictvím děl Roberta *Knoxeho nebo Arthura de *Gobineaua stal rasismus součástí západní politické kultury. Rasistické postoje se upevnily v období koloniální expanze Západu; zdá se však, že vycházejí z obecných mechanismů *předsudku a *diskriminace. Po porážce *totalitních hnutí *nacismu a *fašismu a v důsledku rezolucí přijatých mezinárodními organizacemi a celosvětového hnutí za *občanská práva byl vliv rasismu v politické kultuře de-

mokratických zemí ve druhé polovině 20. století marginalizován. (Ivo T. Budil, Jaroslav Malina)

ratio (latinsky: „duch, rozvažování, rozum, důvod“), od latinské antiky užívané označení specifické kvality člověka, kterou se odlišuje od všeho ostatního jsoucna. Člověk je nadaný *duchem, rozumem, což mu umožňuje poznávat příčiny věcí, rozlišovat mezi nimi a srovnávat je podle různých kritérií, ale také uvědomovat si důsledky jak událostí, tak také svých činů. Středověká *teologie a *filozofie vymezila polaritu mezi *ratio* a *intellectus*; intelektu byla přisouzena schopnost bezprostředního poznání *pravdy, zatímco *ratio* se musí dostávat k pochopení pravdy po jednotlivých krocích, vycházejí od smyslového poznání přes zkušenost až k poznání rozumovému. Tento středověký protiklad tvoří základ pozdějšího rozlišení intelektu (latinsky: *intellectus*, německy: *Verstand*) a rozumu (latinsky: *ratio*, německy: *Vernunft*) u Immanuela *Kanta. Podobnou propedeutickou úlohu pro kantovskou kritickou filozofii mělo osvícenské (*osvícenství), zejména wolffovské (Christian Wolff [1679–1754]) odlišení mezi *ratio* a *ratio pura*. „Čistý rozum“ (*ratio pura*) se vyznačuje tím, že při *dedukci *premis čistého rozumového (teoretického) poznání využívá vědění *a priori. Ve filozofii *německého idealismu byla kantovská koncepce *ratio* dále rozvíjena a současně kriticky překonávána: obecně řečeno, rozvažování (*intellectus*, *Verstand*) se omezuje pouze na analýzu faktů podle daných pravidel, jež nepocházejí z rozvažování, zatímco rozum (*ratio*, *Vernunft*) poznává celkovou smyslovou a rozumovou souvislost, ve které se fakta objevují. V současnosti se *dualismus *ratio* – *intellectus* již příliš neprosazuje a termín *ratio* se během vývoje stal paradoxně spíše synonymem pro schopnost rozvažovat. (Břetislav Horyna)

rekatolizace (z latiny: *re-*, „znovu, opět“), proces prosazování *katolické víry; týká se především oblastí, v nichž se předtím prosadila *reformace. V *českých zemích nastala po porážce na Bílé hoře (1620); v roce 1624 vydal císař Ferdinand II. (1578–1637) *patenty, kterými se katolictví stalo jedinou oficiálně povolenou *konfesi, podle patentu z dubna 1624 byla veškerá ostatní *náboženství prohlášena za „kacířská“. Nekatolíci nemohli získat přístup k *úřadům, nesměli být přijímáni za *měšťany, nekatolíčtí šlechtici nemohli volně nakládat se svým majetkem. Všechna tato omezení byla potvrzena v *Obnoveném zřízení zemském* (z roku 1627 pro Čechy a z roku 1628 pro Moravu); na postup rekatolizace dohlížely protireformační komise, zřízené v každém kraji. Mandát Ferdinanda II. (z roku 1627 pro Čechy a z roku 1628 pro Moravu)

přikazoval nekatolickým *stavům opustit *zemi; odhaduje se, že odešlo na 150 tisíc osob stavu panského, rytířského a městského. Ve *městech probíhala rekatolizace rychleji než na venkově. Postup rekatolizace přerušil saský vpád do Čech (1631) a návrat části nekatolických *emigrantů. Nejobtížněji probíhala rekatolizace venkovského obyvatelstva, dokonce docházelo k selským povstáním. Důslednější postup pokračoval po *třicetileté válce, ve 2. polovině 17. století byly české země prakticky rekatolizovány (až na okrajové části jako Chebsko nebo podhorské oblasti ve východních Čechách). (František Čapka)

rituál (z latiny: *rītus*, „posvátný řád, obřad; zvyk, obyčej“):

1. slavnostní *obřad, provázený výrazným individuálním nebo kolektivním způsobem chování, který je standardizován, tj. založen na stanovených nebo tradičních pravidlech. Rituály představují jednu ze základních *institucí archaických *společností, přežívají však i do společnosti moderní, i když jejich obsah se výrazně mění.

Problematikou rituálů se antropologové a další odborníci zabývají především od druhé poloviny 19. století. Jejich odpovědi na otázku po smyslu rituálů se však výrazně liší. Klasickým se stal výklad Jamese Geoga *Frazera (1854–1941), obsažený v jeho práci *The Golden Bough: A Study in Magic and Religion* (Zlatá ratolest: Výzkum magie a náboženství, první vydání 1890, česky: *Zlatá ratolest*. Praha: Odeon, 1977). Podle Frazera sloužily rituály především *dramatizaci motivů *smrti a *vzkříšení. To hrálo velkou úlohu jednak jako pojistka proti poklesu moci slábnoucího panovníka, jednak jako způsob chápání přírodních pravidelností kosmických a vegetačních cyklů.

Nový motiv ve studiu rituálů představuje práce francouzského antropologa Arnolda van Gennepa (1873–1957), autora práce *Les rites de passage* (Obřady přechodu, 1909, česky: *Přechodové rituály: Systematické studium rituálů*. Praha: Nakladatelství Lidové noviny, 1997). Arnold van Gennep ukazuje podobnosti obřadů, které jsou spojeny s přechodem z jednoho geografického místa na jiné (cestování), z jedné společenské skupiny do jiné (*cizinci), rituály spjaté se zrozením dítěte (*těhotenství a *porod), obřady doprovázející přechod z dětství do dospělosti anebo přijímání do výlučných společenství (*iniciace), obřady provázané se vstupem do *manželství i rituály pohřební, které tvoří protipól přechodu, k němuž dochází narozením dítěte. Všechny tyto obřady sestávají ze tří fází: z fáze odloučení od dosavadní skupiny, dále z rituálů pomezních, které doprovázejí období, po které dotyčný nepatří nikam, a konečně z rituálů sloučení, které formálně stvrzují příslušnost k nové

skupině. Bytostnou nejistotu, kterou Frazer spojoval s majestátními cykly *kosmu a *přírody, s návratem životadárného *slunce a s opakováním neméně životadárné úrody, spojuje van Gennep s individuální a skupinovou nejistotou, která doprovází člověka v jednotlivých biologicky daných a sociálně významných fázích jeho života.

Další z klasických koncepcí rituálů představuje výklad Sigmunda *Freuda (1856–1939), který rituály úzce propojuje jednak se svým pohledem na *náboženství, jednak se svou koncepcí vzniku a povahy lidské kultury. Již ve svých raných spisech (*Zwangshandlungen und Religionsübungen* [Obsesivní jednání a náboženské praktiky] 1907 aj.) klade Freud paralely mezi obsesivním jednáním neurotiků a praktikami věřících. Oba případy analyzuje pomocí mechanismů potlačení a přemísťování. Zatímco v případě věřících jsou potlačovány sexuální impulzy, v případě věřících jsou to impulzy egoistické a antisociální. To vede Freuda k tomu, aby považoval neurózu za projev individuální *religiozity a náboženství za projev univerzální neurózy. Spojuje přitom fenomén rituálů s pocitem *viny. V následném zkoumání původu rituálů kombinuje *Darwinovu hypotézu prapůvodní *tlupy (hordy) s prvkem obětní hostiny, který přejímá od skotského lingvisty Williama Robertsona *Smitha (1846–1894), a s Frazerovým důrazem na rituální vraždu jako nástroj udržení řádu, který je, ať již reálně, nebo jen domněle, ohrožen. Výsledkem je jeho práce *Totem und Tabu* (1913, česky: *Totem a tabu*. Praha: Práh, 1991). Přichází v ní s *konstrukcí prapůvodního rituálu v podobě *totemické hostiny, periodicky pořádané oslavy, při níž shromážděné společenství nejprve zabije a poté společně pojídá jinak nedotknutelné posvátné totemové *zvíře. *Symboliku totemické hostiny interpretuje Freud z hlediska své psychoanalytické teorie.

Americký antropolog britského původu Victor Witter *Turner (1920–1983) zkoumal rituál jako prostředek *katarze doprovázející navenek převratné sociální změny (*The Ritual Process: Structure and Anti-Structure* [Rituální proces: Struktura a anti-struktura, 1969, česky: *Průběh rituálu*. Brno: Computer Press, 2004], *Dramas, Fields, and Metaphors: Symbolic Action in Human Society* [Dramata, pole a metafory: Symbolická akce v lidské společnosti], 1974 aj.). Turnerova koncepce přináší nové prvky pro chápání povahy rituálů. Zatímco před ním byl rituál vnímán jako mocný prostředek sloužící k udržování společenské nehybnosti, Turner ho naopak líčí jako univerzální nástroj sociální změny, dynamiky a vývoje. Samotná změna má ovšem v jeho pojetí jediné poslání – slouží k opětovnému posílení systému, který (dočasně) zpochybnila.

Francouzský historik a literární vědec René Girard (narozen 1923) vytvořil poprvé svou koncepci rituálu v práci *La violence et le sacré* (Násilí a posvátné, 1972). Centrálním motivem, který ho na rituálech zajímá, je *akt obětování jako projev kontrolované agresivity. Chápe obětní rituály jako pojistku proti devastujícím dopadům *krevní msty.

V pojetí *sociobiologie (například Edwarda Osborna *Wilsona) jsou rituály nositelem biologického zvýhodnění. Jejich smyslem je vyzvednout závaznost pravidel určených k dodržování, a tím redukovat nejistotu, která doprovází jednání.

Kromě teoretického úsilí obecně postihnout smysl rituálů existuje snaha ustavit *typologii tohoto vysoce komplexního sociálního jevu. Rozlišujeme kalendrické rituály, které bývají doprovodem kosmických cyklů (fáze oběhu *Slunce a *Měsíce) anebo sezonních změn (střídání ročních období, období dešťů a sucha, počátek či konec polních prací, vyhánění a zahánění stád dobytka apod.). Akt znovuzrození je v nich vnímán jako jediný možný způsob obnovy ohroženého řádu. Kromě již zmíněného Jamese Frazera tvoří pojetí rituálů jako nástrojů obnovy ohroženého řádu hlavní osu knihy *L'homme et le sacré* (Člověk a posvátné, 1939) francouzského antropologa Rogera Cailloise (1913–1978). Další kategorie, a to rituály přechodu, jsou po vzoru Arnolda van Gennepa vnímány jako nástroj k překonání nejistoty v kritických fázích individuálního a skupinového života.

Jinou kategorii tvoří rituály obětování a přijímání *svátosti. Jejich smysl je spatřován v navázání kontaktu s vyšším principem, který ovládá lidský život i běh přírody. Dále bývají rozlišovány rituály pohromy, jejichž smyslem je očista od zlých sil, které pohromu způsobily. V souvislosti s nimi zkoumá René Girard silně rozšířený a zvlášť nebezpečný typ očistných rituálů, a to rituály perzekuční. Zabývá se jimi podrobně v práci příznačně nazvané *Le bouc émissaire* (1982, česky: *Obětní beránek*. Praha: Nakladatelství Lidové noviny, 1997). Do další kategorie rituálů spadají oslavné obřady v podobě hodování, saturnálií či *karnevalů. Mají symbolizovat dočasné zrušení řádu, jež má garantovat prosperitu řádu nového.

Souhrnně lze konstatovat, že rituály různého typu reagují na nejistotu, která ohrožuje řád a snižuje důvěru, bez níž není možné udržení společenosti. Existuje několik typických způsobů ohrožení řádu. Může dojít k poruchám integrity v souvislosti s krizemi životního cyklu. Tomu čelí přechodové rituály. Dále může být řád zpochybněn pocitem *viny za reálné či domnělé *zlo spáchané v minulosti. K nápravě slouží ritu-

ály obětní či rituály přijímání, jejichž cílem je odčinění viny a smíření s bohy. Řád může být zpochybněn také nečekanou pohromou, například ve formě epidemie, sucha, neúrody apod. Zde nastupují perzekuční rituály, které mají pohromu zažehnat a potrestat její domnělé viníky. A konečně může být řád zpochybněn opotřebením jeho pevné struktury. Na obranu proti tomu slouží rituály statusové inverze v podobě *svátků a karnevalů. Jejich cílem je revitalizace opotřebeného sociálního uspořádání. Výsledným efektem všech typů rituálů je snížení nejistoty, v níž jsou lidé nuceni žít, obnovení pevného řádu a obnovení důvěry mezi lidmi i důvěry v pevný řád světa. Výsledným efektem je ovšem též obnovení *hierarchie moci, která byla zpochybněním řádu narušena.

K nejvýraznějším typům patří *intenzifikační rituály* (společné shromáždění k uctění předků, křesťanské *procesí, prvomájový průvod či rodinná oslava *Vánoc) nebo *přechodové rituály* s *primárním cílem provést a symbolicky vyznačit zásadní změnu stavu (přechod z dětství do dospělosti, ze svobodného stavu do manželského, vstup do tajné společnosti).

Rituály tedy fungují jako stabilizátory chování, jsou nástrojem, pomocí něhož dané společenství udržuje a upevňuje své normativní uspořádání a organizaci. Příležitostně se pojmu rituál užívá pro označení nutkavě neurotických činností, spojených obvykle s magickým myšlením či *pověrou. Rituál je ale především součástí *kultu různých náboženských systémů (pojmy rituál a kult bývají někdy významově zaměňovány). Zde je jeho cílem stimulace a gradace náboženského citění, eventuálně navození náboženské exaltace. Tento proces je podporován hudbou, zpěvem, užíváním vykuřovadel, symbolů a dalších prostředků. Charakteristickým prvkem rituálu je v tomto smyslu *modlitba. Německý psycholog Willy Hellpach v roce 1939 zdůraznil, že rituály byly vpleteny již do *mýtů (viz *rituál [starověká Mezopotámie]). Pokládá je za magické, kultické provádění bohoslužby, jíž se lidé jako společenství věřících zmocňují vyšších sil. Lidé předpokládají, že bohům lichoť modlitba nebo *oběť, ale také si na nich vylévají zlost, v evokacích si je podřizují, aby je učinili služebními, čarodějnickými triky je od sebe vzdalují nebo se před nimi skrývají (rity masek). Společným jmenovatelem je *víra v nadpřirozeno, podporovaná rituálem.

Psychoanalyticky se pokusil vysvětlit rituály americký psychoanalytik rakouského původu Theodor Reik (1928), přičemž dospěl k *analogiím s chováním nutkavých neurotiků. Proti jeho teoriím se postavili zejména nepsychoanalytici. Z hlediska *sociologie plní rituály významné

integrační funkce v sociálním celku. Jako první ze sociologů upozornil na tuto skutečnost francouzský sociolog Émile *Durkheim. Ústřední kategorie jeho sociologie – solidarita – nemá podobu racionálního kontraktu uzavřeného vědomě mezi členy společnosti, nýbrž podobu emotivního pouta, jež je posilováno v průběhu kolektivních obřadů.

Podobná koncepce je latentně obsažena v teorii panství německého sociologa Maxe *Webera, podle níž se objektem legitimizačních rituálů může stát osoba *charismatického vůdce, nezpochybnitelnost odvěké tradice či posvátnost ustavených *zákonů. Zesvětštění světa se projevuje v nahrazení náboženských rituálů podobně ortodoxními rituály moderní *politiky. Kdo kontroluje průběh sociálních rituálů, kontroluje společnost. V masové společnosti se centrum kolektivních rituálů přesunuje do oblasti individualizovaného konzumu, přičemž legitimizační funkce rituálů zůstává nezměněna. Mechanismus rituálů tržní společnosti v této oblasti popsal například americký sociolog německého původu Herbert Marcuse (1898–1979). Detailní popis průběhu rituálů každodenního života v podmínkách takzvané vyspělých společností je hlavním tématem díla amerického sociologa Ervinga Goffmana (1922–1982), který analyzuje rituální setkávání, v jejichž průběhu se jednotliví aktéři snaží představit druhým sami sebe v silně idealizované podobě. Účelem těchto rituálů je vzájemné potvrzování nároků a pozic zúčastněných.

Z typologie rituálů je zřejmé, že tyto specifické formy činnosti pokrývají především kritické oblasti lidského soužití: 1. „Rituály nebezpečí“, stmelující skupinu v případě vyhrocených situací (například dešťové tance indiánských *Hopiů). 2. „Rituály přechodu“, zajišťující plynulost sociálně významné změny. 3. „Rituály trestání“, posilující platnost stanovených norem. 4. „Oslavné rituály“, prezentující úspěšnost a nadřazenost vlastní skupiny. 5. „Rituály úcty“, vymezující vztahy nadřízenosti a podřízenosti, též posilující vazby kolegiality.

Proces modernizace neznamená ústup rituálů ze života společnosti, vede pouze k transformaci jejich obsahů a forem. Tak se rituál úcty proměnil z náboženské povinnosti v občanskou *ctnost;

2. soubor předpisů a zvyklostí pro výkon bohoslužeb; liturgická kniha s těmito předpisy;

3. obřad (ceremoniál) bez obsahu a smyslu (v pejorativním významu). (Jan Keller)

ŘŘŘŘ

ŤAK JSEM ZDE, SLAVNÁ STÁTŇNÍ BEZPEČNOSTI. BUDU VÁM DONÁŠET NA MÉ DRUHÉ JÁ.

ŘŘŘŘ

Řehoř z Toursu (538, Arverni, dnešní Clermont-Ferrand, Francie – 17. 11. 593, Tours, Francie), raně středověký kronikář a církevní činitel; jeden ze zakladatelů novodobé západní vzdělanosti. Řehoř z Toursu pocházel z urozené galo-římské rodiny římského senátora Florentina. Řehořovým mateřským jazykem byla stále ještě *latina. Vychovával jej strýc Gallus, působící jako *biskup v Clermontu. V roce 573 byl Řehoř zvolen biskupem v Toursu, městě, které se jako místo zasvěcené svatému Martinovi nacházelo přímo ve středu mocenských bojů a zájmů různých dobových vládců.

Řehoř z Toursu zachytil v díle *Historiarum Libri Decem* neboli *Historia Francorum* (česky: *O boji králů a údělu spravedlivých: Kronika Franků – dějiny v deseti knihách*. Praha: Odeon, 1986) velmi důkladně a přesvědčivě rozsáhlé politické a etnické změny, k nimž docházelo na území bývalé římské provincie *Galie po zhroutilí *západořímské říše a příchodu franských (*Frankové) a dalších germánských kmenů. Kronika Řehoře z Toursu, která svou úrovní vysoce překonávala spisy řady následovníků, hluboce ovlivnila pozdější francouzské historiografické myšlení a představu o existenci dvou „národů“ či „ras“, z nichž se údajně skládá obyvatelstvo Francie a jejichž permanentní mocenský zápas vyústil do *Velké francouzské revoluce. (Ivo T. Budil)

Řekové (Elliniki; jméno Řekové pochází z latinského *Graeci*, snad podle jména řeckého etnika *Graikoi*):

1. indoevropská etnika, která osídlila Balkánský poloostrov v několika vlnách. Vlastním jménem *Helénové, tj. obyvatelé země Helas, odvozené od jména mytického praotce Heléna. Původně se názvem Helas označovalo pouze jedno malé město v jižní Thesálii, později jím byla pojmenována oblast celého Řecka s výjimkou Peloponésu a severní Thesálie, ale posléze se stal společným jménem pro všechny oblasti v Řecku i řecké osady mimo řecké území.

Etnogeneze Řeků začala příchodem *Achájů, předchůdců *Aiolů, Arkádů, *Dóřů a *Iónů do oblasti Řecka ve 2. tisíciletí př. n. l., k nim kolem

roku 1200 př. n. l. přibýly další řecké populace. První helénská *kultura navazovala na *egejské a *krétsko-mykénské předchůdkyně a sama se stala jejich pokračováním. Achájové vytvořili v období 1400–1250 př. n. l. vyspělou městskou *civilizaci (*kultura, mykénská) v *Mykénách a Týrintu, další pak vznikaly a zanikaly v Argosu, *Athénách, Efezu, Korintu, Milétu, *Spartě, Thébách a jinde.

Poslední vlnu přistěhovalců představovali Dórové ve 12. století př. n. l. Tlak Dóřů přinutil k pohybu Aioly, Ióny a Achaje, kteří se stěhovali na *Kypr, *Krétu a na západní pobřeží *Malé Asie. V 8.–6. století př. n. l. dosáhla maloasijská řecká města velkého rozkvětu a patřila k nejvyspělejším řeckým státům vůbec. Byla v úzkém kontaktu se starými civilizacemi *Předního východu a není jisté náhodou, že odtud pocházeli první řečtí filozofové (Anaximénés, Anaximandros, *Hérakleitos, *Thalés) a další významní představitelé řecké kultury (například historik *Hérodotos). Thalés z Milétu, který se proslavil svou předpovědí *zatmění *Slunce, získal své astronomické vědomosti v *Babylonii nebo v *Egyptě. Již od nejstarších dob udržovali Řekové obchodní kontakty především s foinickými městy na pobřeží východního Středomoří a kolem roku 800 př. n. l. založili obchodní kolonii v ústí řeky Orontés (al-Mína) v *Sýrii. Od *Foiničanů se Řekové učili nejen umění mořeplavby, ale na základě foinického písma (*písmo, alfabetské) vytvořili i svou abecedu, kterou převzaly všechny evropské *jazyky. Řečtí žoldnéri, lékaři, řemeslníci a umělci pracovali na dvoře perských *králů a intenzivní styky Řecka se zeměmi Východu se projeví v zájmu řeckých historiků a spisovatelů o východní dějiny a kulturu. Jejich díla byla až do 19. století pro *Evropany hlavním zdrojem *informací o civilizacích starověkého Předního východu.

Starověký řecký *národ se zformoval v 8. století př. n. l., jeho počátky souvisí se zahájením panhelénských her v *Olympii v roce 776 př. n. l. Epocha městských států a rozkvětu filozofie, věd a umění včetně literatury a divadla byla po nástupu *Makedoňanů roku 338 př. n. l. (Filip II., *Alexandr Veliký) vystřídána obdobím řecké *kolonizace a šířením řecké kultury (*helénismus). Helénismus dosáhl svého vrcholu ve 3. století př. n. l., kdy se stal rozhodujícím sjednocujícím činitelem. Bylo to nejen *náboženství, *mytologie a *filozofie Řeků, ale především jejich jazyk – stará *řečtina, dále demokratická politika a vojenská síla, které posléze rozšířily řecký vliv až do severní Indie (*Baktrie), Černomoří a západního Středomoří. Avšak již kolem roku 200 př. n. l. dobyli *Římané většinu řeckých středisek a měst v Itálii a na Sicílii. Od roku 146 př. n. l. bylo staré Řecko pod nadvládou Římanů.

Kromě jiného jsou Řekové tvůrci *demokracie, započaté opatřeními athénské zákonodárce *Solóna a dovršené reformami athénské politiky *Kleisthena, což vyplývalo z jejich obdivuhodné tendence k otevřenosti, tendence, jež se neomezovala jen na politické dění, ale ovlivnila pozitivní tvůrčí vztah řeckého člověka k životu a světu.

V tomto specifickém *étosu řeckého ducha je třeba hledat pramen jeho tvůrčích výkonů i ve filozofii, vědě, technice, výtvarném umění, próze, *poezii, dramatu a v dalších oblastech, které dodnes zůstávají životodárným pramenem nejen *euroamerické civilizace;

2. moderní národ v Řecku (přes 11 milionů, odhad z roku 2005), tvoří hlavní etnikum země – Řekové představují více než 95 % všeho obyvatelstva; na Kypru (asi 500 tisíc); v Albánii (až 200 tisíc); různě početné skupiny v celém východním Středomoří a v Severní Americe. Jazyk (*novověština) tvoří zvláštní větev *indoevropské rodiny. Potomci starověkých obyvatel Řecka, ovlivnění starověkými obyvateli Středomoří, *Albánci, *Slovany a *Turky. (Jaroslav Malina, Marie Pardyová, Jana Pečirková)

řetězec, potravní, přenos látek a energie potravou v charakteristické posloupnosti organismů, v níž následující druh konzumuje předchozí; rozlišujeme: 1. řetězec pastevně-kořistnický, vedoucí od zelených rostlin přes *primární konzumenty (býložravce a masožravce) k *predátorům, popřípadě k *člověku; v tomto řetězci dochází k zvětšování velikosti těla a zmenšování počtu jedinců na plochu, 2. řetězec parazitický, vedoucí od hostitele přes *primárního *parazita k *sekundárnímu parazitu (hyperparazitu); v tomto řetězci se velikost těla jedinců zmenšuje a jejich počet na plochu roste, 3. řetězec dekompoziční, vedoucí od odumřelé organické hmoty přes následné rozkladače (dekompozitory), v kterém stejně jako v předchozím případě dochází k zmenšování těla a ještě intenzivnějšímu růstu počtu jedinců na plochu. (Petr Bureš)

řez, zlatý, poměr, který obdržíme, když rozdělíme úsečku na dvě nestejně velké části tak, aby poměr celé úsečky k delší části byl roven poměru delší a kratší části úsečky. Snadno lze vypočítat, že hodnota tohoto poměru je přibližně rovna číslu 1,618.

Lidské oko hodnotí tvary užívající zlatého řezu jako krásné. Této vlastnosti umělci od *starověku využívají v *architektuře, *malířství, *sochařství a dnes například i ve fotografii. Důležité prvky *obrazu jsou například často umístěny právě do toho místa dělicího obraz na čtyři části, v němž odpovídající dvě horizontální a vertikální části jsou v poměru zlatého řezu. (Eduard Fuchs)

SSSSSS

TO BYSTĚ SE DIVIL, DOKTĚRE, CO VŠECHNO SE DĚJE VE SVĚTĚ MÝM JMÉNEM .

SSSSS

Sade, Donatien-Alphonse-Françoise, markýz de (2. 6. 1740, Paříž, Francie – 2. 12. 1814, Charenton, Francie), francouzský prozaik; představitel *libertinismu. V životě markýze de Sade lze jen s obtížemi odlišit mýtus od reality. Veřejnost jeho slovesné dílo často nejen neodděluje od jeho života, ale dokonce je pokládá za deníkové zápisky sexuálního devianta a psychopata. Existující doklady však nemohou toto stanovisko potvrdit; mnohé naopak nasvědčuje tomu, že markýz de Sade byl duševně zdravý a že v oblasti praktického *sexu měl zkušenosti jen průměrné. Autor, jehož jméno se stalo synonymem sebeuspokojující krutosti, je posuzován podle své literární tvorby. Zřejmě se nedopustil žádných pozoruhodných zvrhlostí, natož hrdelního zločinu. Dva delikty s prostitutkami, které měly soudní dohru, nepředstavovaly nic nezvyklého; byly spíše projevem nezkušenosti než deviantství. Markýz de Sade měl smůlu: do vězení a později do ústavu pro choromyslné v Charentonu, kde také zemřel, ho přivedl nikoli jeho nezřízený sexuální život, ale spíše vlastní neschopnost orientovat se v dobové politické situaci a především nešťastná souhra okolností.

Ve vězení a v blázinci, kde strávil třicet let svého života, také vznikla většina jeho literárních děl. Markýz de Sade se nicméně dopustil těžkého prohřešku proti dobrým *mravům. Nebylo to tím, že měl zálibu v sexuálních fantaziích, ty byly ostatně v civilizovaném světě odpradávná uspokojovány *prostitucí a *pornografií, ale tím, jak je zpracovával. Nepoetizoval své nevybíravé sexuální fantazie, perverzity a morbidnosti, což byl a dosud je zcela běžný postup pornografické literatury, ale naopak je vyhrcoval do absurdních a vykonstruovaných krajností, takže u čtenáře vyvolával místo vzrušení a *libida spíše nechuť a odpor. Tak je tomu zejména v díle *Les 120 journées de Sodome ou l'école du libertinage* (120 dnů Sodomy aneb Škola libertáže, 1785, knižně 1904, česky: *120 dnů Sodomy*, 1993), v němž je popsáno kolem šesti set různých typů sexuálních zvráceností. *Justine, ou les malheurs de la vertu* (1791, česky: *Justina čili prokletí ctnosti*, 1931) je prvním tištěným románem

vydaným za Sadova života. Výstavba románu připomíná pikareskní romány, jejichž osou jsou dobrodružná putování hrdiny. Sadovo dílo však postrádá poznávací hodnotu realisticky orientovaného pikareskního románu: je naopak konstruktem, který má prostřednictvím *parodie módní dobové tvorby doložit či ilustrovat autorovy *názory; lze je nejspíše pokládat za výchovný román, kde jsou ovšem zaměněna tradiční znaménka *dobra a *zla – *ctnost je potrestána, zatímco neřest slaví úspěchy. Jde o šířavou *kritiku novozákonní morálky milosrdenství a parodii výchovného, mravoličného románu (ve stylu *abbé Prévosta) a *sentimentalismu (typu románu *Kněžna de Clèves*). Autor se totiž pokouší dokázat, že ctnost je nepřírozený lidský stav, na rozdíl od neřesti a zla, které jsou člověku vrozeny. Neméně pádným důvodem pro vyobcování markýze de Sade ze slušné společnosti bylo u něj programové opovrhování křesťanskou morálkou a *antiklerikalismus. Jeho hodnotový negativismus je do značné míry historicky podmíněn, neboť doba, v níž žil, přinesla drastický úpadek *mravnosti a devalvací základních lidských hodnot i života samého – byla charakterizována střídáním režimů a „kabátů“, proměnami *norem i *zákonů, *absolutismem, revoluční hysterií, jakobínskou *diktaturou, masovými popravami, krvelačností davu, megalomanií Napoleona Bonaparta, válečnými masakry. Rovněž u vrcholných umělců začínala být jako norma společenského chování přijímána bezskrupulózní proměnlivost názorů a pochlebování mocným (králi, Robespierrovi, Maratovi, Napoleonovi). Literární tvorba markýze de Sade je osobitou reakcí na dobu postrádající jistoty a řád. Jeho díla fungují jako manifesty antimorálky (například dílo *La philosophie dans le boudoir*, [1795, česky: *Filosofie v budoáru*, 1995]) a antologie neřestí. Jsou *aktem první totální, racionální vzpoury proti tradičním základům evropské kultury.

Sadova díla ovlivnila celou jednu linii evropské kultury, jejímiž mluvčími se stali například Arthur *Schopenhauer (1788–1860), Charles *Baudelaire (1821–1867), Friedrich *Nietzsche (1844–1900), Sigmund *Freud (1856–1939), Guillaume Apollinaire (1880–1918) nebo Jacques *Derrida (1930–2004). Byla výrazem vzdoru, negace i hodnotových krizí. V umění se do obdobné situace dostaly později směry a proudy jako *dekadence, *dadaismus, *surrealismus, minimalismus nebo living theatre.

Spor o markýze de Sade trvá. Neukončila jej ani *psychoanalýza a moderní *sexuologie, které dokázaly ocenit „medicínský“ přínos jeho literárních děl, ani surrealistická adorace jeho života a díla. Jednotliví historiografové dosud zásadně odlišným způsobem řeší problém, zda díla

tohoto autora spadají do oblasti krásné literatury, nebo představují literární brak, pouze kuriózní, okrajové produkty, které si zaslouží nanejvýš klinické zkoumání. Vzpouira markýze de Sade má své racionální, filozofické jádro, které může ospravedlnit autorovu orientaci na erotické úchytky, tato orientace se však v řadě případů projevuje pouze jako samoučelná, patologická sexuální zvrůle. Bez ohledu na tyto souvislosti sehrávají jeho literární díla důležitou roli: osvobozují lidskou erotiku z kontroly morálky a svědomí a v tomto ohledu v mnohém předjímají učení Sigmunda Freuda. Dospívají k poznatku, který mnohem později odhalila a obhájila moderní věda, totiž k faktu, že nejvýkonnějším a zřejmě i nejzajímavějším lidským erotickým orgánem je fantazie. (Jaroslav Malina, Jiří Pavelka)

sarkofág (z řečtiny: *sarx*, „maso“, *fagein*, „jíst, stravovat“):

1. [archeologie, antropologie], dřevěná, terakotová, kamenná nebo kovová *rakev užívaná při inhumačních pohřbech. Název pochází z řečtiny (*sarx*, „maso“, *fagein*, „jíst, stravovat“), a jak uvádí *Plinius Starší, vlastnost stravovat maso byla připisována kameni těžnému v maloasijské Lýkii, z něhož se zhotovovaly nejstarší sarkofágy známé z řeckého prostředí.

V Řecku však *inhumace nebyla příliš rozšířena. V Římě ji praktikovaly podle svých zvyklostí pouze některé rody, například Scipionové. K masovému rozšíření inhumačních pohřbů a užití *mramorových sarkofágů v římském světě došlo až v důsledku změn v *eschatologické koncepci a ve víře v posmrtný život, která se uplatnila od třicátých let 2. století n. l. Reliéfně zdobené sarkofágy se postupně staly nejmasovějším typem sochařské produkce pozdní antiky. Koncem 3. století narůstá počet sarkofágů s křesťanskými motivy.

Název se běžně používá i pro všechny typy kamenných rakví známých ze starého Egypta: egyptské sarkofágy byly buď hranaté nebo antropomorfní a mohly obsahovat ještě jednu nebo více vnitřních dřevěných nebo kovových rakví; spodní část sarkofágu i jeho víko bývaly zdobené náboženskými scénami a nápisy, materiálem byl *alabastr, *čedič, *křemenec, *pískovec, *vápenec, *žula aj.

2. [ekologie], živočich živící se masem mřin (hrobařici, kožojedi, larvy much); druhová determinace a detekce vývojových stadií sarkofágů (nekrofágů) může například v soudním lékařství napomoci k určení doby smrti u obětí násilných trestných činů. (Jaroslav Malina, Břetislav Vachala)

sex (z latiny: *sexus*, „pohlaví“), pohlaví, jako souhrn anatomických, morfologických a fyziologických znaků, které mají přímý nebo nepřímý vztah k rozmnožování, je často definováno jako: 1) „biologicky neměnné“ a 2) jako „duální“ (buď mužské, nebo ženské). Nicméně mnoho odborníků

a odborníci v různých akademických oborech již poměrně dlouhou dobu poukazují na to, že i „pohlaví“ je kulturní a historický produkt, jehož konstrukce je závislá na kontextu. Každé historické období a kulturní kontext vytváří jiné definice těla (a tudíž i pohlaví), na základě jiných biologických a lékařských znalostí a výzkumů, jež poukazují na historickou proměnlivost a závislost těchto definic. Sama medicína, biologie či psychologie operuje s mnohonásobnými definicemi pohlaví, které dokazují, že jednotná a jediná správná definice je nejen nemožná, ale zároveň slouží politickým a společenským požadavkům dané doby a místa. Viz například práci Thomase Laqueura, *Making Sex: Body and Gender from the Greeks to Freud* (Rysy sexu: Tělo a gender od Řeků k Freudovi, 1990) či práci biologky Anne Fausto-Sterling, *Myths of Gender: Biological Theories about Women and Men* (Mýty o genderu: Biologické teorie o ženách a mužích, 1985). (Petr Pavlík, Věra Sokolová)

sexismus, hodnocení jednoho *pohlaví jako nadřazeného druhému. Sexismus mohou projevovat jedinci i instituce. Zakládá se na *genderových stereotypech a na rozdělení lidí podle genderových rolí, tj. striktně dodržuje obecnou představu o tom, jaký má být/jak se má chovat typický muž a jaká má být/jak se má chovat typická žena s odvoláním na biologickou předurčenost mužů a žen k určitému chování a postavení ve *společnosti.

Sexismus je v současnosti většinou zaměřen proti ženám a bývá také nazýván mužským *šovinismem. Průvodními znaky jsou znevýhodnění v profesní dráze, nižší mzda za stejnou práci, vyšší zastoupení v neatraktivních a špatně placených zaměstnáních apod. V souvislosti se sexismem se často používá pojem sexistický jazyk, který muže nadřazuje ženám prostřednictvím gramatických jevů (označování žen mužským rodem například „Nováková – referent“), stylistických jevů (ženy až na druhém místě například „kolegové a kolegyně“) nebo různých ustálených spojení, bonmotů apod. (vtipy o blondýnách, ženy za volantem ...). Termín „sexismus“ byl vytvořen po vzoru *rasismu, neboť podle kritiků (či kritiček) prosazuje podobně exkluzionistické a utlačovatelské principy. (Eva Ferrarová)

smrt a pohřeb, v obecném filozofickém pohledu je bytí a smrt součástí téhož procesu a nemělo by mezi ně být *a priori* kladeno dělítko; je to až objev a definice *času v *mladém paleolitu (*čas lovců), jež vymezují naše pojetí smrti, a to včetně strachu z ní. Samozřejmě i zvířata tuší smrt (a možná její příchod odhadnou dokonce přesněji než lidé).

Rozdíl je v lineárním pojetí času a potažmo i života jako měřitelné křiv-

ky vedené mezi bodem *narození a bodem *smrti. Smrt jsme v *autopsii nezažili, jen ji všude kolem pozorujeme a na základě *analogie si ji s určitou pravděpodobností vypočítáme. A pak hledáme (vesměs málo úspěšné) cesty, jak ji alespoň mentálně negovat, respektive odsunout mimo zorné pole (viz *elixír nesmrtnosti, *nesmrtnost [a dlouhověkost]).

*Kultura a myšlení ovšem zásadně ovlivňuje nazírání životního cyklu a vlastně i vztah ke smrti. V naší *euroamerické civilizaci a kultuře se život obvykle odvíjí v (administrativně členěných) stupních žák – pracovník – vedoucí pracovník – důchodce. Kupříkladu v *indické civilizaci ve stupních žák – bojovník – hospodář – asketa; a rovněž v kulturách *přírodních národů jsou zafixovány a ritualizovány výrazné přelomové body, především *iniciace. Záleží na každé kultuře, víře a době, jaký posmrtný život lidé mrtvým přisoudí, jak popíší místa, kde pobývají, a podle toho si představují očekávaný či obávaný osud po smrti pro sebe samotné. Z tohoto důvodu je představa smrti a osudu mrtvých na onom světě nezbytnou součástí každého *náboženství. Smrt jako traumatizující a definitivní ukončení existence odporuje pudu sebezáchovy a touze po životě. Instinktivní odmítání smrti vyústilo v jakési *tabu, jehož příčinou je kromě jiného i méně zkušeností se smrtí v naší kultuře, přitom odmítání jakékoliv zmínky o smrti člověka podvědomě tíží. V posledních desetiletích však i naše euroamerická civilizace začala přistupovat k smrti „realisticky“. Probíhají diskuse o důstojné smrti a součástí tohoto proudu je *tanatologie i *antropologie smrti, k níž patří studium *pohřebního ritu.

Přesto se zdá, že některé vzdálené kultury žijí ve srovnání s námi v jakési „bezčasovosti“ a ta pak staví do jiného světla i moment smrti. Mámeli tedy hodnotit pohřební rituály jiných kultur, je z metodického hlediska podstatné uvědomit si, že mohou pramenit z odlišného pojmání času, života a smrti a vyvarovat se toho, abychom archeologický a antropologický záznam dávné pohřební situace „oživovali“ naším vlastním chápáním pohřebního *aktu přímo tak, jak jej známe ze současnosti. Metodicky se ovšem „archeologie a antropologie smrti“, zaměřená na pohřební akt a jeho archeologický odraz, odlišuje od „archeologie a antropologie bytí“, sledující *krajinu, sídliště a profánní aktivity odehrávající se v jejich rámci.

Předmětem studia se tedy stává *hrob jako průsečík biologických i kulturních procesů a tím i předmět zájmu fyzické antropologie, archeologie i sociokulturní antropologie. (Jaroslav Malina, Josef Unger)

ŠŠŠŠŠ

PLASTIKU. Z I.Q. 80 NA I.Q. 130.

Š Š Š Š Š

Šabbat (sabat) (z hebrejštiny: *šabbat*, *šábes*, „odpočinutí“):

1. šabbat (čili sobota), židovský sváteční den (hebrejské slovo *šabbat* znamená přestat s nějakou činností, pak odpočívat a nakonec i slavit.); vedle *obřízky jedno z ústředních ustanovení *judaismu. Je to sedmý den týdne a *stvoření, den přikázaný k odpočinku jako připomínka toho, že *Bůh odpočíval poté, co stvořil *svět, ale též jako připomínka vysvobození z egyptského *otroctví. V judaismu je šabbat slaven v *synagóze i v *rodině. Jeho charakteristickými rysy jsou rodinná pohoda, přísný zákaz 39 kategorií činností a studium biblických textů. Zahajuje se požehnáním, po něm následuje slavnostní večere a končí se obřadem *havdala* (oddělení), jímž se svatý sabat odděluje od všedních dnů. Pro ranní sabatovou bohoslužbu v synagóze je charakteristické předčítání ze *svitku *Tóry a přidavná *modlitba zvaná *musaf*, popřípadě výklad *rabína.

S rytmičací *času, jmenovitě podle typu nebeských těles, se sice ve starém Orientu setkáváme častěji (*kalendář), ale sedmidenní týden končící dnem klidu není jinde než v *Izraeli doložen. O jeho původu se vede odborný spor, který dosud nebyl uzavřen. Připomeňme si hlavní fakta: *Starý zákon jej odvozuje od *Desatera, kde je příkaz o sobotě (Ex 20,8–11, srov. též 16,22). Jeho dodržování v Izraeli však můžeme sledovat podle textů *Starého zákona až teprve od rané doby královské. Zřetelný je při něm sociální důraz: i otrok a dobytče mají právo na odpočinek (Ex 23,12; 34,21; Dt 5,14–15). Nicméně byl šabbat od staré doby spojován i s bohoslužbou (Iz 1,13, srov. Lv 23,3) a už u proroků pojímán jako obraz a předjímka odpočinutí budoucího, kdy budou napraveny všechny věci a zrušena (například Iz 14, Inn aj.) rajska kletba práce v potu tváře (Gn 3,17–19). Podobný význam, totiž odpočinutí jako připomínka rajske minulosti a předjímka budoucího odpočinutí, je nejvlastnější smyslem i sedmého roku, kdy se nemělo sít ani žnout, a čtyřicátého devátého (čili padesátého) roku, kdy měl být obnoven právní stav v zaslíbené zemi, tedy propuštění otroci, navrácen majetek atd. (Lv 25). Významný zářez do dějin Izraele, babylonské zajetí, podtrhlo význam soboty, jejíž dodržování tam

bylo vyznavačským činem (srov. Ex 31,13–17), zřejmě v protikladu k babylonským tabuizovaným dnům (*tabu), které se sice také vracely v sedmičkovém rytmu, ale byly to nešťastné dny, kdy se v *Mezopotámii nikdo neodvažoval nic dělat ze strachu před démony (*hemerologie). V pozdějším judaismu bylo přesně stanoveno, co se v sobotu smí a nesmí dělat. Přísné *farizeje v dodržování šabbatu ještě předstihli *esesejci, kdežto *Ježíš problematizuje jeho pouhé formální dodržování a odkazuje znovu k jeho původnímu smyslu. *Křesťané sice začali brzy slavit „den po sobotě“ na památku Kristova *vzkříšení (Sk 20,7 aj.), ale i naše slovo „neděle“ ukazuje, že se svým obsahem inspirovalo na sobotě. Dnes je situace taková, že *muslimové slaví jako sváteční den pátek, *židé sobotu a křesťané neděli, ale některé skupiny křesťanů, zdůrazňující trvalou platnost *Mojžíšova Zákona, se vracejí k svěcení soboty (například *adventisté sedmého dne);

2. přeneseně sváteční den, slavnost vůbec. (Jan Heller)

Šalomoun (hebrejsky Šelómó), izraelský *král, vládnoucí kolem let 961–922 př. n. l. Syn *Davida a *Bat-šeby (I Kr 1–11). Vládu získal Šalomoun díky své matce, které se těsně před Davidovou smrtí podařilo prosadit Šalomouna za nástupce *trůnu namísto jeho staršího bratra Adónijáše. Šalomounova vláda spadala do období slabosti *Egypta i *Asýrie, z čehož těžily tehdejší státní útvary *syropalestinské oblasti. Vládu zahájil Šalomoun uzavřením *sňatku s *faraonovou derou a navázáním dobrých styků s Egyptem, od kterého získal město Gezer. Úzké vztahy udržoval také s *Foiníkií, kde byl jeho spojencem i obchodním partnerem král *Týru Chíram. Ve spolupráci s ním vybudoval Šalomoun obchodní loďstvo, které zapojil do tehdejšího mezinárodního obchodu. Spolu s Chíramem uskutečnil Šalomoun rovněž námořní výpravu do země *Ofír, oplývající *zlatem. *Starý zákon nás informuje také o tom, že Šalomoun udržoval kontakty s jižní *Arábií, a líčí jeho setkání s královnou ze *Sáby. Ve vnitřní politice se Šalomoun snažil potlačit zbytky tradičního kmenového systému a nahradit jej politickým systémem *monarchie orientálního typu. Rozděлил proto zemi na dvanáct administrativních oblastí spravovaných vládními úředníky. Rozsáhlá stavební činnost Šalomounova byla soustředěna na vojenské projekty a na výstavbu hlavního města *Jeruzaléma. Stavba jeruzalémského *chrámu se uskutečnila ve spolupráci s foinickými umělci a řemeslníky, kteří jej budovali podle foinických vzorů.

Přes úspěchy své vlády se však Šalomounovi nepodařilo překonat rozpor mezi jižní (*judskou) a severní (*izraelskou) částí země. Rovněž výtěžek zahraničního obchodu, vývozu mědi aj., nestačil pokrýt náklady *státu a dvora, k němuž patřil také rozsáhlý *harém. Výsledkem byl rozpad

*království po Šalomounově smrti na jižní království *judské a severní království *izraelské, přičemž Davidova dynastie si uchovala vládu pouze v judském království. V náboženské politice toleroval Šalomoun také kultu cizích *bohů. I když toto Starý zákon vysvětluje negativním vlivem Šalomounových žen, šlo ve skutečnosti o politické důvody, poněvadž Šalomoun toleroval kultu božstev spřátelených zemí a těch, které se nalézaly ve sféře jeho vlivu. Hlavním pramenem k dějinám Šalomounovy vlády jsou starozákonní texty, 1 Kr 1–11 a v menší míře 2 Pa 1–11. Starý zákon líčí Šalomouna jako vzorného mudrce. Z těchto důvodů mu *tradice *judaismu a *křesťanství druhotně přiřkla autorství starozákonních knih Přísloví, Kazatel a *Píseň písní. (Vladimír Sadek)

šaman (patrně z evenkštiny [možné kořeny shledávány i v sanskrtu]: *šaman*, „ten, který ví“; termín byl prostřednictvím ruštiny převzat do jiných jazyků), *kouzelník, léčitel a věštec, domněle nadaný schopností komunikovat s nadpřirozenými silami a ovlivňovat dění v lidském světě; původně sibiřský léčitel, přeneseně a nepřesně léčitel u všech *přírodních národů. Úloha šamana se podobá úloze kouzelníka (aktivita pohybující se v rozpětí mezi *knězem a lékařem), odlišuje je rozdílná role při vlastním léčebném procesu. Kouzelník se snaží působit rituálními postupy a stupňovanou *sugescí na nemocného a získat přízeň publika, sám ovšem zůstává psychicky nedotčen. Naproti tomu šaman nechá působit nemoc a všechny terapeutické zásahy především sám na sebe. Rozhodující na jeho léčebném postupu je zneškodnění nemoci magickým obřadem, v němž je nemoc snímána z postiženého na šamana. Relativní úspěšnost *léčby lze vysvětlit tím, že šaman nikdy nepracuje bez pozitivních, empirických znalostí a *technik, provázených ovšem bubnováním, tancem, zpěvem, *modlitbami a dalšími rituálními úkony. K jejich zajištění jsou užívány bubny, chřestidla, zvonce, rituální *oděvy a další předměty, například terčíky, sošky ap., vyrobené z *kamene, *dřeva, *hlíny, *kostí, *kůží, peří a jiných materiálů. Součástí většiny šamanských rituálů je také vykuřování pomocí bylin, vonných esencí nebo pryskyřice. V některých kulturách jsou pro spojení s nadpřirozenými silami používány halucinogenní rostliny (*halucinogeny). Mnohem důležitější však je, že zásah šamana znamená pro nemocného i pro *kolektiv psychické odreagování. Nemocný se prostřednictvím šamana svěruje publiku se svými potížemi a kolektiv opět jeho prostřednictvím hledá řešení jeho potíží.

O *vysvětlení šamanovy funkce ve společnosti se pokoušela řada antropologů. Ve 2. polovině 19. století byl šaman popisován jako předchůd-

ce představitelů všech mladších institucionalizovaných *náboženství. Tato evolucionistická koncepce se odrážela například v přesvědčení, že *trans a změněné stavy vědomí (*vědomí, změněné), dosahované při šamanských rituálech (například při léčení, *komunikaci s předky prostřednictvím posedlosti aj.), jsou mentální patologií, spojenou s evoluční regresí k primitivnějším formám mysli. Nový úhel pohledu přinesl *kulturní relativismus, který nejprve situoval každého šamana do jeho konkrétního kulturně-historického kontextu a následně jej popisoval. Ve 30. letech 20. století byl sociální rozměr zájmu vystřídan snahou o vytvoření psychologického rozboru šamanů. Švédský etnolog Åke Ohlmarks (1911–1984) tak spojil šamany s tzv. arktickou hysterií – nervová labilita u cirkumpolárních šamanů byla podle něj ovlivněna drsným klimatickým prostředím (nadměrná zima, dlouhé noci, nedostatek vitamínů atd.) – praví šamani se vyskytují na Sibiři, v Grónsku, na Aljašce a v severní Kanadě. Rumunský religionista Mircea *Eliade (1907–1986) se zaměřil na interpretaci významu šamanova extatického prožitku pro rozličná kulturní prostředí. Podle něj je to společnost, která rozhoduje o tom, kdo se stane jejím šamanem (člověk, který ovládá své změněné stavy vědomí) a kdo nikoli (člověk, který je obětí svých psychických stavů – *schizofrenik, *psychopat aj.).

Od 60. let 20. století se v Americe a Evropě zvýšil zájem o domorodé šamany, k čemuž přispěly na jedné straně pocity odcizení západního člověka duchovnímu rozměru života a *konfrontace s ekologickými problémy (*New Age) a na straně druhé knihy amerického antropologa Carlose Castanedy (1925 [1935?]-1998), který ve svých dílech popisuje množství paranormálních a magických zážitků. Fenomenální úspěch zaznamenala zejména jeho první kniha na toto téma *The Teachings of Don Juan: A Yaqui Way of Knowledge* (Učení dona Juana: Cesta poznání u Jakiů, 1968, česky: *Učení Dona Juana*. Praha: Reflex, 1992). Castaneda v ní vypráví o svém setkání s donem Juanem Matusem, šamanem z kmene Jaki, k němuž došlo během Castanedova terénního výzkumu používání léčivých rostlin v Arizoně; Castaneda se stal údajně jeho žákem. Prostřednictvím dona Matuse podnikl cestu za poznáním duchovního světa Jakiů a ve svých knihách vylíčil, jak tato cesta probíhala a jak se z něj stával šaman. Castanedův život i skutečné pozadí jeho příběhů jsou opředeny jistým tajemstvím. Mnoho lidí považuje jeho příběhy za fabulaci a Castanedu za podvodníka. Jeho knihy měly mimořádný vliv na rozvoj západního neošamanismu. Současným představitelem a propagátorem neošamanismu je americký antropolog Michael Harner (narozen 1929),

který šamanismus zkoumal u původních obyvatel Ameriky a Evropy. Harner je přesvědčen, že šamanem se může stát každý jedinec. Napsal několik úspěšných knih a založil Nadaci pro šamanská studia, v níž se lidé učí tradičním šamanským technikám, zejména léčitelství. (Luboš Bělka, Sandra Sázelová, Martin Soukup)

Šiva („příznivý“), jeden z nejmocnějších a nejuctívanějších *bohů hinduistického panteonu (*hinduismus), ztělesnění zhoubných a ničivých kosmických sil, ale zároveň bůh plodnosti a obrody, ježž *symbol tvoří jeho „vždy vztyčený, vždy ztopořený“ úd (*lingam). (Jan Filipský)

šivaismus, jeden z hlavních směrů (s *višnuismem) v rámci *hinduismu. Šivaismus se člení na řadu škol a *sekt, jimž je společné uctívání *Šivy buď jako nejvyšší božské osoby nebo jako všepromikajícího božského principu. Počátky šivaismu spadají již do védského období; na přelomu letopočtu je v *Mahábháratě doložena existence šivaistické sekty pášupatů a jejího učení o Šivovi jako pánu, k němuž směřují jednotlivé duše usilující o vymanění z osidel světské existence pomocí uctívání, jógy a pravého poznání. Filozofické promýšlení vztahu *boha a člověka se v šivaismu pohybuje od důsledného *monismu tzv. kašmířského šivaismu, rozvíjejícího se zejména na přelomu 1. a 2. tisíciletí, až po *dualismus formulovaný jihoindickou šivaistickou (13. století). Řada šivaistických sekt klade důraz na *askezi a *jógu, doplňovanou zejména v Bengálsku o prvky *tantrismu. V jižní Indii si dodnes uchovává značný vliv sekta lingájatů.

Prvky šivaismu se spolu s jinými aspekty *indické civilizace rozšířily od přelomu 1. a 2. tisíciletí i do jihovýchodní Asie (Bali, Jáva, Kambodža). V současnosti je šivaismus nejrozšířenější v jižní Indii, Bengálsku a v himálajské oblasti (Kašmír, Nepál). (Jan Filipský)

škola kulturních okruhů, německo-rakouská, označení koncepte založené na difuzionistickém modelu *kulturních okruhů, kterou vybudoval německý antropolog Robert Fritz *Graebner spolu se svým asistentem Bernhardem *Ankermannem a rozpracoval rakouský etnolog a lingvista Wilhelm *Schmidt. Graebner svoji koncepci kulturního okruhu poprvé předložil v roce 1904. Na základě podobnosti *kulturních prvků vymezil Fritz Graebner difuzionistický model kulturních okruhů v Oceánii, kulturní okruhy v Africe stanovil Bernhard Ankermann. V knize *Methode der Ethnologie* (Metoda etnologie, 1911) vytyčil Graebner jako základní cíl etnologie studium *kulturní difuze a migrace obyvatelstva v průběhu dějin a rekonstrukci původních kulturních okruhů. Podle jeho výkladu dějin kultury byly prvotní, základní „kulturní okru-

hy“ (německy: *Kulturkreise*) vytvořeny v Asii a díky *kulturním kontaktům (zvláště v *době stěhování národů) se původní kulturní prvky a *komplexy rozšířily do celého světa a kulturní okruhy se převrstvovaly.

Teorii i metodologii výzkumu kulturních okruhů systematicky rozvinul nejvýznamnější představitel školy kulturních okruhů Wilhelm Schmidt ve své práci *Handbuch der Methode der kulturhistorischen Ethnologie* (Příručka metody kulturně-historické etnologie, 1937). Vycházel z předpokladu, že kulturní kontakty se netýkají pouze jednotlivých kulturních prvků nebo malých skupin, ale že procesy *migrace a *difuze zahrnují celé *kulturní komplexy, obsahující všechny významné oblasti *materiální a *duchovní kultury (*ekonomiku, *náboženství, *zvyky, *obyčeje atd.).

Kulturně-historická *metoda výzkumu kulturních okruhů získala v Evropě zprvu řadu stoupenců, později však byla pro svou jednostrannost a spekulativnost podrobena *kritice, na níž mělo významný podíl zavedení nových exaktních *metod a *technik antropologického a archeologického výzkumu (*radiokarbonové datování apod.). (Jaroslav Malina)

škola, Fontainebleauská, směr francouzského renesančního *malířství inspirovaný italským *manýrismem, rozvíjející se při výzdobě zámku ve Fontainebleau, který dal roku 1528 postavit francouzský *král František I. (vládl 1515–1547) a pověřil výzdobou florentského manýristu *Rossa Fiorentina, pod jehož vedením pak v letech 1530 až 1570 vznikla galerie, hlavní dílo takzvané první Fontainebleauské školy.

Italové jako Rosso Fiorentino, vlastním jménem Giovanni Battista di Jacopo di Guasparre (1494–1540), Francesco Primaticcio (1504–1570) či Nic(c)olò dell'Ab(b)ate (1509/12–1571?) se stali apoštoly tohoto nového uměleckého směru. Pro francouzský dvůr vytvořili hédonisticko-profánní styl, který vypudil poslední pozůstatky středověkého umění. Jejich škola, tzv. Fontainebleauská – pojmenovaná podle zámku, který věhlasní italští a francouzští umělci té doby vyzdobili pro krále Františka I. (a jeho následovníky) – se rozhodla pro alegorické a mytologické náměty. Byly podle všeho nejvhodnějším pozadím pro život krále, který se chtěl napařad věnovat více věcem tohoto než onoho světa. Rosso Fiorentino pocházel z Florencie, a ačkoliv jen málo z jeho prací ve Fontainebleau je zachováno v originálním stavu, máme dosti důkazů, které dokládají jeho vliv na francouzské a koneckonců i na evropské umění. Znamenitým příkladem tohoto vlivu je *rytina *Pluto* od Giana Giacoma Caraglia (kolem roku 1500–1570) podle Rossovy předlohy. Proti tradici

je zde Bůh znázorněn štíhlý a mladistvý. Gesto, kterým ukrývá obličej, odvádí pozornost diváka k vyobrazenému tělu, a tedy od vlastního námětu. V zásadě je to relativně jednoduchý příklad toho, že nezahalené tělo nabylo v umění manýrismu na významu a stalo se ústředním výrazovým prostředkem. Gobelín s postavou *Danae* – utkaný podle dekorace pro Fontainebleau navržené Rossem Fiorentinem – dává nahlédnout do záměrů umělců této školy. Nahá žena v provokativní póze, s dlouhými údy, malou hlavou, vyzývavými ňadry a mírně vypouklým břichem odráží erotický *ideál doby. Postava je přímo odvozena od nahých žen v *Michelangelových výtvarných dílech, zejména od tzv. *Úsvitu* na hrobě Lorenza de Medici ve Florencii; je však méně masivní a zdá se, že je spíše určena k erotickému potěšení. Její proporce a zdůraznění určitých detailů přitom připomínají ještě středověké *akty.

Umělci Fontainebleauské školy vytvořili i řadu portrétů dvorské krásky, která je založena na typu nahé *Giocondy* z *Leonardova ateliéru. K nim patří také proslulý obraz *Gabrielle d'Estrées a její sestra vévodkyně z Villarsu v lázni* (kolem roku 1594) z okruhu děl vytvořených takzvanou druhou Fontainebleauskou školou, která ve Fontainebleau pracovala v době Jindřicha IV. (1589–1610) pod vedením malíře Toussainta Dubreuilu (asi 1561–1602). *Identita obou žen je sice sporná, nicméně převládá *názor, že tento dvojportrét zachycuje Gabriellu d'Estrées, královu metresu, a její sestru, vévodkyni z Villarsu. Obě dámy jsou znázorněny při společné koupeli, přičemž ta nalevo smělym gestem stiská sestřinu prsní bradavku. Obraz, připisovaný někdy Jeanu Cousinovi mladšímu (kolem 1522–asi 1594), do dnešních dnů přitahuje pozornost dokonalou stylizací lidské postavy i artificialností a elegancí námětu, ale především rafinovanou erotickou přejemností.

Magická přitažlivost tohoto manýristického dvojportrétu koupajících se aktů zlákala k parafrázi i současné umělce: například německého malíře Paula *Wunderlicha (narozen 1927) – *Bosom Friends* (1965, litografie) a české malíře Adolfa *Borna (narozen 1930) – *Večery na Loiře* (1997, litografie) a Vladimíra *Suchánka (narozen 1933) – *Sestřičky z Villarsu* (1998, litografie). (Jaroslav Malina)

TTTTT

NADÁVÁM, TEDY JSEM!

tabák (z portugalského *tobago*, termínu převzatého od amerických domorodců), směs rozdrčených nebo balených fermentovaných listů druhů *Nicotiana rustica* nebo *Nicotiana tabacum*. Tyto rostliny, původní v Austrálii a Oceánii, Jižní Americe a na Sundských ostrovech, jsou dnes pěstovány po celém světě. Tabák působí jako *psychostimulativní látka, především díky obsahu *nikotinu a dalších alkaloidů (anabasin, normikotin). Nejčastější forma aplikace je kouření cigaret, dýmek, méně často šňupání nebo žvýkání tabáku. Kromě nikotinu obsahuje tabákový kouř benzen, dehtové látky, oxid uhelnatý, dále také amoniak, formaldehyd, kyanovodík, metan, sirovodík a další látky (celkem asi 4000, z toho několik set *kancerogenů). Návyk na cigarety má výrazný psychosociální aspekt, daný *stereotypem pohybů při kouření, závislost může mít zčásti i fyzický charakter. Zdravotním důsledkem tabakismu je *chronický záneř *hrtanu, *hltnanu, *průdušnice a *průdušek, především však podstatně zvýšené riziko rakoviny *plic a *trávicího traktu; toto riziko vzniká i při „pasivním kouření“ u nekuřáků pobývajících v zakouřeném prostředí.

Tabák kouřili, žvýkali nebo šňupali *Mayové a další etnika předkolumbovské Ameriky ponejvíce jako *rituální intoxikant. Z Ameriky do Evropy (Portugalska) byl tabák přivezen poprvé roku 1493 a jeho kouření v keramických dýmkách pro požitek, vzhledem ke stimulačním i relaxačním účinkům, se po Evropě začalo šířit od druhé poloviny 16. století. Zprvu byl ovšem tabák považován za léčivou bylinu, v roce 1622 vyšla v Leydenu monografie o tabáku *Tabacologia*, popisující také jeho škodlivé účinky; jejím autorem byl Němec Johann Neander. Evropští námořníci uvedli kouření i do východní Asie. Již koncem 16. století je doložena jeho obliba v Japonsku, odkud se rozšířil do Koreje, Mandžuska, Mongolska a severní Číny. Trasa do jižní Číny vedla přímo z Filipín. Ve všech těchto zemích se tabák záhy začal pěstovat a kouření z dýmek, bambusových nebo kovových, zdomácnělo. Doutníky se začaly vyrábět ve Španělsku počátkem 18. století, výroba cigaret byla zahájena v USA v šedesátých letech 19. století.

Masová obliba cigaret však vzrostla teprve ve 20. století. Kvůli škodlivosti se na prahu 21. století v mnoha zemích Evropy a Ameriky začalo kouření *zákonem potlačovat. (Petr Bureš, Jaroslav Malina, Lucie Olivová)

trest smrti, specifická třída *sociokulturních regulativů a výjimečný typ sankce, jehož důsledkem je násilné ukončení lidského života. Formy trestu smrti jako způsobu ukončení lidského života variiují od *kultury ke kultuře v historickém čase a geografickém prostoru. Z antropologického hlediska je trest smrti studován jako součást širšího souboru restriktivních *norem, umožňujících v dané *společnosti prosadit sociální kontrolu a eliminovat krajně nežádoucí formy chování.

V lovecko-sběračských *tlupách *paleolitu a *mezolitu i v mladších obdobích *pravěku byl trest smrti pravděpodobně vykonáván vyloučením jednotlivce z dané *komunity nebo jeho rituálním obětováním.

V období *starověku již existovala celá řada v té době legitimních a právně kodifikovaných způsobů odebrání života. Poprvé se s nimi setkáváme v *civilizacích starověké *Mezopotámie (v sumerských zákonících z 3. tisíciletí př. n. l. a zejména v *Chammurapiho zákoníku z doby kolem poloviny 18. století př. n. l.). V Mezopotámii pozorujeme postupné zpříšňování trestů včetně zavádění trestu smrti. Zatímco starší sumerské zákoníky ukládají především tresty peněžité, po roce 2000 př. n. l. se situace přiostruje a již zákoník Chammurapiho sahá v řadě případů k uložení trestu smrti. Zvláště k tomu docházelo v případech vraždy, krádeže, násilného vniknutí do domu a jiných podobných trestných činů. Ve starém *Egyptě byl nejvyšší právní autoritou *král – bůh žijící na zemi, který zplnomocňoval *vezíra, nomarchy a soudce k udělování trestů za porušení božího principu a mravního řádu *maat. Nedochoval se žádný trestní zákoník, i když prokazatelně existoval (*hepu*). Hrdelní tresty (otrávení, naražení na kůl, upálení) byly podle dochovaných písemných zmínek udělovány spiklencům proti králi (v neúspěšném spiknutí proti Ramessovi III. jich padlo 40), vykradačům královských hrobek a v jednom případě cizoložnici. Nejtěžší věčný trest – znemožnění blaženého posmrtného života – však hrozil každému, kdo se za svého života zpronevěřil jedné ze 42 zásad maat, jak je vypočítává 125. říkadlo *Knihy mrtvých:

„Nedopustil jsem se zla!

Nekradl jsem!

Nebyl jsem chamtivý!

Nic jsem si nepřivlastnil!

Nikoho jsem nezabil!
Nepoškodil jsem míru na obilí!
Nedopustil jsem se žádné špatnosti!
Nepřivlastnil jsem si boží majetek!
Nelhal jsem!
Nevzal jsem žádné jídlo!
Nezpůsobil jsem lítost!
Nehřešil jsem!
Neporazil jsem dobytek boha!
Nevydělal jsem na zrně!
Nesnižoval jsem stanovené dávky chleba!
Nikommu jsem (potají) nenaslouchal!
Netlachač jsem!
Vedl jsem spory jen o svůj (vlastní) majetek!
Nesouložil jsem s ženou (jiného) muže!
Nebyl jsem oplzlý!
Nevyvolal jsem strach!
Neprovinil jsem se!
Nebyl jsem vznětlivý!
Nebyl jsem hluchý k pravdivé řeči!
Nevyvolal jsem žádný spor!
Neklamal jsem!
Neulehl jsem a nesouložil s druhem!
Nebyl jsem nedbalý!
Nevedl jsem spory!
Nedopustil jsem se násilí!
Nebyl jsem popudlivý!
Nepřecenil jsem se a neponížil jsem boha!
Nešířil jsem tlachy!
Neučinil jsem nic špatného!
Neurazil jsem krále!
Nebrouzdal jsem se (zbytečně boží) vodou!
Nebyl jsem halasný!
Neurazil jsem boha!
Nebyl jsem nadutý!
Nepovyšoval jsem se!
Moje potřeby nepřevýšily můj (právoplatně nabytý) majetek!
Nezostudil jsem svého městského boha!“

Staré zákoníky často spojovaly trest smrti s utrpením odsouzenec. Součástí exekuce se tak stalo mučení ohněm, vodou, chladem, samotou a rafinovanými útrpnými nástroji, působícími bolest, jejichž cílem bylo odsouzenec co nejvíce ztížit odchod ze života. Například ve starověké Číně se od 4. století př. n. l. začal uplatňovat *legismus, jehož základem byl přesně definovaný *zákon jako princip nejvyšší síly. Jeden z protagonistů legismu, *Šang Jang (asi 390–338 př. n. l.), soudil, že dobrý je jedině takový zákon, který zajišťuje naprostou a bezvýhradnou podřízenost všech obyvatel potřebám *státu. Takový zákon nesmí být spojován ani omezován společenským postavením, morálkou nebo rodinnými či citovými pouty. Zákon hájící zájem státu stojí nad vším a nesmí se zastavit před ničím: když se vůči státu proviní otec, musí ho syn udat. Šang Jang tedy usiloval o dosažení rovnosti všech před zákonem – šlechtice, stejně jako malého rolníka nebo nádeníka. Neměl však zřejmě na mysli žádné humanistické nebo sociální cíle. Prosazoval pouze rovnost v poslušnosti a potlačování. Na prvé místo vyzdvihl zákon se soustavou trestů: zahrnovala bičování, konfiskaci majetku, nucené práce a více než deset různých druhů trestů smrti. Provinilec mohl být připraven o život stětím, přeseknutím v půli těla, roztrháním těla mezi rozjetými vozy a jinými vcelku rychlými způsoby, ale také dlouhodobým mučením – pálením (počínaje od hlavy), odtrháváním končetin, vylamováním žeber a uvařením v kotli. Mohl být usmrcen dokonce i pětinasobným trestem smrti, který sestával z vypáleného znamení na čele, uříznutí nosu, nohou a z dalších ukrutností a končil bičováním, jež přivedilo smrt. Hlava nebo celé tělo popraveného byly pak vystaveny na městském tržišti, aby na obyvatele působily odstrašujícím dojmem. Obžalovaný přitom dostával těžký trest i za poměrně lehký přestupek. Šang Jang totiž vycházel z filozofie předcházení zločinu. Domníval se, že menší přečin vede k většímu a každá shovívavost jen podněcuje k nedbání zákona, kdežto nesmlouvavá přísnost zastraší, takže jen málokdo se pak odváží provést nezákonný čin. K témuž cíli směřoval Šang Jang i rozdělením obyvatelstva do malých skupin. Příslušníci těchto skupin za sebe vzájemně ručili a každý z nich byl povinen ohlásit úřadům trestný čin ostatních. Pokud tak neučinil, byl potrestán stejně jako viník. V Koreji udělování a provádění trestu smrti v období starověku a středověku záleželo na konkrétním státu, době a zákoníku (byl však zásadně vykonáván v hlubokém podzimu). Obecně však platí, že odsouzenec neměl trpět dlouho, volily se tudíž „rychlé“ způsoby smrti v závislosti na jeho sociálním postavení. Trest smrti se však uděloval za poměrně malé přestupky a v případě činu

kvalifikovaného jako vlastizrada byl aplikován na tři mužské generace včetně ještě nenarozených potomků.

Ve starověké Indii byl ve védském období (zhruba od poloviny 2. tisíciletí př. n. l.) zdrojem trestního práva (označovaného pojmem *danda*, doslova „hůl, biják, kyj“) kmenový vůdce či král (*rádža*), jenž zároveň představoval nejvyšší odvolací instituci v civilněprávních sporech. Mezi hrdelní zločiny védské texty (*védy) řadily velezradu, usmrcení embrya (*bhrúna*) a vraždu (*víra*), zejména pokud se stal obětí příslušník nejvyšší vrstvy (*varny) *bráhmanů. Některé prameny považují za stejně odsouzeníhodné i poskvrnění lože náboženského učitele (*gurua*), pití opojných nápojů (*surá*) a krádež *zlata; pachatelům pak po smrti hrozí přerod do psiho či prasečího lůna nebo mezi *nedotknutelné (*čandály*). Jako trest za zabití védští *Árjové někdy ukládali pokutu (*vairadéja*), určenou pozůstalým po oběti; tato instituce vyplácení výkupného, přezívající z indoevropského období, jež mělo zabránit uplatňování *krevní msty, představovala období *wergeldu* u starých *Germánů. V případě usmrcení *kšatrije určují staroindické právní příručky (**dharmasútry*) odškodné v hodnotě tisíce krav, u *vaišje mělo činit stovku, za život příslušníka nejnižší kasty (*šúdrů) stačilo odvést jen deset kusů hovězího dobytka. Vražda bráhmana představovala tak těžký zločin, že ji mohlo odčinit jen uspořádání oběti koně (*ašvamédha), což bylo jediné výsadou panovníka. Se vznikem raných teritoriálních států a upevňováním monarchické formy vlády (od 6.–5. století př. n. l.) podstatně vzrostla role krále jako udržovatele posvátného řádu a morálky (*dharma), k jehož hlavním povinnostem patřilo soudit a trestat, stíhat *zlo „podobně jako lovec poraněného srnce podle kapek barvy vedoucích k jeho úkrytu“. Panovník většinou osobně rozsuzoval jen ty nejzávažnější případy; ostatní trestní pře řešily soudní tribunály, jimž předsedal královský zmocněnec (*dharmastha*) a jejichž přisedící (téměř výlučně členové bráhmského stavu) soudcovský úřad zpravidla dědili. Trest smrti mladší zákoníky (**dharmaśástry*) předepisují za vraždu, a to i za usmrcení při souboji, ale jen pokud přišel o život bráhman a pachatelem byl příslušník nižší kasty. Bráhmskému vrahovi bylo v takovém případě vypáleno znamení hanby a na zbytek života byl poslán do vyhnanství; za smrt oběti z nižší kasty se však mohl vykoupit odpovídajícím finančním obnosem. Hrdlem propadl rovněž každý, kdo byl uznán vinným ze zločinu králozrady (*nrapadróha*). To hrozilo každému, kdo proti svému panovníkovi osnoval spiknutí či pomáhal jeho nepřátelům, podplácel jeho *ministry, vzpíral se jeho nařízením, padělal královské výnosy či

– ač nízkého původu – usiloval o královskou hodnost. Ten, kdo na krále vztáhl ruku, byť by to i byl vládce krutý a nehodný, provinil se více než vraždou stovky bráhmanů, za což měl být naražen na kůl a upálen. Smrtí (naražením na kůl, oběšením či utopením) se ve starověké Indii trestaly též banditismus, brutální loupeže a vážné majetkové přečiny, k nimž patřilo odcizení početnějšího stáda krav, koní či slonů, většího množství obilí, látek, drahých kovů či klenotů, stejně jako opakované provádění kapesních krádeží. Do stejné kategorie patřilo i padělání královských darovacích listin či znehodnocování drahých kovů – zlatník, jenž používal falešné váhy a s pomocí nepravého prubířského kamene prodával bezcenné slitiny, měl být břitvami rozřezán na kusy. Způsob vykonání hrdelního trestu se různil jak podle místa, tak podle vážnosti zločinu, za který byl rozsudek vynesen: pachatelé mimořádně zavrženíhodných činů měli zemřít zvláště trýznivým způsobem. Nejběžnějším způsobem poprav bylo naražení na kůl, přičemž byla odsouzení hlava upoutána tváří k nebi, aby mu mrchožrouti mohli snáze vyklovat oči; jindy byl nešťastník zahrabán po krk do země a ponechán na pospas dravým ptákům a šakalům, rozšlapán slonem, svržen po hlavě do propasti, zaživa upálen, roztrhán volskými spřeženími, zastřelen lukostřelci nebo vypuštěn v loďce po proudu řeky poté, co mu byly uříznuty, uši, nos a končetiny.

V rámci židovsko-křesťanské kultury se *symbolem odsouzení k smrti stalo *ukřížování. Tento způsob poprav byl však praktikován již dříve, zejména v *perské a *římské říši (kde byl zakázán až na sklonku vlády *císaře *Konstantina Velikého [337 n. l.]), a uplatnil se rovněž v Egyptě, Kartágu a Řecku v období starověku nebo ve středověkém Japonsku.

V předkolumbovských kulturách na území dnešního Mexika plnil podobnou symbolickou roli jako kříž *nůž z *obsidiánu. Rituální trest smrti zde na vrcholcích *pyramid vykonávali kněží, kteří vyřízli z těla odsouzence/oběti ještě tepající *srdce k uctění *bohů.

V období evropského *středověku se trest smrti a s ním spjaté utrpení vyjadřují kromě jiného *atributy křesťanských *světců, kteří byli pro svou *víru mučeni a popraveni zvlášť trýznivým způsobem. Součástí *ikonografie středověkých obrazů, věnovaných smrti svatých mučedníků, se tak staly nástroje jejich smrti – *meč, kolo, pila, kleště, rozpálený rošť, kalich s jedem atd. Ve středověku byl trest smrti součástí každodennosti. Katovým mečem umírala za své prohřešky obvykle *šlechta. Oběšení, rozčtvrcení, škrcení, upálení, *kamenování, *vivisekce, roztrhání kožmi nebo smrt v „kole“ hrozila za radikální překročení zákonů nebo těžké zločiny všem ostatním vrstvám obyvatelstva. Poprav byly

často prováděny tak, aby oběť umírala dlouho, v bolestech a při plném vědomí. Středověké popravy se obvykle konaly před početným obecenstvem. Odsouzení byli vezeni ulicemi v otevřeném voze, aby jejich poslední cestu mohlo sledovat co nejvíce lidí. Vlastní průběh exekuce byl podle postoje diváků k odsouzení doprovázen hlasitým povzbuzováním nebo výsměchem a kat byl často slavnou osobností. Veřejné popravy přetrvávaly v mnoha evropských zemích dlouho do 18. století.

Novověký pokrok v „technologických smrti“ rozšířil spektrum trestů smrti o gilotinu, kulku vystřelenou z pušky, elektrické křeslo, smrtící plyn nebo injekční stříkačku.

Z antropologického i lidského hlediska však navzdory stále „humánnějšímu“ způsobu vykonávání trestu smrti zůstává otevřena základní otázka: Mají lidé právo použít jako legitimní sankci a formu sociální kontroly trest smrti a ukončit život „toho druhého“?

Trest smrti byl poprvé krátkodobě zrušen už v 1. století př. n. l. v antickém Řecku a v 8. století v Číně, ve větším měřítku se myšlenka zakázat trest smrti začala prosazovat až koncem 18. století; přispěli k tomu francouzský filozof *Voltaire (1694–1778), anglický právník a filozof Jeremy *Bentham (1748–1832) a zejména italský právník, filozof a politik Cesare Beccaria (1738–1794), který se v eseji *Dei delitti e delle pene* (1764, česky: *O zločinech a trestech*. Praha: Bursík a Kohout, 1893) vyslovil pro humanizaci *trestního práva a postavil se proti trestu smrti. Prvním státem v novodobé historii, který zrušil trest smrti, se stalo Toskánsko (1786), v habsburské monarchii byl trest smrti krátkodobě zrušen za vlády *císaře Josefa II. (1741–1790), a to v letech 1787–1795; v 19. století následovala Venezuela (1863), San Marino (1865), Kostarika (1877) a další země. V posledních desetiletích byl trest smrti zrušen ve většině evropských a jihoamerických států (v roce 2006 to bylo celkem 88 zemí světa); mezi zeměmi, které ho nadále praktikují jsou, kromě jiných, Čínská lidová republika, Spojené státy americké a většina islámských zemí.

V Československu bylo po roce 1918 převzato trestní právo z Rakouska-Uherska, po roce 1920 (na základě tzv. *Zatímního návrhu obecné části trestního zákona*) bylo možné trest smrti uložit pouze při stanném právu nebo u doživotně odsouzeného, který opětovně spáchal trestný čin, pro nějž byl odsouzen; v letech 1918–1933 bylo popraveno 9 lidí. Po roce 1934 (vydáním zákona č. 91/1934 Sb.) byl trest smrti zachován, využívaly se však spíše jiné tresty (těžší tresty žaláře, doživotí). Za *Protektorátu Čechy a Morava (1939–1945) byl trest smrti často využíván proti příslušníkům protinacistického odboje (jen na pankrácké giloti-

ně zahynulo přes tisíc odsouzených), podobně i v poválečných letech (především podle tzv. retribučních zákonů), a to při používání různých metod poprav. Koncem 40. a počátkem 50. let 20. století zneužila komunistická moc trestu smrti k řadě justičních vražd při politických procesech (od roku 1949 bylo provedení poprav omezeno jen na oběšení). V roce 1978 zaslali představitelé *Charty 77 Federálnímu shromáždění petici s názvem *Trest smrti je jedna z nejtemnějších skvrn na tváři našeho věku*, v níž požadovali zrušení trestu smrti. V roce 1990 (zákonem č. 175/1990 Sb. z května 1990) byl trest smrti v Československu zrušen; poslední poprava byla u nás vykonána v roce 1989. Za dobu trvání Československa (bez období Protektorátu Čechy a Morava) bylo k trestu smrti odsouzeno 1 217 lidí (z toho 61 % za retribuční trestné činy, 21 % za politické trestné činy a 18 % za kriminální trestné činy). Kromě ústavněprávního zákazu se Česká republika v roce 1992 zavázala k nepoužívání trestu smrti ratifikací *Protokolu č. 6 k Úmluvě o ochraně lidských práv a základních svobod* *Rady Evropy. (Viz též *práva, lidská.) (František Čapka, Jan Filipický, Petr Charvát, Miriam Löwensteinová, Jaroslav Malina, Václav Soukup)

trial and error, pokus a omyl; idealizovaná metoda řešení (vědeckých) problémů, která se uplatňuje v situacích, kdy je znám cíl a kritérium úspěchu řešení daného problému; kdy je možné uskutečnit řadu alternativních pokusů řešení; kdy je známo, že z těchto řešení je většina stejně úspěšných nebo neúspěšných; a kdy není známo, které z těchto řešení je právě tím úspěšným. Za těchto podmínek je možné konat libovolný počet pokusů o vyřešení problémů, dokud po různém počtu mylných pokusů nenarazíme na správné řešení.

Moderní *věda se brání využívat tuto metodu, v transformované podobě se uplatňuje ještě v *psychologii (*behaviorismus). V novějších teoriích vědy se pokusil o rehabilitaci metody trial and error Karl Raimund *Popper v teorii *falzifikacionismu; podle Poppera se v empirických vědách, pokud nemají dost jiných pevnějších kritérií, tak dlouho zkouší a zase vyvrací, dokud není nalezena jedna „správná“ *teorie. Protože tento pohled míří pouze na variace teorií a zcela pouští ze zřetele problém mutací, není metoda trial and error v *exaktních vědách využitelná. (Viz též *experiment.) (Břetislav Horyna)

Tutanchamon (původním jménem Tutanchaton), egyptský panovník 18. dynastie (vládl asi v letech 1347 až 1338 př. n. l.), syn (možná bratr) *faraona *Amenhotepa IV. (známějšího pod jménem *Achnaton). Tutanchamon nastoupil na *trůn jako devítiletý chlapec (trůnním jmé-

nem Nebcheprure) po krátké vládě záhadného faraona Smenchkareho, jehož totožnost zůstala neznámá. Někteří egyptologové se domnívají, že mohlo jít o Tutanchamona bratra nebo spíše o nevlastní matku a první manželku Achnatonovu – *Nefertiti.

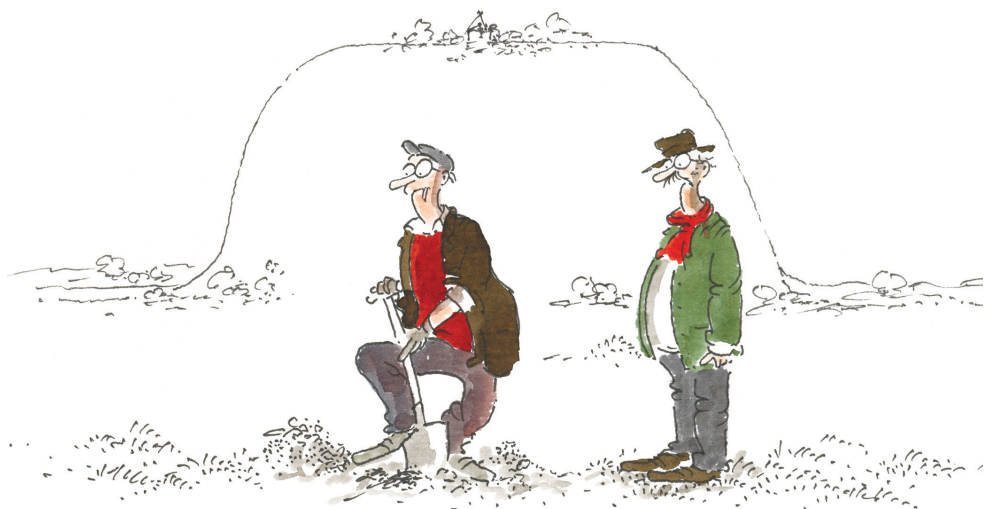
Nejdůležitějším dokumentem Tutanchamonovy vlády je tzv. Restaurační *stéla, která představuje negativní popis stavu země, do něhož se *Egypt dostal vlivem reformy jeho otce. Za doby Tutanchamonova panování byly obnovovány zničené *chrámy zasvěcené bohu Amonovi a královský dvůr se přestěhoval zpět do *Menneferu, tradičního sídla vlády. Staré kultury, zakázané faraonem Achnatonem, byly obnoveny a Théby se opět staly náboženským střediskem země. Egypt se vrátil od vynuceného *monoteismu zpět k *polyteismu.

Roli regenta mladého *krále zastával Haremheb, vrchní vojenský hodnostář, velitel královského vojska. Haremheb, kterého s královskou rodinou nepojily žádné příbuzenské svazky, měl jako regent právo nastoupit na trůn v případě, že by Tutanchamon zemřel bez potomků. V době, kdy byl Egypt ve vojenském *konfliktu s *Chetity poražen u Amky nedaleko Kadeše, devatenáctiletý Tutanchamon v 10. roce své vlády nečekaně zemřel. Okolnosti jeho smrti nebyly dodnes plně objasněny, není vyloučeno, že se mohl stát obětí intrik při boji o egyptský trůn. Po Tutanchamonově smrti převzal na čtyři roky vládu jeho vzdálený příbuzný Aj a teprve po úmrtí Aje se k moci dostal vojevůdce Haremheb.

Tutanchamonova neporušená *hrobka (označovaná KV 62) byla objevena v roce 1922 v Údolí králů britským badatelem Howardem *Carte-rem, *mumie byla pitvána v roce 1925 anatomem Douglasem Derrym. Avšak ani v dnešní době, za použití nejmodernějších metod (*CT), nebyly nalezeny důkazy, které by potvrdily domněnky některých badatelů o zavraždění mladého faraona.

Bohatý obsah Tutanchamonovy hrobky je vystaven v několika sálech Egyptského muzea v Káhiře. Mezi nálezy jsou také umělecké předměty dokládající egyptský smysl pro harmonické rodinné vztahy: například reliéf na opěradle takzvaného lvího trůnu zachycuje něžnou scénu – Tutanchamonovu manželku Anchesenamou, jak natírá ramena svému královskému manželovi vonnou masťou. Neporušená královská hrobka nepřinesla jen řadu odborných poznatků o jednom z posledních panovníků *Nové říše, ale především vzbudila po celém světě nebyvalý zájem o Egypt a jeho dějiny. (Ladislava Horáčková, Jaroslav Malina)

UUUUUU

ŘADĚJI V TOM MOC NEREJTE. JE TO TADY JEDNA VELKÁ PANDORŮPONA SKŘIŇKA.

ukřížování (latinsky: *crucifixio*, řecky: *staurosis*):

1. [historie, medicína], způsob popravu zpravidla přibitím na dřevěnou *konstrukci tvaru písmene T (latinsky: *crux commissa*) nebo *kříže (latinsky: *crux immissa*), méně často X nebo Y, praktikovaný zejména v *perské a *římské říši. Někteří badatelé se domnívají, že se ukřížování vyvinulo z prostého pověšení či přibití na strom případně z nabodnutí na kůl (tzv. implamentum) s cílem prodloužit odsouzenému muka co nejdéle.

Ukřížování bylo v *antice používáno jako potupný krutý trest zejména vůči *otrokům, pirátům, těžkým zločincům, politickým odpůrcům a zvláště opovrhovaným nepřátelům, naprosto ojediněle byli ukřížováni i římsí občané. Nejznámějším případem byla poprava 6600 otroků zajatých po potlačení Spartakově povstání, kteří byli ukřížováni roku 70 př. n. l. podél Via Appia, vedoucí z Říma do jihoitalského Brundisia (dnes Brindisi). Tito otroci nesměli být sundáni a pohřbeni, a kříže tak pro výstrahu lemovaly cestu po celá desetiletí.

Přestože jak *řecký, tak *latinský termín pro ukřížování má mnoho významů (včetně pověšení za ruce na sloup nebo naražení na kůl), v typické podobě byl odsouzenec nejprve zbičován a potom přinucen nést příčné břevno kříže – tzv. *patibulum* (vážíci 35–60 kg) na místo poprav, kde byl k tomuto trámu buď přivázán nebo přibit a s ním připevněn ke svislé části kříže (latinsky: *stipes*), obvykle již předtím zapuštěné do země. Nad hlavou byla často umístěna cedulka s jeho jménem a uvedením zločinu, kterého se dopustil. Hřeby byly přibity skrze předloktí nad zápěstím nebo přímo zápěstím (nikoli dlaněmi, jak je často znázorňováno *křesťanskou *ikonografií). K prodloužení muk odsouzeného býval na *stipes* připevněn dřevěný klín – jakési sedátko (latinsky: *sedile*), umístěné přibližně uprostřed kříže, ke kterému mohl být odsouzenec přibit za *genitálie. To by odpovídalo líčení antického historika židovského původu Josepha Flavia (37 nebo 38 – po roce 100 n. l.), který popisuje potlačení židovského povstání a dobytí *Jeruzaléma císařem Titem roku 70 n. l.

a následné hromadné ukřižování povstalců, z nichž někteří „byli napíchnuti v privatních partiích“.

Rovněž dolní končetiny mohly být ke kříži přivázány nebo přibity (v oblasti nártu, každá zvlášť nebo zkrříženě přes sebe). Přibití nohou bylo šířeno křesťanskou tradicí, avšak starověké prameny o něm vesměs mlčí. Příímý doklad ukřižování s přibitím dolních končetin byl nalezen v Jeruzalémě až v roce 1968. V jednom z hrobů datovaných do 1. století n. l. se totiž nacházel *skelet asi pětadvacetiletého muže (podle nápisu na *sarkofágu se jmenoval Jehohanan nebo Jechohanan), jehož obě *patní kosti byly probity velkým železným hřebem dlouhým 17,5 cm (s průměrem 2 cm), kosti bérce byly zlomeny.

Při ukřižování dochází vlivem enormního upažení a zatížením hmotností těla k maximálnímu natažení svalů horních končetin a hrudníku, zejména těch, které mají začátek nebo úpon na skeletu hrudníku. Takto je pasivně napínána i stěna hrudníku a ten je fixován ve vdechové poloze. Proto by měl být každý výdech aktivní na rozdíl od normálního dýchání, kdy je výdech dějem pasivním (viz heslo *mechanismus dýchání). Avšak z výše uvedených důvodů se stává dýchání povrchním (nemůže se plně relaxovat *bránice), plíce nemohou řádně vyprázdnit odkysličený vzduch a v těle se hromadí oxid uhličitý. Nastává porucha zásobení organismu kyslíkem tzv. anoxická anoxemie. Poměr dýchacích plynů se postupně mění ve prospěch oxidu uhličitého a vzniká tzv. hyperkapnie (nadbytek CO₂ v krvi). Tento stav je provázený zmodráním rtů, sliznic a především neklidem ze strachu z udušení. Kromě dechové nedostatečnosti hraje podstatnou roli při umírání na kříži i postupné selhávání regulačních mechanismů při ortostáze, která ovlivňuje cirkulaci krve. Postupně dochází k ortostatickému kolapsu, to znamená k selhání krevního oběhu s nedostatečným transportem dýchacích plynů v krvi a k anoxii. Organismus za uvedených podmínek pracuje na tzv. kyslíkový dluh a postupně nastupují známky tkáňového dušení, dochází ke ztrátě vědomí a posléze nastává smrt. Odlehčení horních končetin a *hrudníku *sedilem* nebo podpůrným stupátkem (latinsky: *suppendaneum*) znamenalo, že ukřižovaný mohl umírat i několik dní. Proto byly odsouzenecům často po určité době zpřelámány dolní končetiny – tímto „aktem milosrdenství“ mohla být smrt výrazně urychlena, protože ukřižovaný (pokud mu byly nohy přibity) se nemohl vzepít vzhůru a jeho tělo se svésilo dolů, což následně vedlo k relativně rychlému udušení. Smrt mohla být rovněž způsobena tukovou embolií nebo silným traumatickým šokem. Dalšími možnými příčinami smrti mohla být zástava srdce, šok vyvolaný

bičováním nebo následky samotného přibití na kříž. Přesto byly zaznamenány i ojedinělé případy, kdy odsouzenec ukřižování přežil

Kromě římské a perské říše bylo ukřižování praktikováno v Egyptě, Řecku, Makedonii, Kartágu nebo (za vlády šóguna Tokugawy) v Japonsku. V Římě byl tento způsob popravdy zakázán až na sklonku vlády císaře Konstantina Velikého (337 n. l.). V současnosti bylo zaznamenáno několik případů ukřižování katolických kněží v Súdánu; v Jemenu je neletální způsob ukřižování součástí právního řádu jako zesílení trestu před vlastní popravou. Na Filipínách, v Mexiku i v dalších částech světa se dodnes vyskytují případy dobrovolného dočasného ukřižování (zpravidla na Velký pátek);

2. [křesťanství], vyvrcholení pašijového cyklu, ústřední motiv křesťanského náboženství; Kristus svou mučednickou smrtí na kříži vykoupil hřešící lidstvo;

3. [výtvarné umění], ikonografický typ Kristova zobrazení (provází celé dějiny výtvarného umění. Kristus je ukřižován na kříži, v popředí bývá většinou skupina Panny Marie a dalších světců, někdy se zobrazením setníka, jenž mu probodl bok, nebo i s dalšími postavami a scénami. V takzvaném Velkém ukřižování jsou po Kristově pravici a levici spolu s ním ukřižováni lotři, z nichž jeden na kříži v Krista uvěřil a byl spasen;

4. v přeneseném smyslu jako fráze „přibít někoho na kříž“ vyjadřuje veřejné odsouzení nebo zostuzení určité osoby. (Ladislava Horáčková, Miloš Macholán, Jaroslav Malina)

ultradarwinismus (z angličtiny: *Ultra-Darwinism*), teoretický přístup k biologické evoluci, který za její hlavní mechanismus považuje přirozený výběr. V tomto významu pojem poprvé použil britský přírodovědec a darwinista George John Romanes (1848–1894) (tehdy pro učení známé jako ultraselekcionismus). S pojmem pracoval zejména americký evoluční biolog Richard Charles Lewontin (narozen 1929) a američtí paleontologové Stephen Jay Gould (1941–2002) a Niles Eldredge (narozen 1943). Ve stejném významu se používá také pojmů panselkcionismus, ultraselekcionismus či hyperdarwinismus. Gould a Eldredge považují za ultradarwinismus genocentrický pohled na biologickou evoluci, jehož hlavním současným advokátem je Richard Clinton Dawkins (narozen 1941). (Martin Soukup)

univerzita (z latiny: *universitas*, „všeobecnost, veškerenstvo, souhrn; obec, společnost; univerzita“), jedním z největších výtvorů evropské středověké kultury a vzdělanosti je vznik univerzit, institucí, které měly zabezpečovat a rozvíjet organickou jednotu všeho vědění. Současná po-

doba a forma vzdělanosti by byla nemyslitelná bez téměř již tisícileté tradice autonomních, *vědě a *poznání zasvěcených korporativních ústavů, spojených s rozmachem urbánní kultury, alfabemizací, vznikem nezávislých vzdělanostních elit a s jejich nesmírným společenským vlivem. Zpětně již ani není možné plně docenit význam univerzit (vysokých škol) ve všech aspektech jejich vlivu na okcidentální kulturu; jisté však je, že bez tzv. školské revoluce 12. století by vývoj *Evropy probíhal podstatně jinak.

Univerzita je evropská forma vysoké školy, která se vytvořila během vrcholného *středověku, přesněji ve 12. století. Již před jejich ustavením existovaly různé vzdělávací instituce, především klášterní, kapitulní a dvorské školy, které ale měly zcela odlišné společenské postavení, zejména s ohledem na statut učitelů a žáků, správu a financování. Tyto školy vzdělávaly žáky pouze pro místní potřebu (tzv. „vnitřní školy“, *schola interior*, pro mnichy vzdělávané v *biblistice, a „vnější školy“, *schola exterior*, pro světské žáky), velmi zřídka přijímaly také přespoleční kleriky a přímý dozor nad nimi měl dotyčný *opat nebo *biskup. Přestože se jednalo o vzdělávací ústavy, nebyly předchůdci univerzit ani netvořily jejich historický precedens.

První univerzity se začaly objevovat před rokem 1200. Nelze říci, že byly zakládány, protože první regulérní založení univerzity zemským pánem spadá až do roku 1224, kdy císař Friedrich II. založil univerzitu v Neapoli. První univerzity vznikaly v průběhu zhruba padesátiletého procesu, během něhož krystalizovala nejvýznamnější střediska, především dvě nejprestižnější a institucionálně nejstabilnější: Paříž a Bologna (za nejstarší univerzitu se považuje Bologna; v 19. století byla ustavena komise historiků vedená Giosuè Carduccim, podle které vznikla roku 1088). V příznivých hospodářských (obchod, námořní *doprava, urbanizace) a politických (reforma církve, restrukturalizace světské moci) podmínkách se mohl školský systém rychle rozvíjet: žáky již nebyli pouze *klerikové a příslušníci *šlechty, ale na univerzitu vstupovali lidé s požadavky na vědění; rostla mobilita mezi univerzitami, která se netýkala jen studentů, ale také učitelů; rozkládá se diecézní vázanost škol a začíná vznikat evropská mapa vzdělanostních institucí univerzitního typu. Zásadně nový rys univerzit spočíval v tom, že vytvářely svébytné samosprávné organismy, společenství osob, které spojoval jediný cíl, a to akademická nauka. Mezi Bolognou a Paříží vyvstal první základní rozdíl, typický i pro další univerzity, v tom, že boloňská vysoká škola byla strukturována jako tzv. *universitas scholarium*, tedy „společenství

studentů“ řízené studentským rektorem. Naproti tomu Paříž měla statut *universitas magistrorum et scholarium* a znala již akademickou obec, tj. „společenství vyučujících a vyučovaných“, které bylo řízeno kancléřem *katedrály Notre Dame. Do roku 1200 přibýly univerzity v Oxfordu, Montpellieru a v Salernu, do roku 1230 v Reggiu, Vicenze, Arezzu, Padově, Neapoli, Vercelli, Toulouse, Orleansu, Angers, Cambridge, Valencii a v Salamance.

Oproti předuniverzitním školám se výrazně změnil rovněž obsah a forma výuky. Základem sice formálně zůstalo **septem artes liberales* („sedmero svobodných umění“) a *sacra pagina* („posvátná stránka“), změnil se však jejich význam. Do výuky byla zapojena gramatika a pod vlivem antických a církevních klasiků se systematizovala a prohlubovala výuka *dialektiky, to znamená v zásadě umění rozumové argumentace. V něm vynikla zvláště Paříž, kde působili velcí dialektikové 12. století Pierre *Abélard a Gilbert de la Porée. Studenti se pravidelně zúčastňovali tzv. disputací, kde mistr přednesl určité *teze (výroky), shromáždil k nim argumenty a protiargumenty a ostatní kladli *questie* (otázky), vůči kterým se mistr obhajoval. Abélard nakonec začal užívat metody dialektiky i na *hermeneutiku Písma svatého a její pomocí formuloval tzv. pravdy víry, které byly nazvány „teologií“. Dialektika stála také u toho, když se na univerzitách rozšířily další obory, především *právo (na základě znovuoobjevených textů římského práva) a *medicína (pod vlivem arabského a řeckého lékařství). Nové disciplíny se stále víc vymykaly z církevní kontroly a spolu s přírodní filozofií, optikou, astronomií, experimentátorstvím, důrazem na *empirii a dalšími do té doby v Evropě neobvyklými nebo zcela neznámými postupy začaly připravovat cestu ke vzniku moderní vědy.

Celý tento vývoj směřoval ke změně společenského postavení magistrů (učitelů) i *scholares* (studentů). I nejvyšší *společenské vrstvy si začínaly uvědomovat moc vědění a jeho praktickou využitelnost v různých směrech. Z toho se odvíjelo vědomí zvláštního poslání univerzitních vzdělanců, i když mnozí zůstávali kleriky. Protože studenti nebyli vždy místní, ale přicházeli z různých zemí, potřebovali zvláštní právní ochranu, univerzity zase vyžadovaly určité garance své budoucí existence a další činnosti. Pojila se s tím i řada praktických obtíží, například nutnost studenty ubytovat, stravovat, udržovat veřejný pořádek. Světští panovníci byli nuceni tuto situaci řešit; první systémové řešení pochází od *císaře Friedricha Barbarossy, tzv. *authentica habita* z roku 1158, která zaručovala podmínky existence boloňské univerzity, garantovala

privileje studentů, zřizovala vlastní univerzitní soud a soudcovský stav. Studenti nesměli být stíháni za dluhy, které si nadělali u boloňských občanů, směli u sebe nosit zbraň a v prostoru univerzity (předchůdci pozdějších univerzitních městeček či moderních kampusů) se řídili vlastní samosprávou. Štaufovský císař svým výnosem ale vlastně jen legalizoval stávající stav, který se na univerzitě vytvořil i bez zakládající listiny.

Boloňská univerzita také uspořádala první historicky doloženou promoci. Po schválení promočního řádu *papežem Honorem III. se konalo první udělení titulu doktora roku 1219. Kolem roku 1250 se objevuje funkce *rektora, který byl volen z učitelů *artistické (filozofické) fakulty, zpočátku na pouhé tři měsíce a bez patřičných pravomocí. Protože funkce rektora byla zásadně prestižní, mohli do ní být voleni (a také často byli) i studenti, kteří pak mohli ovlivňovat některé součásti výuky. Tato možnost přetrvala teoreticky dlouho, až v 16. století, kdy se z univerzit staly státní instituce, byly vedeny papežskými legáty; toto nařízení zrušil teprve *Napoleon Bonaparte, od něhož pochází dodnes uplatňované pravidlo, že rektorem je volen člen sboru univerzitních profesorů.

Roku 1257 byly v Paříži zřízeny první studentské *koleje, na kterých se časem objevují také univerzitní (kolejní) knihovny. Až o zhruba dalších sto let později začala univerzitní města platit profesory. Profesori poměrně dlouho nebyli součástí univerzit, nýbrž vyučovali na nich na základě smluv, které jim dovoľovaly vybírat poplatky od studentů. Obtíž s tím spojené a nesrovnalosti ve struktuře některých univerzit (například boloňské, kde studentské požadavky vedly ke vzniku dvou „vnitřních“ univerzit, jedné, tzv. citramontánní, pro italské studenty, a druhé, tzv. ultramontánní, pro mimoitalské studenty) vedly roku 1350 k zavedení regulérního platu pro řádné profesory.

Po roce 1250 se situace univerzit poprvé výrazněji změnila. Dostalo se jim sice uznání, když byla univerzitní výuka označena kanonisty jako tzv. *studium generale*; tím byla oceněna originalita a novost univerzit a jejich vzdělávacího provozu. Zároveň se však přestal zvyšovat počet univerzit, statut *studium generale* byl přisouzen pouze dvěma ze stávajících (právnícky zaměřené školy v Orleansu a Angers), zatímco ostatní začaly upadat do průměru či úplné bezvýznamnosti, což se týkalo zejména těch, které nebyly podporovány papežem. Dalším otázkou byla skutečnost, že univerzity vznikly hlavně ve středomořské oblasti, kdežto v záalpské Evropě se kvůli nedůvěře v latinskou klerickou kulturu vůbec neprosadily. Průlom znamenal počín císaře Karla IV., který založil s velkými obtížemi roku 1348 univerzitu v Praze (*Univerzita Karlova);

podobně složitá byla situace v Krakově (1364) a ve Vídni (1365). Změnu a rozvoj těchto „severských“ univerzit přinesl rok 1378 a papežské *schizma, s nímž skončila krátká éra nikdy nenaplněného křesťanského *univerzalizmu. Schizma urychlilo vývoj národních států a s nimi také univerzit, protože každý stát chtěl mít univerzitu vlastní. Během následujícího století se vytvořila síť univerzit, která obsáhla celou Evropu a kterou až na výjimky známe dodnes. Na Moravě byli zakladateli vysokého školství *jezuité; v Olomouci obdržela jejich kolej v roce 1573 promoční právo, o tři roky později byla ustavena artistická fakulta, univerzita zde nebyla úplná (jen filozofická a teologická fakulta), za *tricetileté války byla dvakrát uzavřena (v letech 1778–1782 přenesena do Brna), poté se stala lyceem se třemi fakultami, od roku 1827 byla univerzita obnovena jako Františkova univerzita o třech fakultách a medicínsko-chirurgickém učení, zrušena v roce 1860 (zánik přežila pouze fakulta teologická s právem promočním, pod názvem Cyrilo-Methodějská), obnovena v roce 1946. Druhá univerzita na Moravě byla zřízena v roce 1919 v Brně – *Masarykova univerzita.

Univerzity byly po celou dobu své existence nejen centry vzdělanosti, ale také institucemi se značným společenským a politickým vlivem. Vzdělání umožňovalo a umožňuje dosáhnout vyššího společenského postavení, a přínos univerzit se proto nedá omezovat jen na rozvoj vědy nebo metod poznání. Ve svých mimovědeckých rolích však začaly být univerzity brzy mocensky omezovány, zejména ze strany konkurenčního církevního prostředí, ale i politickými institucemi. Stav, kdy jsou univerzity kráceny ve svých různorodých iniciativách využíváním mocensko-politických, například finančních nástrojů, trvá i v současnosti. Svoboda univerzit je tak velmi relativní pojem. Na druhou stranu ovšem platí, že mnoho velmi významných *objevů, *vynálezů, *idejí a celokulturních společenských *hnutí se zrodilo mimo univerzity. Pozdně renesanční *humanismus, *osvícenství a *marxismus v 19. století byla hnutí, která měnila tvář světa, aniž by měla co dělat s univerzitami. Univerzity plodily nejen poznání, ale také *předsudky, které poznání bránily. Světově proslulí profesori se dávali a dávají do služeb politických režimů, jejichž profil, záměry a prostředky k dosažení svých účelů nejsou nijak slučitelné s ideou univerzity; Martin *Heidegger je v tomto ohledu jen jeden ze známějších příkladů. Přes všechnu rozporuplnost však zůstávají univerzity institucemi, které nesou jedno z nejcennějších dědictví evropské kultury od středověku do současnosti a snad ho budou moci nést i nadále. (Břetislav Horyna)

WWW

CO VY TADY TAK SÁM, JAKO KŮL V PLOTĚ ?

vadžrajána (ze sanskrtu: *vadžra*: „hromoklín, diamant“ a *jána*, „vozidlo, cesta“), souhrnné označení ezoterického směru *buddhismu, který se zformoval v Indii ve 2. polovině 1. tisíciletí z *mahájány pod vlivem *tantrismu. S tantrismem sdílí řadu magických a meditačních praktik, zasazuje je však do *kontextu buddhistické doktríny, zejména učení *madhjamy* o prázdnotě (která stojí nad všemi protiklady a je vlastní podstatou všech věcí a jevů) a *jógáčáry*, jež představuje *svět jako produkt *vědomí. K překonání protikladnosti běžné zkušenosti a k dosažení nepomíjivé podstaty užívá vadžrajána většinu praktik obvyklých v tantrismu; typické je zviditelňování mentálních procesů a obsahů, jež dalo vznik velkému množství symbolických božstev vybavených bohatou *ikonografií.

Doktrinální i praktické aspekty vadžrajány jsou vyloženy v *tantrách, z nichž některé se dochovaly v sanskrtském originále (*sanskrt), jiné jen v překladech do *tibetštiny, popřípadě i do *čínštiny, *japonštiny a *korejštiny. Vadžrajána měla zásadní vliv na formování specifické podoby *tibetského buddhismu. (Josef Kolmaš)

vaišjové (ze sanskrtu: *vaišja*, „usedlík, občaník, rolník, pracovník“ od *viš*, „usedlost, osada, občina, pospolitost, obyvatelstvo“), členové třetí a nejpočetnější ze čtyř tradičních kastovních skupin (*varna) *hinduistické společnosti, zahrnující „lid katexochén“ – usedlé zemědělce, řemeslníky, obchodníky, lichváře a penězoměnce. Ve védské tradici, zosobňují kosmické síly plodnosti, rozkvětu, tvořivosti, jsou spojováni s hojností, potravou, úrodou, mláďaty, potomstvem, blahobytem. Přestože oficiálně patřili k „dvojzrozcům“, a měli tak právo na výsady přiznávané dvěma nejvyšším *kastám – vrstvě kněží (*bráhmanů) a vládců-válečníků (*kšatrijů) –, netěšili se valné úctě a byli obvykle přirazováni k *šúdrům. (Jan Filipický)

válka, třicetiletá, poslední evropský mocensko-náboženský konflikt v letech 1618–1648, zasáhl celou střední, západní a jihozápadní Evropu; řešil rozpory mezi *zeměmi *katolického a *protestantského tábora,

které se odrazily i v zápase *Habsburků proti českým, rakouským i uher-
ským *stavům. Třicetiletou válku lze rozdělit na 5 fází:

1. česká válka (1618–1620) – české stavovské povstání;
2. falcká válka (1621–1623), po dobytí Falce Katolickou ligou se válka přenesla na německé území, uzavřeno spojenectví Anglie, Dánska a Nizozemska;
3. dánská válka (1625–1629), proti habsbursko-katolickému bloku se postavila *koalice Nizozemska, Gábora Bethlena (1580–1629), Dánska a říšských *protestantů; během této fáze třicetileté války zazářil na císařské straně Václav Eusebius Albrecht z Valdštejna (1583–1634), císařská vojska zaznamenala mnohá vítězství, došlo k upevnění císařské moci v Německu;
4. švédská válka (1630–1635), proti *císaři se postavila koalice v čele se Švédskem a Saskem (saská vojska v letech 1631–1632 na několik měsíců okupovala Prahu), zvrát v neprospěch Habsburků, švédská *expanze vyvolala protišvédskou politiku (Braniborsko, Dánsko, Sasko);
5. francouzsko-švédská válka (1635–1648), na straně Švédska vystoupila katolická Francie, po porážce Habsburků v Porýní došlo k vyrovnání sil. V této fázi války se Švédové zmocnili Olomouce (1642), švédské vpády do Čech a na Moravu se opakovaly v letech 1643, 1645 (březen 1645 bitva u Jankova, květen–srpen obléhání Brna); červenec–říjen 1648 Švédové v Praze. Během tohoto pobytu byl 24. 10. 1648 uzavřen vestfálský *mír.

Náboženské poměry v říši se vrátily ke stavu z roku 1624, byla potvrzena nadvláda Habsburků nad střední Evropou, avšak císařská moc v říši byla oslabena a jednotlivé německé státy vedly v podstatě suverénní zahraniční politiku. Posílily Francie a Švédsko, byla potvrzena nezávislost Nizozemska a Švýcarska. Pro *české země znamenal vestfálský mír konec nadějí na změnu domácích poměrů. (František Čapka)

valkýry (německy: *Walküren*, staronordicky: *valkyrjar*, „obstarávající volbu mrtvých“), v germánské *mytologii ženské bytosti démonického původu; ozbrojené pomocnice boha *Odina. Létaly na okřídlených konicích nad bojišti, aby pomohly k vítězství udatnějším, a duše padlých přenášely do *Valhaly. (Jaroslav Malina)

vampýr (ze srbochorvatštiny přes němčinu: *vampir*, „fantom zemřelé osoby s pověstí škůdce“):

1. [mytologie], *duch zemřelého, který v noci vstává z *hrobu a vysává lidem *krev, *upír. (Viz též *vampyrismus.); (Jaroslav Malina)
2. [zoologie], starší název jihoamerického netopýra druhu listonos

nosatý (*Vampyrum spectrum*) z čeledě listonosovití (Phyllostomidae). Omylem mu byla připisována výživa krví jako u upírů, s nimiž ale není blíže příbuzný. Jako největší jihoamerický netopýr (rozpětí 90 cm) loví jiné netopýry, ptáky, hlodavce a velké druhy hmyzu. (Jiří Gaisler)

vánaprastha (ze sanskrtu: *vána*, „lesní“ [od *vana*, „les“] a *prastha*, „odešedší, přebývající“ od slovesa *pra+sthá-*, „odebrat se, prodlévat“), lesní poustevník, třetí ze čtyř stadií (*ášrama) v životě pravověrného hinduisty (*hinduismus), období, kdy hospodáři, jehož synovi se již narodil syn, postupující šediny a vrásčitá tvář připomínají, že nastal čas uchýlit se do lesů a věnovat se rozjímání. Podle některých zákonodárců vhodná doba nadchází po uplynutí padesáti jar, podle jiných autorů tehdy, kdy spolu manželé přestanou žít jako muž a žena. (Jan Filipický)

věk, zlatý, v *řecké mytologii první ze čtyř (respektive pěti) věků; šťastná doba vlády boha *Krona (v Římě ztotožněným se Saturnem), kdy lidé žili v *harmonii a míru, ctili *spravedlnost, řád a *čest. V dalších dobách (věk stříbrný, bronzový a železný) však náklonnost k majetku a války způsobily mravní rozvrat. Podle *Hésioda následovalo po bronzovém věku ještě pokolení *héroů, které bylo o něco spravedlivější než předchozí generace.

Toto mínění jako součást zakladatelských *mýtů a raných filozofických a etických učení (například *taoismus) je rozšířeno transkulturně: „Když vládla Veliká spravedlnost, byla země společná. Tehdy byli vybíráni moudří a schopní, spoléhalo se na důvěru a zachovával se *mír a svornost. Lidé se proto chovali jako k blízkým nejen ke svým příbuzným a považovali za své děti nejen své vlastní děti. Starci měli na sklonku života oporu, dospělí našli uplatnění, mladí vyrůstali, ovdovělí, osamělí, osamělí a nemocní měli obživu. Muži dostávali svůj podíl a ženy nalézaly útočiště. Lidé byli spíše ochotni zanechat bohatství na zemi, než aby si je začali ukrývat. Spíše by se vůbec nenamáhali, než aby užívali svých sil jen pro svůj vlastní prospěch. Proto nevznikaly žádné špatné úmysly, nebylo krádeží ani loupeží, dveře se nezavíraly. (...) Nyní, když Veliká spravedlnost mizí, lidé se dívají na svět z hlediska zájmů své rodiny, jako k blízkým se chovají jen ke svým příbuzným, za své děti považují jen vlastní děti. Bohatství a síly používají jen pro sebe samy“ (úryvek z čínského starověkého traktátu *Ta Taj Li-ti*, „Sebraná společenská pravidla staršího Taje“).

Avšak z archeologie pravěkých společností i z etnologie takzvaných *přírodních národů víme, že to je značně idealizované, nereálné pojetí, že taková společenská situace nikdy neexistovala. (Jaroslav Malina)

vezír (z arabštiny: *wazír*, „ministr, vysoký státní hodnostář“):

1. v *egyptologii se tohoto výrazu používá k označení nejvyššího úředníka staroegyptského *státu. Vezír měl nejvyšší výkonnou moc v *zemi a byl zástupcem panovníka. Ve Staré říši (2640–2155 př. n. l.) zpočátku zastávali tento *úřad zejména synové *krále, od 5. dynastie i osoby nekrálovského původu. *Autorita úřadu vezíra posilovala v dobách, kdy byla pevná ústřední moc v zemi. Mnozí schopní vezíři se zapsali do dějin Egypta;

2. v islámském *středověku byl vezír hodnostář vybavený plnou mocí. Mezi vezíry byla řada významných osobností, například seldžucký vezír Nizámalmulk (11. století), který prokázal vynikající státnické schopnosti, nebo bújovští vezíři Ibn Abbád a Ibn Abd al-Amíd (10. století), kteří byli vzdělanými literáty a patří k tvůrcům arabské klasické prózy;

3. v *osmanské říši titul vysokého státního *úředníka, dvořana, který zodpovídal za určitý úsek státní správy, nebo úředníka řídícího celý soubor státních kancelářů (tzv. dívánů), především berních, armádních, kurýrních, a *dvorskou kancelář (písárnu). (Jaroslav Malina, Jaroslav Oliverius)

Vico, Giambattista (23. 6. 1668, Neapol, Itálie – 23. 1. 1744, Neapol, Itálie), italský historik a právník; předchůdce semiotického přístupu k vědám o člověku. Vzdělával se na jezuitských školách a v letech 1689 až 1693 vystudoval práva na neapolské univerzitě, kde se věnoval i filozofii. Od roku 1698 působil jako univerzitní profesor *rétoriky a později přijal místo královského historika na habsburském dvoře v Neapoli.

Již první Vicovy studie *De antiquissima Italorum sapientia* (Italové a jejich dávná moudrost, 1710) a *De universi juris uno principio* (O principu obecného práva, 1720) a *De constantia jurisprudentis* (Znalci práva a jednotnost výkladu, 1721) odrážejí jeho zájem o teorii římského práva a o širší problematiku filozofie dějin. V roce 1725 uveřejnil své hlavní dílo *Principi di una scienza nuova d'intorno alla comune natura delle nazioni* (česky: *Základy nové vědy o společné přirozenosti národů*). Praha: Academia, 1991). Vicův záměr spočíval v položení základů jednotné filozoficko-historické vědy o člověku. Východiskem Vicovy metahistorické spekulace byla úvaha o hlubší souvislosti mezi symbolickými formami a vývojem *jazyka, proměnami společenského zřízení a evolucí struktury lidského vědomí a jeho *kognitivních výkonů. Podle Vica *rétorické figury* (*tropy) jazyka, zahrnující *metaforu, *metonymii, *synekdochu a *ironii, zásadním způsobem určují náš způsob vnímání reality. Převaha určitého typu tropu v jazyce podmiňuje specifické vnímání *světa

u dané populace, její *kulturu, *zvyky, *právo, formu *vlády, *písmo, pojetí *autority a *spravedlnosti. Dynamika střídání rétorických figur je souběžná s dynamikou historického procesu národů. Transformace archaické *metaforické identifikace* do *metonymické redukce* odpovídá podle Vica změně společnosti ovládané bohy ve společnost, v níž výsadní postavení zaujímá *aristokracie. Vystřídání metonymické redukce *synekdochickou konstrukcí* je doprovázeno přechodem od aristokratické vlády k *democii, vládě *lidu a abstraktního *zákonu. Synekdochická konstrukce ustupuje v poslední fázi vývoje *ironii*, která představuje hlavní rétorickou strategii společnosti ohrožené *relativismem, *nihilismem a *dekadencí. Transformace rétorických figur tak uzavírá pohanské národy do dějinného koloběhu *corso* („běh, průběh“) a *ricorso* („opětovný průběh“), v jehož rámci dochází k střídání tří věků podle převažující jazykové formy: *věku božského*, *hérojského* a *lidského*, jež odpovídají stadiím náboženskému, poetickému a prozaickému nebo též dětství, mládí a zralosti v individuálním životě člověka.

K Vicovu odkazu se přihlásili italský filozof a historik Benedetto Croce (1866–1952), francouzský historik Jules Michelet (1798–1874) a německý historik Barthold Georg Niebuhr (1776–1831). Vicovy úvahy předznamenaly *lingvistický relativismus Edwarda *Sapira a Benjamina Lee *Whorfa. K badatelům 20. století, jejichž úvahy o vztahu mezi typem narativity a historií byly významně inspirovány učením Giambattisty Vica, náleží například americký historik Hayden White (naroz. 1928) a britský archeolog Ian *Hodder (naroz. 1948). Terence Hawkes pokládá Vica za předchůdce *strukturalismu. Vicovo dílo se těší zvýšené pozornosti soudobých představitelů postmoderního a radikálně kritického myšlení. (Jaroslav Malina)

výzkum, antropologický terénní (sociokulturní antropologie):

1. *etnografická, induktivní fáze antropologických výzkumů založená na sběru, klasifikaci a deskripci empirických dat přímo mezi příslušníky zkoumané kultury;

2. označení odborné procedury oddělující historické období *antropologie od moderního období profesionální antropologie, jehož základní metodologický požadavek tvoří dlouhodobý, nejméně několikaměsíční pobyt u zkoumané skupiny. Výzkumník sdílí každodenní realitu skupiny, jejímž členem se přechodně stává, užívá *metodu zúčastněného pozorování, *metodu dotazníkového šetření, *metodu antropologického interview, *biografickou metodu a podrobně zaznamenává poznatky a výsledky pomocí písemné, kresebné, fotografické, filmové a jiné dokumentace.

V antropologickém terénním výzkumu převažují metody kvalitativního šetření, směřující k porozumění na základě adekvátní *interpretace kultury dané *společnosti. Na rozdíl od sociologického kvantitativního výzkumu, který poskytuje omezený počet *informací o velkém počtu respondentů, antropologové prostřednictvím zúčastněného pozorování, nestandardizovaných rozhovorů a *metody analýzy dokumentů získávají velký počet informací o poměrně malém počtu jedinců (viz *informátor). Kvantitativní výzkum se opírá o deduktivní logiku a směřuje k explanaci založené na testování *hypotéz. Kvalitativní výzkum používá induktivní logiku, přičemž výstupem je interpretace kulturní skutečnosti, formulace nových hypotéz nebo teorií kultury. Charakteristickým rysem kvalitativního výzkumu je, že antropolog v terénu souběžně vytváří zkoumaný vzorek dané populace, vybírá si informátory, sbírá data a současně provádí jejich deskripci, klasifikaci, analýzu a interpretaci.

Klíčovou aktivitou antropologa v terénu je zúčastněné pozorování, které lze obecně vymezit jako typ výzkumu, při kterém výzkumník participuje na každodenním životě příslušníků studované *kultury, *subkultury nebo *kontrakultury. Součástí zúčastněného pozorování může být interview se zkoumanými jedinci, interview s informátory, obsahová analýza dokumentů, participace na sdílených činnostech studované skupiny aj.

Ideální *scénář klasického terénního výzkumu zahrnuje následující kroky:

1. Příprava výzkumu zahrnující výběr studované kultury, specifikaci zkoumaného problémového okruhu, studium relevantní odborné literatury a základů domorodého *jazyka, zabezpečení nezbytných zásob, včetně terénního a lékařského vybavení, dopravy a povolení vést antropologický výzkum od místní (někdy i vlastní) vlády.

2. Zahájení výzkumu vyžadující adaptaci antropologa na odlišné sociokulturní, klimatické a geografické podmínky, zvládnutí potenciálního nebo aktuálního *kulturního šoku a dosažení přijetí členy studované společnosti. V této fázi výzkumu je důležité, aby antropolog získal důvěru domorodců a vybuodoval si v novém prostředí sociální roli, která mu umožní realizovat zúčastněné pozorování.

3. Participace na způsobu života členů zkoumané společnosti a sběr empirických dat prostřednictvím práce s klíčovými informátory, standardizovaných i nestandardizovaných rozhovorů s ostatními domorodci, analýzy dokumentů, případových studií, dotazníků, dokumentárního filmu, videa, fotografií, psychologických projekčních testů, genealogic-

ké metody, osobních biografí, kreseb aj. Paralelně se sběrem dat musí antropolog vytvářet pečlivý záznam průběhu výzkumu prostřednictvím terénních poznámek, provádět průběžnou analýzu a *verifikaci získaných informací a operativně formulovat metodická rozhodnutí o dalších výzkumných krocích. Za minimální čas nezbytný k vytvoření adekvátní terénní monografie je obvykle považován rok strávený mezi příslušníky zkoumané kultury. K tomu, aby bylo možné popsat a interpretovat proměny kultury v *kontextu, přírodních, rituálních a zemědělských cyklů, je ale často nutné strávit v terénu 18 i více měsíců.

Mezi průkopníky terénního výzkumu mimoevropských kultur patřili francouzský misionář a jezuita Joseph-François *Lafitau (1681–1746) a americký antropolog Frank Hamilton *Cushing (1857–1900). Oba tyto autoři napsali své knihy na základě zúčastněného pozorování a práce s informátory dlouhodobě prováděnými přímo mezi americkými *indiány (*Irokézové [Lafitau], *Zunijové [Cushing]). Většina antropologických prací, které vznikly v 19. století a byly věnovány popisu cizích kultur, však byla dílem kabinetních vědců, kteří nepracovali v terénu, ale opírali se o informace cestovatelů, misionářů nebo pracovníků koloniální správy.

Z této perspektivy lze označit *evolucionistickou antropologii a etnologii druhé poloviny 19. století za protoantropologickou fází studia cizích kultur. Kvalitativní metodologický zvrat a zrození moderní antropologie je spjato až se zavedením terénních výzkumů jako základní metody sběru empirických dat. Ve Spojených státech amerických v prvních desetiletích 20. století rozpracoval americký kulturní antropolog *Franz Boas (1858–1942) základy antropologie jako induktivní vědy založené na empirickém terénním výzkumu nativních indiánských kultur a jeho žáci pokračovali v rámci školy amerického *historismu (historický particularismus). V kontinentální Evropě v první polovině 20. století prosadil užívání metody terénního výzkumu německý etnolog a teolog Wilhelm *Schmidt (1868–1954) a další představitelé *německo-rakouské školy kulturních okruhů. Ve Velké Británii mají zásluhu na užívání intenzivních terénních výzkumů jako základní vědecké strategie *sociální antropologie zejména Bronisław K. *Malinowski (1884–1942) a Alfred R. *Radcliffe-Brown (1881–1955). Terénní monografie, které vznikly na základě empirických výzkumů trobriandských ostrovanů (Malinowski) a andamanských ostrovanů (Radcliffe-Brown) umožnily vybudovat moderní *funkcionalistickou antropologii.

Od 30. let 20. století do antropologie pronikají psychologické metody

a techniky jako nástroje sběru empirických dat v terénu. Oblíbené byly zejména projekční testy – Rorschachův test, tematicko-apercepční test aj. Tyto testy používali zejména psychologičtí antropologové studující vztah *osobnosti a kultury v transkulturní perspektivě.

Ve druhé polovině 20. století, v souvislosti s nástupem *nové etnografie, kladli antropologové v průběhu terénního výzkumu stále větší důraz na *emickou deskripci kultury. Jednalo se o popis a interpretaci kultury z perspektivy domorodců prostřednictvím nativních pojmů a *folktaxonomií. Při analýze empirických dat proto ve stále větší míře užívali lingvistických metod, zejména *sémantické a komponentní analýzy.

Od konce 70. let se v *sociální a *kulturní antropologii postupně prosazoval kritický, postmoderní přístup ke sběru a interpretaci antropologických dat. Antropologové pracující v terénu si ve stále větší míře uvědomovali, že obraz antropologa jako nezaujatého pozorovatele neodpovídá realitě. Postmoderní obrat vedl ke kritickému přehodnocení tradičních terénních monografií, pozitivistických metod sběru empirických dat a zpochybněni gnozeologických základů antropologické autority. Antropologové redefinují roli antropologa v terénu jako objektivního vědce a zpochybňují explanační sílu tradičních pozitivistických metod.

Od 80. let 20. století probíhají v sociální a kulturní antropologii diskuse s cílem nastolit novou metodologickou reflexivitu, která klade důraz na *subjektivní zkušenost antropologa vytvářenou jeho kontaktem s informátory. Reflexivita založená na analýze způsobů, jakým normálně přemýšlejí členové studované kultury o svém životě, vtiskla terénnímu výzkumu novou dimenzi. Intrasubjektivní kulturní významy, o které opírají informátoři antropologa své interpretace, nejsou soukromé, nýbrž veřejné, neboť jsou konstruovány v průběhu *sociální interakce. Informátoři je ale na rozdíl od antropologa považují za samozřejmé. Aby antropolog adekvátně pochopil tyto významy, musí je se svými informátory společně přezkoumat, promýšlet a prodiskutovat. Dialektika terénního výzkumu tedy spočívá v reflexivní výměně založené na dialogu mezi antropologem a informátorem, jehož výsledkem je interpersonální porozumění kultuře informátora. Kulturní významy, které jsou antropologem a informátorem interpersonálně konstruovány během terénního výzkumu, jsou konstruovány a přetvářeny v průběhu každé další analýzy a interpretace. Terénní výzkum rozšiřuje kulturní kompetenci, reflexivní zkušenost a interpretační schopnosti antropologa i informátora.

Antropologická interpretace kultury je ale vždy otevřená, neboť není v silách antropologa dovědět se o studované kultuře úplně všechno. A to

i v případě, kdy výzkum provádí *halfie (označení antropologa či antropoložky napůl původem z *euroamerické civilizace a napůl z etnické skupiny, u níž provádí terénní výzkum; často jde o potomky první generace přistěhovalců, vychované a vyškolené v Evropě či USA). Antropologové pracující v terénu si ve stále větší míře také připouštějí pocity *odpovědnosti a viny, neboť jsou si vědomi toho, že v průběhu výzkumu vzniká mezi vědcem a příslušníky studované kultury asymetrický vztah. Nastolení metodologické reflexivity však vedlo k tomu, že se informátoři stále více stávají rovnocennými partnery a spoluautory antropologických textů. Setkáváme se dokonce se snahou upustit od tradičního označení „informátor“, neboť v sobě zahrnuje pejorativní význam. Někteří antropologové proto slovo „informátor“ nahrazují výrazy „přítel“, „učitel“ nebo odkazem na „lidi, se kterými jsem pracoval“.

Změna vztahu *subjektu a *objektu antropologického výzkumu se promítla do zpracování terénních monografií, ve kterých se ve stále větší míře setkáváme s programovým důrazem na pluralitu hlasů, zahrnujících perspektivu antropologa, informátorů i studovaných domorodců. Kritické přehodnocování a rozšiřování výzkumného prostoru o úhel pohledu příslušníků zkoumaných kultur, antropologickou sebereflexi a projekci osobnosti antropologa bývá označováno jako reflexivní antropologie.

Navzdory výše uvedeným změnám v přístupu antropologů k předmětu jejich zkoumání zůstává sociální a kulturní antropologie i nadále výzkumem „těch druhých“, nikoliv rovnocenným dialogem. (Viz též *antropologie a makrohistorie, *metody fyzické antropologie, *metody sociokulturní antropologie.) (Jaroslav Malina, Václav Soukup)

WWW

HELE! VŠEZNÁLEK!

W chromozom, spolu se Z chromozomem označení pohlavních *chromozomů u živočichů, kde samice mají pohlaví *heterogametní a samci *homogametní. Tento typ chromozomového určení pohlaví byl objeven u motýla píďalky angreštové (*Abraxas grossulariata*). Nyní se označuje jako typ ptačí, neboť je typický pro ptáky. (Jiřina Relichová)

waka (maorský výraz pro typ tradiční sociopolitické jednotky, též „kánoe“), v rámci maorského sociálního a příbuzenského systému *waka* představuje nejširší a nejobecnější typ společenského uspořádání, které je spojováno s legendárními předky (*tūpuna*). Pojem *te waka* označuje velké kánoe, na nichž podle *tradice připluli předkové *Maorů z tichomořských ostrovů k břehům Nového Zélandu a sousedním Chathamským ostrovům. Maorů si velmi zakládají na tom, že někoho ze svých předků mohou označit za člena, nebo dokonce vůdce posádky některé z těchto obrovských legendárních lodí. V přeneseném významu slovo *waka* označovalo široké sociopolitické uspořádání, které plnilo spíše symbolickou funkci, neboť odráželo a posilovalo pocit národního vědomí. V současné době je *waka* už jen jakousi sentimentální vzpomínkou, připomínanou v tradičních maorských písních a příbězích. Nelze zde již hovořit o ničem, co by se reálně týkalo sociálních či politických aspektů současného života Maorů. (Helena Šulová)

Wallace, Alfred Russel (8. 1. 1823, Usk, Monmouthshire, Wales – 7. 11. 1913, Broadstone, Dorset, Anglie), britský přírodovědec, antropolog a evoluční biolog; paralelní objevitel darwinových evolučně selekčních principů, zakladatel zoogeografie. Wallace představuje v darwinistickém proudu biologického myšlení 19. století svérázný zjev – už tím, že základní myšlenka *darwinismu, kombinace *descendence a *přirozeného výběru, „přežívání schopnějších“ (ve Wallaceově pojetí spíše silnějších) jej napadla nezávisle na Charlesi *Darwinovi a že vlastně svým dopisem zasláným Darwinovi z malajského souostroví jej přiměl k ohlášení jeho teorie a posléze k publikování nejzásadnějšího díla (*On the Origin of Species by Means of Natural Selection, or, the Preservation of*

Favoured Races in the Struggle for Life [O původu druhů přirozeným výběrem neboli zachování zvýhodněných ras v souboji o přežití], 1859; nejdnovější české vydání: *O vzniku druhů přírodním výběrem*. Praha: Academia, 2007). Ve zmíněném dopise Wallace popsal svou teorii přirozeného výběru. Zaskočený Darwin se obrátil na své přátele Charlese *Lyella a Josepha Daltona Hookera se žádostí o radu. Ti mu doporučili, aby neodkladně sepsal souhrn své teorie, a oba příspěvky (Darwinův i Wallaceův) potom přednesli na zasedání Linnéovské společnosti v Londýně (The Linnean Society London). Wallace, samouk s mnohaletou zkušeností s přírodovědeckou prací v tropech (Amazonie, jihovýchodní Asie), byl svébytným myslitelem v mnoha oblastech biologického bádání. Jako jeden z prvních se podílel na výzkumu mimetických jevů, vypracoval první ucelenou funkční koncepci adaptivních zbarvení u živočichů a rostlin a zavedl pojem tzv. varovného či aposematického zbarvení. Na rozdíl od Darwina chápal přirozený výběr méně subtilně a spatřoval v něm především přímý boj, praktickou aplikaci „zákona džungle“. Darwinovo analogizování přirozeného a umělého výběru nesdílel, stejně jako Darwinův zájem a nadšení pro domestikované formy obecně. Menší důležitost přikládal rovněž *pohlavnímu výběru a v pestrých barvách a tvarových excesech samců mnoha druhů živočichů spatřoval spíše výraz přebytku životních sil než prostředek k získání samic.

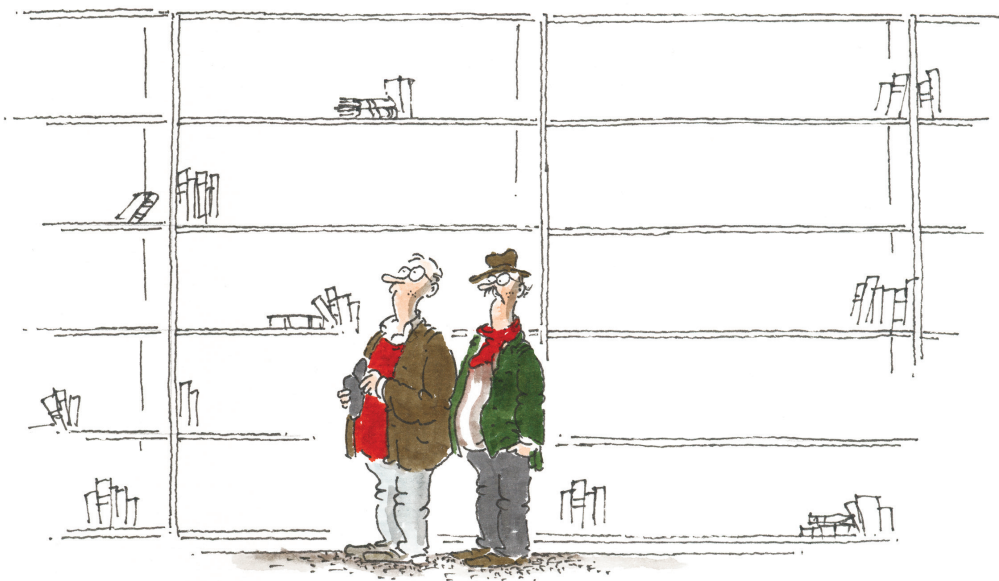
Z četných Wallaceových spisů se dva (*Contributions to the Theory of Natural Selection* [Příspěvek k teorii přirozeného výběru], 1870; *Darwinism* [Darwinismus], 1889) věnují detailněji též původu *člověka a *lidské přirozenosti. Autor znal z dlouhých let svých mimoevropských pobytů velmi dobře tzv. „*přírodní národy“ a posuzoval je podstatně příznivěji než Darwin. Některé lidské vlastnosti, jež se vyskytují u všech *ras a národů bez ohledu na jejich civilizační stupeň a jsou namnoze jen latentně skryté s další možností manifestace, považoval za vzniklé jinak než působením přirozeného výběru (jehož existence a platnost tím ovšem nemá být popřena). Jedná se zejména o vysoký stupeň cefalizace a inteligence včetně *nadání matematických, hudebních, literárních, technických atd., která u „primitivů“ leží svým způsobem zčásti „ladem“. Dále pak o morální povědomí, náboženské citění a „vyšší“ pohnutky obecně, pro pouhé přežití spíše handicapující než podpůrné. I sociální citění a pomoc bližním, ale též schopnosti ruky k nejrůznějším úkonům zařazuje do této kategorie jevů. Nezávisle na přirozeném výběru došlo podle něj k ztrátě chlupového pokryvu a ztrátě *opozice palce na nohou, což jsou vlastnosti, které v zásadě snížily lidskou adaptaci na nepřízni-

vé počasí či pohyb mimo rovnou zem. Ve vývoji těchto aspektů člověka vidí zásahy a záměr vyšší inteligence, která lidský vývoj řídila obdobně, jako člověk vypěstoval svá *domácí zvířata. Stejně jako má holub voláček či pudl zdroj svých morfologických či psychických odlišností mimo sebe v osobě selektujícího chovatele, je i člověk produktem vývoje řízeného touto inteligencí. Stejně jako se domácí zvířata strukturou podobají svým divokým předkům a z pouhého pozorování a zkoumání obou se nelze poučit o způsobu vzniku domestikantů, tak i podobnost člověka a *lidoopů nic nevypovídá o silách působících při *evoluci člověka. Wallaceovy antropologické úvahy těsně souvisejí i s jeho „spiritistickými“ představami většího množství duchovních entit bloudících *vesmírem a jeho chápání hmoty jako transformované energie a této opět jako transformované vůle. Z díla: *A Narrative of Travels on the Amazon and Rio Negro* (Vyprávění o cestách po Amazonce a Río Negro, 1853); *The Malay Archipelago* (Malajské souostroví, 1869); *Contributions to the Theory of Natural Selection* (Příspěvek k teorii přirozeného výběru, 1870); *The Geographical Distribution of Animals* (Geografické rozšíření živočichů, 1876); *Darwinism* (Darwinismus, 1889). (Stanislav Komárek, Miloš Macholán)

Wankel, Jindřich (15. 7. 1821, Praha – 5. 4. 1897, Olomouc), český lékař, paleontolog a archeolog; „otec moravské prehistorie“. Zahájil soustavné výzkumy v hlavních jeskyních Moravského krasu (*Býčí skála, Sloupské jeskyně, Výpustek aj.), ale také v *Předmostí. Patří mezi objevitele prvních paleolitických lokalit ve střední Evropě a dále halštatských nálezů v Předsíni Býčí skály. Vytvořil první vývojové schéma moravského paleolitu (1884), opřené tehdy o systém francouzského badatele Édouarda *Larteta. Z díla: *Die Slouper Höhle und ihre Vorzeit* (1868, česky: *Sloupská jeskyně a její doba pravěká*. Blansko: Městská knihovna, 2003); *Bilder aus der Mährischen Schweiz und ihrer Vergangenheit* (1882, česky: *Obrazy z Moravského Švýcarska a jeho minulosti*. Brno: Muzejní a vlastivědná společnost – Blansko: Okresní muzeum, 1984); *Die praehistorische Jagd in Mähren* (Pravěký lov na Moravě, 1892). (Jaroslav Malina, Karel Sklenář)

Wan-li čchang-čcheng („Zed' dlouhá deset tisíc li“), čínský název *Dlouhé zdi (z období dynastie *Chan). (Jaroslav Malina)

XXX

BYLA TO GIGANTICKÁ PRÁCE. VYHÁZEL JSEM VŠECHNU SOCIALISTICKOU LITERÁTURU, KTERÁ MĚ V MLADÍ FORMOVALA.

X chromozom, jeden z pohlavních *chromozomů zúčastněných na určení pohlaví. Žena má v somatických (tělních) *buňkách dva chromozomy X, muž jen jeden. (Jiřina Relichová)

xenofobie (z řečtiny: *xenos*, „cizí“ a *fobos*, „strach, obava, odpor“), odpor, nepřátelství, nedůvěra ke všemu cizímu, k *jinakosti; chování a postoje dané biologickou předurčeností, které jsou vlastní snad všem živočišným druhům člověka nevyjímaje, u něhož tvoří živnou půdu pro *šovinismus, *rasismus a podobné projevy. Opakem je *tolerance, která je naopak výsledkem *enkulturace.

Základ pro xenofobní chování (zvláště vůči příslušníkům jiných *etnik) se zřejmě utváří na základě zkušeností získaných v rané *ontogenezi na základě vývoje percepčních schémat obličeje (*vývoj obličeje). Projevem kategorizace percepce obličeje je vedle rozpoznávání pohlaví také tzv. „efekt jiné rasy“ (anglicky: *other race effect*), kdy – a to i na neurofyziologické úrovni – vnímáme a rozlišujeme obličeje příslušníků jiných etnik odlišně (například pomaleji, pokud danou osobu neznáme). (Vladimír Blažek, Jaroslav Malina)

Xenofón (asi 430–asi 353 př. n. l.), řecký historik a spisovatel. Proslul zejména jako autor spisu *Anabasis* (Anabáze, 7 knih), jehož obsahem jsou události spjaté s neúspěšným povstáním syna perského *krále *Dáreia II. *Kýra Mladšího proti jeho bratrovi králi *Artaxerxovi II. Povstání se na Kýrově straně účastnili řečtí *žoldnéri (včetně Xenofóna) a Xenofón zachytil rovněž jejich strastiplný návrat do vlasti (srov. *anabáze). (Jaroslav Malina)

xenogenní (z řečtiny: *xenos*, „cizí“ a *genos*, „rod, původ“), rozdílného původu, rozdíl mezi jedinci různých druhů, například mezi *člověkem, *psem nebo *potkanem. (Jaroslav Malina)

xenokracie (z řečtiny: *xenos*, „cizí“ a *kratía*, „vláda“), *vláda, nadvláda cizinců. Kupříkladu v Číně několikrát v průběhu dějin vládly národy a dynastické rody nechanské (nečínské), například prototurkická a prototibetská etnika v dobách rozdělení Číny za tzv. Jižních a Severních

dynastií (420–589), *tunguzští *Kitani (Liao, 907–1125) a *Džüirdženi (Ťin, 1114–1234) za doby *Sung (10.–13. století), *Mongolové za dynastie *Jüan (1271–1368) a *Mandžouové za dynastie *Čching (1644–1911); asimilační schopnost *Chanů, zpravidla převyšujících civilizační úroveň svých podmanitelů, byla však taková, že cizí vládnoucí rody Chanům (vlastním *Čičanům) dříve či později podléhaly a přejímaly společenské a ideové soustavy vytvořené Chany (*civilizace, čínská).

Jiným příkladem je *Kyjevská Rus, první *stát východních Slovanů, založený patrně skandinávskými *Vikingy (Varjagy, v západní Evropě nazývanými *Normané čili Seveřané), členy ozbrojených knížecích *družin, kterým se také říkalo Rus' (z finského Ruotsi, které označovalo severní Germány); první panovníci z rodu Rurikovců byli právě tito družiníci (Olga – Helga, Igor' – Ingvar, Vladimir – Waldemar); Nestorův letopis, první původní východoslovanská kronika, zaznamenává v textech smluv Kyjeva s *Byzancí jména těchto Skandinávců jako členů poselstva. (Jaroslav Malina)

xenologie (z řečtiny: *xenos*, „cizí“ a *logos*, „rozum, řeč, slovo; nauka, věda“), termín *kulturní antropologie, kterým se označuje interkulturní a interdisciplinární výzkum cizosti, jinakosti, kulturní odlišnosti. Východiskem xenologie byla interkulturní germanistika, podněty dostala rovněž z *antropologie, *teologie náboženství a z *egyptologie. Její předmět tvoří jevové formy a způsoby hodnocení všeho cizího, vztah a vzájemné působení cizího a vlastního, vytváření obrazu cizosti a zvažování možnosti interkulturního dorozumění. K dalším problémům náleží výzkum funkcí a forem kulturních *stereotypů, *předsudků, projevů *xenofobie.

Cílem xenologie je vypracovat teorii *kulturní alterity, *interkulturní komunikace a *hermeneutiky cizího, na jejímž základě by mohly fungovat účinné modely mezikulturní *tolerance a bezpředsudečných vztahů mezi jednotlivci i celými kulturními okruhy. (Břetislav Horyna)

xeno- (z řečtiny: *xenos*, „cizí“), ve složeninách první část s významem: „cizí, týkající se cizince, hosta“.

xeroderma pigmentosum, skupina dědičných autozomálně recesivních *chorob podmíněná *mutací *genů pro reparaci *DNA; *kůže postižených jedinců je velmi citlivá na sluneční nebo ultrafialové záření, které vyvolává rakovinu kůže. (Jiřina Relichová)

xeroradiografie, zachycení latentního rentgenového obrazu elektrickým nabitím selenové vrstvy, na kterou jsou následně nanášeny částice modrého barviva s opačným elektrickým nábojem, čímž je latentní obraz zviditelněn. Barvivo se poté otiskne na *papír. *Metoda se dnes

využívá jen zřídka. Její výhodou bylo zobrazení jemné struktury *kostí. (Vojtěch Mornstein)

Xerxés I. ([2. pád Xerxa], řecky; Chšajáršá, staropersky; 485–465 př. n. l.), perský *král z dynastie *Achaimenovců, syn a nástupce *Dáreia I. Po potlačení povstání v *Egyptě pokračoval v protiřecké politice svého otce. V roce 480 př. n. l. překročil Helespont. Zvítězil v námořní bitvě u Artemisia a po vítězné bitvě u Thermopyl zpusťošil Attiku. Řecké státy se mu však nepodařilo ovládnout a po katastrofální porážce u Saláminy se vrátil do Asie. *Peršané se vzdali snahy dobýt pevninského Řecka a řecké záležitosti nadále ovlivňovali *diplomací a *zlatem. Xerxés byl zavražděn svým dvořanem Artabanem a byl tak prvním perským panovníkem, který se stal obětí dvorských intrik s neblahým vlivem na osud říše. (Jana Pečírková)

xhosa, *benuekonžský jazyk užívaný černošským obyvatelstvem v Jihoafrické republice. (Viz též *Xhosové.) (Jan Záhořík)

Xhosové, etnická skupina jihobantuského původu žijící po příchodu do jižní Afriky v celém východním Kapsku v počtu dosahujícím 8 milionů (odhad z roku 2001). *Jazyk (*xhosa) patří do skupiny *benue-kongo *nigerokonžské větve *kongokordofánské rodiny. Na počátku 19. století byli Xhosové přesídleni za řeku Kei do oblasti Transkei. Po zřízení Jihoafrické republiky na počátku 20. století byli Xhosové usídleni v tzv. bantustanu Transkei. Věřící jsou *křesťané různých denominací. (Lukáš Šín, Jan Záhořík)

Xibalbá, podzemní říše sil nepřátelských člověku a životu, popsána v mayské knize *Popol Vuh; zřejmě obdoba aztéckého Mictlanu (*Království smrti). (František Vrhel)

YYYYY

TO JE POŘÁD PENÍZE, PENÍZE! TAKHLE TEPLÝ LIDSKÝ SLOVO BY NEBYLO ?

Y chromozom, jeden z pohlavních *chromozomů zúčastněných na určení pohlaví. V somatických *buňkách muže je jeden chromozom Y, u žen není žádný. (Jiřina Relichová)

Yakové, etnická skupina semibantuského původu v jižní části Demokratické republiky Kongo (dříve Zair). Jako východní sousedé konžského *království několikrát ohrozili jeho centrum a v roce 1569 dobyli hlavní město San Salvador. V 18. století se začlenili do Lundske říše. Jim nejbližšími etniky jsou Kvesové (Bakuese), Mbalové (Bambale), Pendové (Bapende) a Pindové (Bapindi, Basuku aj.) v téže oblasti jižního Zairu. Představují populaci asi 300 tisíc osob, věnují se *zemědělství a *řemeslům (tradiční dřevořezbářství, *košíkářství aj.). (Lukáš Šín, Jan Záhořík)

yaws, *framboesie, pian. Jedna z treponematóz, způsobená mikrobem *Treponema pertenue*. Onemocnění postihuje obyvatelstvo v tropických krajinách, zejména skupiny žijící ve špatných hygienických podmínkách (*hygiena). Probíhá ve třech stádiích, stejně jako *syfilis. Pro první stadium jsou charakteristické kožní a slizniční projevy, ve druhém stadiu se objevuje organové postižení a ve třetím stadiu mohou být zasaženy také *kosti a *klouby. (Ladislava Horáčková, Lenka Vargová)

yetti (z tibetštiny: *gja' dred* [já de], „rezavý medvěd“), sněžný člověk; hypotetický primát velkého vzrůstu (až 250 cm) a intenzivního ochlupení údajně žijící ve vysokohorských oblastech pohoří Himálaje v úrovni sněžné čáry. Yeti, údajně tvor podobný primátu, je součástí *mytologie původního obyvatelstva tibetského a nepálského Himálaje. Nepálci jej nazývají *Bonmanche* (Divoký muž) či *Kanchanjunga rachyyas* (Démon z Kanchanjungy). Tento hypotetický tvor má své protějšky v *mýtech jiných etnik. Za severoamerickou paralelu k himálajskému yettimu je považován *Sasquatch* (z jazyka *Sališů: *se'sxac*, „divoký muž“), označovaný též jako *Bigfoot*. V centrální Číně v provincii Chu-pej (Hubei) je to *Jeren*, v mytologii *Austrálců vystupuje *Yowie*.

Mýtus o existenci yettiho je od třicátých let 19. století opakovaně udržován nepřímými doklady (například stopami ve sněhu) či neověřitel-

nými zprávami, což však nebrání konstruování *hypotéz, považujících yetiho například za přežívající zástupce *Homo erectus, nebo dokonce za pokračování linie třetihorních gigantopitéků (*Gigantopithecus blacki*), jejichž *fosilní nálezy jsou známy z Číny. (Jaroslav Malina, Lukáš Šin) **yiff** (z umělého jazyka *Foxish* [vytvořeného kolem roku 1990]: vyjádření štěstí, blaha), termín užívaný v *subkultuře *furry fandom* (*furry) pro sexuální aktivity či aktivity a předměty vyvolávající sexuální vzrušení; podle příslušníků této subkultury jde o onomatopoický výraz zpodobňující zvuk polární lišky při páření. Užívá se i pro označení sexuálně laděné konverzace mezi příslušníky subkultury, ať již v přímém kontaktu nebo prostřednictvím internetu. Jako *yiffy art* se potom označuje výtvarné znázornění *antropomorfních zvířat v standardních lidských erotických pozicích. (Josef Duda)

yohimbin (yohimbin) (z afrických jazyků), *alkaloid s afrodiziakálními účinky. Získává se z kůry stromu *Pausinystalia yohimba*, který roste v *tropických deštných lesích západní Afriky. Působením yohimbinu dochází k zvýšení přívodu krve do pánevní oblasti v důsledku rozšíření *arterií vyživujících střeva, *ledvin a pohlavních orgánů. Yohimbin působí současně také neurostimulativně. Prohlubuje intenzitu sexuálních prožitků u mužů i žen. Ve farmaceutických přípravcích na bázi yohimbinu je hlavní účinnou látkou zpravidla yohimbinhydrochlorid. Používá se hlavně při *léčbě neurastenické *impotence a *anorgasmie (neschopnosti dosáhnout *orgasmu). (Petr Bureš, Jaroslav Zvěřina)

Yucatán, poloostrov ve Střední Americe na atlantském pobřeží (38 402 km²). Odděluje Mexický záliv od Karibského moře. Větší část se rozkládá na území Mexika, menší oblasti (jižní a jihovýchodní) jsou v Guatemale a Belize. Tvoří jej plochý krasový povrch do 1 122 metrů nadmořské výšky, *tropické deštné lesy a *savany, při pobřeží bažiny. Rozvíjely se zde předkolumbovské kultury, zejména *mayská kultura se středisky *Chichén Itzá, *Uxmal aj. (Jaroslav Malina)

Yumové, etnická skupina severoamerických *indiánů, která obývala území podél řeky Colorado v jihozápadní Arizoně; dnes žijí v blízké rezervaci. Patřili k vyspělým zemědělcům, používali zavlažovací systém na terasovitých polích. Ještě koncem 18. století jejich počet dosahoval 3 tisíce, v polovině 20. století klesl na 600 jedinců, kteří hovořili původním *jazykem Hoka-indiánů (*indiáni, Kalifornští). Podle cenzu z roku 2000, kterého se zúčastnilo 2 376 obyvatel indiánské rezervace Fort Yuma, se 56,8 % hlásilo k Yumům a více než 27 % respondentů jsou bílí osadníci. K nejbližším příbuzným patří *kmeny Maricopa, Mohave,

Walapai, Yavapai aj., dnes ještě dosti početné. Yumové byli silně ovlivněni *Pimy. Zcela zanikla příbuzenská skupina Waicurů a Periků na jihu Kalifornského poloostrova. (Lukáš Šín)

YUPPIES (anglicky: *Young Urban Upwardly Mobile Professionals*), označení pro mladé městské odborníky zahleděné do sebe a usilující jen o kariéru. Jednostranné zaměření na pracovní výkon vede zpravidla k neustálému střídavému užívání stimulujících a uklidňujících prostředků, jehož důsledkem bývá později chronická únava. Zmíněný životní postoj je rozšířen zejména v moderních megapolích; *workoholik. (Jaroslav Malina)

Yurokové, původní etnikum severoamerických *indiánů ze skupiny *Algonkinů, které žilo v oblasti horských lesů v západní části dnešních USA. V současné době přežívají jejich zbytky v počtu několika tisíc v rezervacích v pohraniční oblasti mezi USA a Kanadou. (Lukáš Šín)

ZZZZZ

MILÝ SYNU, U PŘÍLEŽITOSTI TVÝCH ČTYŘICÁTIN TĚ HODLÁM
ZASVĚTIT DO TAJEMSTVÍ SEXUÁLNÍHO ŽIVOTA.

ZZZZZ

zákon:

1. Třída *sociokulturních regulativů, které vymezují *sociální prostor pro to, co je v dané *kultuře považováno za zákonné nebo nezákonné. Zákony obvykle zahrnují kodifikované, kategoricky vyžadované a formálně předepsané nařízení a předpisy, které jsou sankcionovány institucionální cestou. Nedodržování zákonů, dnes většinou fixovaných v *právních normách dané kultury, je pokládáno za přestupek, přečin nebo zločin a trestáno různými pokutami a postihy od napomenutí, finanční pokuty, ztráty osobní svobody až po nejtěžší justiční tresty, jako je *trest smrti.

V sociální a kulturní antropologii je výzkum práva jako specifické třídy sociokulturních regulativů, které prostřednictvím normativního řádu a institucionalizovaného systému sankcí zajišťují integraci a fungování kultur v čase a prostoru, rozvíjen v rámci *antropologie práva.

2. ustálené pravidlo, norma, zvyklost, ustálená nebo daná zásada, případně jejich soubor, jemuž se člověk musí podřídit. V archaických společnostech zákony představovaly všeobecně sdílený a přijímaný *princip či *osud, jemuž všechno bez výjimky podléhá, jemuž je třeba se podvolit. Například ve *starověkém Egyptě byl takovým principem *pravdy, práva a *spravedlnosti princip *maat; vznikl v okamžiku *stvoření světa a měl nejvyšší božské posvěcení – proto mu bez výjimky podléhají lidé, zvířata, veškerá *příroda i *vesmír.

Když se později člověk více vyděloval z přírody, vznikala představa, že lidská společnost se sice řídí jinými zákony než příroda, obojí však pocházejí od téhož zákonodárce – stvořitele. Renesanční přírodověda proto nechápala poznávání přírody jako pozorování jevů, nýbrž odkrývání skutečných zákonů, jimiž se skutečnost řídí, neboť je podle nich stvořena. Racionalistická období pak zjišťovala rozdíl mezi tím, co je „od přírody“ (řecky: *fysei*), a tím, co je „lidské ustanovení“ (řecky: *thesei* či *nomó*).

Tak se obě oblasti postupně zcela oddělily a slovu zákon přikládaly velmi odlišný význam: ve společnosti je zákon nejvyšší normou, která předepisuje nebo omezuje jednání, v přírodních vědách je popisem nebo

(přibližným) *modelem skutečnosti, který umožňuje *predikci;

3. *státem vydané ustanovení mající povahu obecné právní normy; jejich soubor;

4. objektivně existující řád věcí, neměnné *zákonitosti přírody a společnosti;

5. ustálené společenské pravidlo, norma, zvyklost, ustálená nebo daná zásada; jejich soubor;

6. pravidlo, princip, zásada *tvořivosti (v *umění, ve *vědě apod.). (Jaroslav Malina, Václav Soukup)

zákon, Starý, soubor knih prvé části *bible, psaný v *hebrejštině, z malé části též v *aramejštině. Termín Starý zákon je křesťanského původu, *judaismus ho nepoužívá a starozákonní texty nazývá „svaté knihy“ nebo označuje termínem *tanach* (počáteční písmena slov *tóra, *nebiim*, *ketubim* – „Pentateuch, proroci, spisy“). Text Starého zákona je v judaismu považován za obecně platný, nábožensky závazný a inspirovaný *Bohem. *Křesťanství považuje starozákonní texty rovněž za posvátné, avšak za jejich vyvrcholení pokládá *Nový zákon, jehož řecké texty tvoří druhou část křesťanské bible. Hebrejský originál Starého zákona se člení na tři části: 1) Pět knih *Mojžišových (Pentateuch), které se hebrejsky nazývají souhrnně *tóra* (*zákon, učení) či *torat Moše* (zákon Mojžíše). Člení se na pět knih, které se hebrejsky nazývají podle svých počátečních slov a jejichž řecko-latinské běžné užívané názvy jsou *Genesis, *Exodus, *Leviticus, Numeri, Deuteronomium. 2) *Proroci (hebrejsky: *nebiim*), mezi něž se v hebrejském originálu starozákonních textů řadí také některé texty historického charakteru. Patří sem knihy Jozue, Soudců (Soudcové), Samuelovy (Samuel), Královské, které jsou označovány jako „přední proroci“ (hebrejsky: *nebiim rišonim*). Dále sem spadají vlastní prorocké texty, které židovská tradice nazývá termínem „zadní proroci“ (hebrejsky: *nebiim acharonim*): knihy *Izajáš, Jeremjáš, *Ezechiel a dvanáct malých proroků, tj. Ozeáš, Jóel, Ámos, Abdijáš, Jonáš, Micheáš, Nahum, Abakuk, Sofonjáš, Ageus, Zacharjáš a Malachiáš. 3) Spisy (hebrejsky: *ketubim*, řecko-latinsky: *hagiografá*). Tato skupina zahrnuje především texty poetického či mudroslovného charakteru. Do „spisů“ patří Žalmy, Job, Příslóví, Rút, *Píseň písní, Kazatel, Žalozpěvy, Ester, Daniel, Kroniky, Ezdráš, Nehemjáš.

Starý zákon je důležitým pramenem k dějinám starověkého *Předního východu, včetně dějin náboženských a kulturních. *Analýza Starého zákona se rodila již ve *středověku, zprvu ze snahy o prostý *výklad textu podle jeho doslovného smyslu. Prvé postřehy vycházely z pera židovských

exegetů. Již v době *talmudu se soudilo, že konec Pěti knih Mojžíšových, popisující Mojžíšovu smrt, nemůže pocházet od samotného Mojžíše. Gramatik Abraham Ibn Ezra (Španělsko, 11. století) si povšiml skutečnosti, že pasáž v Gn 12,6 hovoří o Kenaancích (*Kanaán) jako o dávné minulosti, a nemůže tudíž pocházet z Mojžíšových časů. Tyto a další dílčí postřehy zobecnil a shrnul filozof Baruch *Spinoza (1632–1677) ve svém spise *Tractatus theologico-politicus* (1670, česky: *Traktát theologicko-politický*. Praha: Tribuna, [1922]), který se stal jedním ze základů novodobé *biblistiky. Francouzský lékař Jean Astruc (1684–1766) obrátil v roce 1753 pozornost vědců na Pět knih Mojžíšových. Při jejich studiu si povšiml skutečnosti, že Bůh je zde označován různými jmény, především *Jahve a Elohim. Astruc usoudil, že tato pluralita božích jmen je důsledkem skutečnosti, že Pět knih Mojžíšových (Pentateuch) vzniklo spojením různých, původně samostatně existujících literárních pramenů, které Boha označovaly různými názvy. Astrucův *názor rozvedl německý biblista Julius Wellhausen (1844–1918) a jeho škola. Podle Wellhausenovy „pramenné hypotézy“ vznikl Pentateuch spojením několika samostatných literárních pramenů, teprve postupně sjednocovaných v jeden celek. Jde o pramen Jahvisty, Elohisty, Deuteronomia a Kněžského spisu (někdy zvaného též Kněžský kodex). Nejstarší pramen má podle této koncepce pocházet z 10./9. století př. n. l., nejmladší z exilní doby (5. století př. n. l.). Předpokládalo se, že zprvu byl spojen pramen Jahvisty s pramenem Elohisty, v dalším vývoji došlo ke spojení komplexu Jahvista/Elohista s Kněžským spisem a Deuteronomiem. Deuteronomistická koncepce ovlivnila patrně i další starozákonné texty až po 2. Královskou knihu – mimo jiné na základě otřesu ze zániku staroizraelských *království přehodnotila tato království v kněžském duchu a jejich zkázu přičkla na vrub tomu, že tito *králové biblické doby nezachovávali čistý *kult a uctívali jiné bohy než Hospodina. Kněžský charakter má také nejmladší pramen – Kněžský spis, který si libuje v záležitostech kultu, obsahuje schematické *genealogie lidského rodu a snaží se *události vymezit časově podle zkonstruované *chronologie.

Soubor Starého zákona vznikl postupně. Jako prvý získal svou podobu Pentateuch, k němuž byl připojen soubor prorockých knih. Poslední část Starého zákona, tzv. „spisy“, byla vymezena až koncem 1. století n. l., konečná podoba starozákonního *kánonu vznikla po zničení *Jeruzaléma *Římany v roce 70 n. l. I po vzniku starozákonního kánonu procházel jeho text dlouhodobým procesem sjednocování. V prvé etapě docházelo k ustálení jeho souhláskového (konsonantního) textu, který je v hebrej-

štině nositelem významu slova. V druhé etapě vznikl samohláskový vokalizační systém, který byl připojen k souhláskovému textu a určoval jeho přesný způsob čtení. Tento vokalizační systém se nazývá hebrejsky *masora* a učenci, kteří ho vytvářeli, se nazývali *masorety*. Ze dvou masoretských systémů, babylonského a tiberiadského, převládl systém tiberiadský (hebrejšтина), ustálený až kolem roku 800 n. l. (Vladimír Sadek)

zemnice (zemljanka) [archeologie, etnoarcheologie], *obydlí zapuštěné zcela nebo výraznou většinou výšky obytného prostoru pod povrch země (1 m i více od povrchu), nad nějž střecha buď nevystupuje vůbec (plochá střecha/strop v úrovni terénu) nebo pouze krovem přístřešku (typu *chaty) založeném přímo na zemi. Zapuštěná část může mít vydržené nebo jinak upravené stěny (pokrytí *kůžemi nebo jinými organickými materiály) kvůli zpevnění stěn i zlepšení tepelné izolace.

Zemnice se pravděpodobně objevila již v *pravěku, i když jednoznačné důkazy chybějí; vyskytuje se častěji v nativních kulturách a v případě potřeby se objeví i v dnešní době (například partyzánské zemljanky). (Viz též *polozemnice). (Karel Sklenář)

zlo, označení všeho, co škodí a kazí. Na rozdíl od *manichejské tradice, která považuje zlo za druhý rovnomocný *princip (hmotného) *světa, převládá v evropské tradici *názor, že zlo je nedostatek dobra (řádu, ducha atd.). V reakci na novověký moralismus se současné myšlení často snaží problému zla vyhnout: ztotožňuje je s *agresivitou, s *násilím, nebo je vůbec relativizuje a popírá. Friedrich *Nietzsche se pokoušel myslet „mimo dobro a zlo“, vyhnout se polaritě těchto kategorií. Opakem zla je *dobro. (Jaroslav Malina)

zoolatrie (z řečtiny: *zoon*, „tvor; živočich“ a *latría*, „úcta, kult“), uctívání zvířat; pochází z prehistorických dob a je spojeno s prožitkem jednoty *člověka a *přírody. Jejím základem je lovecký *kult a *víra ve znovuzrození zvířat po jejich smrti, obřady zaměřené na rozmnožení zvířat a zejména *totemismus.

V *mytologii a *polyteistickém náboženství raných *kultur a *civilizací byla kmenová božstva uctívána často v podobě zvířat; *zvíře se později mohlo stát symbolem nebo *atributem antropomorfního božstva (například laň bohyně *Artemidy, kobra boha *Šivy). (Jaroslav Malina)

zvíře, termín označující některé druhy nebo formy živočichů. Používá se zejména pro specifické skupiny savců: domácí, užitkové, hospodářské, kožešinové, divoké, dravé zvíře. V určitých spojeních se může vztahovat i na jiné skupiny obratlovců, například krmení zvířat (= těch

druhů, které chová příslušná zoo, tedy i ptáků, plazů, obojživelníků), podobně mít rád zvířata (= obratlovce).

V *zoologii je označení živočicha názvem zvíře nesprávné, protože nemožňuje přesné vymezení *taxonu. Odvozené slovo zvířena má širší náplň, používá se zejména v populární literatuře jako synonymum termínu *fauna pro soubor živočišných druhů určité oblasti, ekosystému, časového úseku apod. Častá je metaforická aplikace slova zvíře na člověka: chová se jako zvíře (= surově, neukázněně), dřít jako zvíře, velké zvíře (= vlivný člověk), moc malé zvíře (= bezvýznamný). (Jiří Gaisler)

ŽŽŽŽ

TOHOKLE JSME MOHLI BÝT UŠETRĚNI. JÁ JSEM VŽDY ZASTÁVAL NÁZOR, ŽE LIDÉ BY SE
MĚLI ROZMNOŽOVAT DĚLENÍM.

ŽŽŽŽŽ

Žalozpěvy (hebrejsky: *Échá*, řecky: *Threni*, latinsky: *Lamentationes*, v kralickém překladu: *Pláč Jeremiášův*, v ekumenickém překladu: *Pláč*), soubor pěti básnických skladeb ze žánru smuteční *poezie, součást *Starého zákona. Jejich autorství je tradičně připisováno proroku *Jeremiášovi, podnětem k jejich vzniku bylo dobytí *Jeruzaléma roku 586 př. n. l. Žalozpěvy 2, 3 a 5 jsou pro své konkrétnější líčení pokládány za současné nebo téměř současné s touto událostí, Žalozpěvy 1 a 4 byly snad složeny později a vyznačují se silnější stylizací, typickou pro liturgické skladby. Jako historická poezie jsou Žalozpěvy paralelou k sumerskému Nářku nad zkázou města *Uru. Literární forma Žalozpěvů má všechny znaky starověké hebrejské poezie – *parallelismus membrorum*, vytváření „strof“ abecedním řazením trojveršových a dvojveršových celků. Výjimku tvoří Žalozpěv 5, který má 22 veršů, shodně s počtem písmen v abecedě, ale nerespektuje alfabetské-akrostické schéma. Kromě těchto znaků mají Žalozpěvy přesnou strukturu nářků-*kinót*, verše jsou rozděleny dieresí na dvě hemisticha. Žalozpěvy jsou svátečním svitkem pro historický postní svátek 9. Ab, věnovaný smuteční liturgii na památku zničení jeruzalémského chrámu v roce 586 př. n. l. a 70 n. l. (Jiřina Šedinová)

žďáření, jednoduchá metoda (užívaná od *neolitu) získávání nové zemědělské *půdy (tzv. žďáře) vypálením lesního porostu; takto získaná půda byla po malých úpravách připravena k setbě. Tato půda se rychle vyčerpala (po dvou až třech letech) a musela se nechat dlouhou dobu ladem (tři až dvacet let), aby mohlo nastat nové žďáření. V současnosti se vypalují porosty *tropického deštného lesa (zejména v Jižní Americe); spolu s kácením lesních porostů dochází ke katastrofálnímu úbytku lesů na Zemi a k ohrožení celkové ekologické stability. (Viz též *zemědělství, rané.) (Jaroslav Malina)

žebrání, způsob obživy založený na žádosti o peníze nebo o jídlo nebo na pasivním očekávání almužny od kolemjdoucích, kteří mívají při pohledu na *žebráka pocit viny a projevují soucit. Odbývá se většinou na veřejných prostranstvích (ulice měst, nádraží, prostranství před

*kostely a jinými sakrálními budovami). V případě žebrání v uzavřených prostorech se žebráci objevují uvnitř kostelů, v dopravních prostředcích, v podchodech metra, nádražních hal – všude, kde je velká koncentrace lidí. Proto se žebrání jen zřídka objevuje v malých městech a na venkově se téměř nevyskytuje.

Žebrání existuje ve všech *kulturách a *civilizacích a má hluboké historické a evoluční kořeny. Praktikuje se i dnes, a to jak ve třetím světě, tak i ve vyspělých západních zemích. Lidé, kteří vyrostli v *socialismu, se s žebráním většinou nesetkávali. Pád socialistických režimů vyvolal nejen progresivní politické změny, ale také nepříznivé důsledky včetně ekonomických nepoměrů, poklesu životních standardů části populace a skutečné nebo skryté nezaměstnanosti. Situaci v postsocialistických zemích zhoršuje fakt, že lidé, kteří se uchylují k žebrání, byli zvyklí na různé formy sociální ochrany. Je možné, že v současné střední a východní Evropě (včetně České republiky) se na žebrání začíná pohlížet jako na svérázný typ městského zaměstnání. V současné době řada měst (Praha, Brno ad.) přijala vyhlášku o zákazu žebrání, ale tento jev nikterak nevymizel, pouze pozměnil formy. Převážná většina žebrajících v České republice se vyskytuje v hlavním městě Praze, ale i v ostatních velkých městech se objevují žebráci, i když v menším počtu. Kromě Prahy byli zaznamenáni žebráci v Brně, Hradci Králové, Liberci, Olomouci nebo v Ústí nad Labem. V několika středních nebo menších městech se žebráci vyskytují především na autobusových nebo železničních nádražích (Frýdek-Místek, Jičín, Kralupy, Kunvald, Sušice).

V obdobích těžké ekonomické situace, *váleky, přírodních *katastrof počet žebrajících vzrůstá, ale možnosti sociální pomoci jsou omezené. V takových situacích vzniká výběrová pomoc, která je určena řadou základních evolučních faktorů, například výběrová pomoc podle principu skupinové příslušnosti. Již ve *středověku se rozlišovalo mezi „našimi žebráky“ (městská chudina) a „cizími žebráky“ (*cizinci, tuláci aj.). Nicméně ve všech kulturách existují znaky, které vyvolávají soucit a altruistické chování k žebrákům, například k tělesně postiženým, nemocným, mentálně postiženým, nemohoucím starým lidem. Ve většině kultur se k vyvolání soucitu využívá afinity k dítěti (baby schéma); proto jsou děti často využívány a zneužívány k této činnosti (kojenec v náručí, postižené dítě, klečící dítě). V zemích, kde se dětské žebrání vyskytuje výjimečně (například v České republice), jsou ekvivalentem dětského schématu zvířata, například psi, také vyvolávající pocit pomoci a ochrany.

V České republice byl prováděn výzkum fenoménu žebrání v rámci

mezinárodního projektu *Urban Beggars in Eastern Europe* (Marina Vančatová, Jaroslava Pavelková, Univerzita Karlova v Praze); posléze byl Marinou Vančatovou rozšířen na studium žebření i v zemích západní Evropy (Itálie, Rakousko, Španělsko). (Marina Vančatová)

železářství [archeologie], železná (černá) *metalurgie, vznikla na *Předním východě kolem poloviny 2. tisíciletí př. n. l. Zpracování železných rud bylo v *pravěku posledním krokem ve zdokonalování výrobních technologií a stalo se nakonec zdrojem levného kovového materiálu pro hromadnou výrobu v *době halštatské. *Surovina pro výrobu železa se získávala *těžbou dostupných rudních zdrojů, ve srovnání se surovinami pro výrobu *bronzu početnějších, ale vcelku málo kvalitních (*železo). Získaná ruda se drtila a pražila, poté tavila v jednoduchých *pecích (tzv. přímá redukce) na místech blízkých rudním zdrojům; z doby halštatské takové pece vcelku neznáme, nacházíme spíše jen stopy výroby v podobě zlomků rud či *strusky v sídlištních objektech. V tehdejších pecích, užívajících dřevěné uhlí, se nedosahovalo teploty potřebné k roztavení, produktem byla nečistá měkká houbovitá hmota prostoupená struskou, s nízkým obsahem uhlíku, kujná za studena; ta byla dále zbavena nečistot vykováním a přenášena do kováren. Zpracovatelským odvětvím bylo *kovářství, už ne *kovolitectví, protože železná litina se v pravěku nevyráběla vzhledem k nemožnosti dosáhnout v pecích potřebné teploty. Surové železo bylo někdy pro distribuci tvarováno do podoby *hriven.

Zpočátku bylo železo hospodářsky nevýznamné, často spíše prestižní, dokonce se užívalo k zdobení bronzových předmětů (nýty na bronzových mečích, vložky na sošce býka z *Býčí skály v Moravském krasu apod.). K nám se zprvu dostávalo ojedinelými *importy z jihu a jihovýchodu už od střední *doby bronzové ve formě drobných předmětů, od pozdní doby bronzové (8. století př. n. l.) už i jako zbraně a nástroje, kombinované někdy ještě s bronzem (například meče s železnou *čepeří), jindy už celoželezné (*oštěpy). Brzy nato začíná domácí výroba nástrojů (*dláta, *nože, *srpy aj., napodobující tvary bronzové industrie), pak i zbraní. Od 7. století př. n. l. nový *kov konečně významem převýšil bronz, do značné míry asi kvůli tomu, že bronzová metalurgie upadala vinou pozvolného vyčerpání dostupných rudních zdrojů, zejména *cínu, a snad i kvůli přerušení jejich dálkové distribuce pod vlivem společenské *krize v 8. století př. n. l.

Prvotní železo bylo ovšem nekvalitní, nedosahovalo hodnoty bronzu a plně se prosadilo teprve po objevu kalení, vedoucímu k výrobě oceli. Rozvoj relativně jednodušší a levnější železářské výroby spadá do doby

*halštatské (od 7. století př. n. l.). Teprve tehdy železo vytlačilo bronz i přežívající *kámen a ovládlo výrobu až do *novověku. První skutečné *hutě a železářské dílny zřizovali však až *Keltové, kteří u nás v *době laténské vytvořili první *civilizaci plné doby železné. (Karel Sklenář)

Židé (z hebrejštiny: *jehúdím*, „synové Judy“; jméno Žid vzniklo francouzskou výslovností jména *Jude*), etnikum, které je nositelem židovského *monoteistického náboženství, *judaismu (židovství). Jejich předky byli podle tradice někteří bibličtí praotcové a hebrejsko-izraelské *kmeny, jejichž první skupiny odešly kolem roku 1250 př. n. l. pod vedením *Mojžíše z egyptského *otroctví do zaslíbené země *Izraele, zvaného dříve *Kanaán.

Izrael byl hlavním místem, kde se odehrávaly starověké dějiny židovství. Židovství je jev, který historicky, kulturně i nábožensky navazuje na starozákonní Izrael. O Izraeli mluvíme až do jeho pádu do babilonského zajetí roku 586 př. n. l. Většina izraelských kmenů byla ovšem už po roce 721 př. n. l. odvléčena do zajetí asyrského, z něhož se nikdo nevrátil, takže do *Babylonie byli odvléčeni jen obyvatelé jižního, *judského království, pocházející z kmene *Juda, Lévi a Benjamín. *Společenství, které se po *ediktu *Kýrově roku 538 př. n. l. vrátilo do země otců, se tedy sestávalo z Judejců a menší skupiny Lévičů a Benjamínovců. V navázání na starší tradice se jejich země začala nazývat *Judea, její obyvatelé souhrnně Judejci čili Židé a jev, který se tu začal vytvářet, dostal jméno židovství. Od návratu z *Babylonu a první vlny navrátilců roku 538 př. n. l. až do pádu říše perské do moci Alexandra Velikého roku 332 př. n. l. žili Židé pod Peršany, potom pod *diadochy, a to nejdříve pod egyptskými *Ptolemaiovci až do roku 198 př. n. l., posléze pod *Seleukovci. Když Seleukovec Antiochos IV. Epifanés začal pronásledovat židovskou *víru a *kult, došlo k makabejskému povstání. To se protáhlo až do roku 142 př. n. l., kdy Seleukovci, tlačeni Římany, uznali samostatnost makabejského *státu. Funkce velekněžská i královská byly spojeny v jedné osobě vladaře z makabejského rodu, jemuž se také říkalo rod Hasmoneovců. Jejich vláda skonala příchodem Římanů do Judey v roce 64 př. n. l. Pak žili Židé pod Římany a svobodu jim nepřineslo ani opakované protiřímské povstání, první za Vespasiána roku 70 n. l. se zničením *Jeruzaléma a chrámu, druhé roku 135 n. l., když Římané vybudovali na místě bývalého židovského chrámu *svatyni Jupiterovu. Válka skončila nejen porážkou, nýbrž i zpuštěním celé země.

Židé byli z Izraele násilně vytlačeni a žili v podmínkách *diaspory. I v diaspoře si však zachovali národní a náboženskou *identitu. Cent-

ra diasporu byla zprvu v Orientě (Alexandrie v Egyptě, Babylonie), pak v různých islámských zemích a v Evropě. Ve středověké křesťanské společnosti byli Židé vystaveni perzekucím. Byli vyhoštěni z Anglie a z Francie a v důsledku pogromů za křížáckých válek a morových epidemií (*mor) odcházeli také z Německa do střední a východní Evropy. V roce 1492 byli vyhnáni ze Španělska, později i z Portugalska. V 16.–17. století dosáhlo rozmachu jejich osídlení v Polsku, bylo však otřeseno pogromy. V 18. a 19. století vznikly opět početné židovské obce v Německu, západní Evropě a v zámocí.

Proces občanské, politické a kulturní emancipace Židů začal v Evropě koncem 18. a v 19. století. Židé postupně získávali *občanská práva, která jim byla ve feudální společnosti upřena. Emancipace však byla narušována vlnami *antisemitismu, které vyvrcholily v nacistické *genocidě (*holocaust, hebrejsky: *šoa). K protižidovským perzekucím docházelo také v bývalém Sovětském svazu a v řadě dalších zemí. V současné době žije v různých zemích světa asi 12–14 milionů lidí, kteří vyznávají židovské náboženství, mluví hebrejštinou a hlásí se k židovství; přibližně 7 milionů (odhad z roku 2006) z nich žije ve státě Izrael. (Viz též *Izraelci, *civilizace, *židovská.) (Jan Heller, Jaroslav Malina)

život:

1. existence živočicha nebo *člověka od *narození do *smrti; zrození a smrt jsou dvě stránky života vycházející z biologické danosti rozmanitě kulturně a společensky měněné v průběhu dějin;

2. [biologie], označení toho, čím se vyznačují živé systémy či organismy: charakteristický tvar, látková výměna s okolím, schopnost rozmnožování, jistá míra citlivosti a vnímavosti a schopnost vývoje. Obecně se život vyznačuje postupným budováním těla a dospíváním každého jedince (*ontogeneze), lokálním snížením *entropie na úkor okolí a pozvolným zvyšováním složitosti organismů v průběhu *evoluce (*fylogeneze). (Jaroslav Malina)

JSOU CHVÍLE, ŽE BYCH VŠECHNO SVĚ VĚDĚNÍ VYMĚNIL ZA LÁHEV VODKY.

Bibliografie

Uváděná bibliografická hesla obsahují další seznamy literatury, což platí zejména o svazcích edice *Panoráma biologické a sociokulturní antropologie: Modulové učební texty pro studenty antropologie a „příbuzných“ oborů* (viz 5. a 6.).

Přehled bibliografických hesel

1. ANTROPOLOGIE OBECNÁ

- 1.1. Encyklopedie, slovníky, učebnice
- 1.2. Dějiny obecné antropologie
- 1.3. Metody obecné antropologie
- 1.4. Kritika, nové směry a orientace

2. ANTROPOLOGIE BIOLOGICKÁ

- 2.1. Anatomie
- 2.2. Fyziologie
- 2.3. Histologie a embryologie
- 2.4. Neurovědy
- 2.5. Patologie a paleopatologie
- 2.6. Antropometrie a osteometrie
- 2.7. Molekulární antropologie
- 2.8. Dentální antropologie
- 2.9. Funkční antropologie
- 2.10. Forenzní antropologie
- 2.11. Primatologie
- 2.12. Paleoantropologie a historická antropologie

3. ANTROPOLOGIE SOCIÁLNÍ A KULTURNÍ

- 3.1. Archeologická antropologie
- 3.2. Historická antropologie

- 3.3. Filozofická a etická antropologie
- 3.4. Lingvistická antropologie
- 3.5. Sociální, kulturní a politické systémy (typy společností, sociální struktury a interakce, příbuzenství, manželství, náboženství, právo atd.)
- 3.6. Myšlení, symbolismus, rituály, mytologie, umění
- 3.7. Sexualita
- 3.8. Pohřební rity a rituály

4. KULTURNÍ AREÁLY SVĚTA

- 4.1. Areál africký
- 4.2. Areál arabsko-islámský
- 4.3. Areál cirkumpolární
- 4.4. Areál čínský
- 4.5. Areál euroamerický
- 4.6. Areál indický
- 4.7. Areál japonský
- 4.8. Areál jihovýchodní Asie
- 4.9. Areál korejský
- 4.10. Areál Oceánie a Austrálie
- 4.11. Areál perský a kurdský
- 4.12. Areál předkolumbovské Ameriky
- 4.13. Areál starověkého Egypta
- 4.14. Areál starověkého Předního východu
- 4.15. Areál střední Asie
- 4.16. Areál tibetský
- 4.17. Areály celého světa

5. EDICE PANORÁMA BIOLOGICKÉ A SOCIOKULTURNÍ ANTHROPOLOGIE (SEZNAM PODLE AUTORŮ)

6. EDICE PANORÁMA BIOLOGICKÉ A SOCIOKULTURNÍ ANTHROPOLOGIE (SEZNAM PODLE POŘADÍ SVAZKŮ)

7. CITOVANÁ LITERATURA

1. Antropologie obecná

1.1. Encyklopedie, slovníky, učebnice

- Amit, Vered, ed. (2004, 2009): *Biographical Dictionary of Social and Cultural Anthropology*. London – New York: Routledge.
- Anderson, Robert Thomas (1972): *Anthropology: A Perspective of Man*. Belmont: Wadsworth.
- Angeloni, Elvio, ed. (1994): *Anthropology*. Guilford: Dushkin Publishing Group.
- Angeloni, Elvio, ed. (1996): *Anthropology*. Guilford: Dushkin Publishing Group/Brown and Benchmark Publishers.
- Augé, Marc (1999): *Antropologie současných světů*. Brno: Atlantis.
- Barba, Eugenio – Savarese, Nicola (2000): *Slovník divadelní antropologie: O skrytém umění herců*. Praha: Nakladatelství Lidové noviny.
- Barfield, Thomas, ed. (1998): *The Dictionary of Anthropology*. Oxford: Blackwell Publishers.
- Barker, Graeme (1999): *Companion Encyclopedia of Archeology*. London – New York: Routledge.
- Barnard, Alan – Spencer, Jonathan, ed. (1998): *Encyclopedia of Social and Cultural Anthropology*. London: Routledge.
- Beals, Ralph L. – Hoijer, Harry (1966): *An Introduction to Anthropology*. New York: Macmillan.
- Beattie, John (1964): *Other Cultures: Aims, Methods and Achievements in Social Anthropology*. London: Routledge.
- Benedictová, Ruth (1999): *Kulturní vzorce*. Praha: Argo.
- Beneš, Jan (1994): *Člověk*. Praha: Mladá fronta.
- Bidney, David (1953): *Theoretical Anthropology*. New York: Columbia University Press.
- Birx, H. James, ed. (2006): *Encyclopedia of Anthropology*, I–V. Thousand Oaks (California): SAGE Publications.
- Boas, Franz (1911): *The Mind of Primitive Man*. New York: Macmillan.
- Boas, Franz, ed. (1938): *General Anthropology*. Lexington: Heath.
- Boas, Franz (1940): *Race, Language and Culture*. New York: Macmillan.
- Bogucki, Peter (1999): *The Origins of Human Society*. Oxford: Blackwell Publishers.
- Bohannan, Paul (1992): *Social Anthropology*. New York: Holt, Rinehart and Winston.
- Bohannan, Paul (1992): *We, The Alien: An Introduction to Cultural Anthropology*. Prospect Heights (Illinois): Waveland Press.
- Bonte, Pierre – Izard, Michel (1991): *Dictionnaire de l'ethnologie et de l'anthropologie*. Paris: Presses Universitaires de France.
- Brew, John Otis (1968): *One Hundred Years of Anthropology*. Cambridge (Massachusetts): Harvard University Press.

- Brouček, Stanislav – Jeřábek, Richard, ed. (2007): *Lidová kultura: Národopisná encyklopedie Čech, Moravy a Slezska*, 1. svazek (Biografická část), 2. svazek (Věcná část, A–N), 3. svazek (Věcná část, O–Ž). Praha: Etnologický ústav Akademie věd České republiky, v. v. i., v Praze a Ústav evropské etnologie Filozofické fakulty Masarykovy univerzity v Brně v nakladatelství Mladá fronta.
- Broude, Gwen J. (1994): *Marriage, Family, and Relationships: A Cross-Cultural Encyclopedia*. Santa Barbara: ABC-CLIO.
- Burguière, André (1985): *Anthropologie historique. Encyclopaedia Universalis*, II. Paris: Presses universitaires de France.
- Clifton, James A. (1970): *Applied Anthropology: Readings in the Uses of the Science of Man*. Boston: Houghton Mifflin.
- Copans, Jean (2001): *Základy antropologie a etnologie*. Praha: Portál.
- Coulanges, Fustel de (1998): *Antická obec*. Praha: Sofis.
- Člověk (Obrazová encyklopedie lidstva) (2005). Euromedia Group k. s. – Knižní klub.
- Dohnalová, Marie – Malina, Jaroslav (2006): *Slovník antropologie občanské společnosti*. Brno: Akademické nakladatelství CERM.
- Douglas, Mary (1966): *Purity and Danger: An Analysis of Concepts of Pollution and Taboo*. London: Routledge.
- Douglas, Mary (1970): *Natural Symbols*. London: Barrie & Rockcliff.
- Douglas, Mary (1975): *Implicit Meanings: Essays in Anthropology*. London: Routledge & Kegan Paul.
- Ducrot, Oswald – Todorov, Tzvetan (1979): *Encyclopedic Dictionary of the Sciences of Language*. Baltimore: Johns Hopkins University Press.
- Ember, Carol R. – Ember, Melvin (1977): *Anthropology and Cultural Anthropology*. Englewood Cliffs: Prentice-Hall.
- Ember, Carol R. – Ember, Melvin, eds. (2004): *Encyclopedia of Medical Anthropology: Health and Illness in the World's Cultures*. Vol. 1. Topics. Vol. 2. Cultures. New York: Springer.
- Ember, Melvin – Ember, Carol R. (2002): *Encyclopedia of Urban Cultures: Cities and Cultures around the World*. 4 vols. Sanbury (Connecticut): Grolier.
- Evans-Pritchard, Edward Evan (1951): *Social Anthropology*. Glencoe: Free Press.
- Fabian, Johannes (1983): *Time and the Other: How Anthropology Makes Its Object*. New York: Columbia University Press.
- Fagan, Brian M. (1989): *People of the Earth: An Introduction to the World Prehistory*. Sixth Edition. Glenview – Boston – London: Scott, Foresman and Company.
- Fetter, Vojtěch – Prokopec, Miroslav – Suchý, Jaroslav – Titlbachová, Svatava, et al. (1967): *Antropologie*. Praha: Academia.
- Filip, Jan (1966): *Encyklopädisches Handbuch zur Ur- und Frühgeschichte Europas*, I, II. Praha: Academia.
- Fox, Richard G., ed. (1991): *Recapturing Anthropology*. Santa Fe (New Mexico): School of American Research Press.

- Frazer, James George (1977): *Zlatá ratolest*. Praha: Academia.
- Fried, Morton H. (1972): *The Study of Anthropology*. New York: Thomas Crowell Co.
- Geertz, Clifford (2000): *Interpretace kultur*. Praha: Sociologické nakladatelství (SLOŇ).
- Gellner, Ernest (1999): *Rozum a kultura. Historická úloha racionality a racionalismu*. Brno: Centrum pro studium demokracie a kultury.
- Girtler, Roland (1979): *Kulturanthropologie*. München: Deutscher Taschenbuch Verlag.
- Gluckman, Max (1965): *Politics, Law and Ritual in Tribal Societies*. Oxford: Basil Blackwell.
- Hammond, Peter B., ed. (1964): *Physical Anthropology and Archaeology: Selected Readings*. New York: Macmillan.
- Hammond, Peter B. (1978): *An Introduction to Cultural and Social Anthropology*. Riverside (New Jersey): Macmillan.
- Harris, Marvin (1964): *The Nature of Cultural Things*. New York: Random House.
- Harris, Marvin (1995): *Cultural Anthropology*. New York: HarperCollins College Publishers.
- Harris, Marvin (1997): *Culture, People, Nature: An Introduction to General Anthropology*. New York: Longman.
- Haviland, William A. (1982): *Anthropology*. 3rd ed. New York: CBS College Publishing.
- Hicks, David – Gwynne, Margaret A. (1994): *Cultural Anthropology*. New York: HarperCollins College Publishers.
- Hoebel, Edward Adamson (1972): *Anthropology: The Study of Man*. New York: Holt, Rinehart and Winston.
- Hubinger, Václav (1996): *Grasping the Changing World: Anthropological Concepts in the Postmodern Era*. London: Routledge.
- Hunter, David E., ed. (1976): *Encyclopedia of Anthropology*. New York: Harper & Row.
- Hymes, Dell, ed. (1972): *Reinventing Anthropology*. New York: Pantheon.
- Channa, Subhadra M., ed. (1998): *Cultural Anthropology: Explorations of Behaviour and Meaning Systems*. New Delhi: Cosmo Publications.
- Ingold, Tim (1994): *Companion Encyclopedia of Anthropology: Humanity, Culture and Social Life*. London: Routledge.
- Jelínek, Jan (1977): *Velký obrazový atlas pravěkého člověka*. Praha: Artia.
- Jones, Stephen – Martin, Robert – Pilbeam, David (1995): *The Cambridge Encyclopedia of Human Evolution*. Cambridge: Cambridge University Press.
- Jurmain, Robert – Kilgore, Lynn – Trevathan, Wenda (2005): *Introduction to Physical Anthropology*. Belmont (California): Thomas Wadsworth.
- Keesing, Roger Martin (1976): *Cultural Anthropology: A Contemporary Perspective*. New York: Holt, Rinehart and Winston.

- Keesing, Roger Martin – Keesing, Felix Maxwell (1976): *New Perspectives in Cultural Anthropology*. New York: Holt, Rinehart and Winston.
- Kipfer, Barbara Ann (2000): *Encyclopedic Dictionary of Archaeology*. New York: Kluwer Academic/Plenum.
- Kiple, Kenneth F., ed. (1993): *The Cambridge World History of Human Disease*. New York: Cambridge University Press.
- Klein, Richard G. (1989): *The Human Career: Human Biological and Cultural Origins*. Chicago: University of Chicago Press.
- Kluckhohn, Clyde Kay Maben (1965): *Mirror for Man: A Survey of Human Behavior and Social Attitudes*. New York: Premier Books.
- Knußmann, Rainer (1988): *Anthropologie: Handbuch der vergleichenden Biologie des Menschen* (4. Auflage des Lehrbuchs der Anthropologie begründet von Rudolf Martin), Band I und II. Jena – New York – Stuttgart: Gustav Fischer.
- Kottak, Conrad Phillip (1994): *Anthropology: The Exploration of Human Diversity*. 6th ed. New York: McGraw-Hill.
- Kroeber, Alfred Louis (1944): *Configurations of Culture Growth*. Berkeley: University of California Press.
- Kroeber, Alfred Louis (1948): *Anthropology: Race, Language, Culture, Psychology, Prehistory*. New York: Harcourt, Brace and Company.
- Kroeber, Alfred Louis (1952): *The Nature of Culture*. Chicago: University of Chicago Press.
- Kroeber, Alfred Louis (1957): *Style and Civilizations*. Ithaca: Cornell University Press.
- Kroeber, Alfred Louis (1963): *Anthropology: Culture Patterns and Processes*. New York: Harbinger Books, Harcourt, Brace and World.
- Kroeber, Alfred Louis – Kluckhohn, Clyde Kay Maben (1963): *Culture: A Critical Review of Concepts and Definitions*. New York: Vintage Books.
- Lawless, Robert (1996): *Co je to kultura*. Olomouc: Votobia.
- Lee, Richard Borshay – Daly, Richard H. (1999): *The Cambridge Encyclopedia of Hunters and Gatherers*. Cambridge: Cambridge University Press.
- Lévi-Strauss, Claude (1955): *Tristes tropiques*. Paris: Plon. (České vydání: *Smutné tropy*. Praha: Odeon, 1966.)
- Lévi-Strauss, Claude (1958): *L'Anthropologie structurale*. Paris: Plon. (České vydání: *Strukturální antropologie, Strukturální antropologie II*. Praha: Argo, 2006, 2007.)
- Lévi-Strauss, Claude (1971): *Myšlení přírodních národů*. Praha: Československý spisovatel.
- Lévi-Strauss, Claude (2000): *Štrukturálna antropológia*, I. II. Bratislava: Kaligram.
- Levinson, David H., ed. (1991; 1996): *Encyclopedia of World Cultures*. 10 vols. New York: Hall – London: Prentice Hall International.
- Lewis, Ioan Myrddin (1985): *Social Anthropology in Perspective*. Cambridge: Cambridge University Press.

- Lexikon des Mittelalters I–IX* (1999). Stuttgart – Weimar: Verlag J. B. Metzler.
- Lidová kultura: Národopisná encyklopedie Čech, Moravy a Slezska* (2007): Svazek I–III (sv. 1. Biografická část, 284 p.; sv. 2. Věcná část A–N, 634 p.; sv. 3. Věcná část O–Ž, p. 643–1298). Praha: Etnologický ústav Akademie věd České republiky v Praze a Ústav evropské etnologie Filozofické fakulty Masarykovy univerzity v Brně v nakladatelství Mladá fronta.
- Malina, Jaroslav (1981): *Archeologie včera a dnes aneb Mají archeologové šedé hmoty více za nehty než za ušima?* I–II. České Budějovice: Jihočeské muzeum v Českých Budějovicích.
- Malina, Jaroslav – Vašíček, Zdeněk (1990): *Archaeology Yesterday and Today: The Development of Archaeology in the Sciences and Humanities*. Cambridge: Cambridge University Press.
- Malinowski, Bronislaw (1927): *Sex and Repression in Savage Society*. New York: Harcourt, Brace and Company.
- Malinowski, Bronislaw (1961): *Argonauts of the Western Pacific*. New York: Dutton & Co.
- Malinowski, Bronislaw (1962): *Sex, Culture, and Myth*. New York: Harcourt, Brace, and World.
- Malinowski, Bronislaw (1968): *Vědecká teorie kultury*. Brno: Krajské kulturní středisko.
- Marks, John (1994): *Human Biodiversity: Genes, Races, and History*. New York: Aldan de Gruyter.
- Martin, Rudolf – Saller, Karl (1957): *Lehrbuch der Anthropologie in systematischer Darstellung*. 3. Auflage. Stuttgart: Gustav Fischer Verlag.
- Mauss, Marcel (1999): *Esej o daru, podobě a důvodech směny v archaických společnostech*. Praha: Sociologické nakladatelství (SLON).
- Mazák, Vratislav (1979): *Jak vznikl člověk: Sága rodu Homo*. Praha: Práce.
- Murphy, Robert Francis (1998): *Úvod do kulturní a sociální antropologie*. Praha: Sociologické nakladatelství (SLON).
- Novotný, Bohumil et al. (1986): *Encyklopédia archeológie*. Bratislava: Obzor.
- Olien, Michael D. (1978): *The Human Myth: An Introduction to Anthropology*. New York: Harper & Row.
- O'Sullivan, Tim et al. (1994): *Key Concepts in Communication and Cultural Studies*. 2. vydání. London: Routledge.
- Pearson, Roger (1974): *Introduction to Anthropology*. New York: Holt, Rinehart and Winston.
- Pospíšil, Leopold (1997): *Etnologie práva*. Praha: Set out.
- Rivers, William H. R. (1906): *The Todas*. London: Macmillan.
- Rodnick, David (1966): *An Introduction to Man and His Environment*. New York: Appleton-Century-Crofts.
- Rodnick, David (1974): *Man's Quest for Autonomy: A Background for Modernization*. Lubbock (Texas): The Caprock Press.
- Róheim, Géza (1950): *Psychoanalysis and Anthropology*. New York: International Universities Press.

- Seymour-Smith, Charlotte (1986): *Macmillan Dictionary of Anthropology*. London: Macmillan.
- Shapiro, Harry Lionel, ed. (1971): *Man, Culture and Society*. Oxford: Oxford University Press.
- Skelton, Tracey – Allen, Tim, eds. (1999): *Culture and Global Change*. London: Routledge.
- Soukup, Václav (2004): *Dějiny antropologie. (Encyklopedický přehled dějin fyzické antropologie, paleoantropologie, sociální a kulturní antropologie)*. Praha: Univerzita Karlova v Praze, Nakladatelství Karolinum.
- Steward, Julian H. (1955): *Theory of Culture Change: The Methodology of Multilinear Evolution*. Urbana: University of Illinois Press.
- Suggs, David N. – Miracle, Andrew W., ed. (1999): *Culture, Biology and Sexuality*. Athens – London: The University of Georgia Press.
- Turner, Victor Witter (1985): *On the Edge of the Bush: Anthropology as Experience*. Tucson: University of Arizona Press.
- Tyler, Stephen Albert, ed. (1969): *Cognitive Anthropology*. New York: Holt, Rinehart and Winston.
- Vodáková, Alena – Vodáková, Olga – Soukup, Václav, eds. (2000): *Sociální a kulturní antropologie*. 3. svazek ediční řady *Sociologické pojmosloví*, kterou rediguje Alena Vodáková. Vydání druhé, rozšířené. Praha: Vydalo Sociologické nakladatelství (SLON) Praha ve spolupráci se Sociologickým ústavem AV ČR.
- White, Leslie Alvin (1959): *The Evolution of Culture: The Development of Civilization to the Fall of Rome*. New York: McGraw-Hill.
- White, Leslie Alvin (1975): *The Concept of Cultural Systems: A Key to Understanding Tribes and Nations*. New York: Columbia University Press.
- Winick, Charles (1956): *Dictionary of Anthropology*. New York: Philosophical Library.
- Winthrop, Robert H. (1991): *Dictionary of Concepts in Cultural Anthropology*. London: Greenwood Press.

6. Edice Panoráma biologické a sociokulturní antropologie – editor Jaroslav Malina (seznam podle pořadí svazků)

Dosud vyšlo:

1. Jiří Svoboda, *Paleolit a mezolit: Lovecko-sběračská společnost a její proměny* (2000).
2. Jiřina Relichová, *Genetika pro antropology* (2000).
3. Jiří Gaisler, *Primatologie pro antropology* (2000).
4. František Vrhel, *Antropologie sexuality: Sociokulturní hledisko* (2002).
5. Jaroslav Zvěřina – Jaroslav Malina, *Sexuologie pro antropology* (2002).
6. Jiří Svoboda, *Paleolit a mezolit: Myšlení, symbolismus a umění* (2002).
7. Jaroslav Skupnik, *Manželství a sexualita z antropologické perspektivy* (2002).
8. Oldřich Kašpar, *Předkolumbovská Amerika z antropologické perspektivy (Karibská oblast, Mezoamerika, Andský areál)* (2002).
9. Josef Unger, *Pohřební ritus a zacházení s těly zemřelých v českých zemích (s analogiemi i jinde v Evropě) v 1.–16. století* (2002).
10. Václav Vančata – Marina Vančatová, *Sexualita primátů* (2002).
11. Josef Kolmaš, *Tibet z antropologické perspektivy* (2002).
12. Josef Kolmaš, *Smrt a pohřbívání u Tibetanů* (2003).
13. Václav Vančata, *Paleoantropologie – přehled fylogeneze člověka a jeho předků* (2003).
14. František Vrhel, *Předkolumbovské literatury: Témata, problémy, dějiny* (2003).
15. Ladislava Horáčková – Eugen Strouhal – Lenka Vargová, *Základy paleopatologie* (2004).
16. Josef Kolmaš, *První Evropané ve Lhase (1661) (Kircherovo résumé Grueberovy cestovní zprávy. Latinský text a český překlad)* (2003).
17. Marie Dohnalová – Jaroslav Malina – Karel Müller, *Občanská společnost: Minulost – současnost – budoucnost* (2003).
18. Eva Drozdová, *Základy osteometrie* (2004).
19. Jiří A. Svoboda, *Paleolit a mezolit: Pohřební ritus* (2003).
20. Stanislav Komárek, *Obraz člověka v dílech některých významných biologů 19. a 20. století* (2003).
21. Josef Kolmaš – Jaroslav Malina, *Čína z antropologické perspektivy* (2005).
22. Ludmila Sochorová, *Člověk a lidová kultura: Člověk a lidové divadlo – lidové divadlo v životě člověka* (2004).
23. Irena Štěpánová, *Člověk a lidová kultura: Člověk a lidový oděv – lidový oděv v životě člověka* (2005).

24. Jiří Sedlák, *Vybrané problémy ze sociální etiky* (2005).
25. Josef Unger, *Pohřební ritus 1. až 20. století v Evropě z antropologicko-archeologické perspektivy* (2006).
26. Ivo T. Budil, *Zrození moderní rasové teorie: Život a dílo Victora Courteta* (2005).
27. Břetislav Vachala, *Abúsír: Staroegyptské královské pohřebiště* (2005).
28. Ladislav Dušek, *Biostatistika pro antropology* (v tisku).
29. Pavel Bravený – Marie Nováková, *Fyziologie krevního oběhu (čtení pro posluchače antropologie a jiné)* (2005).
30. Miriam Löwensteinová, *Korea: Historická vyprávění z doby Tří království a Sjednocené Sily* (2006).
31. Mariana Pflegerová, *Antropologie subjektivity* (2007).
32. Jiří A. Svoboda, *Čas lovců: Aktualizované dějiny paleolitu* (2009).
33. Jaroslav Skupnik, *Kultury sexuality: Západ a ženská obřizka. Kulturně antropologická perspektiva* (2007).
34. Ladislava Horáčková, *Anatomie pro antropology I (Pohybový systém)* (2007).
35. Michaela Králíková, *Pohřební ritus 16.–18. století na území střední Evropy (antropologicko-archeologická studie)*. (2007)
36. Lenka Vargová – Libor Páč, *Anatomie pro antropology II (Splanchnologie)* (2008).
37. Libor Páč, *Anatomie pro antropology III (Nervový systém. Smyslové orgány. Kůže)* (v tisku).

Připravované svazky:

- Petr Dubový, *Neurovědy pro antropology*.
- Hana Eliášová – Petra Urbanová – Miroslav Králík, *Forenzní antropologie*.
- Jan Filipský, *Indie z perspektivy antropologie sexuality a erotiky*.
- Zuzana Korecká, *Střední Amerika z antropologické perspektivy*.
- Miroslav Králík, *Dermatoglyfika*.
- Tatiana Machalová, *Antropologie práva*.
- Jaroslav Malina – Josef Unger, *Metody antropologicko-archeologického výzkumu*.
- Tomáš Mořkovský, *Antropologie smrti – transkulturní studie*.
- Vladimír Novotný – Pavla Malá, *Rekonstrukce podoby člověka*.

The Dictionary of Anthropology

(with consideration of the history of literature and art)
or What Every Human Should Know about Humans
(Summary)

Jaroslav Malina et al.

Modern anthropology (from the Greek: *anthrṓpos*, “man”, *logos*, “science” = “science of man”) is an interdisciplinary field of science which searches for the fundamental questions of humankind: “Where do we come from? What are we like? Where are we headed?” It is based on the knowledge that people and their societies, their creation, evolution and changes are determined by mutually influencing properties – biological, medical, psychological, social, cultural, etc. For this reason, integral holistic research in this discipline is a scientific must. Anthropology studies the biological variability of humans, the similarities and differences in relation to other biological species (especially our closest relatives – primates), the local socio-cultural variants of universal structures in human thinking and behaviour, and their differences and similarities in the entire continuum of evolution and in the light of possible future directions.

The mentioned integral span of anthropology is reflected in the content of *The Dictionary of Anthropology*. The original concept of the dictionary is very specific as it is different from other monographs on this topic published all over the world. The dictionary was systematically constructed as an integral database of knowledge obtained in the area of the sciences of humans, society and culture within the context of development in anthropology and its sub-disciplines, research methods, paradigms and theories. In contrast to standard Anglo-Saxon dictionaries, its thematic area of interest expands to include the belles-lettres and fine arts. A complex variety of entries dedicated to the area of art culture, which has been largely omitted by traditional anthropology, has been integrated into the dictionary. Publishing this dictionary can therefore be considered an expansion of the *epistemological background of anthropology* as well as a contribution to the development of the *anthropology of art*, which has not yet been comprehensively discussed

at the international level. The topics are explored broadly and include the origins of basic livelihood strategies (hunting, agriculture), settlement (urbanization), social organization and culture (urban civilization, the early state), technology (stone tools, ceramics, metallurgy), kinship, sexuality, marriage, rituals, law, mythology, religion, writing and literature. In their origins these topics are usually associated with the areas of the Ancient Near East, the Far East and the Indian subcontinent, where much inspiration and ideas for other civilizations have arisen, including the European civilization.

In the over one hundred-year long history of Czech anthropology, this dictionary is the first of its kind. It was compiled by leading Czech specialists for students of anthropology and related disciplines (archaeology, biology, economics, political science, ethnology, history, culturology, linguistics, media studies, medicine, law, psychology, religion studies, sexology and sociology), for teachers and students of secondary school, and for the general public.

The Dictionary of Anthropology can be used as a regular reference work as well as an anthropological textbook. A potentially interested reader could begin by studying the entry on **anthropology**, which thanks to the system of relevant cross-referencing constitutes a basic orientation study scheme. Then readers could hopefully stand their ground when confronted by the Greek sphinx which once upon a time lurked on a rock outside Thebes asking riddles of all travelers passing by: "What walks on four legs in the morning, two legs at noon and three legs in the evening?" Anyone failing to answer the riddle was killed by the sphinx. The enigma was not solved until Oedipus came along: "It is man! As a baby he crawls on all four, as an adult he walks on two legs, and in old age with the help of a cane." Humans are not only a riddle of the sphinx. Who they are, where they come from and where they are going are mysteries which not only anthropology tries to uncover – we are all constantly seeking to find this out and will certainly continue to be interested well into the future.

In this dictionary, anthropology will lead us a part of the way to knowledge; let us hope it is in the right direction.

The Dictionary includes around 20,000 entries saved on a compact disk.

Illustrated by Vladimír Renčín

Diccionario de Antropología

(atendiendo la historia de la literatura y del arte)
o bien, Qué podría saber un ser humano de otros seres humanos
(Resumen)

Jaroslav Malina et al.

La antropología moderna (del griego: *anthrōpos*, “hombre“, *logos*, “ciencia“ = “ciencia del ser humano“) es una rama científica interdisciplinar que busca respuestas a las preguntas básicas de la especie humana: “¿De dónde provenimos? ¿Cómo somos? ¿Adónde vamos?“ Se basa en el conocimiento de que la gente y las sociedades humanas, su origen, desarrollo y cambios están determinados por las premisas biológicas, médicas, psicológicas, sociales, culturales, etc. relacionadas e influyentes entre sí.

Por esta razón, la investigación integral es necesaria en esta disciplina científica. La antropología estudia la variabilidad biológica del hombre, las similitudes y diferencias en relación con otras especies biológicas (sobre todo en relación con nuestros parientes más cercanos: los primates), las variantes socio-culturales locales de las estructuras universales del pensamiento y comportamiento humano, sus diferencias y similitudes en la continuidad de la evolución y su posible futuro rumbo.

El más arriba mencionado alcance integral de la antropología se refleja en el contenido del *Diccionario de Antropología*. El concepto original del diccionario es muy específico, ya que hace excepción a todos los trabajos parecidos y publicados hasta ahora en el mundo, vinculados con este tema. El diccionario fue construido sistemáticamente, como base integral de los conocimientos obtenidos en el ámbito de las ciencias del ser humano, la sociedad y cultura; en el contexto del desarrollo de la antropología y sus subdisciplinas, los métodos de investigación, los paradigmas y las teorías.

En contraste con los diccionarios anglosajones estandarizados, su área de interés es más extensa pues incluye las letras y las bellas artes. La parte integral del diccionario está formada por el conjunto de palabras claves del área de la cultura del arte, en parte omitida por la antropología tradicional. Por eso, podemos considerar la publicación de

esta obra como una aportación al desarrollo de la *antropología del arte*, hasta ahora poco desarrollada a nivel mundial, y al enriquecimiento de la *base epistemológica de la antropología*.

Entre los temas tratados con más detalle destacamos también el origen de las estrategias básicas de la alimentación (caza, agricultura), población (urbanización), organización social y cultura (civilización urbana, Estado temprano), tecnología (herramientas de piedra, cerámica, metalurgia), parentesco, sexualidad, matrimonio, ritos, derecho, mitología, religión, escritura y literatura. En la mayoría de los casos, el origen de estos temas se relaciona con las regiones del antiguo Oriente Próximo, del Oriente Lejano y del Subcontinente Indio, donde nació la inspiración e incluso las ideas base para otras civilizaciones y culturas, incluida también la nuestra, la europea.

En la larga historia de más de cien años de antropología checa, el presente diccionario es la primera obra de este género. Está elaborado por nuestros especialistas más notables, con el propósito de servir no sólo a los estudiantes de antropología y de las disciplinas relacionadas (arqueología, biología, economía, etnología, historia, culturología, lingüística, estudio de medios, medicina, politología, ciencias jurídicas, psicología, estudios de religión, sexología o sociología), sino también a los profesores y estudiantes de los centros preuniversitarios y al público en general.

El Diccionario de Antropología puede servir como diccionario enciclopédico de uso cotidiano, y también como manual de la antropología. El interesado podría iniciar su consulta accediendo a la palabra clave **antropología**, que gracias al sistema de referencias a la palabra clave, forma el esquema básico del estudio. Así posiblemente el lector pueda transportarse hasta la rutilante Esfinge griega, la misma que en el pasado esperaba con impaciencia ante Tebas a los traseúntes desconcertándoles con un enigma: “¿Quién anda por la mañana utilizando cuatro piernas, de día dos y por la noche tres piernas?“, aquel que en su momento no adivinaba el acertijo, sucumbía a los pies de la enigmática Esfinge. El dilema fue solucionado mucho después con la llegada de Edipo: “¡Es el hombre! Pues de niño se desplaza a gatas, ya crecido es autónomo y camina con sus dos piernas y, al llegar a la vejez, recurre a la ayuda de un bastón.“ El ser humano no es sólo un enigma de la Esfinge. ¿Quién es en realidad, de dónde viene y adónde va? Es un secreto del que se ocupa la antropología, un secreto que todos intentamos descubrir y que seguirá siendo de nuestro interés en el futuro. En este diccionario, la an-

tropología nos acompañará paso a paso en el camino del conocimiento y esperemos que lo haga en la buena dirección...

El diccionario contiene unas 20.000 palabras claves grabadas en un disco compacto.

Ha sido ilustrado por Vladimír Renčín.

$$\begin{aligned}
 \Delta f &= \left(\sum_{i=0}^{\infty} \epsilon^{r_i} \frac{\partial^n}{\partial t^n} + v \cdot \nabla r + \frac{F}{m} \right) \left(\frac{1}{\epsilon} f^{(0)} + f^{(1)} + \epsilon f^{(2)} + \dots \right) \\
 = \sqrt{(\Delta f)} &= \sqrt{\left[\left(\frac{1}{\epsilon} f^{(0)} + f^{(1)} + \epsilon f^{(2)} + \dots \right) \left(\epsilon^{-1} f_1^{(0)} + f_1^{(1)} + \epsilon f_1^{(2)} + \dots \right) \right]} \\
 \sum_{r=0}^{\infty} \epsilon^{r+2} \frac{\partial^2}{\partial t^2} \psi(r) &= 0 \\
 \psi(r) &= \psi(r_0) f_1^{(r)} + \psi(r_1) f_1^{(r-1)} + \dots + \psi(r_{n-1}) f_1^{(1)} + \psi(r_n) f_1^{(0)} = \\
 &= \psi(r_0) f_1^{(r)} + \psi(r_1) f_1^{(r-1)} + \dots + \psi(r_{n-1}) f_1^{(1)} + \psi(r_n) f_1^{(0)} \\
 + v \cdot \nabla r f_1^{(r-1)} + \frac{F}{m} \psi(r_{n-1}) &= \psi(r_{n-1}) = \underline{\underline{\text{štěstí}}}
 \end{aligned}$$

Anthropologisches Wörterbuch

(unter Berücksichtigung der Literatur- und Kunstgeschichte)
oder was jedermann über den Menschen wissen könnte
(Zusammenfassung)

Jaroslav Malina et al.

Die moderne Anthropologie (abgeleitet von griechischen *anthrṓpos*, „Mensch“, *logos*, „Wissenschaft“ = „die Wissenschaft vom Menschen“) ist ein interdisziplinäres wissenschaftliches Fachgebiet, das nach Antwort auf die Grundfrage strebt, die sich Menschen seit Jahrtausenden stellen: „Woher kommen wir? Wer sind wir? Wohin gehen wir?“ Sie geht davon aus, dass Entstehung, Entwicklung und Veränderung des Menschen durch die Wechselbeziehungen zwischen biologischen, medizinischen, psychologischen, sozialen, kulturellen und weiteren Gegebenheiten geprägt werden. Für diese Disziplin ist daher eine ganzheitliche Forschung unumgänglich. Die Anthropologie erforscht die biologische Variabilität des Menschen, Ähnlichkeiten und Unterschiede im Vergleich zu anderen biologischen Arten (insbesondere unseren nächsten Verwandten – den Primaten) und lokale soziokulturelle Varianten der Universalstrukturen des menschlichen Denkens und Verhaltens sowie Ähnlichkeiten und Unterschiede im Kontinuum der Evolution und der möglichen künftigen Ausrichtung.

Das genannte umfangreiche Wissensgebiet der Anthropologie spiegelt sich im Inhalt des *Anthropologischen Wörterbuches* wider. Eine Besonderheit des vorliegenden Wörterbuches ist seine originelle Konzeption, in der es sich von derartigen bisher erschienenen Werken unterscheidet. Das Anthropologische Wörterbuch wurde grundsätzlich als integraler Datenbestand konzipiert, in dem wissenschaftliche Erkenntnisse über Menschen, Gesellschaft und Kultur gespeichert sind, die im Entwicklungskontext der Anthropologie sowie ihrer Subdisziplinen, der Forschungsmethoden, Paradigmen und Theorien erreicht worden sind. Im Unterschied zu üblichen angelsächsischen Wörterbüchern wurde der Themenkreis hier um schöngestige Literatur und bildende Kunst erweitert. Zu einem Bestandteil des vorliegenden Wörterbuches wurde eine komplexe Reihe von Stichwörtern aus dem Bereich der Kunst

und Kultur, den die traditionelle Anthropologie ziemlich oft außer Acht gelassen hatte. Somit kann die Herausgabe des Anthropologischen Wörterbuches als ein Beitrag zur Entfaltung der bisher weltweit selten beachteten *Anthropologie der Kunst* und zur Bereicherung der *epistemologischen Grundlagen der Anthropologie* angesehen werden. Zu den ausführlicher behandelten Themen zählen unter anderen elementare Ernährungsstrategien (Jagd, Landwirtschaft), Besiedlung (Urbanisierung), Gesellschaftsorganisation und Kultur (städtische Zivilisation, frühstaatliche Gesellschaft), Technologie (Steinindustrie, Keramik, Metallurgie), Verwandtschaft, Sexualität, Ehe, Rituale, Recht, Mythologie, Religion, Schrift, Literatur u. ä. Von der Herkunft her sind diese Themen überwiegend mit den Gebieten des alten Nahen Ostens, des Fernen Ostens und des indischen Subkontinents verbunden, wo zahlreiche Inspirationen und Anlässe für andere Zivilisationen und Kulturen, einschließlich der europäischen, entstanden.

Mit diesem Wörterbuch erscheint das erste derartige Werk in der mehr als hundertjährigen Geschichte der tschechischen Anthropologie. Es wurde von unseren bedeutenden Fachleuten verfasst und ist nicht nur für Studenten der Anthropologie und „verwandter“ Disziplinen (Archäologie, Biologie, Ökonomie, Ethnologie, Geschichte, Kulturologie, Linguistik, Medienstudien, Medizin, Politologie, Rechtswissenschaft, Psychologie, Religionistik, Sexuologie, Soziologie) bestimmt, sondern auch für Mittelschullehrer und ihre Schüler sowie für die breitere Öffentlichkeit.

Das Anthropologische Wörterbuch kann als gewöhnliches Deutungs-wörterbuch, aber auch als Lehrbuch der Anthropologie dienen. Eventuelle Interessenten sollten mit dem Studium bei dem Stichwort **Anthropologie** beginnen. Dank eines Systems von Verweisen auf relevante Stichwörter bildet das Stichwort Anthropologie das wesentliche Orientierungsschema zu Studienzwecken. Dann könnten sie vielleicht auch der griechischen Sphinx standhalten, die einst auf einem Felsen vor Theben lauerte und den Vorüberkommenden folgendes Rätsel vorlegte: „Wer geht am Morgen vierbeinig, am Mittag zweibeinig und am Abend dreibeinig?“ Scheiterten die Kandidaten, wurden sie umgebracht. Erst Ödipus fand heraus, dass die Lösung der Mensch war: „Am Morgen des Lebens, solange der Mensch ein schwaches Kind ist, kriecht er auf zwei Füßen und zwei Händen; ist er erstarkt, so geht er am Mittag seines Lebens auf zwei Beinen; am Abend seines Lebens als Greis bedarf er der Stütze, so nimmt er den Stab als dritten Fuß zu Hilfe.“ Der Mensch ist

jedoch nicht nur die Lösung des Rätsels. Wer ist eigentlich der Mensch? Wo kommt er her und wo geht er hin? Mit diesem Geheimnis befasst sich nicht nur die Anthropologie – wir alle bemühen uns stets dies zu enthüllen und auch in Zukunft wird unser Interesse nicht erlahmen. Auf dem Erkenntnisweg durch das Wörterbuch kann uns die Anthropologie begleiten und hoffentlich lenkt sie uns in die richtige Richtung ...

Das Wörterbuch enthält rund 20.000 Stichwörter, auf einer CD gespeichert.

Illustriert von Vladimír Renčín.

Dictionnaire anthropologique

(avec consideration spécial de l'histoire de la littérature et l'art)
Ou tout ce que chaque homme pourrait connaître sur le sujet de l'homme

(Résumé)

Jaroslav Malina et al.

L'anthropologie moderne est une science interdisciplinaire cherchant des réponses sur des questions essentielles qui se concèrnenent le genre humain: D'où venons-nous? Qui sommes-nous? Où allons-nous? Elle part de la connaissance que les humains et les sociétés humaines, leur origine, leur évolution et modifications sont tous déterminés par les caractères biologiques, médicaux, psychologiques, sociaux, cultureaux qui s'influencent réciproquement. Une nécessité dans ce discipline scientifique est une recherche holistique. L'anthropologie s'intéresse à la variabilité de l'homme, à la similarité et la différence en relation avec des autres espèces biologiques (particulièrement avec les primates – nos plus prochains parents) et aux variantes socio-culturelles locales des structures universelles de la mentalité et du comportement humain, ses différences et ses similarités au sens de l'évolution continuelle et la direction éventuelle pour l'avenir.

L'holisme de l'anthropologie précité se réfléchi au contenu de *Dictionnaire anthropologique*. Ayant une conception unique et originale, le dictionnaire se distingue de toutes œuvres similaires ayant publiées sur ce sujet dans les autres pays. Il forme une base de données intégrale qui contient la connaissance ayant engrangée par des sciences de l'homme, de la société, de la culture dans le contexte du développement de l'anthropologie et ses branches, des méthodes de recherche, du paradigme et des théories. Ce qui est au contraire des dictionnaires courants, du région anglo-saxon particulièrement, c'est le champ thématique concernant la belles-lettres et l'art. Le dictionnaire contient une série complexe des articles dédiées à la domaine de la culture artistique souvent ayant oubliée par l'anthropologie traditionnelle. Pourtant la publica-

tion du dictionnaire pourrait être marquée par mettre le développement de *l'anthropologie de l'art*, jusqu'à présent relativement maltraitée, et de l'enrichissement des *bases épistémologiques de l'anthropologie* à contribution. Ce qui est discuté en détail ce sont les sujets qui se concernent l'origine des stratégies essentielles de la subsistance (la chasse, l'agriculture), l'habitation (urbanisation), la structure sociale et culturelle (civilisation urbaine, agglomération), la technologie (industrie lithique, céramique, métallurgie), la parenté, la sexualité, le mariage, les rituels, le loi, la mythologie, le religion, l'écriture, la littérature etc. Par son origine géographique tous ces sujets sont attachés aux régions du ancien Proche Orient, de l'Extrême-Orient et du sous-continent indien étant les sources des inspirations et impulsions nombreuses pour les autres civilisations et cultures, dont la notre européenne.

Au cours de l'histoire plus que séculaire de l'anthropologie tchèque, ce dictionnaire est une œuvre première en son genre. Il ont été rassemblé par un collectif de nos spécialistes de grand mérite et est dédié non seulement aux étudiants de l'anthropologie et des disciplines „associées“ (archéologie, biologie, économie, ethnologie, histoire, culturologie, linguistique, études de médias, médecine, politologie, législation, psychologie, études religieuses, sexuologie ou sociologie) mais aussi aux enseignants et aux étudiants des écoles secondaires et du grand public.

Le Dictionnaire anthropologique pourrait bien servir comme un dictionnaire d'explication ordinaire, mais aussi comme un cours d'**anthropologie**. Un intéressé potentiel aurait sorti du mot d'ordre: l'anthropologie qui à grace du système de référence formant un plan d'orientation lui procède aux autres mots de l'étude. Suivant ce journée, il ou elle pourrait bien triompher le Sphinx grec qui guetterant sur le rocher au dessus de Thèbe ancien a demandé des passants: „Quel est l'animal qui a quatre pieds le matin, deux le midi et trois le soir?“ C'était Œdipe qui a trouvé la solution: „Il s'agissait de l'homme. De fait, lorsqu'il est bébé, il a quatre jambes, car il se déplace à quatre pattes; adulte, il marche sur deux jambes; quand il est vieux, il a trois jambes, lorsqu'il s'appuie sur une canne.“ L'homme, c'est plus qu'une énigme du Sphinx. Mais, en effet, qui est ce? D'où est-ce qu'il vient? Dans quelle direction est-ce qu'il se dirige? C'est un secret qui se concerne non seulement l'anthropologie – on s'essait le découvrir continuellement et on ne cessait pas de s'y intéresser certainement à l'avenir. Avec ce dictionnaire, l'anthropologie pourrait guider notre journée vers la connaissance. On ne peut qu'espérer que cela sera une bonne direction.

Le dictionnaire contient à peu près 20 000 mots d'ordre enregistrés sur le disque.

Illustration Vladimír Renčín.

O vydání *Antropologického slovníku*
se zasloužily laskavou podporou tyto instituce:

ROCHE s. r. o.,

Dukelských hrdinů 52, 170 00 Praha 7 – generální partner

***hmm* Hošek Motor**

HOŠEK MOTOR a. s.,

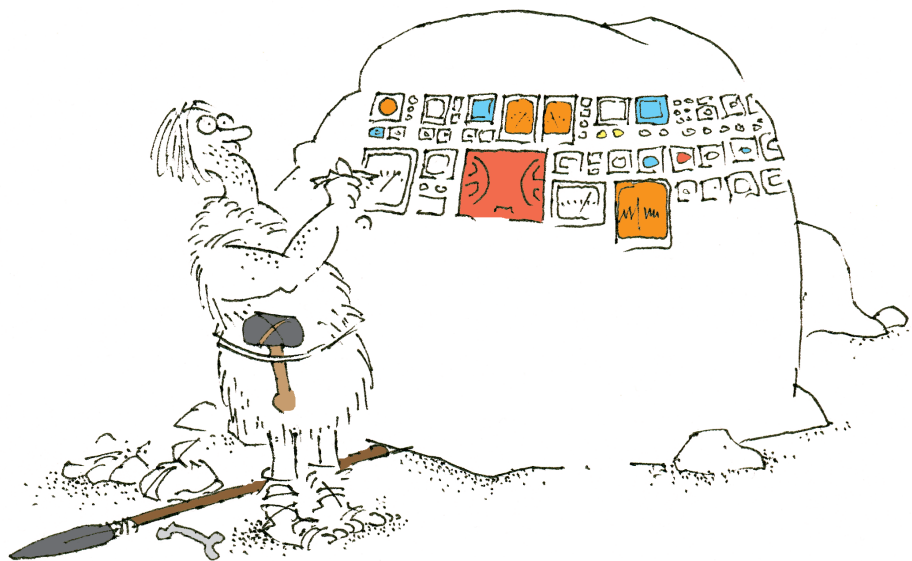
Žarošická 17, 628 00 Brno – hlavní partner

NOVATECH CZ, s. r. o.,

Hrnčířská 7, 602 00 Brno

TISKÁRNA EXPODATA-DIDOT, spol. s r. o.,

Výstaviště 1, 648 75 Brno

PANE PROFESORE, OBRACÍM SE NA VÁS, JAKO NA JEDNOHO Z NAŠICH NEJVĚTŠÍCH ODBORNÍKŮ V OBORU FUTURALOGIE, S OTÁZKOU - JAK SI PŘEDSTAVUJETE BUDOUCNOST LIDSTVA?

hm Hošek Motor

Akciová společnost Hošek Motor a.s. byla založena 28. 11. 1995 za účelem získání zastoupení stuttgartské automobilky Mercedes-Benz. Společnost zprvu vycházela ze společnosti Motorcentrum, která byla úspěšným prodejcem vozů značky Seat v Brně. Později došlo k oddělení a osamostatnění obou firem.

V roce 1996 byl dokončen prodejní a servisní areál v Brně-Vinohradech. Společnost nabízí celý sortiment vozů Mercedes-Benz, od osobních vozů, přes lehké užitkové vozy, tzv. transportéry, až po těžkou techniku. Od ledna 2001 přibyla do prodejního sortimentu firmy koncernová značka Chrysler/Jeep, a od května 2002 dále značka Smart. Ke všem těmto vozidlům zajišťuje společnost Hošek Motor a.s. komplexní servis. Během své historie se společnost rozrostla a zřídila další prodejní a servisní místo v Třebíči, dále pak nejnovější prodejní zastoupení v Jihlavě. Působnost firmy tedy sahá od Jihlavy až po Vyškov, což představuje 9 okresů o potenciálu 1 300 000 obyvatel. Při prodeji pak samozřejmě spolupracujeme s koncernovou leasingovou společností DaimlerChrysler Service Bohemia s.r.o. V květnu roku 2002 byl zahájen provoz Truck centra, které poskytuje kompletní servis nákladních vozidel a autobusů Mercedes-Benz a Setra. Nový areál zahrnuje servisní halu, mechanickou dílnu, sklad náhradních dílů a v neposlední řadě také zázemí pro řidiče, které představuje malou restauraci a šatny se sprchami.

Snaha o zvyšování úrovně prodejních a servisních služeb byla deklarována získáním certifikace kvality dle normy ISO 9001:2000 v září roku 2001. Jako první společnost prodávající a servisující vozy Mercedes-Benz, Chrysler, Jeep a Smart v ČR jsme získali certifikaci pro karosářské a lakýrnické práce.

Společnost Hošek Motor a.s. prodala jen v roce 2002 400 nových vozů Mercedes-Benz, 60 vozů Chrysler/Jeep a více jak 100 použitých vozů.

DaimlerChrysler
Services Bohemia s.r.o.

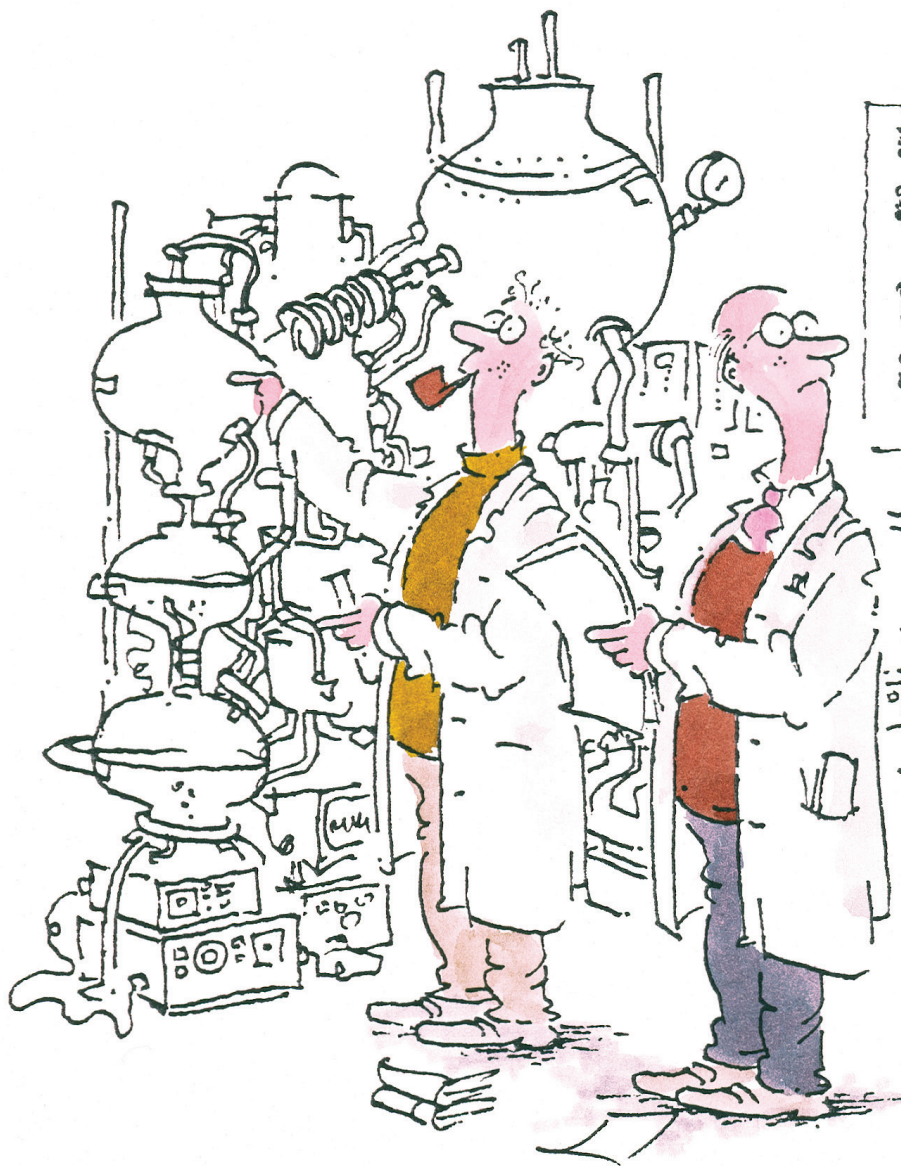

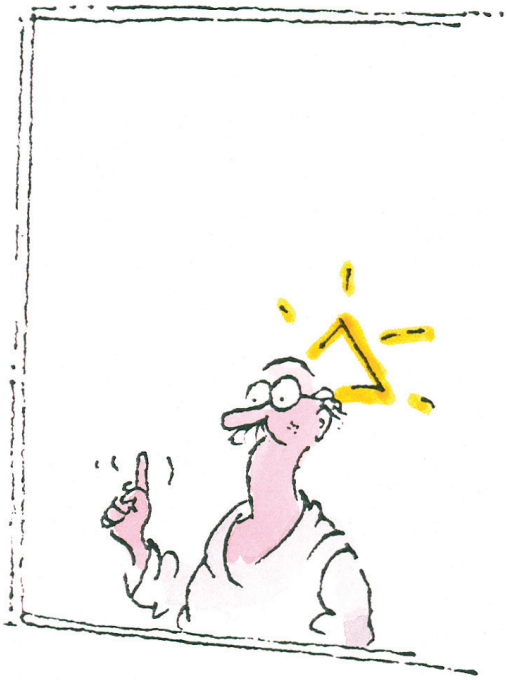
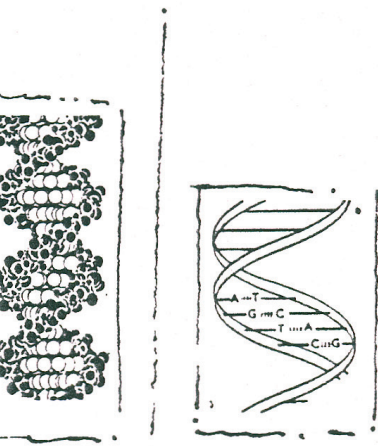
HOŠEK MOTOR a.s.
Žarošická 17, 628 00 Brno
e-mail: info@hosek-motor.cz

HOŠEK MOTOR a.s.
Romana Havelky 4, 586 01 Jihlava
e-mail: jihlava.mercedes@mota.cz

HOŠEK MOTOR TŘEBÍČ s.r.o.
Brněnská 346, 674 01 Třebíč
e-mail: svehla@hosek-motor.cz

www.hosekmotor.cz

Jaroslav Malina
editor

Panoráma biologické a sociokulturní antropologie

Modulové učební texty pro studenty antropologie a „příbuzných“ oborů

Ivo T. Budil

**Zrození moderní rasové teorie: Život a dílo
Victora Courteta**

26

NADACE UNIVERSITAS
EDICE SCIENTIA

Jaroslav Malina
editor

Panoráma biologické a sociokulturní antropologie

Modulové učební texty pro studenty antropologie a „příbuzných“ oborů

Břetislav Vachala

Abúsír: Staroegyptské královské pohřebiště

27

NADACE UNIVERSITAS
EDICE SCIENTIA

Jaroslav Malina
editor

Panoráma biologické a sociokulturní antropologie

Modulové učební texty pro studenty antropologie a „příbuzných“ oborů

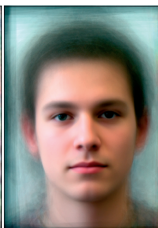
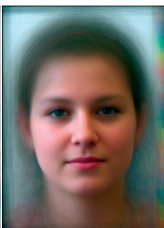

Pavel Bravený – Marie Nováková

Fyziologie krevního oběhu
(čtení pro posluchače antropologie a jiné)

29

NADACE UNIVERSITAS
EDICE SCIENTIA

PANORÁMA ANTROPOLOGIE

biologické - sociální - kulturní

Modulové učební texty
pro studenty antropologie
a „příbuzných oborů“

34

Ladislava Horáčková

Anatomie pro antropology I
Pohybový systém

Jaroslav Malina
editor

NADACE UNIVERSITAS
AKADEMICKÉ NAKLADATELSTVÍ CERM
MASARYKOVA UNIVERZITA
BRNO 2007

Reklama Didot